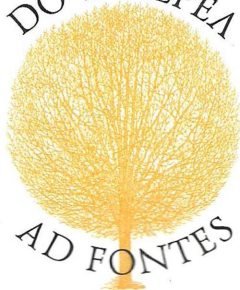

821(476)

Б-73

DO DJEREA

AD FONTES

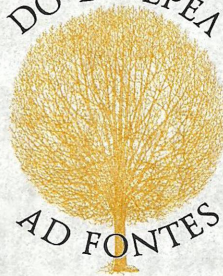
МАКСИМ
БОГДАНОВИЧ

СТРАТИМ-ЛЕБІДЬ

821(476)

Б-73

DO DJEREPA

AD FONTES

МАККЦИМ БОГДИАНЧИ СТРАТИМ-ЛЕБДЪ

МАКСИМ
БОГДАНОВИЧ
·
СТРАТИМ-ЛЕБІДЬ

Зібрання творів

ПОЕЗІЯ
ПРОЗА
ПУБЛІЦИСТИКА
КРИТИКА
ЛИСТИ

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „СВІТ“
2002

ББК 84 (4БЄЛ)
Б73

Переклади з білоруської та російської

Упорядкування, передмова, примітки
та наукове редагування Романа Лубківського.

Упорядник висловлює сердечну вдячність
білоруським письменникам Тетяні Кобржицькій,
Вячеславу Рагойші та Сергієві Панізінику
за допомогу у підготовці видання.

***Випущено на замовлення Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
за Національною програмою випуску
суспільно необхідних видань.***

Богданович Максим

Б73 Стратим-Лебідь. Зібрання творів: Поезія, проза, публіцистика,
критика, листи / Серія «Ad Fontes». — Львів, Світ, 2002. — 408 с.
ISBN 966-603-208-2.

До книги, яка започатковує серію «Ad Fontes» («До джерел»), увійшли поетичні, прозові, публіцистичні, літературознавчі твори класика білоруської літератури Максима Богдановича (1891–1917). Публікуються українознавчі статті письменника, зокрема його історико-культурологічні нариси про Галичину, Закарпаття, українське козацтво, а також епістолярна спадщина.

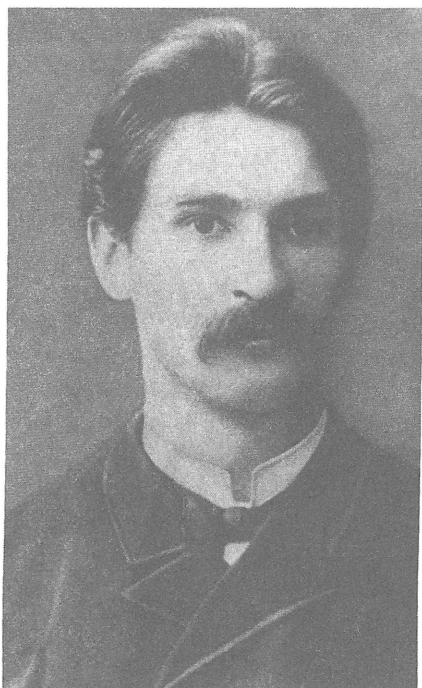
ББК 84 (4БЄЛ)

© Лубківський Р.М., Павличко Д.В.,
Лучук В.І. та ін., переклад, 2002
© Видавництво «Світ», дизайн і
художнє оформлення, 2002

ISBN 966-603-208-2

Максим Богданович
у ранньому дитинстві з матір'ю
(з родинної фотографії, 1893)

1

2

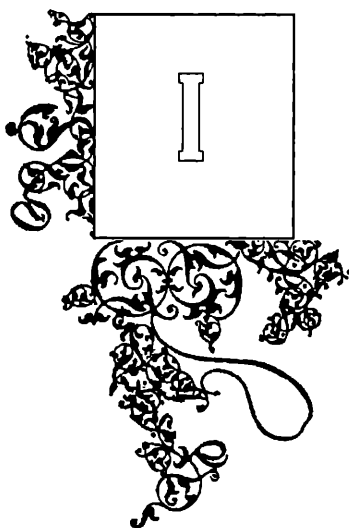
3

4

1. Батько поета — Адам Єгорович Богданович (1891).
2. Мати поета — Марія Опанасівна Богданович (М`якота).
3. Батькова сестра Марія Єгорівна зі своїми племінниками Вадимом, Левом, Максимом (1898).
4. Будинок у Мінську, в якому народився Максим.

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

БІЛОРУСЬКИЙ
ІКАР

БІЛОРУСЬКИЙ ІКАР

I.

Примхливої ялтинської весни — то теплінь, то стужа — в холодній кімнаті домашнього пансіонату помирав двадцятишестилітній юнак.

Умирав самотній, невідомий світові білоруський поет Максим Богданович.

У невідісланому листі до батька — Адама Богдановича — повідомляв, що почувается погано та незабаром в Криму почнуть-ся несприятливі для нього спекотні дні і стане ще гірше. Думав, як важко буде вибиратися до рідних — війна, злигодні, безладдя.

Лист так і залишився серед посмертних паперів, котрі батько забрав через тринадцять днів після смерті сина...

Був травень 1917 р. На білий надмогильний хрест осипалися блідоіржаві пелюстки давно відквітлих магнолій...

* * *

Так або приблизно так можна уявити останні хвилини класика білоруської літератури Максима Богдановича. З них розпочався новий відрік — відрік поетового безсмертя.

Відрік нового історичного буття білоруського народу: народження незалежної держави — Білоруської Народної Республіки — буде проголошено через рік — 25 березня 1918 р.

II.

Не встиг батько на прощання з сином, не встиг і Максим попрощатися з рідними, близькими, друзями.

А Батьківщина його — Білорусь — була поруч: у його безсонних мареннях, у кожному завиткові рідних білоруських літер, у першій поетичній збірці «Вінок», виданій «в друкарні пана Марціна Кухти».

Відірваний від рідної землі, завершуючи свій життєвий шлях передчасно, поет розумів, що мусить передати нащадкам не лише рукописи (згодом сплюндровані вогнем та водою, ледве відчитувані, вони таки дійдуть на батьківщину). Найважливішим було послати крізь час і простір останній промінь енергії, акумульованої у віршах, оповіданнях, у публіцистичних творах, які так потрібні рідному народові, що саме пробуджував-ся до свого національного самоствердження.

На останньому рубежі поміж життям і смертю Максим Богданович, напевно, усвідомлював трагічні парадокси життя. Один з них полягав у тому, що він ішов з цього світу як одинок, із нездійсненими мріями, з недовершеними справами. Другий відображав неспівмірність його життєвої біографії з творчою. Як письменник, він засвітився на самому початку ХХ ст., але зумів сказати так багато, що заповнив собою увесь подальший простір — аж до наших днів... І третій парадокс — це феномен продовження національного білоруського Ренесансу у цивілізованій версії, неприйнятній для радянської влади. З огляду на це його творчість була зовсім не ідеологемою, не даниною політичній кон'юктурі.

То було повітря, котрим дихав геній пробудженого народу.

То було вогненне перо з крила легендарного Стратима-Лебеда...

III.

Генеалогічне родинне дерево Богдановичів закорінене в сиву давнину. Предки з батькової і матеріної лінії належали до відомих родів. Над колискою поета витала слава з обличчям музи історії Кліо. І Максим — як поет, прозаїк, культуролог — дуже добре почувався у тому родинному гнізді. Ніхто з його поетів — попередників (та й сучасників) не зумів так достовірно передати колорит давноминулих часів, а головне — заглибитися в суть подій, колізій, складної і заплутаної білоруської історії. Як особисту трагедію сприймав юнак трагічну долю білорусинства: його політична «відсутність» на європейській карті протягом декількох століть викликала в душі юного поета не просто протест інтелектуала, для якого минуле залишилося «за шолом`янем» такої зденерованої доби, якою був кінець ХІХ — початок ХХ ст.

Поет жив фактично у двох вимірах — давноминулому та сучасному. Причому вимір давноминулий уперто вторгався у вимір сучасний, намагаючись утвердити в свідомості білорусів стереотипи мислення, нав`язувані кількасотлітньою гнобительською політикою. До них насамперед слід віднести суспільну апатію, зафіксовану статусом «пан і мужик». Небажання вийти за межі заклятого кола узвичаєних взаємин, послідовна політика винародовлення, відплив значної частини білоруського інтелекту в литовську, польську, російську та й українську сфери (Симеон Полоцький, Симон Будний) обезкровлювали білоруську душу, знесилювали її, малювали перед нею понурі картини національної безперспективності. Другим грізним стереотипом був стереотип провінціалізму, периферійності «місцевого» духовно-культурного життя. Навіть у високоосвічених середовищах вважалося, що ті рідкісні проблески в темряві, якими були твори, опубліковані латинкою на «тутешній» мові — то такі собі поліграфічні раритети, розважальні цікавинки, маргінальні екзерсиси амбітних нащадків зубожілої «литовської» шляхти. Стереотипи селянського побутовізму, не вельми дотепної комікуватості різного роду «гутарок» доповнював цей непорушний ряд, цей хи-

мерний сон розуму білоруського духовного життя аж до другої половини XIX ст.

IV.

Духовний простір Богдановича...

Незважаючи на всі «білоруські парадокси» — він — батьківщина поетового духу, земля обітована його творчого натхнення, об'єкт гордості патріота-гуманіста.

До предтеч Максима Богдановича належать постаті знаменитого слов'янського першодрукаря Франціска Скорини, славетного поета і вченого, автора знаменитої поеми «Пісня про зубра» Миколи Гусовського. Великими попередниками Максимовими були Симеон Полоцький, Владислав Сирокомля, поет-кріпак з села Крошина, Павлюк Багрим, перші професійні білоруські письменники XIX ст. Вікентій Дунін-Марцінкевич та Янка Лучина. Але Богданович стає письменником-професіоналом, він вимагає професійності й від найближчого літературного оточення — Янки Купали, Якуба Коласа, Сергія Полуяна. Він з'єднує попередників і сучасників. Кількасотлітня традиція білоруської книжності й писемності постала перед двадцятилітнім юнаком з цілою низкою запитань і проблем, а разом з ними — роєм сумнівів, надій. У дуже ранньому дитинстві Максим покидає Білорусь, але повертається до неї з першими проблисками юнацької свідомості. Великою загадкою Богдановича дослідники називають той факт, що юнак у російському оточенні досконало оволодів рідною мовою, глибоко засвоїв білоруську культуру, — настільки глибоко, що почувався у духовному небі далекої батьківщини вільно й невимушено, навіть будучи від нього відлученим Максим був наділений феноменальним обдаруванням бачити і оцінювати не лише хрестоматійні факти чи імена. Він сублімував у своїй душі багатючий досвід, щедру обдарованість, чистоту моральних устремлінь білоруського народу.

Прагнучи сонця, піднімався увись. То був політ Ікара над руїною.

V.

... Білоруський Ікар з висоти свого лету побачив руїновище. Справді, як відзначав авторитетний учений С. Карський, білоруська література нагадувала могили без пам'ятників і пам'ятники — без могил. Понуру цвинтарну тишу ще більш підкреслювала свідомо й несвідомо чужомовність, котра панувала в містах і містечках, за винятком хіба що сіл і церков (та й то не всіх), а також окремих інтелігентських родин.

Так тривати безконечно довго не могло.

Це правда, що початок національного відродження білорусів пов'язаний насамперед із необхідністю «людьми зватись» (Янка Купала). А раз людьми — то з власним національним обличчям, звичаями і, головне, — мовою:

Спасибі, рідні, кажу сьогодні!
За ваші славні пісні народні.

За тую мову вашу чудову,
 За правду світлу, за правду нову!
 ... Браття, сестриці! — правди жадає
 Мати-Землиця! Не забуває
 Рідного слова святої сили!..
 Воно сміється, хоч скрізь — могили! —

(Переклад мій — Р. Л.)

писав у вітанні-присвяті «Всій групі добродія Старицького білоруське слово» поет Янка Лучина. Поняття «білоруське слово», «білоруська мова» з побутового ряду почали виходити на авансцену культурно-просвітницького, а відтак релігійного та політичного життя білоруса.

І чим послідовніше ідентифікував Богданович своє покликання з діяльністю білоруських громад, тим могутнішав і яскравішав його талант, тим зрікішим ставав погляд Стратима-Лебеда:

Не блищить в смеркання пору, не падає серед ночі
 Діамант коштовний,
 Тільки в білий день красою нас чарує, вабить очі
 Блиск його чудовний.
 Бо, коли на грань прозору упаде проміння сонця,
 Зблищить він дивно,
 Іскри райдужні розсипле — аж розквітне далеч сонна —
 Барвно, переливно.
 І таким у тьмі здається декому народ мій рідний,
 Бігний та нещасний.
 Та коли устане сонце, спалахне в ту мить свобідний
 Дух народу ясний!

(Переклад мій — РЛ.)

Мимоволі згадуються рядки українського поета «Діамант дорогий на дорозі лежав», — вони знов нагадують нинішнім забудькам: здорове національне самопочуття неможливе без рідної мови, упосліджуваної, цькованої, принижуваної, але здатної врятувати білорусів, повернути їм історичну пам'ять, увести в коло цивілізованих народів.

Потужна квадрига білоруських поетів початку ХХ ст. (Купала, Колас, Цьотка, Богданович) — рідкісне явище, з якого боку його не розглядай і за якими критеріями не оцінюй.

Але сталося так, що найбільш окрилена і найбільш перспективна особистість передчасно згоріла. Не впала. Саме згоріла, набираючи щораз вищих висот.

VI.

Енергія Максимової душі, нерівномірно «розподіляється» по всій сфері його творчості, не так як це бачимо у деяких сучасників поета.

Поетичний космос його душі природно й безперешкодно перетікав із одної галактики в іншу, легко зв'язуючи в єдине ціле і

час, і простір, підпорядковуючи собі світ видимий і невидимий, однотонний і багатоколірний.

Літературний дебют поета — збірка «Вінок» нагадала білорусам про те, що жило в народі, але випало з літератури: язичницьке поклоніння природі і торжество «незнищеності матерії» (задовго до нашого Богдана-Ігоря Антонича), естетику архітектурних пейзажів (задовго до Олександра Чака і Іржі Волькера).

Але все-таки найпривабливішим, найбільш питомо білоруським видається розділ «У зачарованім царстві». Акварельна чистота слова, первозданна свіжість сприймання природи — ось те, що творить колорит білоруських пралісів, боліт, озер; тут вільно почувуються і грізний, але доброзичливий «лісун», лінько-Водяник, зміїний цар, і павуки, що тчуть павутиння дощу.

«Малюнки і співи» (так називається розділ) — задають тон усій книжці химерним переплетенням реального і уявного, грубо-натурального і феєричного, живописного і звукового. Вся ця симфонія можлива лише в зачарованому царстві рідної землі (те, що подібним чином зачаровують читача Павло Тичина, Богдан-Ігор Антонич, Десанка Максимович, Станіслав Лєсьмян, Мечислав Яструн — тільки підтвердження того факту, що не лише наукові, але й поетичні ідеї носяться в повітрі, — нагдо в споріднених літературах).

Як було сказано, національний колорит розділу автор підкреслив дуже тонко й делікатно. Але жага білоруськості така велика, що він вдається до історичних та фольклорних стилізацій (згодом саме ця тенденція визначатиме характер його творчих зацікавлень).

Тимчасом хотілося б виокремити два твори, які є стержневими для всієї творчості поета. Це — насамперед — славнозвісна «Погоня». Чому автор використав таку різку форму звертання до своїх сучасників, які, зрештою, життєві обставини спонукали це своєрідне послання в майбутнє? Дехто з сучасників твердить, що автор написав свою «Погоню» уже будучи тяжко хворим, читав майже в маячні. Але чому такими точними, рельєфними, пластичними видаються верхівці зі старовинного герба Велико-го князівства Литовського? Здається все — і апелювання до історичної пам'яті, і шалена динаміка часу, і гостре відчуття втрати незалежності, і відчуження від батьківщини щораз більшої частини білорусів — викликали безжалісно-справедливий заклик:

Бийте в серце їх, бийте мечами,
Щоб чужинцями дітям не стать!
Хай почують, як в серці ночами
За вітчизну їх рани болять...

Але поет не може зупинитися на цій жорстокій пуанті:

Рідна мати, матусе-країно!
Біль у серці не вщухне тепер.
Ти прийми, ти прости свого сина
І дозволь, щоб за тебе умер.

(Переклад мій — РЛ)

Це — як духовний заповіт, умиротворений і обнадійливий.

Пристрасті «Погоні» доповнюються пекучим боєм інвективи «Народ, Білоруський народ!». За силою поетичного гніву («мотив національного сорому») твір нагадує адресовані власному народові інвективи Шевченка, Франка, Лесі Українки, Маланюка...

Отже, історія для Богдановича — не тільки «вчителька життя», а речниця наболілого. Вона співбесідниця — до неї можна мати і повагу, і претензії, причім гострі й слушні.

Слід зауважити: історичним матеріалом та білоруським фольклором поет не «користується», а живе у них, як у рідній стихії, — він весь у повені думок і почуттів, барв і настроїв; фізично відчувається густа психологічна насиченість його поетичних і публіцистичних образів, а широка колористична гама змушує забути про стилізаторство та декоративність. Так само вільно почуває себе Богданович у сфері сатири, гумору, тонкого пародіювання суспільних та літературних реалій.

Тематична, жанрово-стилістична універсальність Богдановича дивує і захоплює. Його дивовижному талантові підвладні буквально всі прояви життя. Цикл «Кохання і смерть» (є одним із домінантних у творчості), здавалося б, виключає будь-які звернення до таких пікантних сфер, як еротика. Тим часом Богданович творить цикл «Ерос» (незавершений), котрий для білоруської поезії став іще одним своєрідним містком до модерної європейської поезії ХХ ст.

Глибоко сучасним і гостро актуальним залишається Богдановичево слово і в архаїчних строях. Сам він у теоретичній статті «Сонет» наголошує не лише на конструктивній діяльності форми, досконалості архітектоніки сонета, а дає можливість переконатися у вишуканості форми, демонструє демократичність змісту, — отже, іншими словами, проводить ту ж сонетну політику, що й Іван Франко («Вольні сонети», «Тюремні сонети»), Павол-Орсаг Гвєздослав («Криваві сонети»).

У його творчому доробку є всього шість сонетів (один — переспів), котрі, проте, є шедеврами білоруського сонетарства. Тематичний простір цих шедеврів становить своєрідну панораму — від болота рідної пущі — через гамірну тісняву віленських торгових рядів — до пісків «Єгипетської землі». А ще — від суєтності, до усамітнення і заглиблення у пізнання вічного, невідвладного руйнівній гії тисячоліть.

Новаторство Богдановича і в цій специфічній «ніші» поетичної творчості безперечне. Він був видатним поетом-неокласиком, і дуже шкода, що з українськими неокласиками зустрівся лише опосередковано (через Михайла Драй-Хмару, його першого серйозного тлумача і видавця в Україні).

Античні реалії, античні цінності в духовному світі Богдановича — тема окремої розмови. Геракл змагається з Антеем не на міфічній, а на білоруській землі, тому рідному глебі, що дає патріотичну силу і творче натхнення.

Гримотить вуличками задушливого Вільна кінь поезії Пегас; отруєна газом робітниця відчуває такий самий мигдалевий присмак смерті, як і римський патрицій; у сповненому теплим гумором листі-посланні «До п. В. Ластовського» успішно застосо-

вується принцип аплікації — античної. Так, тут античні реалії відіграють певну прикладну, декоративну роль. Але від цього твір не стає нудним — він вирає усіма барвами життя, — хоч і втраченого, — без яких загальнолюдська й національна сутність людства були б істотно обмеженими.

Добре почувається М. Богданович і в білому вірші, у верлібрі, у мініатюрі. Скрізь він — пан форми, хоча слово «пан» тут не зовсім доречне. Максим Богданович — князь у слові. Його володіння — обширні. Його влада — розумна і сильна. Його князювання необмежене, бо воно нікого не пригноблює. Навпаки: воно вселяє в душі силу, надію, красу.

Таким твором, зокрема, є вірш, присвячений коханій жінці, один із найзагадковіших у поетовій спадщині:

Я сиджу без вогню. Я стомився, промок.
Над землею — імла, а душа — без зірок.
О, як порожньо в ній. О, як холодно жись!
Але ось в темноті блискавиця летить,
І освітлює образ Христа... Його хрест...
І, здається, що я вже душею воскрес.
Але тільки чому, чом недовгий цей час?!
Знову темін навколо, і племін погас.
Вже на мене не дивиться образ Христа,
Над землею імла, а в душі пустота.

(Переклад мій — Р. Л.)

Епізодичний, як на перший погляд, цей твір можна вважати ключовим у творчості поета. Блискавиця, що несподівано розпанахує темін навколо нього, насправді змінює сенс життя; так, будуть муки, будуть страждання, але душа прагнучиме спілкування зі Спасителем вже не на короткочасний мент, а на все життя, відтепер уже назавше вільне од темряви й холоднечі. Ще один підтекстовий пласт лежить на глибині асоціативних зв'язків між Господом і батьківщиною поета «країною-бранкою», де гомін старовинної литовської «Погоні» не може заглушити плачу душі «темного, сліпого, мов кріт» народу-мученика, народу-покутника.

Причини покутництва Богданович пояснює не тільки зовнішніми, а й внутрішніми факторами, особливо таким страшним, як зрадництво (новела «Юдине поле»). Самовбивство Юди — галеко не остаточна кара за його злочин перед Ісусом: «Куди падали краплі Юдиного гною, там зароджувався зрадник свого народу». За автором «на бідний наш край падали краплі Юдиної крові густим дощем. Невже ж ти, дорога батьківщино, вічно будеш Юдиним полем?» Таким риторичним питанням завершується твір. Слід зауважити, що запозичив і переповів його Богданович зі словацького джерела, але це не було випадковістю. У пошуках відповіді на причини національної трагедії білорусів письменник розкриває загальнолюдські вади, але національні болять йому найбільше. Цікаво, що біблейські образи, мотиви, істини інтерпретуються автором у спосіб поєднання їх з вітчизняними реаліями. У прозовому творі (точніше, це поезія в прозі) «Апо-

криф» вічна проблема «красивого і корисного» інтерпретується через розмову Ісуса Христа з жінцями і апостолом Петром. Важливо, що в цій тріаді головними речниками істин нарівні з Ісусом виступають жниварі: пісня надихає їхні душі, бо «нема краси без спожитку, бо саме краса і є той спожиток для душі».

І якщо Спаситель наближається до земної людини у мить душевного просвітління, то інший образ — Богоматері (Магонни) дає поетові безмежні можливості для роздумів про вічне і минуле, страждання і надію, про кохання і смерть, смерть і воскресіння в новому житті.

Тема жіночої чистоти і жертвності — належить до вічних тем світової культури. Символом її стала «сикстинська Магонна» Рафаеля.

Українська поезія у творах Франка, Рильського, Вінграновського дала чудові описові інтерпретації геніального першотвору, де «божеське» людське існує в гармонійному виразі материнства. Заслугою М. Богдановича є те, що його Магонни зі своїх небесних висот зійшли в білоруське село, набули цілком конкретних рис, більше того — не відмежувалися від реального буденного життя. Їхні просвітлені обличчя то майнуть на зарослих алеях старошляхетських парків, то вирізняються в міській байдужій юрмі, то глянуть просто в душу зі сторінок забутого фотоальбому...

Звернення М. Богдановича до найвищого ідеалу жіночої краси у час утвердження в літературі інших «ідеалів» — цинізму, бруталності, низькопробної чуттєвості — було не тільки вчасним, а й глибоко доцільним; лицарство білоруського письменника врятувало од скверни — принаймні для білоруської літератури — світлий образ жінки-матері. Подібно до того, як захистив Жінку Шевченко в геніальній поемі «Марія».

VII.

Своєю воістину кипучою діяльністю, творчою ненаситністю, багатогранністю Богданович відновлює в білоруській культурі тип людини енциклопедичної, універсальної. Людини, що немовби через голови поколінь подає руку просвітникам і майстрам епохи Ренесансу.

Новітнє білоруське відродження потребувало людей саме такого плану. І воно породило їх, з Максима Книжника починаючи. Але цей процес діяв і в зворотному напрямі. Богданович був тим міфічним птахом, що, прилетівши з минулого, викликав, наближав весну, облаштовував гніздів'я для собі подібних.

Його відродженська програма, до певної міри, є віддзеркаленням діяльності чеських, словацьких, сербських будителів (од них білоруси відстали майже на століття); вона також співзвучна з діями «Кирило-Мефодіївського братства» і «Руської трійці». І в чисто особистісних задумах — гати народові власні рідномовний буквар і читанку — разуче співпадають його наміри із зусиллями Шевченка і Шашкевича. Саме зацікавлення культурою світовою — природне і «помічне» у вихованні влас-

ного народу — природне і цілеспрямоване, як у Куліша, а особливо — Франка.

Є всі підстави говорити, що ці письменники ставали академіками в широкій гуманістичній сфері на підставі як об'єктивного, так і суб'єктивного чинників. Але ці чинники мають спільний знаменник: поставити рідну культуру в питомий європейський контекст, вирівняти прогалини в жанрово-тематичному плані. І чи не найголовніше: виплекати «мислене древо» свого народу здоровим, могутнім, привабливим і пожиточним для інших народів. У таких випадках статті (про Шевченка, Рилєєва, Лермонтова, Самійленка, Чупринку) приваблюють новизною і глибиною художнього одкровення. Та все ж ці дорогоцінні прикмети набувають особливої чарівливості, коли поет заторкує теми і мотиви, освячені світовим мистецтвом, звертається до образів, трактованих геніальними попередниками, виходячи з вимог свого замовника — читача, читача молодого і спраглого, як його пробуджена нація.

Перекладацький і дослідницький діапазони Максима Богдановича майже завжди збігаються; пишучи статтю про іномовного автора, він, як правило, ілюструє її власними перекладами (чи переспівами).

VIII.

«Од молдованина — до фіна...»

Цю Шевченкову фразу знав і цитував Богданович. І він, можливо, єдиний із письменників імперії, у якій на той час «все мовчало», спромігся на позитивну програму — «озвучення» іномовних письменників. Прагнучи до зближення білоруського письменства зі світовою культурою, він зацікавлено слідував за літературним процесом у Росії та її окраїнах, вивчав його тенденції, виділяв яскраві творчі особистості.

Якщо іти з півночі — то слід згадати переклад фінського поета Й.-А.Рунеберга «Паво», в якому в поетичній формі трактується необхідність добросусідських відносин між народами. Йдеться про те, що урожай хлібороба Паво постраждав од негоди. Паво, заспокоюючи дружину, наказує їй змішати хліб зі стовченою корою, аби перебути злидні. На друге літо Паво готується зібрати добрий урожай. Дружина радіє. Але мудрий господар наказує робити те, що й минулого року: цього року нещастя спіткало ниву сусіда.

Як видно з цього прикладу, концепція добору для тлумачення і прищеплення на білоруському ґрунті творів іномовних письменників була позбавлена елементів випадковості. Невипадково, отже, він переклав пушкінського «В'язня», «Повстання» Еміля Верхарна, «Пам'ятник» Горація, «Ікар і Дедал» Овідія.

Щодо світового фольклору, то Богданович дав чудові інтерпретації російських, українських, сербських, іспанських, японських народних пісень. Його творчий дух ширяв над Вавилоном і романтичними замками Франції; білоруського поета хвилювали «Піснеспіви» Рабіндраната Тагора...

Російська словесність, звісно, була для нього особливо близькою, але найбільше приваблювали Лермонтов, Одоєвський, Рилєєв. Бачив у цих світлих постатях світочів свободи, демократії, що піднялися над казенним імперським патріотизмом і фальшивим слов'янофільством.

Ідеї слов'янської взаємності Богданович торкнувся у розвідці «Браття-чехи», захопивши читача не лише досконалим знанням історії та культури чеського народу, а й намаганням навести живі мости між минулим і сучасним у слов'янському та світовому вимірах. Символічно, що саме чеський письменник і вчений Адольф Черни так вігдукувався про білоруського класика: «Богданович — це людина нової культури, сюжети небагатьох невеликих віршів загальнолюдські. Відзначається його поезія незвичайним відчуттям народного духу, що відповідає об'єктивним почуттям сучасної людини, вихованої світовою літературою».

Ці слова було оприлюднено 1911 р.

IX.

У датованому 26.02.1909 р. вірші-присвяті «Пам'яті Шевченка» сучасник та ідейний однодумець Богдановича Янка Купала писав:

... Сам же він зазнав неволі,
 утисків, гоніння,
 А проте не зрадив волі,
 Волі та сумління.
 Словом правди дух народу
 Вирвав із закову,
 Научив любити свободу,
 Рідний край та мову.
 Його батьком кличе гідно
 Україна здавна.
 Ех! І нам будь батьком рідним,
 Українцю славний!

(Переклад мій — Р. Л.)

Як багато висловлено у цьому щирому невимушеному зітханні! Демократична молода Білорусь освічувалася Шевченкові в любові й повазі, вбачаючи в ньому і свого національного керманіча.

Сергій Полуян у одному з «Листів з України», зокрема, писав: «Наступає осінь. Незабаром з'їдуться до Києва групи студентів, поміж якими і наших білорусів буде немала жменя. Нехай же вони тримаються всі разом; нехай, шукаючи світла для себе, не забудуть про свою рідну темну країноньку — Батьківщину - Білорусь і, чим хто дужий, допомагають своєму народові вибиватися з темряви одвічної. Нехай не минуть без користі роки навчання для відродження білоруського народу!

І чужому навчайтесь,
 Й свого не цурайтесь —
 Бо хто матір забуває,
 Того Бог карає!...

Богданович пішов далі од багатьох своїх сучасників, які тільки перенесли гасла Шевченка на білоруський ґрунт. Він зробив неможливе: проник у святая святих Шевченкової поезії. Вступив у неї, як у храм. Не з побожністю релігійного фаната, а з гідністю сина, учня і послідовника.

Не знаємо, коли юний поет вперше віч-на-віч зустрівся з «озброєним пророком України». Але, безперечно, прочитав «Кобзаря» мовою ориґіналу. Шевченкове слово (це видно хоча б із переліку Кобзаревих творів, що їх Богданович переклав російською мовою) хвилювало і тривожило його. Вихований у російській середовищі, де факти, особистості, явища національних літератур штучно підганялись під «общерусские» шаблони, Богданович зацікавився «секретами» поетичної творчості українського Пророка, намагаючись шляхом проникнення в творчу лабораторію Генія з'ясувати природу і велич його таланту, а відтак — способи впливу на свідомість сучасників і нащадків, впливу, що врешті-решт формував, кристалізував національну свідомість не лише українців.

Богдановичу належать дві статті про Шевченка — «Краса і сила» та «Пам'яті Шевченка». Першу з них він розпочинає зауваженням про те, що твори Шевченка «вивчались шляхом найрізноманітніших методів, і лише метод естетичний завжди перебував у тіні».

І далі: «навіть для аналізу вірша українського генія і з'ясування політичного впливу, яким цей вірш володіє, не зроблено майже нічого». Дослідник, намагаючись «заповнити цю прогалину», аналізує ритміку і метрику Шевченка, відкриває багатство Шевченкового римування із застосуванням як класичного, так і внутрішнього (особливо винахідливого і художньо обумовленого).

Весь ритміко-звуковий інструментарій Шевченка, за Богдановичем, не має в собі нічого силуваного, неприродного, а цілий ряд метричних шедеврів Шевченка належить віднести до світової класики.

Богданович першим із дослідників Шевченка в царській Росії переконливо засвідчив, що «в особі Шевченка світова література має поета з віршем мелодійним і ошатним, — поета, який красу своїх творів будував не на, що впадає у вічі, засобах поетичного впливу, а, навпаки, на засобах найбільш тонких — асонансах, алітераціях, внутрішніх римах; поета, який до цієї краси вказаних елементів вірша приєднав іще й надзвичайну силу своїх ритмів, а також ориґінальність, жвавість і граціозність різноманітних метрів». Далі Богданович підкреслює: «Все це взаємно обумовлювалось одне одним і доповнювало одне одного, створюючи загалом особливий поетичний світ, тобто певний витриманий і гармонійний художній стиль».

Свої ориґінальні підходи щодо з'ясування величі Шевченка як поета народного — в розумінні творця мистецьких відкриттів, — Богданович розвиває в наступній статті — «Пам'яті Шевченка». До естетичного інструментарію він додає ідейно-тематичний. «Українське свято, — сміливо заявляє дослідник, — перетворюється в свято всього культурного слов'янства».

Дослідник торкається таких проблем, як народність українського поета, і доводить, що це поняття не має нічого спільного з намаганням звузиту обшири Шевченкової творчості до рівня фольклорних стилізацій, приглушити загальнолюдський зміст його поезії.

Богданович фактично викриває царський режим, що, як відомо, заборонив відзначати день пам'яті Шевченка 1914 р. Важливо, що, посилаючись на фрагменти творів Шевченка, Богданович привертав увагу білоруських читачів саме до творів, які відзначаються особливо гострим суспільним звучанням.

Шевченкознавчі дослідження Богдановича і сьогодні не втратили своєї актуальності. Адже, розкриваючи красу творів Кобзаря, білоруський поет особливо наголошував на їх могутньому духовному заряді і високій моральності. Геній мистецький, вважав він, завжди тотожний людині великого морального здоров'я.

Нарешті, цілком справедливо Богданович підкреслював значення творчості Шевченка в міжнаціональному діалозі. Він вважав, що світова література не знає письменника, котрий би так віддано захищав інтереси соціально і національно пригноблених народів, як це послідовно робив автор «Яна Гуса», «Кавказу», «І мертвим, і живим...»

Україніка М. Богдановича містить глибокі спостереження над творчістю І. Франка, М. Коцюбинського, О. Олеса, Грицька Чупринки, В. Винниченка. Як видно із трьохтомного зібрання творів, Богданович цінував учасників «Руської трійці», цікавився творчістю М. Коцюбинського, В. Стефаніка, М. Черемшини. Важливо, що деякі свої статті й дослідження класик білоруської літератури написав українською мовою («Забутий шлях»).

X.

«Україне светлай, где я ўміраю...»

Перший рядок прощального чотиривірша.

Вірша-заповіту.

Глумачити його можна буквально: «безкрилий поет» ділиться своєю останньою радістю: він не самотній, з ним його вистраждана збірка поезій «Вінок».

Отже, по-українському?

«У світлім краї, де я вмираю?»

Можливо, але внутрішня рима звучить негладко. Та й «край» — не «країна».

«В країні світлій, де я...»

«Країна світла», «світла країна» — очевидно, у визначенні поета це — головне. Ніби прощається не просто зі світлом, життям, а з країною, де те світло пізнав, відчув, полюбив. І тепер покидає цю країну з болем, але ж і з внутрішньою просвітленістю...

«В країні світлій...»

Звучить як «Вкраїні світлій» — «Україні». Мимоволі згадується Шевченкове «На Вкраїні милій...». Це чисто звукове співпа-

діння нам, українцям, повинно сказати про Богдановича значно більше, ніж досі. Існує поважна кількість досліджень на тему «Богданович і Україна». Ще більше їх повинно бути написано в майбутньому. Українські обрії Богдановича щойно тепер постають перед нами так, як він бачив їх сам, зважаючи на свій досвід, знання, національну зацікавленість, у перспективах суверенізації Білорусі.

Кут зору на українську історію, українську культуру важливо приймати з поправкою на три обставини:

— те, що називається контекстом часу і оточенням Богдановича;

— віком і станом здоров'я;

— фактом того, що головні українознавчі праці (статті, рецензії, путівники) писалися у часи Першої світової війни.

Та всупереч усьому, погляд Богдановича на Україну, її минуле (сучасне практично не відрізняється від білоруського) цілісний і загалом об'єктивний. Історичну панораму України він починає з «Галицької Русі», «Угорської Русі» та «Червоної Русі», доповнюючи «Українським козацтвом». Геополітичний контур українських земель в уяві Богдановича фактично збігається з реальним — у межах кордонів різних держав він постійно тримає в полі зору етнічно-духовну цілісність українства. Звичайно, звертає увагу на певні відмінності і робить це з великою симпатією до українців, вказуючи на колоритні подробиці з життя гуцулів чи подолян, але ніколи не виокремлює етнографічну групу в окремому «народності», як це чинили дипломовані «знавці», свідомо ліплячи з русинів Галичини чи Закарпаття «исконно русских людей» — москвофілів.

Щодо історичного рельєфу України, то домінантні теорії про «спільну колиску трьох слов'янських народів» за часів письменника постійно підсичувалися необхідним «позитивом» з огляду на воєнні дії (якби не це, ми б, можливо, ніколи не мали таких публікацій, як «Львів», «Курорти Галичини», до речі, видані в серії «Библиотека войны»). І все-таки, Богданович цю віртуальну спільність подекуди коригує, виходячи зі своєї обізнаності з новітніми працями українських істориків — Антоновича та Грушевського. Господарем становища стає він у темі Великого князівства Литовського. Щоправда, тут іноді спрацьовує інерція особистісного, радше емоційно-мистецького, аніж випадкового, бачення минулого цієї доби. Через те певною мірою зміщуються акценти, наприклад, у питанні щодо офіційної мови (староукраїнська чи старобілоруська?). Богданович каже: старобілоруська. Якщо так, виникає певний дисбаланс між українським та білоруським елементами, але це можна зрозуміти, як можна і треба зрозуміти те, що в наші часи словаки (та й білоруси) повертають своїм культурам постаті й твори, що одночасно належать іншим. І ще одне необхідне уточнення. Не слід забувати, що своє бачення історії Богданович пропонує не нам, а сучасникам, орієнтованим на імперську «систему координат». Ця система нав'язувала і делікатно вводила в свідомість людей свої стереотипи мислення, котрі не завжди вдавалося ігнорувати. Тому поняття «ве-

ликорусский», «российский») у Богдановича слід сприймати як ідеологічно узвичаєний прикметник — на зразок пізнішого режимного штампу «советский». Там, де йдеться про власне Росію, російський народ, російську культуру, слід послуговуватися сучасними поняттями і термінами, не приписуючи Богдановичу надмірної симпатії до тюрми народів — Російської імперії.

Концепція українства, тим паче світового, яке сьогодні має чітке наукове окреслення, зароджувалася на початку ХХ ст. У формуванні її значну роль відіграли визначні європейські вчені, письменники, політики. Серед них бачимо А. Єнсена, Т. Масарика, Ф. Ржегоржа та багатьох інших. Виходячи не так з особистих симпатій, як із об'єктивних реалій, вони відводили українцям та майбутній Україні належне місце, без упереджень вітали українську політичну перспективу.

Богданович займає в цьому дорогому ряду одне з перших місць. Розуміння України він засвідчив насамперед ставленням до наших геніїв Шевченка і Франка, інтуїтивним відчуттям великої місії, яка випала на долю його сучасників — Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Михайла Грушевського.

Богданович любив українську пісню, досконало володів українською мовою — в жодному його тексті немає й сліду якогось комікування чи кривотлумачення того, що для українця є рідним і дорогим. Окрім уроків громадянських і творчих, Богданович дав своєму поколінню великий етичний урок.

Він залишився — до кінця — вірним «країні світлій». Тому, як ніхто, дорогий Україні.

XI.

Перша згадка про Максима Богдановича в українському друкованому належить професорові білорусисту, славісту Іларіонові Свенціцькому («Відродженє білоруського письменства», 1908), високо оцінює Максима Богдановича й Іван Крип'якевич у дослідженні «Білоруси».

Вже 1909 р. у львівській газеті «Рада» з'явилися твори білоруського поета, їх опублікував «Літературно-науковий вісник».

Український «діаспорний» літературознавець Ю. Бойко вважає, що один із них — автопереклад українською. Що ж, досконалий знавець української культури, літератури, мови (написав українською статтю «Забутий шлях»), Богданович так чи інакше спричинився до того, що його «шестя» в Україні (вислів білоруського дослідника С. Панізника) стало послідовним і знаковим.

Щодо дальших перекладних публікацій, то їх здійснювали відомий поет і громадський діяч Микита Шаповал і маловідомий сьогодні Олексій Яремченко. У малодоступному журналі «Воля», що виходив у Відні в 1920–1921 рр., він опублікував 23 вірші улюбленого автора, а в 1922 р. видав авторську збірку «Білорусь», куди увійшли 17 поезій Богдановича. У «Волі» Яремченко публікує «Короткий начерк історії білоруської культури», де міститься чи не перша узагальнююча оцінка творчості класика нової білоруської літератури:

«Максим Богданович — цей великий поетичний талант, цей великий майстер слова, володіючи тайною ритму і гармонії, поет-філософ, передчасно покинув життя і заніс у царство Вічного Спокою велику силу повної чарівної краси недоспіваних пісень. З його смертю білоруська література зазнала болючих незамінних втрат, бо такі великі таланти, як М. Богданович, з'являються раз на століття...»

Це твердження на рівнях високопрофесійних перекладацьких та дослідницьких підтвердив Михайло Драй-Хмара. Від видання в 1924 р. «Вінка» з ґрунтовною передмовою до блискучої рецензії на посмертне видання «Твораў» у двох томах, здійснене Інститутом білоруської культури — шлях начебто малий, але такий, що спонукав наступні покоління українських поетів та дослідників розвивати і збагачувати нашу Богдановичіану. На цьому шляху — висока оцінка творчості Богдановича на сторінках енциклопедії УЗЕ (30-ті роки), увага з боку українських еміграційних письменників (Ігор Качуровський, Яр-Славутич, Юрій Бойко), праця Григорія Кочура та Дмитра Паламарчука, гідних продовжувачів справи Михайла Драй-Хмари.

У 60-71-ті роки минулого століття Богдановичем зацікавлюються, окрім столиці, ще три регіони — Львів, Харків, Запоріжжя. Львівські аспірації щодо Богдановича несуть відчутний дисидентський характер: подружжя Калинців, Іван Гнатюк, Михайло Волощук перекладають Богдановича-«бунтаря». Душа стихійно сформованого гуртка білорусолюбів, який «кштальтує» невтомний Іван Денісюк; праця Володимира Лучука, Оксани Сенатович, Віктора Лазарука та цілого ряду «різноголосих», але вміло керованих ентузіастів увінчується виходом збірки Богдановича в серії «Перлини світової лірики» (Київ, 1967 р.)

Без перебільшення — видання стало подією. На довгі роки — аж до початку 90-х, коли увага наших поетів свідо-мо фокусується на знаменитій «Погоні» (Володимир Лучук організовує перекладацький турнір, видає своє дослідження про нього — «безцінне», як іронічно зазначає він, бо безкоштовне), «дніпровський» Богданович перебуває в центрі уваги дослідників українсько-білоруських взаємин. На жаль, ні тоді, ні до 100-річного ювілею поета ми не зуміли підготувати широкий вибір творів з прозою, листами, українознавчими працями Богдановича. Цю прогалину певною мірою компенсували ювілейні заходи — у Львові, Києві (починаючи з 70-х років). Тим часом 100-літній ювілей Богдановича якраз збігся із результатами Всеукраїнського референдуму в грудні 1991 р. І тут дозволимо вперше оприлюднити історичний документ:

ВЕРХОВНІЙ РАДІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Рік, що йде до свого завершення, знаменитий тим, що білоруський та український народи, чиї історичні долі мають багато подібного та спорідненого, стали на шлях суверенних держав, здійснення великих заповітів, що залишили наші духовні світочі — Шевченко і Франко, Купала і Колас.

Саме в час мого перебування у Вашій Республіці з метою обговорення і підписання керівниками Білорусі, РРФСР та України документів про співдружність незалежних держав народ Білорусі з глибоким пієтетом відзначив 100-річчя від дня народження генія білоруського слова — Максима Богдановича.

Україна відчула особливу причетність до долі білоруського Прометейя. Максим Богданович присвятив Україні публіцистичні роздуми, статті, одна з яких писана українською мовою. Перекладаючи і популяризуючи Шевченка, Франка, Самійленка, досліджуючи майстерність Кобзаря, Богданович виступив палким захисником української історії, культури, мови перед великодержавно-шовіністичним молохом. Молодий, у розквіті творчих сил, він знайшов останній притулок у Ялті, де упокоївся і славетний український поет Степан Руданський.

Вже на початку 20-х років, на зорі нового національного відродження України, з'явився блискучий переклад Богдановичевої збірки «Вінок», що належить перу М. Драй-Хмари, згодом репресованого сталінськими опричниками.

У часи тоталітаризму й застою українські письменники використовували найменшу можливість, аби донести до українського читача незламний дух білоруського народу, його національну велич, явлену в таких поезіях М. Богдановича, як «Погоня», «Стратим-Лебідь», «Переписувач», «Зірка Венера». Нині найповніше зібрання творів Богдановича українською мовою підготовлене до друку. Ювілейні вшанування класика білоруської літератури відбулися в Києві, передбачаються у Львові, в інших містах України.

Богданович — поет світових параметрів. Його ювілей за календарем ЮНЕСКО в міжнародному масштабі. Символічно, що ця дата збігається з часом, коли його вільна незалежна батьківщина — Білорусь — займає гідне місце в світовому співтоваристві.

Дозвольте від імені народу України висловити Верховній Раді Республіки Білорусь, її Урядові, творчій інтелігенції, всім громадянам братньої незалежної Держави щиро шану і найкращі побажання словами білоруського генія:

Беларусь, твой народ гачакаецца
Залацістага, яснага дня...

Цей день настав. Він освячений безсмертям Максима Богдановича.

Живе Білорусь!

Президент України

Л. КРАВЧУК

23 грудня 1991 року

...Грудень 1991 р.

Мінськ «передбіловезький». Делегація українських письменників живе не лише ювілейними святковими хвилинами, але й відчуттям тривоги, тим більше, що в столиці Білорусі не всі з ентузіазмом сприймають її хід до незалежності... У «Новинах» Білоруської Академії з'явилися реакційні «застереження» щодо білоруської національної символіки, тож і учасники ювілею — білоруси, українці, литовці, росіяни опротестували їх.

Не забудеться і їх квітневе звернення 1992 р. до українських політиків і діячів культури, підписане Василем Биковим, Ригором Барадуліним та Сергієм Законниковим. У ньому говорилося: «Від імені білоруської національної демократії ми вельми вдячні українським братам за вашу підтримку... Але пройде час, загляне сонце і в наше віконце. Хоч за те, мабуть, іще доведеться заплатити немалу плату — потом і «кров'ю».

З цієї болючої ноти варто, конче варто! — переключитися на поклик Богдановича «Його незламну віру»:

«Розвиток означеного руху дозволяє сподіватися, що ще один народ не щезне з лиця землі, не пропаде безслідно велетенський психологічний труд багатьох поколінь, і білоруська культура — витвір цього народу — вистоїть і проти наступу інших сил і течій». («Століття руху білоруського народу»)

XII.

Автопортрет з аксесуарами ХХІ століття...

Максим Богданович не залишив автопортретів, — як залишили їх Міцкевич, Пушкін, Шевченко, Норвіг... Збереглося кільканадцять фотографій — з раннього дитинства до тієї останньої — на смертному ложі. Музейники видобувають з тих не зовсім виразних світлин його обличчя. Ретушують те, що видається зайвим, тобто знімають «зерно», що його залишили негативи, підправляють юнацькі вуса, підмальовують очі.

Називають це реставрацією. Здається, є щось від підробки, фальсифікації (з добрим наміром!), але все-таки фальсифікації. Значною мірою відбігає від живого Максима Ялтинський пам'ятник із детально проробленими гудзиками на гімназійному кітелі — сигналізує про сталінську добу, Анікейчиків Богданович перед Оперою в Мінську — підкреслено театральний.

Я ж хочу побачити, мрію побачити автопортрет роботи Максимової. А тим часом вчитаюся в автопортрет віртуальний. Автопортрет на тлі ХХІ ст.

...Відчуваю в цьому портреті дух і шляхетність інтелігента. Милуюся тонкими рисами поета, вченого, книжника. Такі обличчя дивляться мені в очі з гравюр скорининських видань. Перечитую Статут Великого князівства Литовського — чую голос Богдановича. Голос Богдановича чую, перечитуючи найновіше білоруське видання Шевченка у серії світової літератури.

Я «познайомився» з Богдановичем напередодні 75-річчя від дня його народження. Чверть століття йшов до його столітнього ювілею, і не міг навіть мріяти про те, щоб — уже в незалежній

державі — мати честь покласти квіти до його пам'ятника, переступити поріг Музею на Троєцькому передмісті Мінська.

Це було 6 грудня 1991 р. (Цього дня припинив існування колишній Радянський Союз).

Згадую день відкриття пам'ятника Шашкевичу у Львові у вересні 1989 р.: одночасно було демонтовано пам'ятник Ульянову-Леніну.

Але ці — такі знаменні і доленосні події — давно стали фактами минулого — ХХ ст.

І ось перейдено рубіж між другим і третім тисячоліттями. Стратим-Лебідь шугає над Білоруссю, розпачливо б'ється над тим, щоб очистити вітчизну від слідів Юдиної крові. Роботи не на одне покоління.

У славнозвісній легенді гордий птах, виконуючи волю Господню, втрачає дітей. У реальній Білорусі — не так. Вона має покоління, котре вдихнуло в молоді груди повітря свободи. Має свого Пророка і Керманчча.

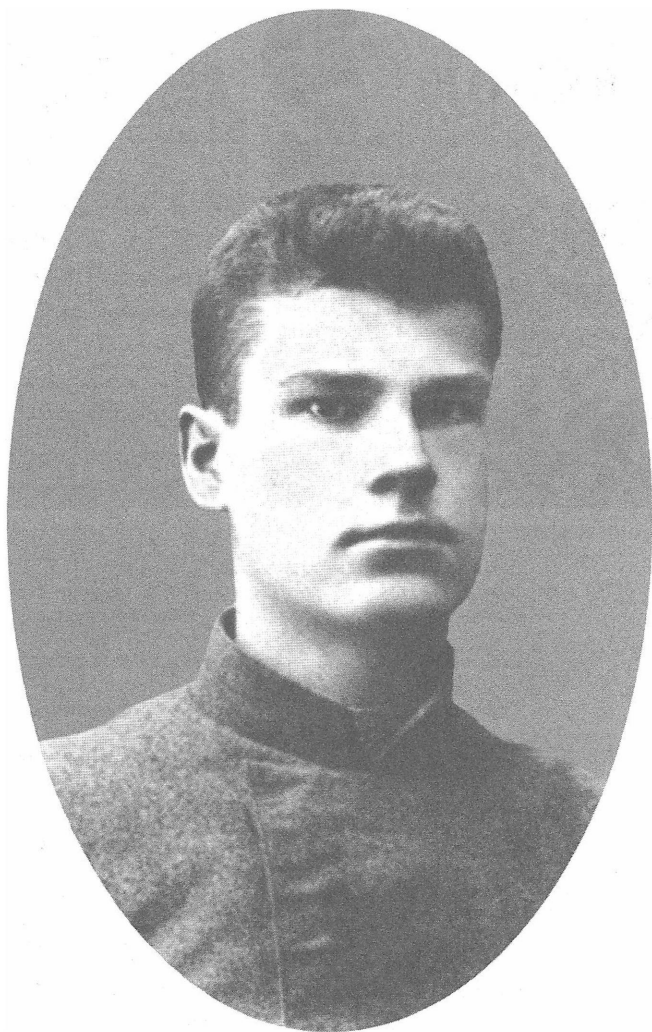
Можливо, не так голосно, як це годилося б, відзначено 110 річницю народження поета. Очевидно, він буде присутнім і на цьогорічних ювілеях Янки Купали та Якуба Коласа. Не сумніваюся, що, тиснучи руки давнім і новим друзям, відчую його тепло, побачу теплий блиск у вологих, розхвильованих очах.

Вслухатимуся в рідні інтонації — може, не так журливого, як спокійно-впевненого голосу, милуватимуся неповторним, не подібним до жодного в світі, білоруським співом.

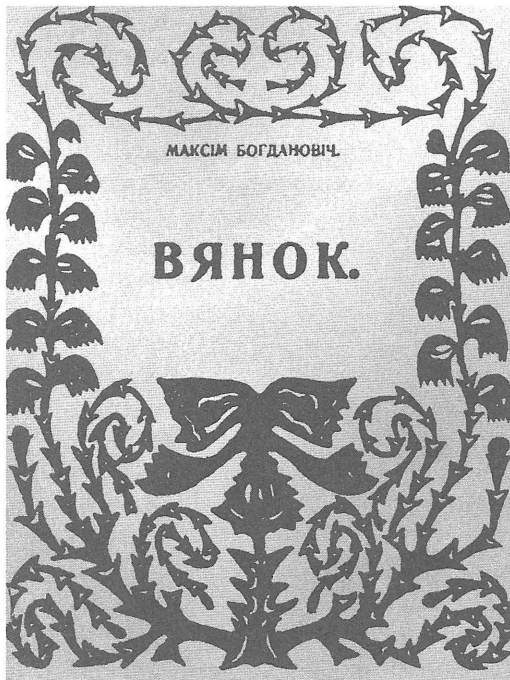
І коли Він, Максим, вийшовши з власного автопортрета, обрамленого трагікою, безнадією та оптимізмом, наблизиться до мене так, що ніхто не посміє перешкодити нашій розмові, спокійно і радісно привітаюся:

— Живе Бєларусь!

Роман Лубківський

Максим Богданович —
гімназист
1911

Маладна ідзі,
Маладна псудзіцца
На нуды, на нуды,
Плошкі шалюць казачыя

Плошкі толькі грэду,
Міня тварыць дзевочы,
Золатаю кашу,
Сіневатые вочы.

Цішы сад-вяснарад,
Цішо балішкі вышывы, -
Т акіітэс пагляд,
Т гарачыя словы.

Бурэ мо, вет маладны,
Плошкі савітнымі дзямі!
Трашчэйце, садны,
Залатнымі агнімі!

2

На чужбіне.

Навокала пшыкі цвіеткі расцвэталюць,
Маркотна бранку я маюць нэ адзіночэ,
Аж бац - мне сшылі галоўкай кывае
Нашы родны цвіеточы, красной васшыкэ.

„Здароў бэй, дзшыла,“ ашыўшыкэ ў далшыне
Пашура, кавшыла шотэ ёнэ мне; -
- Чшылашыкэ мо, дружэ, ў багатай чужбіне
А бедкай, дашыкай сваёй старане”

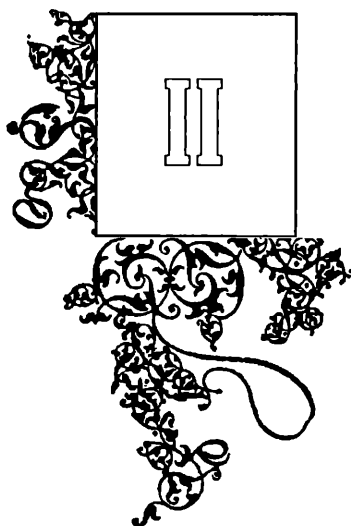
Макшыкэ 55-вёк. 1908г.

3

1. Обкладинка единої збірки поезій «Вінок» (Вільно, 1913).
2. Автограф вірша М. Богдановича «Молодії літа...».
3. Автограф вірша М. Богдановича «На чужині» в авторському перекладі російською мовою.

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

ПОЕЗІЯ

ВІНОК
(1909 – 1912)

Ви, хто любите нагибать
Між старими сторінками
Книжки, що давно забута,
Збляклий, висохлий листок, —
Томик цей ви перегляньте:
Засушив я на папері
Барви, що колись яріли, —
І думки, і почуття...

МАЛЮНКИ І СПІВИ

I.

Этот листок, что иссох и свалился,
Золотом вечным горит в песнопенье.

А. Фет.

У зачарованім царстві

O voi, ch'avete gl'intelletti sani
Mirate la dottrina, che s'asconde
Sott'il velame degli versi strani.

Dante. Inf. IX*.

Чуєш гул? — Це сумний і похмурий лісун
Починає неголосно грать:
Під руками його — він і грець, і співун, —
Ніби тисячі туго натягнутих струн,
Тонкоцівкові сосни гзвенять.

Чи казати, чому потемніла ріка,
Захиталось волоття вівса,
І про що йому шепче вітрець із ліска,
Що тремтить і блищить в жолобочку листка:
Чи сльоза, чи холодна роса?

---

* О люди із здоровими думками!
Помисліть-но, яка надія вам
Під цими дивовижними рядками!
(З італ. переклав Є. Дроб'язко)

Озеро

Тут ріс густий, суворий бір,
Воянякові тішив зір.
Зрубали бір, і він загинув,
І, вже небачений з тих пір,
Нам дзеркальце своє покинув.

Неначе в інший світ вікно,
Застигло, крижане, воно,
Життя у плесі відбиває,
І все, що згнуло давно,
У темній глибині ховає.

Над озером

Сонце тихо скотилось у зморі;
Місяць білий, заплаканий, світить,
Спогляда надженджурені зорі,
Тягне з озера сріберні сіті.

В них русалки заплутали коси, —
Срібні ниті рвуть звігти і звігти;
Ніч лугами розсіює роси,
Ніч русалкам нашіптує: «Спіте».

Вояняк

Сивоусий, згорблений, сплю я в жабурунні,
Так роками гріюся тут, на дні ріки.
У траві лице моє — наче в павутині,
А на груді сипляться золотом піски.

Шуварі при березі никнуть над водою,
З лозами плакучими журяться й вони.
Хвилі тихо котяться, гинуть черепою, —
Все навкіл поринуло в споконвічні сні.

Зміїний цар

В темнім небі ведуть танок
Волошкові зорі.
В темнім небі місяць світить
Золотим серпом.
Ми вилазим з підземельних

Темних коридорів,
У зимовий теплий вирій
Повземо гуртом.

В полі, в лісі нам повсюди
Стеляться доріжки.
Разом плазом поміж пущі,
Попереду — я.
Золота моя корона,
Мерехтливі ріжки,
Темним блиском відливає
Вся луска моя.

Нам не треба ні від кого
В цю ніч оборони.
Полотном нам шлях устеле,
Стрівшись, чародій.
Золотий ріжок для нього
Скину я з корони,
І по білому веретті
Поповзем тоді.

Буря

Незграбна тінь важезної тварини
Широким небом в галь понуро пропливає.
Затихло. Ось, розтявши обрій, розсіває
Вогненне лезо радісні іскрини.

Ударив меч — і гуркіт покотився,
Мигоче грізний меч, удари не втихають,
Додолю крові зимної цівки стікають,
А люди кажуть, що то дощ пролився.

* * *

У небі — де хмара гримуча — прозору легесеньку хмару
Прудко несло, і обидві чомусь червоніли од жару.
Злитись жадали вони, щоб могутня зробилася хмара.
Але їх вітер розвів — ні огне, ані пара.

Дрібним дощем над землею одна розливалась,
Грому відлунням до першої друга озвалась.
Так поодинці пропали; ніхто й не спита їх: де ви є?
Тільки лиш чули, як вітер над смертю їх радісно вис.

Озеро

В темнім келиху глибокім
Плеще й піниться вино;
Хмелем світлим і холодним
Колисається воно.

І п'яніють буйні лози,
І шумить високий бір,
А в душі не замовкає
Струн веселих перебір.

* * *

Оглянься — у мир вседневний
многоцветен у чудесен.

А.Фет*¹

Привіт тобі, життя на волі!
Вгорі — покрівля з верховіть,
І видно небо й горб у полі
Крізь листя сіть.

Лахматі тіні на поляні,
Сховавши золото, лежать;
Його шари крізь гіри рвані
Аж блискотять.

А к ночі віяло червоне
Розгорне сонце мідяне, —
Від нього вітер похолоне
І в степ майне.

Поблідне жариво безкрає,
І потемнішає вода, —
Тоді сріблом голок засяє
Зір череда.

Однако любими зробитись
Здолають тінь і сонця лик,
Той день, що має народитись,
І той, що зник.

---

* Тут і далі всі пояснення до слів із цифровими індексами даються у примітках в кінці книги.

* * *

Леліє зоряний посів:
 Ї в небі руно, й на полях.
 Марою білий лунь злетів,
 До річки перетявши шлях.

Нечутно промайнув кажан,
 Скрекоче коник — тут і там —
 Снуються миші, — димний лан
 Увесь сповняється життям.

Життя чують з усіх сторон:
 Гуде ним темрява лунка, —
 Чи не згубив пливучий сон
 З червоних маківок вінка?

* * *

Теплий вечір, тихий вечір, свіжий стіг,
 Положили мене спати на землі.
 Не здіймається вже пил стовпами вздовж горіг
 В небі глянув блідий місяць-огноріг,
 В небі зір, як того цвіту на гіллі.

Зачарований, заснув я в тишині
 Ї забув я, де рука, де голова;
 Бачу, злившись із природою у сні,
 Як тремтять од вітру зорі в вишині,
 Чую: тихо пророста трава.

* * *

Надобраніч, моя зорянице!
 Вже імла над землею... Чи ти це
 Чорним шовком усе покриваєш,
 Пилом зір небосхил засіваєш?
 Чую: спокій вливається в душу.
 Вітерець придорожною грушу
 Легве чутно ворухить, колише,
 А дзвіночки сміються ще тихше.
 Не дзвени ти сріблом, студенице!
 Надобраніч, моя зорянице!

* * *

Луками в травах м'яких
 Тихо ніч синьоока бродила;
 Тихо встилаючи лан,

Вгору здіймався і зникав,
Наче дим синюватий з кадила,
Чистий, прозорий туман;

Неба глибіню ожививши,
Зірок проступили поволі
З п'їтьми тремтячі вінки.

Коники сухо бриніли;
Котилось на вільнім роззоллі
Темне свічадо ріки.

Впала роса; на полях
Загорались намистинки милих
Жовто-червоних вогнів, —

Час, коли треба журитись
Душею на свіжих могилах
Марно потрачених днів.

* * *

Вечір на заході гасить і глушить
Кусні вугілля з розжарених блях.
Тихо, що й вітер листочка не зрушить,
Не сколихнеться травинка в полях;
Тіні темніші та довші в низинці
Пташки все важчий і важчий політ;
Синьо-блідий молодик наодинці
Плаває в небі, зеленім, як лід.
Нумо забудьмо турботу щоденну,
Збіжжя важкою рососою ряхтять...
Збавмося думки про долю стражденну,
Даймо спочити душі хоч на мить!

Сомнамбула*

Місяць вплив над мороком сонних полів
І його в темну даль за собою повів.
Розглядав він себе ув імлістїй воді, —
Серце билося рибою в сітях тоді.
Але місяць провів крізь ріку світлий шлях.
І розвіявся з серця тремтячого жах.
І ряхтіла дорога — уся срібляна,
І манила у край, де панує весна.

---

* Сомнамбула — лунатик.

Довго, довго тебе він чекав і шукав,
Але ось час жаданий нарешті настав...
Він пішов по шляху, він пішов аж до сна:
Огорнули його тишина, глибина.

* * *

Цветы последние милей
Роскошных первоцветов полей.

А.Пушкин

Літечко плакало, землю лишаючи;
Сльози гіркі проливало на полі.
Але ласкавої осені ясної
Там, де упали вони, виростали
Квіти осінні, удосталь напоєні
Тугою, горем, печаллями літа.
Квіти осінні, зі мною порігнені!
Виросли ви, аби тут же й померти!
Може, тому моє серце надірване
З вас так любовно вінок цей сплітає.

Розрита могила

Polatuj nad groby,
Piosenko żałoby.

Żygliński*

Дрібен гоц січе і ллється;
Вітер злісно в хату рветься,
В полі плачем озоветься,
Стукне в двері і вікно —
Серце біднеє заб'ється,
І відразу в нім проснеться,
І відразу сколихнеться
Все, що згинуло давно.

Згада серце, що любило,
Згада молодість і силу —
Все, що зникло, вкрилось пилом,
Все згадає, як у сні.
Бачу: серце пам'ятає,
Що життя там більш немає...
І з могили промовляє —
Смутку завдає мені.

---

* Лети понад гробом,
Пісне жалоби.
Жиглінський (польськ.)

* * *

Десь у хмарах живуть павуки,
Що снують павутину дощів.
Все м'які та пухнасті такі,
Все слизькі — шкіра, як у вужів.

Кров холодна у них, наче сніг,
Зло безцільне у круглих очах...
Цить! Чутно шарудіння їх ніг,
Що оплутують стіни і дах.

* * *

Ніч. Горить каганець, червоніє,
Прохолонувши, чай мій стоїть.
За стіною співає завія,
Сумно в полі дзвінками дзвенить.

З краю в край її гул віддається,
І чомусь усе думаю я,
Що з неволі зимової рветься
Міцно скована снігом земля;

Важко груди могутні здіймає,
Бо й закута морозом — живе.
Сніг студений у полі гоїдає
І ось-ось свої пута порве.

Зимова дорога

Буйно коні женуться у полі,
Під дугою дзвіночки гудуть
І співають про долю і волю, —
Спокій в серце навіює путь.

В'ється змієм сріблиста дорога,
Бризки золота в небі блищать,
І печального місяця роги
Крізь морозну імлу мерехтять.

Поле никне у срібнім тумані,
Сніг блищить, як холодная сталь,
І летять мої легкії сани,
Поспішаю я в синюю даль.

Узимку

Привіт тобі, морозний вечір!
Привіт тобі, скрипучий сніг!
Усілась трохи холоднеча,
Чуть полозків легеньких біг.

В снігу берези білокорі,
Неначе привиди, стоять,
І від морозу навіть зорі
Померзли в синяві — тремтять.

Вологий місяць серед поля
Прозорий сніп сипнув до нив
І ніби ризами, роздолля
Снігів підсинених накрив.

Тож рвіть саннями їх, буйні коні!
Тож веселій, дзвіночків мідь!
Летять навстріч бори і гони,
І в грудях кров уже кипить.

Перед повінню

Проясняється погода,
Зустрічаючи весну.
Все чекає, що природа
Стрепенеться враз од сну.

І проснеться батько Німан,
Хвилям давши вільний хід,
Під пташиний крик підніме
На хребті могутній ліг.

Задзвенять тужливо криги,
Й гомінкі струмки води
Сніг, розмоклий у відлигу,
Змиють з луків назавжди.

Тож розлийся на роздоллі
В чистім полі і в гаю,
Буйна повінь! Дай лиш волю,
Душу випростай мою!

* * *

Підними тільки очі угору —
Знову станеш ти наче дитя, —
Геть відлинуть, розвіються скоро
Всі тривоги земного життя.

Хмару тихо блакить вколихає,
У душі відросте своє крил,
Щоб летить в високості безкраї —
В синіх хвилях відмити весь пил.

В них нема ні турбот, ні нудоти,
Щастя, ласки не треба для них:
Хмари ці — килими-самольоти,
Ти — царенко в казках чарівних.

Травнева пісня

De la musique avant toute chose.

P. Verlaine*¹

Понад білим пухом вишень,
Крізь завітчані садки
В'ється вогником метелик,
Синьокрилий і прудкий,

Навкруги лише повітря
В струнах сонця золотих, —
А він крильцями своїми
Дзвонить, легве чутно їх

Ллється пісня, наче хвиля, —
Тихий, світлий гімн весні.
Чи не серце то співає,
Навіва його мені?

Чи не вітер то веселий
Поміж трав густих біжить?
Чи то, може, біля річки
Очерет сухий шумить?

Не збагнуть того ніколи,
Не розвігати, не взнать:
Заважають гумать звуки,
Що летять, тремтять, гзвенять.

Пісня рветься, пісня ллється
На роздолля у світи.
Але хто її почує?
Мо, поете, тільки ти.

* Музики передусім.

П. Верлен (франц.)

Романс

Quand luira cette étoile, un jour.
La plus belle et la plus lointaine,
Dites-lui qu'elle eut mon amour,
O derniers de la race humaine.

P. Sully-Prudhomme* ¹

Зірка Венера зійшла над горою,
Спомини світлі з собою взяла...
Чи пам'ятаєш: ми стрілись з тобою, —
Й зірка Венера зійшла.
З тої пори став я часто вдивлятися
В небо нічнеє — там зірку шукав,
Коханням до тебе палким розгорятись
З тої пори я почав.
Та розлучатися хвиля наспіла,
Певно, то доля така вже у нас.
Вірно кохав я тебе, моя мила,
Та — розлучатися час.
Буду в далекім краю нудьгувати,
В серці любов затаївши свою;
Кожної нічки зорю виглядати
Буду в далекім краю.
Там, де засяє зіронька рання,
Стрінуться погляди знов, як колись...
Щоб хоч на мить воскресити кохання,
Ти на зорю подивись...

Годі вже праці

Гей же, ну, рухайтесь, коні понурі,
Годі вже праці, бо сонце зайшло!
Ясно-червоні, та жовті, та бурі
Борозни в небі воно провело!

Вслід — мерехтіння зірниць синювате,
Місяць застелить поля полотном...
Годі вже! З вами повернусь до хати,
Тихим забудуся сном.

---

* Коли зоря одного дня засяє,
Скажіте їй, найкращій, що нікого
Так моє серце щиро не кохає,
О ви, останні з племені людського.
P. Сюллі-Прюдом (франц.)

ЗВУКИ БАТЬКІВЩИНИ

* * *

Вся в сльозах дівчина
Тужить мов причинна.
Поруч з нею під гіллею
Мерехтить шипшина.

Вітер повіває
І росу стрясає.
Ой, напевно, і дівчина
Лік на сльози має.

Одгадайте ж, люди,
Хто стрясать їх буде?
То чому він, жовтогзьобик,
Досі ходе-блуге?

* * *

Сумно мені, в серці смуток жалісно співає.
Стежка в полі пролягає, зіллям заростає.
Біля стежки нахилився явір до калини, —
Там колись так нахилився хлопець до дівчини.

Ой, ішла дорога долом, та й ішла горою,
Дівчина не розійшлася з долею гіркою.
Бо лежить її стежина, зіллям заростає,
Сумно глянуть, сльози кануть, жаль межі не має.

* * *

Ой, не куй ти, сивая зозуле,
Нагі мною ізгори.
Може, скажеш, що я жити буду,
Та про се не говори.

Бо не так, не так собі гагає
Серце зболене моє.
Воно груди коле-розриває,
Думці голос подає.

Каже, що я житиму недовго
Що минуся до пори...
Прилети ж до мене на могилу
І закуй, заплач, заговори.

Ян і мати

Ти стомилася, змарніла, сліз проливши річку.
 Що ж, постав піг образами, запаливши, свічку:
 Мо, допоможе Яну світло і слова молитви...
 Освітила свічка личко, наче з воску лите.
 Тане віск, і вниз тихенько крапельки стікають,
 А в очах зболілих Яна сльози проступають.
 Свічка світить, свічка блима, свічка гогоряє,
 І в понурій, темній хаті хлопець помирає.
 Ой не вік тоненькій свічці блимати, горіти, —
 Догорить вона і зникне, як і все на світі.

* * *

Серце скніє, серце крається від болю, —
 Ой, піду з тісної хати ген по полю,
 В чистім полі вітер віє, повіває,
 Та покинь мене журбо, бо ти німа є!

Я б тоді у спів гзвінкий та солов'їний,
 Вилив тугу і на вітер буйний кинув,
 І розвіяв би його він по роздоллі,
 Щоб мені не знать ніколи вже недоли.

Вечір

Місяць повний став у небі,
 Сяє невисоко,
 Весь червоно-жовтий, ніби
 Пугачеве око.

З жебонінням, серцю любим,
 Важко хрущ літає,
 Про кохання нещасливе
 Хтось собі співає.

Голос полем покотився
 В лісі обіззався:
 «А де ж тая криниченька,
 Що голуб купався?»¹

І снуюється в моїм серці
 Відгоміння в скрусі
 Рідної простої пісні,
 Пісні Білорусі.

СТАРА БІЛОРУСЬ

Все пройшло, минуло,
 Як і не було.
 У землі поснуло,
 Зіллям поросло.
 Янка Купала¹

Літописець

Душею стомлений в життєвих грізних бурях,
 Він поховав себе у монастирських мурах,
 У тиші й спокої свій доживає вік.
 Літопис пише він уже четвертий рік.
 З письмен старовини від слова і до слова
 Ретельно списує він долю Могильова.
 Про всі і добрії й лихі його сіла
 Оповідає тут. Дбайлива так бджола
 Збира з гірких квіток нектар у день погідний.
 Всього минулого — він свідок вірогідний.
 Що діялося тут в далеку давнину,
 Що думали колись, за що вели війну,
 Як боронили честь, і рідну землю, й мир,
 Про все це розповість нащадкові папір.
 Воно забудеться, з водою вігпливе,
 І враз у спогадах постане, оживе,
 Коли знайдуть його нехитреє писання
 Про це життя, про ці надії й сподівання.
 Так моря синього розбурхана вода
 З глибин засмолену враз пляшку викида.
 У баговинні вся, в дрібненьких черепашках,
 Багато дечого побачила ця пляшка.
 Її візьме рибак, і як бува зчаста,
 Розбивши пляшку ту, у ній знайде листа.
 За звичаєм морським так вісті шлють останні,
 Хто потопа між хвиль. Безслідно в океані
 Загинули вони. І, може, сотні літ
 Уже давно стекли. Про них забув весь світ,
 Народ загинув їх, відбулись в світі зміни.
 Та обізвались знов ці літери нетлінні;
 Пізнали долю ми прапрадігів своїх:
 І горе й радощі, усі пригоди їх,
 Кому молилися, чого вони шукали,
 Де на глибокім дні їх вбди поховали.

Переписувач

На чистім аркуші, перед вузьким вікном,
 Узорні літери виводить він пером,
 Де-де червоний ряд між чорними рядками
 Ставляючи собі; усякими квітками
 Ще й різнобарвними голівками звірят,
 Птахів небачених оздоблює підряг
 Кунштовні завитки, тонесенькі, мов брівки, —
 Свої золочені заставки та кінцівки,
 І заголовки всі, — усе своє добро!
 Часом зупиниться, щоб гусяче перо
 Неспішно загострить, і гляне: світло сонця
 Стовпами падає через вузькі віконця,
 І крутиться у них легенький, гожий пил;
 Як синюватий дим невидимих кадил,
 Хмаринок рій пливе, широкими кругами
 У небі ластівки шугають над хрестами,
 Мов жар, гарячими, а тут біля вікна
 Малинівка співа, постукує жовна.
 Він знову схилиться, заставку знов виводить
 Неясним сріблом; так нечутно день одходить —
 Уже надходить ніч, і перша зірка ген
 Поможє завершить цей труд благословен.

Книга

Псалтир, оправлений в руду гладеньку шкіру,
 Я взяв і сріберні пряжки йому розняв,
 Кириличних письмен збагнув простоту щиру;
 Пах воску й ладану солодкого вдихав.

Ось псальма чарівна: «Як олень той шукає
 Ясного кладезя, так Бога прагну я».
 Як ліпота жива утіху нам вертає!
 Як поривається вперед душа моя!

Аж бачу при кінці безхитрую дописку,
 Що «душу рятував писанням цих рядків
 Раб божий дяк Гапон у місті Вовковську
 В сім тисяч сто і восьмий рік з початку днів».

Слуцькі ткалі

Не жити їм у рідній хаті,
 Не чуть дитячі голоси.
 Вони у панський двір узяті
 Ткать золотисті пояси .
 Ідуть, мов з тягарем, хвилини.
 Про щастя вже забувши сні,
 На перський лаг свої тканини
 Широкі сумно тчуть вони.
 А за стіною шлях у поле,
 Шумить черемха край вікна, —
 І думка лине мимоволі
 Туди, де розцвіла весна.
 Там зараз весело і мило:
 Сіяють сріблом ручаї
 І піднімають в житніх хвилях
 Волошки чашечки свої...
 Там щирий бір шумить суворо...
 І човник мимохідь літа,
 І замість перського узору
 Волошка рідна зацвіта.

Безнагія

Скарина¹, доктор лікарських наук,
 У довгій мантиї пильнує з вежі зорі.
 Вони сприяють! Саме нині. Час!
 П'є лік пан земський писар у покорі
 З руки Скарини. Ось немов пригас
 У персні злотім ізмарагд... Тъмяніє...
 Вже блиску в нім нема... Збагнув нараз:
 Життя собі вернути не зуміє.

* * *

Тихий вечір. Вигасла спекота.
 Веселіше виплива з болота
 Річка, що втікає у ставок.
 Верболіз над нею, як вінок,
 Із гілок незграбних, кучерявих
 Самотканий пояс тче тоді,
 Як лілеї квітнуть на воді.
 Часом писне ластівка зрїбненька,
 Промайне, черкнувши ізлегенька
 Крилечком з розгону гладь ставка,
 Налякавши бабку чи жука.

Часом лин чи окунь стрепенуться
 І широкі кола розійдуться.
 Часом тихо виповзуть на гать
 Вужакі погрітись — та й лежать.
 Біля греблі давній млин схилився,
 Спорохнявів, ледь не розвалився,
 Почорніло колесо; давно
 Мохом темним обросло воно.
 Та сьогодні ходить: є причина,
 Бо прийшла до мельника дівчина,
 Щоб остюк поміг із серця збить,
 В плахточці білесенькій стоїть,
 Милу смаглу хилячи голівку.
 Навіть чутно, як через шнурівку
 Серце б'ється. А старий млинар
 Тричі хлюпнув їй води на твар.
 Ось до плеса прикипіли очі,
 Шепче їй такі слова урочі:
 «Поклонюся я тобі, царице,
 Чистая студеная водице,
 Ти течеш лугами та мохами,
 Жовтими сипучими пісками.
 Береги стрімкі ти підриваєш,
 Дерево і камінь підмиваєш,
 І несеш до моря-окіяну
 К острову залятому Буяну.
 Там і вітер буйний не гуляє
 Там і сонце красне не сіяє,
 Там і не блищить ясна зірниця.
 І туди приносиш, як годиться,
 Сум важкий із серця Катерини...
 Я навколо виставлю три тини,
 На замок усі позамикаю,
 Ключ у море-окіян кидую.
 Як із гна ключеві не піднятись,
 Так і сум завовам не минатись».
 І склада дівча йому гостину:
 Решето яєць і полотнину.

* * *

По зрубі, в пралісі густім,
 Де край ріллі стоять три хати,
 Мужик іде, — на свитці лату,
 Та він не думає об тім.

Весь білочубий, наче лунь,
 І з бородою сніговою,
 Пропахши ґрунтом і сосною,
 Він пильно дивиться на рунь.

«А щоб ти здох! Бач, по росі
Хтось до паşні йшов од криниці!»
Аж гульк — вузький сліг копитця:
Тут олені були в вівсі.

«Ич, погань, все на нич піде, —
Не дочекатись обмолоту!
А тут якраз через болото
Не доберешся до людей».

Снують хмарища комарів;
Кишма кишать гаюки в зіллі,
Буяють паруби в пагіллі...
Нема рятунку від борів.

Давно почав «господар!» сбать,
Щоб пуца тут постала знову,
Та тільки відає гід «слово»,
А то б добра тут не зазнать.

МІСТО

Ты — чарователь неустанный,
Ты — неслабеющий магнит.

В.Брюсов¹

Вступ

Забрів Пегас² між бідних вулиць
З розкішних польових доріг.
Доми від тупоту здригнулись,
Та іскри звихрились з-під ніг.

Тож каменю дитя запало
У серце зболене моє.
Почую в серці іскри жало, —
І вірш про місто постає.

* * *

Вільна вулички сяють і гучно гримлять!
Вир людський наводнив пояси тротуарів,
Сяють вікна, ліхтарні вгорі мерехтять,
Коні мчать, і трамваї в п'ятьмі озеленчать,
І на лицях замучених відблиски марев!

А зайдеш у провулок — тісенький, диви;
 Темні шиби глухих старосвітських будинків;
 Між каміння — мохи та стеблинки трави,
 І на вежі, мов око округле сови,
 Циферблат — очевидець прадавніх учинків.

Тиша тут. Мовчкома височать, наче снять,
 В небі куполи, брами, шпилі та бійниці;
 І самітників кроки здалека звучать,
 Часом дзвони соборні на мент забряжчать
 І замовкнуть, стривоживши мури дзвіниці.

Спогадай, моє серце, минулого дні!
 За наказом бурмістра у пишній одежі
 Зачинилися вікна, погасли вогні.
 Варта мимо пройшла. Не спимо ми одні —
 Я та чорний кажан, що пантрує ці вежі.

У Вільні

СОНЕТ

Світ ліхтарів у синій вишині...
 У склі вітрин виблискуючі крами,
 Кав'ярні, море вивісок, мов плями,
 Анонси і плакати на стіні.

Кипить юрба на вуличному дні!
 Снують хлоп'ята, як живі реклами...
 Рознощики кричать, скрегочуть брами...
 Грюк, гомін, гул — усе на бистрині.

А там — доми, де шастають банкіри,
 Вогні двірця... карети, авта, фіри,
 Сичання поїзда і людський прес...

Склади, пакгаузи, сходи, естакади...
 Заводів димарі у тьмі небес...
 О, міста чарівливого принади!

* * *

Міськими дахами розмито небес позолоту,
 Там зірка за зіркою, з неба зриваючись, тускне.
 Вже видно, як іскри злітають з трамвайного дроту,
 Повітря, насичене тьмою, до тверді масної там гусне.

А музики стогін туди долітає з бульвара,
 Горять і мошку притягають до себе ліхтарні.

До грубого скла вона липне, снується мов хмара,
До світла пробитись не може, ї зусилля всі марні.

Згадав я собі: то було восени серед ночі:
Музика заграла, вогні золоті запалали,
Ї дихали груди широко, світилися очі...
Знялись ми до світла... ї на скло біля нього упали.

* * *

В глухих завулках — ніч глуха є.
Глухий і тлум безмовних товп.
То хто почує, як співає,
Як стогне телеграфний стовп?

Ї місто, де нема роздолля
Для сил природи, буйних сил,
Пробило шлях морям бездолля
Полів, лісів, горбів, могил.

Полів, де свещеш, завірюхо,
Вергаючи холодний сніг,
Полів, де все бушує глухо,
Де чутно разом плач і сміх!

Мені весь гул той в душу влився.
Нехай гуде тремтячий дріт!
Блідий та млосний, прихилився
Я до ліхтарні край воріт.

Завірюха

А вітер б'є у бубон-дах,
Грмить, співає в димарях, —
Ї ллється спів у бурі тій, —
Справля гулянку Сніговій.
А вітер б'є у бубон-дах,
Грмить, співає в димарях.
Кипить снігів міцне вино,
Ї хлюпа піною воно.
А вітер б'є у бубон-дах,
Грмить, співає в димарях.
Повсюду віє дикий хміль,
Гуде сп'яніла заметіль.
А вітер б'є у бубон-дах,
Грмить, співає в димарях.

* * *

Хлоп'я сидить зі шклянкою при ганку
Та бульбашки із мила видува.
Веселкою ряхтять вони у сяйві ранку,
Злітають до небес малі гува.

І, зачарований стобарвною красою,
Зі спритністю і хтивістю ката
Хапає їх нестверглою рукою,
А зостається в ній лиш мокрота.

* * *

Пашить од спеки гах, пашить асфальт,
Пилюка, грім коліс, а в небі ні хмаринки;
«Коробушку» завів дитячий альт
Під остогидлий схлип старої катеринки.

А мо', спочинку мить нагода принесе!
Чи на бульвар піти, узяти щось із преси,
На лавці задрімать, перечитавши все
Од назви і реклам до видавця й агресу?

Дві смерті

Учора на Міщанській вулиці, буд. № 17
отруїлася синильною кислотою І.Іванова.
Причини самогубства невідомі.

Коли патрицій смерть із усміхом вітав,
Пробивши жили на руках,
Дрижали співи флейт, гень краю доходжав,
А крізь віконце струмнем вітер повівав,
І... мигалем гірким пропах.

Ти, грізний жеребе, учора взятий знов;
На твердо стиснутих губах
Не млиться люстри гладь; застигла в жилах кров;
А попів осіда з листів, що про любов,
І... мигалем гірким пропах.

II. ДУМИ

С Израилем певцу один закон;
Да не творит кумира он.

Е. Баратынский

De quelque mot profond tout
homme est le disciple*

* * *

С.Є.Полуяну¹

Глянь, як зірка у темряві мчить,
Всіх чаруючи світлом своїм.
Наче змії золотий мерехтить
І згасає у небі глухим.

Та зірницю згадає ще світ
Бо в серцях розгоря її слід.
Так розкуто, так ясно прожить —
То найкраща сугьба на землі.

Все на мить надовкруг освітить
І погаснути в темній імлі.
Все зникає, минає, мов дим,
Світлий слід буде вічно живим.

Каганцеві¹

Змовк поет, і замовкнула ти, його пісне,
Не лунає, не чуто її,
Але рветься вона, і тепло добровісне
Кригу в серці тверду розламає, розтисне,
Струменем ринуть пісень ручаї.

Так ось часом ввіходить у землю криниця,
Десь у надрах таємних біжить,
Але мусить нарешті на волю пробитися,
Стосот літ по землі буде литься-котиться,
Вічно рідному краю служити.

---

* Кожна людина є учнем якого-небудь глибокого слова.

* * *

Упало з грудей пана Бога,
 Порвавшись, намисто зірок,
 Які розкотились по небі,
 По простору синіх толок.
 І якось маркітно і пильно
 На край наш бездольний зорять.
 Що ж чують вони там, що бачать?
 Чого все тремтять і тремтять?..

Краю мій рідний!
 Мов проклятий Богом...

Краю мій рідний! Мов проклятий Богом —
 Скільки зазнав ти неволі.
 Хмари, болото... Над житом убогим
 Вітер гуляє на волі.

Поруч розкинулись села злиденні.
 З жалю стискаються груди! —
 Верби, тополі, хатини нужденні,
 Всюди похнюплені люди...

Скільки зробили їх чорнії руки,
 Як натрудилися спину;
 Скільки примусили витерпіть муки
 Пущі, каміння, низини.

Глянь тільки оком на рідні простори —
 Стиснеться серце від туги:
 Скільки побачиш усюди ти горя,
 Скільки неправди й наруги.

В пісні співають, як сина вдовиці
 Янка любов погубила;
 Там, де сумує калина-сестриця,
 Бідного хлопця могила.

В казці тутешній про щастя і згоду
 Серце новин не почує.
 Стиснуло дихання горе народу,
 Горе усюди панує.

Хвилі його розлилися, як море,
 Рідний наш край затопили...
 Браття! Чи наше здолаємо горе?
 Браття! Чи стане нам сили?!

* * *

В холодну ніч я у широкім темнім полі
Край вогнища приліг, забувшись уві сні;
Все слабшав мій огонь... і врешті згас поволі...
Та весело зробилося мені.

Хай, сірий попеле, ти ватру всю собою
Покриє на певний час, мов ризою, зумів,
Я знаю, що вогонь готовий го двобою,
Я знаю те, що жар горить і не здимів...

Хай череда годин — нудна, понура, сіра,
Як попіл, по душі стелилася не раз,
Ховаючи вогонь, та все ж гаряча віра
Убереже його, бо він таки не згас!

* * *

Покинь свій вічний плач за краєм!
Невже ти став такий сліпий?
Ген сонце — дивиться звичаєм
В люстерко — місяць золотий!

Не згасло сонце? Сонце гляне,
Зі сну розбудить все живе.
Він, день отой, іще настане, —
Країна-мати оживе.

Я бачу крізь зимову маску
Обличчя юної весни.
Мій вірш несе нам дивну казку,
Мій вірш — як зір пречисті сні.

* * *

Зрізають гілки на тополі одну по одній,
Вони безборонно лягають на землю тверду ще,
Бо смерть їх потрібна, щоб дерево в силі новій
Сягало в будуще.

Приятелі-браття, коли батьківщина мовчить,
Бо в битвах зі злом вже останні розтрачено сили,
Чи стане вам духу життя їй віддати в ту мить,
Без скарги лягти у могили?

* * *

Браття, гей, рушимо, гей,
В бій із життям, зневажаючи страх,
Крики лякливих людеЙ
Нехай не зупинять наш змаг...

Бо супротив течії
Зможе тільки живе плисти.
Мертві жертви свої
Вниз ріка буде нести.

* * *

Наших предків душило безмежжя лісів,
Не давало їм жити новим уже днем,
Тож виводили пущі слухняним вогнем,
Наговкіл підпаливши їх з різних кінців.

І палали у краї ліси та ліски,
Поки сонце зуміло його освітити,
І світліше й просторіше стало нам жити,
А на згарищах буйно зросли колоски.

Треба взяти за приклад в неволі своїй:
Не лякатись вогню, не брести навмання,
Бо ми лише тоді дочекаємось дня,
Коли нас не зуміє злякати двобій.

* * *

Встань, громовице, бий, грозова!
Вий, вітре, з нею заодно.
У вихрі звіється полова,
Добірне лишиться зерно.

Удар, циклоне, вдар на море
Дістань цілунком темне дно,
Розверзни воду — перлів гори
На берег викине воно.

* * *

Не блищить в пору смеркання, не палає серед ночі
 Діамант коштовний,
 Лиш у білий день красою нас чарує, вабить очі
 Блиск його чудовний.

Бо, коли на грань прозору упаде проміння сонця,
 Зблищить він гивно,
 Іскри райдужні розсипле — аж розквітне галеч сонна —
 Барвно, переливно.

І таким у тьмі здається декому народ мій рідний,
 Бідний та нещасний.
 Та, коли устане сонце, спалахне в ту мить свобідний
 Дух народу ясний!

* * *

Напилося сонце із криниць холодних
 І понесло воду, ніби пару, ввись;
 І, піднявшись хутко, на тонкім промінні,
 Чередою хмари в галеч понеслись.

В даль вони майнули, і летять під ними
 Ниви, луки, поле, бір і болота.
 Але що там сяє? Чи не ти, сестрице,
 Чи не ти плюскочеш, річенько крута?

Загриміли в хмарах звучні привітання,
 І галеко буйний вітер їх розніс.
 Ринулись до річки рідної ті хмари
 І злилися з нею крапельками сліз.

* * *

Ой, чому я став поетом
 В піднівільній стороні?
 Груди нюють, серце в'яне...
 А спочить? Спочити — ні!

Мислі з розуму снуються,
 Почуття з душі біжить.
 Мо', за ними крівця хлине,
 І тоді вже — годі жить...

* * *

Давно вже тілом я хворію,
 Душею теж, —
 Лиш, краю мій, мою надію
 Ти бережеш!

Є джерело в моїй країні
 Цілющих вод.
 Там зможу лиш позбутись нині
 Своїх турбот.

Коли ж у ній умру-загину, —
 Не скажусь, ні!
 Земля не стане в ту хвилину
 Важка мені.

Там, хай у глині, хай у бруді,
 В землі сирій,
 Знайдуть же кволі мої груди
 Собі спокій.

* * *

Коли поверг у прах Геракл-титан Антея¹,
 Як вітер валить повний колос до ріллі, —
 Вдихнула міць у груди сина мати Гея,
 І враз, як дуб, зміцнів Антей од неї,
 Весь він, напружившись, підвівся із землі.

Нагламаний життям, чекаючи могили,
 До рідної землі приникнув я грудьми;
 Бадьорістю ізнов заповнилися жили,
 Прокинулись в душі моїй потужні сили,
 І місця відтоді нема там для пітьми.

* * *

Кволий я, але мене чарує
 Мудрий, радісний, ясний Анакреон¹:
 Він у жилах кров мені бунтує,
 В нім життя кипить, п'янке, як сік із виногрон.

Вірш його гзвінкий — то гар природи,
 Темнобарвне виноградове густе вино:
 Дні біжать, як ті весняні води,
 Та що не рік міцнішає воно.

* * *

...passe sans laisser même
Son ombre sur le mur.

V.Hugo*

Людино, не живеш повік, —
Переживи, як мить, свій вік!

Щоб хвилювалося життя,
Щоб розмаху в нім більш було,
Щоб через край душі чуття
Не раз, не два пішло!

Живи та цільності шукай,
Про широчінь духовну збай.

Так у напрузі повноти
Свого безмежного життя
Без болю тихо зійдеш ти
В країну забуття.

* * *

Мудрої мови
Мед золотистий,
Липець пахучий
Нам до сподоби.

Але ще більше
Серце чарує
Мед своїм хмелем,
Світлим, солодким.

* * *

Де ви, квітки лісів, полів?
Вас холод погубив!
Чому ж він сріберні квітки
На грубім шклі зростив?

Блідим та мертвим, не збудить
Їм того почуття,
Яке не можу розбудить
Холодним віршем я.

---

* ... проходить, не залишаючи навіть своєї тіні на стіні. *В. Гюго (франц.)*

* * *

Коли у мушлю аж на дно перлівниці
 Упаде піщина хоч одна, —
 Зробиться перлиною вона!
 Коли в дух мій западе і в ньому переміниться,
 Одробина грубого життя, —
 Чисту перлу з неї зробить почуття!

* * *

Сліпуча свічка рівно блима
 І млу розвіює на мить;
 Жива краса перед очима
 Прегивним сяйвом миготить.

І нетля, грижачи від болю,
 Приваблена вогнем ясним,
 Летить туди чимдуж, без волі,
 Щоб смерть свою спіткати в нім.

Зі свічки віск помалу ллється,
 Як краплі чистої роси,
 А нетля більш уже не б'ється:
 Стає офірою краси!

Поетові

Юний брате мій, знай, що у грудях людських
 Замість серця — бездушне каміння,
 І об нього розіб'ється вірш неміцний,
 Не збудивши святого сумління.

Треба з криці кувать, гартувать отой вірш:
 Щоб зладнать його, треба терпіння.
 Як удариш ти ним, він, як дзвін, задзвенить,
 Бризнуть іскри з твердого каміння.

ВОЛЬНІЇ ДУМИ

Meine Bitterkeit kommt nur
aus Galläpfeln meine Tinte
es doch nur Gegengift.
und wenn Gift in mir ist, so ist.

Heine*

Вступ.

З думками, що не скуті путами,
Виходжу перед вас, кажу...
Не осудіть, коли суджу:
«Лікують хворих і отрутами».

Розмова з панянками

«Погляньте! Ластівка-пташина
Для пташенят гніздо зробила,
І надовкруг літа, невпинна, —
Яка вона чарівна, мила!»

«Вельмишановнії паннусі!
Се чудо, так, — відвертим бугу.
Гніздечко, — стінки, генце, — в дусі
Народному — зліпила з бруду».

* * *

Ви кажете: «Знаєте, пане-поете,
Душа Ваша, творячи вірш свій натхненний,
Нагадує сяйво планети,
В цю мить для народу Ви — геній».

Ох дякую, дякую вам за промови;
Душа моя, певно, щаслива була би,
Якби я не відав, панове,
Що гарно співають і жаби.

---

* Моя гіркота виникає тільки з гіркоти мого чорнила, а якщо в мені є отрута, то вона не що інше, як протиотрута. *Гайне (нім.)*

* * *

Ви, панове, поглядаєте звисока
 В блиску сонця з-за могутніх пліч народу,
 Але сяйво тільки сліпить Ваше око,
 Зір не бачите, що кличуть на свободу.

Зазерніть, прохаю Вас, на дно у студні, —
 Вже давно воно, зчорнівши, зогниває.
 Але дно таки вночі та ополудні
 У воді дзеркально зорі відбиває.

Тим, кого життя пригнобило жорстоко
 Унизу, в підземнихнорах, попід Вами,
 Ви, що бачите далеко і високо,
 Гляньте в душі — студні зі сльозами.

* * *

Нас довго кидало у морі,
 І враз — пожадана земля!
 Ви вірний шлях вказали, зорі,
 Зарука — тряскіт корабля,
 Що сів на скелі в чорнім морі.
 І ось — омріяна земля!
 Та дивляться байдуже зорі,
 Як тонуть люди з корабля.

* * *

Була колись пора: снігами в завірюху
 Завіяло мого минулого слігу.
 Ущухло вже... Літа спливають назавжди,
 А все ж не б'ються крила духу:
 Куди тепер іти? Куди?

Манколія в душі, вогонь нуди горить
 понуро, тліє,
 Чи морем сліз мені те вогнище залить
 І плугом мук тяжких зорати серце вмить? —
 Мо', зійде там зерно надії!..
 Куди іти і що робить?

Снилось мені

Щораз вище та вище на гору здіймався, —
 Діставався до сонця, що шле нам тепло.
 Але тільки чим більш я до нього зближався,
 Холодніш і тривожніш на серці було.

Зарипіли сніги під моїми ногами,
 Пік обличчя моє холод, гострий, мов ніж.
 І понуро додому побрів я снігами, —
 Сонце там хоч здаля, але гріє тепліш!

* * *

Є в житті в нас багато доріг,
 А ведуть вони всі до могили.
 І без ясних надій, хто як зміг,
 До останку розтратити сили,
 Зійдемося, зустрінемося там,
 І спитаєм себе: а навіщо?
 І далеким і різним шляхам
 Ми, самотні, так вірили віщо?
 І чому поспішали ми так
 Перемучивши всі свої сили,
 Коли поповзом чорний хробак
 Наздогнав-таки нас край могили?

СТАРА СПАДЩИНА

Мы зерна древние лелеем,
 Мы урожай столетий жнем.

В.Брюсов¹

Пентаметри

Низкою рваною з віч сльози посипались чисті.
 Впали ж вони в пилюгу — брудом зробилися там.

* * *

День в надвечір'я іде, і стають чимраз довшими тіні;
 Тільки під захід життя ми помічаємо це.

* * *

З низького берега гно океану, очам недоступне, —
 Наглухо вкрила його темінь холодна води.
 Та на вершину скали все ж ти уперто гістанься —
 Кожен камінчик на гні, певно, побачиш звігсіль.

У травневу негоду

З вишень летять пелюстки, вітер жене їх щосили,
Падають снігом на бруд, чорна біліє земля.
Плачте, о листя й гілля! Цвіт ваш вітри погубили, —
Далі вам жити дарма. Плачте, о листя й гілля!

Сонет

(Присвячую О. Погодіну¹)

Un sonnet sans défant
vant senl un long poéme.

Boileau**

В пісках Єгипту, кута зі скали,
Над голубими обширами синіючого Ніла,
Вісімдесят віків стоїть могила —
В горшку насіння жменю там знайшли.

Хоч зернятка засохлими були,
Їх приспана, але живуча сила
Прокинулась і руна сколосила,
Здвигнула збіжжя золоті вали.

Це — образ твій, забутий рідний краю!
Розбуджена душа народна — знаю
І вірую — вже вдруге не засне,

А рине вгору з-під самого споду,
Мов джерело могутнє і ясне,
Що з тісняви пробилось на свободу.

Сонет

Ne ris point du sonnet,
O critique moquer.**

S. Beuve

На темних водах сонного болота,
Як білий сніг в небесній вишині,
Лілей чарівних келихи ясні
Розкрилися, мов найчистіша цнота.
Гнилізну там розплоджує спекота,
Та барви лілій не стають брудні,

* Один бездоганний сюжет вартий цілої поеми. Булло (франц.).

** Не смійся із сонета, о критику дотепний. С.Бев (франц.)

Хоч там, буває, вуж повзе на гні,
 А на поверхні — ржа, мов позолота.
 Таке гідотне, плісняве багно:
 Гниль сотні літ збираючи, воно
 Смердючим плином квіти згодувало, —
 Створило цю незайману красу.
 Молися ж, аби смерть отут зухвало
 В рух не взяла свою глуху косу!

Тріолет¹

Красавец юний, Тріолет...

К.Фофанов

Мов ластівка в очеретах,
 Стрілою думка промайнула
 І враз же зникла, потонула,
 Мов ластівка в очеретах.
 Але душа її почула
 І вже оспівує в словах:
 «Мов ластівка в очеретах,
 Стрілою думка промайнула».

Тріолет

На сонце подивився я,
 І сонце посліпило очі.
 Та що мені темнота ночі?
 На сонце подивився я.
 Нехай із мене кпить, хто хоче, —
 Ось відповідь йому моя:
 На сонце подивився я,
 І сонце посліпило очі.

Ронго¹

Узір чудовий гарних зір
 Горить, де обрій тьма покрила;
 Його, вчаровуючи зір,
 Гладінь боліт, небес відбила.
 Возносить гімн, забувши спір,
 Хор жаб, якого підкорила
 Краса калюж, небес простір.
 Імла розтане, що явила
 Узір.

Ї жаби лають сонце: сила
 Їх прагне зір болотних; бір
 На те мовчить: якби їм крила! —
 Той скрекіт чуть не вище гір,
 Там, де чиясь рука зробила
                     Узір.

Октава!

Неначе реактив, що мовби викликає
 Поміж рядків листа небіжчиків з могил,
 Мов ряд незнаних слів, — так темінь заливає
 Холодний, наче лід, зелений небосхил,
 Де крізь імлу повільно проступає
 Маленьких милих зір тремтливий срібний пил,
 Привіт вам, рідні! Яскравіш палайте
 Й до серця про красу природи промовляйте!

Терцини!

Є дивний чар в забутім, старогавнім;
 Приємно нам змітати пил століть
 Ї жить минулим — сивомудрим, славним, —

Котре в собі привабливість таїть.
 Ї знов старих шукаємо поетів,
 Щоб у минуле душу занурить.

Тому й вернувсь я до рондо й сонетів,
 Ї оживає вірш похмурий мій.
 Як місяць, що ясні зірки угледів, —

Красу століть в строфі вігбить зумій!

МАДОННИ¹

А.Р.К.

У селі

Lumen coeli sancta rosa!^{*}

О.Пушкін

Хвилюють серце нам поставою гівчата,
 І душі матерів нас можуть чарувати;
 Найвища-бо краса — у їх живім злитті!
 Всі малярі, усі митці оті,
 Лиш прагнули з'явить на полотні урочім
 Лик матері у образі гівочім.
 Ти символом краси постала, матір-гівчо,
 З-під пензлів глянула на світ, як диво.
 З таємним трепетом на них я позираю,
 А серце рветься ген до батьківського краю.
 Все, що пройшло, так ясно бачу я!
 У темнім видиві минулого життя.
 Шукаю квапно щось в душевній глибині,
 І бачиться одно, лишень одно мені.

*

Колись ішов я літньою порою
 Уздовж села. Понурою чергою
 З обох боків стояли мовчки хати,
 Замшілі і трухляві; наче лати,
 Виднілися сліпі у стінах очі їх,
 І почорніла вже солома стріх гнилих.
 Все руйнувалося, старіло, відмирало,
 І мало що навкіл хоч трохи оздобляло
 Сільську нудьгу: барвисто на грядках
 Метеликами висипався мак,
 Дививсь на нього я і власну тішив душу,
 Та, може, ще сям-там якусь побачиш грушу,
 Криву, стару... ось тільки і всього.
 Людей не видно щось, ніде нікого, —
 Вони на полі всі; не промайне спідниця,
 Не пройде з відрами по воду молодиця,
 Не стрінеться мужик у білій свитці,
 Десь жеребець не заірже в повітці,
 Не злине сумно пісня звіггалік...
 Що ж дивного, коли, нараз дитячий крик
 Почувши, я жахнувсь і озирнувсь. Ах!

---

* Небесний світе, свята трояндо! (лат.)

Я сплудив хлопчика: на ніжках, на руках
 Повзе, напружуючись тілом всім,
 До няньки — дівчинки років на сім.
 І ось, добравшись до неї чимскоріше,
 В її поділ уткнувся, ледве дише;
 І як схиляється од вітру верх берізки,
 Над ним нагнулась дівчинка і, слізки
 Втираючи йому, щось почала казати,
 Щоб втихомирити, — ну зовсім, наче мати,
 І воєдино зливсь у трепетній картині
 Той вигляд матері та в образі дитини,
 Маленького дівчатка; невимовно
 Була вона краси по вінця повна,
 До болю близької, що лиш милуйся нею,
 І погарнішав я на мить душею.
 А може, не краса була в дівчатку тім,
 В дівчатку щупленькім, замурзанім, худім, —
 А вище щось, що Рафаель великий
 Явити силкувавсь крізь богородиць лики.

* * *

Предивна мить в щоденнику життя!
 У тихій радості тебе читаю я,
 Хай сліг її літа водою змили,
 Хай зник того дівчатка образ милий
 У пам'яті, як в темній глибині,
 Він, вірю, в мить скрутну привидиться мені!

Вероніка¹

(Віршоване оповідання)

E un pensier del mio capo.

Giovanni*²

Я на душі вразливій маю
 Життя минулого печать:
 Захочу вільний вірш почать —
 І враз минуле пригадаю...
 Веде стежина золота
 До вас, дитячії літа.

І вулицю я бачу знову,
 Немов повиту сном легким,
 Де старосвітський тихий гім,
 І дикий сад, з яким розмову
 Шпаки ведуть, де тіней гра
 Й горожа схилена, стара.

* Вона — вигадка моєї голови. *Джованні (італ.)*

Належав гім панам Забілам,
 Сусідам нашим, стільки літ!
 Я там гуляв хлоп'ям; як сліг
 В хлоп'ячих іграх — був я смілим,
 Рвав яблука; і крик, і гам
 Од стін відглунювались там...

Були веселі ігри наші:
 Приціл і точний змах руки —
 І розлетілись городки...
 Втішались з моєї «каші»,
 Та кожен стримував свій плач,
 Як боляче вдаряв нас м'яч.

А в надвечір'ї випускали
 Ми в небо білих голубів.
 Зробивши декілька кругів,
 У височінь вони злинали,
 Як чистий сніг, кружляли там
 Й сідали знов па плечі нам.

Як зір сіяння бліднувате
 Лилося через небосхил
 І осідав поволі пил, —
 Ми всі співали біля хати.
 Злинала пісня аж до зір,
 І оживав похмурий гвір.

Так у забавах пролітало
 Безжурне, радісне життя.
 А поруч лагідне дитя —
 Донька Забілів — виростало.
 Її я мало знав: вона
 Була завжди одним одна.

Жилося тяжко Вероніці
 (Я героїні дав своїй
 Це ймення). Мати вмерла, їй
 Не полишивши ні сестриці,
 Ні брата; батько ж хоч любив,
 Та пригорнуть її не вмів.

Тому з дитинства полюбила
 Ховатись в сад старий вона.
 Там, де у хащах тишина
 Ласкава, зеленава, мила, —
 Котра здавалася мені
 Такою й на морському гні.

Не сколихнуться хвилі листя
 Й, розливши піну пелюстків
 Поверх черемхових кущів,
 Далекі шуми понеслися.

І глухо, й темно, — все одно,
Так як морське, кажу я, дню.

І забувала Вероніка
Із книгою свій смуток там.
А гляне — сад кипить життям.
Цвіте вгорі шипшина дика,
Бринить над нею сонний джміль,
І гірко й тонко пахне хміль.

І за сторінкою сторінка
В розкритій книжці шелестить,
Нечутно час кудись біжить,
І дума думку Вероніка,
Й душа її, що мрії в'є,
В усій красі своїй встає.

Коли ж у непогідь осінню
Минувся сад, коли з беріз
Рвав листя вітер, в далеч ніс,
Мороз рум'янив горобину,
Траву губив, і по листках
Ми йшли, немов по килимах,

Коли потроху червоніли
Черемха, липа, красень клен,
І гнізда в піднебессі ген
На голому гіллі чорніли,
І ранніх вечорів пожар
Палав між буро-сизих хмар,

Коли осіння хвища дика
Стогнала глухо по ночах,
Що аж гримів залізний дах,
Тоді до міста Вероніка
У свій зникала інститут
І не будила згадок тут.

Але в житті ніщо не стало.
І час ховав на дні років
І городки, і голубів;
Ми непомітно підростали.
Вже дехто, хоч іще нема
Вусів, голився крадькома...

І я тоді лише помітив:
Мов квітка в гущі лісовій,
Вона росте в красі своїй,
Донька єдина у сусігів,
І пам'ятаю я: тоді ж
Мій перший народився вірш.

Він течією вогняною
Крізь холод думки пропливав
І там холол і застигав,
Як віск гарячий під водою.
На нім, читачу, ти б вгадав,
Про що той вірш мій повідав.

Але тобі довірюсь чуло,
Що Вероніці вірш послав,
І млів, і відповіді ждав,
Бо ж стільки днів уже минуло
Тривожних — голенько гірка! —
Але від неї ні рядка!

Коли ж із нею я зустрівся,
Заговорив, як у півсні,
У вічі глянула мені, —
І враз із уст її полився
Такий невинний чистий сміх,
Що сердитись на нього — гріх.

Той, що дарований лиш гітям
І людям кришталевих серць,
Дзвенів, як жайворонок, вщерть
Налив мене; кохання сітям
Порватись — я відчув нараз,
Так затремтів він і погас.

Покрила личенько дівоче
Задуми сумовита мла,
І на плече моє лягла
Кохана ручка; блисли очі,
І з далини почув я вмить
Ласкавий шепіт: «Вам болить?»

Ні, зоре, серце не боліло.
Відчув тоді я неспроста,
Яка ти ніжна і свята
І як життя тобі ясніло,
О квітко в сріберній росі,
Зі стьожкою в тугій косі!

Вона — ласкава, наче мати, —
Втішала лагідно мене.
В тривозі личко неземне
Схилялося, як до дитяти.
І очі, і розкрилля брів
В новому сяйві я узрів.

У тому, зрілім і невиннім,
Де юнка матір нам явля...
Безсмертна краса моя,
Подвійна в образі єдинім!

З мадонною я говорив,
Що, Рафаелю, ти створив!

Перед високою красою
Я, зачарований, мовчав,
Душею на коліна впав
Натхненний вродою такою,
Що в серці, повному тепла,
Гаряча ватра зацвіла.

І досі ще вона палає,
Вмира, здається, та нараз
Воскресне знов. Далекий час
Крізь згадки знову проступає,
Неначе над вогнем сповна
Листів таємні письмена.

І кінь крилатий до Парнаса
Несе мій вільний дух, щоб я
Минуле оспівав життя.
Та як знайти слігу Пегаса
На брукові міському? Кинь
Турботи, вірше мій. Спочинь.

ТВОРИ, ЩО ПРИЗНАЧАЛИСЯ ДЛЯ «ВІНКА»

Епілог до «Вероніки»

І знов побачив я місцини,
Де молоді літа зійшли:
Там стіни мохом поросли,
Там шиби — райдужні картини.
Все — в прах запало. І мені
Зробилось сумно в глушині.
Пішов я в сад. Там пустка дика,
Усе травою поросло.
Нема вже того, що було.
І тільки напис «Вероніка»
Глибоко в липовій корі
Нагадував об тій порі.
Рости, міцній, могутнє древо,
Як монумент живий, вставай,
До неба слово підіймай.
Хай свідчить молодості мрево:
Чим швидша часу течія,
Тим вище милої ім'я.

КОХАННЯ І СМЕРТЬ

* * *

Хоч ми були самі в той час,
Я глянути не смів на вас,
І все то те, що сталося,
Було негагане, та враз

Не знаю вже, як руку взяв,
Не знаю, як поцілував.
Тихенько пальчики цілуючи,
Як до дитинки, промовляв:

«Сорока-ворона сітям кашку варила,
Дітей кормила.
Цьому дала, цьому дала,
А цьому не дала.

Маленькому-гурненькому кашка на кілочку
У черепочку,
Шух, шух, полетіли
І на другу ручку сіли».

Підкорена чуттям глибинним

Одежу скинувши, неквапом
На ліжко шлюбне ти лягла
І свій жіночий сором раптом,
Вся тремтячи, перемогла.

І знаєш ти, що мук і болю,
А може навіть — і загин
Тобі накличе ще собою,
На світ народжуючись, син.

Та ти безсило плющиш вічі
Й душею прагнеш одного, —
Щоб сім'я бурне чоловіче
У нетрях тіла залягло.

Так без надій, бува, людина
У прірву похапки летить
І вниз, на саме дно вершини,
З солодким острахом глядить.

* * *

Ні зірничі малої, —
 Ніч давно заховала світлінь...
 І від свічки в покої
 Вже безшумно хитається плямами тінь.

Ти іще не заснула
 І, напружена, в ліжку лежиш,
 Якось сквапно і чуло
 Видивляєшся в темну і вистиглу тиш.

Ось непевно і глухо,
 Легь відкривши рум'яні уста,
 Ти шепнула: «Послухай...» —
 Й, спаленівши, кивнула на низ живота...

Як здригнулося серце!
 Я збагнув. Я навколішки став,
 І на руки ласкаві обперся,
 І до лона гнучкого побожно припав.

А воно вже тремтіло
 Там глибоко, життям потайним,
 І в душі заясніло
 Непогасним, священним огнем осяйним.

До вагітної

Тихо ігеш ти, у надрах гитятко колишеш,
 Так, за коліску йому лоно слугує твоє.

* * *

Дитя, що в колосі зерно,
 Під серцем твоїм тихо спіє,
 І серце втомлене світліє,
 І щирим робиться воно.

Уже нічого в нім нема,
 Лишень огне — святе кохання;
 Солодко-сонне пожадання
 Солодку думу обійма...

Тріолет

Писаночка дерев'яна
 Ти в уяві все моїй.
 Отвори́ть її, — а в ній
 Писаночка дерев'яна.
 Так людинка, ще не знана,
 Зріє в надрах, Боже мій,
 Писаночка дерев'яна
 Ти в уяві все моїй.

* * *

Як хороше, коли гитя
 Під серцем чуїно стрепенеться,
 І враз по тілу розіллється
 Іще незвідане чуття.

Душа — як мрево неясне,
 Солодке... Знак дає гитинка:
 «Гнізечко — ти, я в нім — пташинка.
 Не руш, не руш, не руш мене».

Прокляття вагітній

Йде до віконця біля ганку
 Тобі поворожить циганка.
 В лахмітті грубим і нечистім
 Зі сріблом сяючим намистом.
 Та чуючи твою відмову,
 Вона шипить прокляту вмову
 Із поглядом у погляд впертим:
 «Щоб ти гитя родила мертвим!»
 І, засміявшись, несміло,
 Ти затремтіла і збіліла.

* * *

В зойках дитячко рождаєш,
Болю не змігши стерпіть.
Стогоном серце терзаєш,
Як мені все зрозуміть?

Щиро мене ти любила,
Щиро тебе я кохав.
То — через мене могила.
Я тебе смерті віддав.

* * *

Безсила, вся в потах, поблідла та марна,
В зім'ятій закривавленій постелі
Лежить щаслива й змучена вона.
«Я — мати!» — Очі світяться веселі.

Вона суцільний біль. І може їй не жить,
А торжества її ніхто вже не розтопче...
А при тугій груді щось крихітне лежить,
Червоне, запашне і так смішненько смокче...

* * *

Після пологів ти щодня марнієш,
Осунулося тіло, вид поблід,
Потріскалися, побіліли губи;
По них час від часу перебіжить
Напевний усміх, скритний та лякливий.
Круги — великі синюваті тіні —
Лягли довкіл очей. А очі, очі
Немов благають: «Зжальтеся, молю...»
Так і тендітна та крихка кульбабка
Під вітром облітає, щоб могло
Її насіння прорости й завітнуть,
І тільки потім хирлява стеблина
Розкаже про життя, дароване дитю.

* * *

«Смертію смерть поправ...»
Ти від життя одпочила;
В муках померла сама,
Але дитя спородила.

В землю стугену навів
Тіло натомлене ляже;
Хай же постане там хрест,
Люб'ям про муки розкаже.

* * *

Тим — важкі гірлянди слави,
Що за край свій у бою
Жереб витягли кривавий
І зустріли смерть свою.

Мати знає іншу долю.
В серці маючи любов,
За дитя зазнати болю,
За дитя пролити кров.

Слава тим, хто силу має
Смерть прийняти без каяття,
Хто у муках помирає
Щоб жило її дитя.

* * *

Білий хрест, плита, сумна могила;
Білим цвітом рожа зацвіла.
Ти колись, кохана, тут спочила, —
Народила в муках і лягла.

Все минуло — в болестях і в горі, —
Все кудись далеко вігійшло.
Та суворий напис: «Disce mori!»*
Нагадає, як тобі було.

ВІРШІ РІЗНИХ ЛІТ (1908–1917)

Над могилою

Біля шляху в чистім полі
Могила стоїть,
Кругом виє завірюха,
Гуляє, шумить.

---

* Вчися помирати (лат.).

На могилі одинока
 Калина росте;
 Її вітер обвіває,
 Метелиця гне.
 І кружля довкруг могили,
 І гуде-співа
 Про того, хто сном на волі
 Вічним спочива.

Прийде весна

Холодно. Вітер на полі гуляє,
 Виє, мов звір,
 Сніг намітає, нудьгу навиває, —
 Кепсько, повір!
 Але співа мені серце: «Не гнися!
 Прийде весна!»
 Кликне: «Прокинься ж бо, земле, збудися
 З темного сна».
 Вигляне сонце; і посвіжіє
 Луг на виду,
 Кликне весна, і, як вітром, розвіє
 Горе-нудьгу.

Мої пісні

I

Коли смуток душу обійма,
 І шкода дарма прожитих літ важких,
 Я пісень сумних співаю крадькома,
 Весь свій біль виспівую у них.

Тихо пісня розлягається, дзвенить,
 Повідає, як я юність погубив,
 Як і досі не спромігся полюбити,
 І зовсім, мабуть, правдиво ще не жив.

II

А як рідну пригадаю сторону,
 Як згадаю її вбогість та нужду,
 Серце стиснеться, і знову спів почну, —
 Може, душу цим хоч трохи одведу.

Грізно пісня розлягається, гримить,
 Долю каторжну мужицьку прокліна,
 Бо невидимий ланцюг на них лежить,
 Мачуха для них — кохана сторона.

Ніч

Тиша була на землі, і на небі, й на серці...
 Темінню ніч надовкола усе покривала,
 Ясні зірничі блищали, і місяць вже виплив,
 Небо, і ліс, і поля обливаючи сріблом.
 Все вже заснуло, і тільки берези шептались,
 Тільки осики шуміли, і тільки колосся
 В полі широкім гойдалось, цілюючи землю.
 Тиша була на землі, і на небі, й на серці.

На чужині

Ходжу серед квітів, — гарніших немає, —
 Самотній, нудьгую між пишних квіток.
 Голівкою синьою, бачу, киває
 Наш рідний, забутий всіма васильок.

«Земляче, здоров!» Ледь помітний в долині
 Шепоче безрадісно, ніби зо сну:
 «Мій друже, згадаймо в багатій чужині
 Про бідну далеку свою сторону».

З ЦИКЛУ «ЕРОС»

I

В космах червоні бутони розхилені
 Млостю знесилені, —
 Ще не заплінені.

Хтивість жадання їх томить прихована,
 Сила прихована,
 Сила розкована.

Але гарма в них б'ють соки червонії,
 Соки червонії,
 Квіту півонії.

Так і зів'януть ті квіти знесилені,
 Квіти знесилені
 Та не заплінені.

II

Мигнув, як між волось, між хмар густих, нескромний
Червоний молодик

І пригадав мені зітхання, стогін томний

І мук любовних скрик,

І тіла пружного здригання оленяче,

І млосний хмільний змаг...

.....

У грудях дихання стинається гаряче

І кров жене в ногах.

* * *

Понурі й темні гомонять, гудуть ялини.

Бір червоніє на ясній зорі.

Грудь вільно дише, кров прудкіш до серця лине, —

І тихо мох м'який цілую на корі.

До стовбура гаряче серце притискаю,

І ясні сльози на смолу я тихо ллю,

У небо прояснілі очі підіймаю,

Щось дивовижне душу збурює мою.

Колись цурався вас я, сосни і ялиці,

В проклятих мурах міст життя моє пройшло,

Тепер же бачу кожну гілочку ялиці,

Чую, як глухо стука дятел у дупло.

Дивлюсь тепер — ось небо шпарко догоряє,

У світі цьому леда-ледь горш і сам спроста;

Нагходить ніч: тонкий та білий місяць випливає

Там, де ялина підняла свого зеленого хреста.

Русалка

Так маркітно мені в глибині;

Про весну марю в тиші на дні;

Я весною гойднись-колихнись,

Зелен зіллям замаюсь, вчепурюсь.

Біла з темної виїду води, —

Бачу: в ліс ведуть людські сліди;

Я за ними з річки кинусь притьмом:

Блудні вогники, заблимайте кругом!

Я людей відшукаю, знайду,

Одурю їх, осліплю їх на біду.

І туди, де ляже невидь, мла,
Де зелений хрест ялиця підняла, —

Всіх туди заманю, заведу:
— Ви забавте-но мене, мологу!

Ох, як стану обіймати, цілувать —
Будуть корчитись, стихати і вмирать.

А я гучно сміюсь досхочу,
Обіруч їх не пускаю, лоскочу!

Пречудова забава була!
Пречудові ви, мертві тіла!

Та зірниця вже кудає тінь —
Знов лягати я мушу в глибінь.

Ридма плачу я, повна нуди,
Б'юся персами, рвуся з води!

З ЦИКЛУ «ЛІСОВИК»

Розложиста темрява-пуца:
Кругом велетенські дуби,
Смолиста ялинова гуца,
І в глиці опалій — гриби.

Все дике: кудлатіє, мшитсья...
Над пущею спека стоїть,
А долі, де спіють брусниці,
Лісун самотою лежить.

Коржава побрижилась шкура,
І мохом обріс він, як пень,
Трясе головою понуро,
Боки вигріває ввесь день.

І туга мене обхопила,
Як стрівся я з гідом старим:
Та де ж його мужність і сила?
Розвіялись, зникли, як дим!

Хрестини лісовика

Бір шумів, навіваючи сни,
В ньому гомін глухий роздавався.
То на небі лісун колисався
У верхів'ї старої сосни.

Місяць світло йому засвітив,
Нахилились ялини з хрестами.
В синій купелі під небесами
Дику гушу свою він хрестив.

З ПІСЕНЬ БІЛОРУСЬКОГО СЕЛЯНИНА

I

Гнусь, аж поки навік не порветься
Перегнила життя мого нить;
Якби знав я, що стільки проллється
Мого поту, — не став би і жить.

Тільки сонце вставало з-за лугу, —
Будував і мости, і шляхи;
Лився піт мій, коли із-під плуга
Віггорталися скиби сухі.

Працював я від самого рана,
Натерпівся і болю, і мук —
Через те й під землею не стану
Я соромитись чорних цих рук.

Помирати пора — піт і сльози
Саме серце, як миші, гризуть;
Горе гне, як хурделиця лози,
Не дає мені навіть дихнуть.

Щастя, як метеор, пронесеться, —
А мені лиш довіку ним снить...
Тож нехай, тож нехай собі рветься
Перегнила життя мого нить.

II

В багатих я хліба просив, як жебрак, —
Вони ж мені камінь гавали.
Навіки між нас каменюки тоді
Стіною великою стали.

Все вище і вище зростає вона,
Кого лиш вона не лякає.
А що, як хитнеться і гримне стіна?
Кого на цей раз поховає?

Осінньої ночі

Вже вечір чорніє, мов сажа,
Дощ б'ється об хвилі ріки.
Вітрисько виспіває вражий,
Заводить, як в полі вовки.

Затишно мені під водою
На дні, там, де палі млина:
Зіпрусь на колеса рукою, —
Млин казку стару почина.

І жорен кружляння химерне
Трясе і хитає стіну,
А мислі — мов колос без зёрна, —
І все мене хилить до сну.

Колеса, півсонний, штовхаю,
Хилюсь головою до гна.
Дрімаю я вже, засинаю
Під шум і негоди, й млина.

Пугач

Загорілись кров'ю очі. Ось злітає
З темних сосон гук і сміху, й туги,
І далеко голос той лунає:
То луна відгукується вдруге.

І, лякаючись, кінця чекаєш ночі.
Все здається: встав лісун великий, —
Червоніють, відбивають кров'ю очі,
Не змовкає сміх, глухий і дикий.

Газеті «Наша Ніва»¹

Панове! Шлю поклін любові, —
 Трирічне хай живе гутя, —
 Газета в білоруській мові!
 Панове, шлю поклін любові!
 У простім і сердечнім слові
 Бажаю довгого життя!
 Панове! Шлю поклін любові
 Трирічне хай росте гутя.

Темінь

(Присвячую М.О. Кіц-ніі¹)

Я сиджу без вогню. Я стомився, промок.
 Над землею — імла, а душа — без зірок.
 О, як порожньо в нії! О, як холодно жить!
 Але ось в темноті блискавиця летить,
 І освітлює образ Христа... його хрест...
 І здається, що я вже душею воскрес.
 Але тільки чому, чом недовгий цей час?!
 Знову темінь навколо, і пломінь погас.
 Вже на мене не дивиться образ Христа,
 Над землею імла, а в душі пустота.

Лісовик

Хвоя, хвощ, мохи, ялини.
 В хащі сміх.
 Чую я — лісун кудлатий
 Тут заліг.
 Завалився він на хвою,
 На кору,
 І хитає всім і всюди
 У бору.

Старість

Палають осики й калини
 І ронять багрянні листи,
 Рудої розмоклої глини
 Важкі покривають пласти.

Бреде лісовик там понуро
Широким роздоллям доріг,
Стара і обшарпана шкура,
Об дерево зламаний ріг.

Калюжі. Дорогу в долині
Розмило осіннім дощем.
І ратиці чавкають в глині,
Змія шелестить за кушем.

Втомився старий у негоду,
Промок до кісток, задубів
І лезами гострого льоду
Він ноги порізав собі.

Туди він гійти поспішає,
Де теплий ще мох трясовин,
Де вільха гіллям не шмагає
І хлипу не чути ліщин.

Пігвій'

Розгулялася весела заметіль,
Пробудився, в поле кинувся Пігвій.
В голову йому сніжний ударив хміль,
Розійшовся в буйній радості своїй.

Скаче в танці. Сніг зривається, летить,
Засипає всенький світ, мов з рукава.
А Пігвій гуде, гасає, крутиться, озижчить,
Отака то вже шалена голова.

Сивий весь, а все ще кудлами трясє,
В його леті стільки дикої краси!
З тріском вирива гілля й несе,
Завиває на всілякі голоси.

Довго, довго бушуватиме Пігвій.
А коли його в пухове ложе звалить хміль,
Весь потоне у перині сніговій,
Приголубить і закута заметіль.

* * *

Дощ у полі та холод... Їмла...
Мерехтять у селі десь вогні.
Там од страху сховалась, лягла
Вбога доля на чорному дні.

І під темними крилами ночі
Не побачать тепер її очі.

Тільки вітер осінній нічний
Сумно в полі гуде, завива,
Про знедолений край наш глухий,
Про талан його вбогий співа.

Пісня серце моє розриває...
Хай же голосно вітер співає,

Хай співає він в ріднім краю,
Кличе сором до наших сердець,
Щоб убили ми нищість свою
І з неправдою стали на герць.

Долі чорної ніч не сховає,
Коли виллється пісня живая!

* * *

Я недужий, безкрилий піїт,
Пам'ятаю, забув своє горе.
Чудо це сотворив ваш привіт,
Я недужий безкрилий піїт.

Мо' скінчиться вже вірш моїх літ,
То ж нехай Вам хоч пісня говоре,
Як недужий безкрилий піїт
На хвилину забув своє горе.

Зміїний цар

Темінь. Сосни. Хвоя. Мох. Кора.
Смерть ввижається мені.
Вечорова зіронько, заграй
У туманній вишині.

Страшно жаль у глупу ніч густу
Вмерти. Шелестить трава.
Дятла в лісі глухо лине стук.
Зично верещить сова.

Мертвого чекає глини пласт.
Встану я востанне у яру.
Піднесу голівку понад ряст,
В небо гляну і помру.

Скотиться корона, зазорить,
Впаде в моху оксамит.
Гріб прийде копати чорний кріт.
В лозах вітер затремтить.

Місяць бризне срібла водограй,
Блисне росами на дні,
Вечорова зіронько, заграй
У туманній вишині.

Вечір

У небі місяць встав зелений
І скоро стане сніговим.
Над лісом, де шепочуть клени,
У небі місяць встав зелений...

Все спить. Стомився світ шалений,
Не бачить, як крізь хмарок дим
У небі місяць встав зелений,
Що скоро стане сніговим.

Моя душа

Моя душа, мов яструб дикий,
Що рветься в небо ген до зір,
І вільних птиць вартує крики, —
Моя душа, мов яструб дикий.

Почувши їх, струсне великий
Свій сон, сягне найвищих гір, —
Моя душа, мов яструб дикий,
Що рветься в небо ген до зір.

Критикові

Метелика в сачок ви ловите гарма,
Аби розгледіти на крильцях дивоцвітть.
Ударивши, затлумить сить,
А барви — та рука, що їх трима...

* * *

О лялечко жива, не душу й серце
У вас я покохав, а голосу красу,
Й мелодії шопенівського скерцо,
І очі чистії, і русую косу.

Ми одружились. Ви, хоча й заміжня
І в лоні своєму плекаєте дитя,
Тепер — немов обкладинка розкішна
До книги нового життя.

Вагітна

Вечір тихий, вечір пр́остий,
Вже близька його хода.
Бусол білий, чорнохвостий
Поспішає до гнізда.

Важко, рівною ногою
Йду спочити і собі.
Тиша віє наді мною:
Щось десь чутно, галєбі.

Може вухо вчуло бусла,
Що кружляє при сосні,
Мо' дитинки серце слуха,
Що вистукує в мені.

Над могилою селянина

Спи, бідаче! Доля кпила над тобою.
 Ти робив, а весь зарібок твій — труна;
 Із землею ти не витримав двобою,
 Але вийшла переможниця — вона.

Над тобою брилу глини навалили,
 Впалі груди вкрили грудням і сміттям.
 Одкажи мені хоч, брате, із могили,
 А за віщо ти боровся із життям?

* * *

Заросла вже квітками могила,
 Геть уся в бур'яні — бугилі.
 І ніяких слігів не лишила,
 Хто спочив під покровом землі.

Вже давно самовидця немає,
 Що — не просто піщаний курган, —
 Старовинну могилу впізнає
 Степову, де трава та бур'ян.

Чи ж не так я сховав ог вас, люди,
 В своїй мові горіння сердець
 Та ще тугу, що здавлює груди,
 Од якої марніє співець?

Над морем

Учора ще бурі розкати гриміли, вив вітер солоний,
 носилися чайки над морем, мов клапті ясні, білосніжні,
 і хвилі зелено-темнаві до неба злітали стіною,
 розсипавши кучері білі, злітали, котилися в морі,
 одна за одною збігали на дикий обривистий берег, —
 і буре громагддя тряслося од лютих і впертих ударів,
 не бризки колючі об нього, — вали водяні розбивались...
 Повітря стогнало, і хвилі під гуркіт і гомін
 вмирали так гордо, весело і вільно, про смерть
 всі гадки загубивши!

І я був веселий і гордий. Й мені почуття хвиля волі,
 налинувши, груди запалі високо угору здіймала,
 змиваючи з серця болото. І все, що в нім спало глибоко,
 тоді пробудилося разом, зробилося цільним, могутнім.
 Відчув я, свободний і сильний, людину в собі, так,
 людину!

.....

Та буря ущухла поволі, а море ще б'ється і досі. В безмежнім свинцевім просторі здіймаються де-не-де хвилі, і десь без надії, без волі понуро до берега линуть, об скелі вдарять безсило і гинуть з глухою нудьгою.

Жаль вас мені, сірії хвилі, душею, яку нагірвали, і серцем давно опустілим: ви ж — рідні сестри мої.

Редакції газети «Наша Ніва»

З народження днем рігну «Ниву» віншую!
 Гаряче вітання — від серця мого
 Народ вже, на щастя, за вами, я чую, —
 Провадьте ж і далі його!

І що б там не трапилося, живте цим рухом,
 Бугіть наш народ, щоб хоч слово прорік,
 І щиро працюйте всім серцем і духом,
 До зустрічі знов, — через рік!

З ЦИКЛУ «ЛІСОВИК»

Я спокійно лежу під горбом між кущів.
 Тихо в лісі, ніде й шелестіння.
 Раптом чую над мною передзвін пісків,
 Чую кінське м'яке тупотіння.

Чи гукнути, щоб ліс враз луною заліг,
 Й, поторощившись геть на шкамаття,
 Бився хтось у крові, щоб я зміг
 Під вербою всю ніч реготати.

* * *

Ось і ніч. І заплакане небо — дитяточко босе.
 Ниви, спраглий сухій, тої вільгості треба.
 Одкриваються барви нічні, як-но випагнуть роси,
 Розкривається серце моє під сльозинками неба.

І не можу вповісти, як раптом воно потепліло,
 Як довірливо й щиро гарячі слова прошептало:
 Але, почувши їх, синє, нараз потемніло
 І сльозу, що котилася в хмарах, навіки сховало.

* * *

Тихі всі пісні у мене, темні, як вугілля, й чорні,
 Але все ж таки засвітять, коли їх в огні терпіння
 Розпалю, хоча б осліп;
 А як згине він, — то зблиснуть діамантами у горні,
 Переміняться, застигли, в найкоштовніше каміння,
 В час, коли я ляжу в гріб.

Романс

Не знайти мені спокою ані вночі, ні при дні,
 Бо любов мене палить, як палять пекельні вогні,

Та відомо: на опік чорноземлі грудку кладуть
 І втамовують біль, а болящі сліди заростуть.

Мабуть, слід мені в землю себе поховати без жалю,
 Аби втишити муки, забути оту, що люблю.

* * *

Учора щастя тільки глянуло несміло,
 Розвіялися хмари прикрих гум.
 А серце чуле — серце мліло та боліло.
 Щемила радість гушу, наче сум.

Усе життя тепер, мов казка: принц і фея...
 Розгорну книжку, — слово годі прочитать.
 Як сталося, що покохав тебе я, —
 Хіба я знаю? А навіщо теє знать?

Пісня про князя

Ізяслава Полоцького

(Зі «Слова о полку Ігоревім»)

Ізяслав-князь, син Василька¹
 Давніми літами
 Об литовській шоломи
 Подзвонив мечами,
 Одібрав у гіда славу, —
 В самого Всеслава,
 І спочити ліг незрушний,
 Де трава кривава
 Під червоними своїми
 Рідними щитами,

Весь посічений, потятий
 Вразими мечами.
 Як схопив він тую славу,
 Перед смертю каже:
 «Крильми птах твою дружину
 Понакривав, княже.
 А звірі кров полизали...»
 У бою кривавім
 Не було ні Всеволода,
 Ані Брячислава².
 І виронив свою гушу
 Горду соколину
 Через пишного огіння
 Золоту грабину³.
 Засмутились веселощі,
 Співи замовкають,
 І жалібно, сумно сурми
 У Городні грають⁴.

* * *

Певне, любите ви, пане, між сторінок пожовтілих книги, що давно
 забута, квітку відшукать суху. Вже поблігли її фарби, ледь тримають-
 ся листочки... Але скільки ж вона збудить в серці кволім почуттів! Чому
 ви ховали квітку, що жадалося, збулося — випливе в душі і збудить
 милих згадок довгий рій. Проживете ви у гадці знов часи безповоротні
 і безмежно дорогою стане квіточка ота.

Вірші, вірші дорогії! Спородив я вас, маленьких, в час, коли мені
 здіймала груди хвиля почуття. І нехай воно вже зникло, хай поблігли
 ви і всохли, все ж ви спомини збудили і за це спасибі вам. І читач не
 обмине вас. І у нього мисль здіймала так самотньо, як у мене буйна
 хвиля почуття. Все прожите, пережите залишало слід у серці і лежало
 нерухомо, мов глибиннії пласти. Розворуште ж, мої вірші, пласт
 отой, хай згадка згадку кличе, тягне, хай читач мій знов минувшину
 переживе!

* * *

Як тільки заплющу я очі, утомлений світлом гасниці,
 як виринуть враз перед ними блакитні з червоними плями, —
 і серце відразу згаде останнє побачення наше, червоні
 вуста твої, мила, і сині ясні твої очі.

Неначе прозорий метелик, що з маку готовий спурхнути,
 із вуст її мало злетіти огне, лиш огнісіньке слово,
 яке — ви вже певне вгадали. Вуста, о вуста, ви ж безмовні,
 й чарівного слова не чутно... Не диво, мій добрий читачу,

що сльози мої напливають з-під хмурих повік...
та скажу лиш: «скрутити слід гнота під шкельцем, бо
зір мені ріже те світло...»

Срібні змії

Срібними ріжками сяє
З темних небес молодик;
В озері соннім гуляє,
Плеще у нім вояник.

Ось за змією на хвилі
Він випускає змію...
Знов вони в плескоті збили
В срібну луску течію.

Ї закружляли в тумані,
В'ються і в'ються в круги.
Будуть вони до світання
Битись в німі береги.

А на світанку, як сонце
Через туманну імлу
В них золотавим червонцем
Кине гарячу стрілу, —

Згине одна за одною,
Зникне з небес молодик...
Довго по них над водою
Буде зітхати вояник.

* * *

Розгорися, мій вогню, і сяйво розлий!
Шум вітрів хай тебе не лякає:
Вони в силі згасити племінчик малий,
А великий віг них запалає!

Розгорися, мій вогнику, хутче, сповна;
Згаснеш — темрява ляже на доли.
Хай злякає живих і навчить їх, жахна,
Щоб вогнів не гасили ніколи.

Похорон

Білим снігом застелена вулиця,
А на ній, серед кінського гною,
Темну й пишну розкидано хвою,
Сніг до неї пухнастенький тулиться.

Повезли в катафалку небіжчика,
Друзі йшли у турботах щоденних,
Несли хрест, йшов у рясі священник,
Та чужі — од возниці до сищика.

І навколо схилялися голови,
І поспішно хрестилися люди.
Серце нило, стискаючи груди,
Думи тисли, як вилиті з олова.

Чорний крєп, запах теплого лагану
Та обличчя в труні нерухоме, —
Все таке таємничо-знайоме.
Все просте і повік не розгадане.

Перше кохання

Вже пізно. Майський морок ночі
На тихих вуличках лежить.
А я веселий. Сяють очі
І кров од щастя аж кипить.

У голові — гумки хороші,
Зникає з серця пустота,
І тихо чавкають калози,
Й під ними хлюпає сльота.

* * *

Даремно я чекаю. Чом ти знову
Не хочеш вийти, як асфальт пащить
Ополудні — яку різьбу чудову
Могли б мені сліди твої лишити!

І я, блідий, для тебе непомітний,
Не бачачи нікого у юрбі,
До них припав би... І чекаю, бідний:
Чи скоро прийде вже кінець журбі?

* * *

Під тінню темних лип, що вкрила нашу пару,
 Йдемо запльованим пустирищем бульвару;
 Недопалки, лузга, папір'я під ногами, —
 Чи помічати їх, коли я поруч з Вами?
 Крізь димчастий кришталь прозористої ночі
 У тих, що йдуть повз нас, горять весело очі;
 У темряві мигтять рубіни-папіроси;
 Ліхтарні блиск явив розсипувані роси...
 О Господи! Яка краса над нами, з нами,
 Як дивишся на світ, закоханий без тям.

Д.Д. Дзябольському¹

Можливо, стежечка життя,
 Мов перстень, кругла. Рух
 Скінчу в країні забуття,
 Та знов народжусь, як дитя,
 Пройшовши повний круг.

Можливо, в інших бугу жить, —
 До цього я готов, —
 Знов шлях знайомий побіжить,
 Що встигла пам'ять загубить, —
 Переживу я знов.

Можливо, в просторі без гна
 Не зупинюсь й на мить,
 Ї лиш одміна є одна:
 Деінде стежечка ясна
 Інакше заблищить.

Якби в тім світі відбиття
 Прожите віднайшло...
 Що ж, хай кінчається життя,
 Хай знов зворушиться чуття
 Усім, що вже було.

* * *

Не журишь, що хмари
 Сонце заховали.
 Народитись мусить
 Грозовиця з хмар.
 Правда, все притихло...
 Але всі вже знали:
 Що пізніша буря,
 Тим сильніш удар!

Костьол Св. Анни у Вільні

Щоб загоїть на серці рани,
 Забудь про долі прикрий глум,
 Приходьте до костьолу Анни!
 Там шезнуть тіні чорних дум.

Як легко вгору і прекрасно
 Підносить він чоло своє!
 Ї обрис веж у небі ясно
 Суворим зламом постає.

А їх шпилі такі високі
 Так тонко в небеса вп'ялись...
 Ще мить — і вже здається оку,
 Що попливуть вони кудись.

Мов з твердю грубою земною
 Розлучений будинок-птах,
 Усіх чаруючи красою,
 Злітає на блакитний шлях.

Глянь — і стихають в серці рани,
 І забуваєш долі глум.
 Приходьте до костьолу Анни,
 Там зникне біль нестримних дум.

Сонет

Замерзнула вночі шпарка криниця,
 Накрила джерело кора тверда.
 Немає руху — крижана слюда,
 Верства сніжинок зверху там іскриться.

Та все гаремно, бо живе, ятриться
 Під льодом струмінь, зблискує вода.

Чекай! Ще бризне хвиля молода,
 Розкришиться морозу люта криця.

Цим символом являю вам себе;
 В борні я серце надірвав слабе,
 Та не скажу, де слів свобода й скови,
 Бо кожен з вас — поет і чародій.
 Самі розсійте сутінки прамови,
 Душі своєї світло гайте їй.

* * *

Білим цвітом повита калина,
 Та біліш од калини Марина.
 — Чом же ти, наче зірка, ясна?
 — Я не знаю, — сказала вона.
 Раз вернулася пізно Марина, —
 У волоссі ж біліє калина.
 — Чом же ти, наче зірка, чужна?
 — Я не знаю, — сказала вона.
 Та не вік зацвітає калина, —
 Не вплітає вже квітів Марина.
 — Чом же ти, наче зірка, сумтна?
 — Я не знаю, — сказала вона.
 А коли облетіла калина,
 Отруїлася зіллям Марина,
 І, як зірка, поблігла, сумна,
 В домовині лежала вона.

З ЦИКЛУ «УСМІШКИ»

Пан і селянин

I

Пане, дякую: од вас дізнався я —
 Не на трьох китах тримається земля.
 Згода, згода, бо здається і мені:
 На мужицькій вона держиться спині.

II

Журнал сучасний — ось, в натурі:
 У нім прогрес на повний хід,
 Але в новій літературі
 Пішов... назад на сотню літ.

П-ч¹ сентименталізмом
 Там нас надував частувать,
 А пан К-а² романтизмом
 Символістичним дивувать.

Привіт їм! Хай ідуть пробоем,
 І мо³ повернеться пора,
 Коли втішались «Громобоем»³
 «Пастушкою» et cetera*.

* і так галі (лат.)

III

Чому в нас вічні скаменілості
«Духовним харчем» пишно звуть?
Спожити їх — немає смілості, —
Хай у музей їх однесуть!

IV

Бесіда

«От, не дуріть... Ну й час настав»...
«Так, в грамі — творі не найгіршим! —
Йй-богу, становий пристав
Роль розпочав ліричним віршем».

На кладовищі

(Рондель)¹

Амурчик і сумний і гожий
З пов'язочкою на очах
При склепі. Пишний кущ запах —
Поміж хрестів квітують рожі.
Хто відповість тобі, небоже,
Чом, де могили, тлін і прах,
Амурчик і сумний і гожий
З пов'язочкою на очах?

І мовчки гумав я: а може
Любов, похована в гробах,
Перемогла і смерті жаж!
Спочиньте ж. Вічно на сторожі
Амурчик і сумний і гожий.

Тріолет

Моїй душі розлука з Вами —
Чорніш від Ваших чорних кіс.
Чому ж недобрий час приніс
Моїй душі розлуку з Вами?

Я так поблід від горя й сліз,
Що тріолет почав словами:
Моїй душі розлука з Вами —
Чорніш від Ваших чорних кіс.

Спомин

«Цей день, — говорить нам Катулл, —
 Я білим каменем відзначу».

Радію знов, коли побачу

Алею, де бджолиний гул,

Пісок, і парасольки змах,

Якою щось на нім писали

Для мене ручки. Що? Вгадали:

Воно, те слово, на вустах.

Купідон!

Віг спогадів гитячих літ

В моїй гуші zostався сліг.

Пригадую огню віграгу

Для мого серця — плитку шоколагу.

Обгортка райдужна, мов сон,

Та ще з яскравим візерунком

Малюнок. А під тим малюнком

Питалося: «Де Купідон?»

Я з плиткою, мов чародій,

В кімнатці бавився своїй,

Та все розгадував загадку,

Аж надкусив ту шоколадку.

Тож, мабуть, тут ховався ти!

І певно, в сітці мальовидла,

Що вже давно очам набридла,

Твій образ вдасться віднайти!

І встанеш, ясний на лиці,

Стрілу тримаючи в руці,

Націлену на мене, з луком

Готовим тьохнуть повним звуком!

* * *

Через гитячий забобон

Чи щось, — я весь слізьми залився, —

На очі так і не з'явився

Владар кохання, Купідон.

Багацько літ з тих пір пройшло,
 Пройшло — і зіллям поросло.
 І знову те ж саме питання
 Мов знак суворого чекання.

Я Купідона відшукать
 Беруся сквапно і всеціло.
 Та це таке невдячне гіло,
 Що ліпше й не казать.

Діг

Сьогодні — вже таке тепло,
 Що й діг — і той спустився з печі,
 Сів при вогні, де більш пекло,
 Грів у старім кожусі плечі.

Виднівся бір, синіла галь —
 Од трав і меду небо п'яне...
 А дігові чомусь не жаль,
 Що він землю скоро стане.

С.Полуяну¹

(Тріолет)

Ти був, як місяць, одинокий:
 Самотньо жив, самотньо вмер.
 Хоч світ і людний, і широкий, —
 Ти був, як місяць одинокий
 І за красою вічних сфер
 Подався гордий, ясноокий;
 Ти був, як місяць одинокий:
 Самотньо жив, самотньо вмер.

Додержане слово

Крізь радісний, залитий світлом бір
 проходить жовтий насип залізниці.
 Як рівно рейки, ніби на таблиці,
 лягли уздовж! Немов зелений зір,
 он скло у семафоровім віконці
 блищить! Як телеграфний стовп гуге!
 Поглянь: на гроті птаство молоде,
 а дріт червінцями горить на сонці!

І ось сюди — десь, певно, мимохідь —
тихенько ламлючи хрускі хмизини,
поволі видубає з-за малини
куглатий бурий молодий ведмідь.
Повітря нюхає; недбало поглядає
дрімотними очима, ніби спить;
у далечінь, зачувши гук, зорить —
і враз, не стямившись, завмирає...

Нечутно рейки крицяні грижать:
з веселим шумом, мов навперегони,
женуть через смолистий бір вагони;
шипить машина; іскри блискотять;
пухнатий білий дим пливе горою;
вилискує на сонці криця й мідь;
сміються з вікон люди... а ведмідь
стоїть і чує крик мій: «Вірш за мною!»

У старому саду

Розкішний сад, який любив Ватто¹,
Де статуї між деревами стали.
Ось грот, годинник сонячний, а далі
фонтан... Напевно, садові літ сто.

Стою і сню про давнощезлі гні,
Письменника нового том тримаю,
Його розкрив... і закриваю,
Здивований, чому це не Парні².

Лист до п. В. Ластовського¹

Хоч означає це нести в Атени сови², —
Проте пишу до вас, Вацлаве, два-три слова
В несміливім листі.

Вже день давненько зник.
Я зачинив вікно. В кутку горить гасник,
І тінь від голови мені з стіни киває;
із чорних рямців он суворо виглядає
Шерег письменників; з них кожен — близький друг,
Хоч і невиданий у вічі. Світлий круг
Над ними киває гасник. Я позираю
На нього віддаля, а потім знов до краю
Стола доводиться схилитись і почать
На білім аркуші свого листа писать.

Про грами Пушкіна пишу я в нім. Не Мері,
Не Фавст, не цар Борис, а Моцарт і Сальєрі³
Ворушать мозок мій. Тут істини нема:
Сальєрі в драмі цій засуджено гарма.

Пройнявшись розумом, холодним, як крижина,
Натхнення втратив він, — так каже нам обвина.
Сальєрі в творчості усе хотів збагнуть,
Усе обміркують, усього певним быть,
Обдумать спосіб, ціль і матер'ял. Натомість
Живила радістю його оця свідомість.
У творчості його раптового нема:
Її основа — міць тверезого ума.
Але ж... але хіба вона натхненню шкодить?
Хіба жива краса Сальєрі не обходить?
Він — як літавець той, що в темній вишині
Дугою золоті розбризкує огні,
Горить і міниться, і в іскрах весь несеться,
А в глибині своїй холодним зостається.

Свою умілість гри Сальєрі здобував
Нудною працею. Чи справді ж убивав
Він цим свій дар, талан, як бачимо із драми?
Хай скрипка віповідь. Стакато, фуги, гаму
На неї грав колись багато років, днів
Сальєрі, й тим гранням він тон її змінив.
Дзвінкіш вона бринить. Співучих звуків сила
За низку довгих літ її переробила,
І, тими співами напоєна, вона
Навік зробилася і чула, і гучна.

Змінивши дерево, навже ж душі живої
Не міг змінити звук, що бився в непокої?
Ні! Працею свій дух Сальєрі розгортав.
Він є той вірний раб, який не закопав
У землю свій талан. Хай судний день настане, —
Спокійно й просто він у вічі Музі гляне,
І Муза за любов до хисту оцього
Простить і виправдять приклонника свого.

Так само і в співця, о думко, пісня всяка
Тобою красна є, — привіт за це і ज्याка!
Привіт мій і тобі, щоденна праце: ти
Навчала в творчості і радощі знайти.
Тобі несуч привіт, о чарівна Камено⁴,
Впоїв натхненням нас твій струмінь, Гіпокрено⁵.
Співає хистові хвалу душа моя;
О любі вірші, й вас вітаю серцем я.
Александрійський⁶, ти — спокійний, як Еребус⁷,
Що заховав огонь під снігом. Хто in rebus

Musarum*⁸ знається, не може не любити
 Поважності в тобі. Тому-то відновить
 Тобою я хотів старий звичай писати
 Епістоли⁹. Прощай: пора обом нам спати.

* * *

Нарог! Білоруський Нарог!
 Мов кріт, не виходиш з темнот,
 Тобою завжди гордували,
 Тебе не пускали з ярма,
 І душу твою обікрали,
 Що й мови у неї нема!

Рятуючись з тої біди,
 Рокований вигибнуть, ти
 І крикнучи не можеш: «Рятуйте!»,
 А мусиш «спасибі» кричати.
 Почуйте про це ви, почуйте
 Хоч серцем, як губи мовчать!

Ворожба

Все зникло — шум дощу, і вітру рев сердитий,
 І синій зблиск громів — ударом на удар.
 Клубочиться лахміття грізних хмар.
 Немов бджолиний віск, у ківш води налитий.
 Що ж тая ворожба пророчить нам і ниві?
 Поглянь же, — мерехтить проміння сонця враз
 Серед розриву хмар, і семицвітний пас
 Єднає небеса в бузковому розливі.

Простенький віршик

Веселка невеличка, неяскрава
 Вкруг місяця ледь видко мерехтить:
 Її не кожен, мабуть, і помітить,
 Хто дивиться на небеса в цю мить.

Веселка невеличка, неяскрава!
 Тому і до вподоби ти мені,
 Що та ж і в мене доля — ледь помітно
 У синій блимати височині.

---

* У справах муз (лат.).

Критикові

(Тріолет)

Челліні¹ статуй не робив,
 А тільки статуетки, —
 Однак мистецтвом справжнім жив, —
 Челліні статуй не робив, —
 Це, критику, — з абетки.
 Чому ж ти тріолет ганьбив?
 Челліні статуй не робив,
 А тільки статуетки.

* * *

Мені в різдвяну ніч ти ворожила,
 Лила сумнівний віск. Несила
 Збайдужити, що виллється мені:
 Горбочок... білий хрестик... так, могила,
 На другий рік я буду вже в труні.

І брівки хмурячи, із гна ти брала
 Той білий віск, його стискала, м'яла
 І сміючись сказала: «Де твій кін?
 Хай чим би міць його нас не спіткала —
 В моїх руках, як віск, подасться він».

Сонет

До мене очі знадно-чарівні
 Всміхаються, і сяють білі зуби,
 Й нашіптують слова ласкаво губи,
 Гаряча хвиля крові б'є мені.

До серця... Що це є? Мана, чи ні?
 Чи маю вірити обіцянкам любви?
 А, може, цей вогонь — то маска згуби,
 Під нею стужа схована на дні?

Буває так: над сонною землею
 Мчить метеор. Яскравістю своєю
 Тьму протинає і чарує зір,

Горить і сипле іскри безупину,
 Виблискує міцніш од ясних зір,
 А в глибині своїй несе крижину.

Панові Антону Навині¹

День добрий, пане! Ось Вам простий нагпис:
Така собі в японців є забава,
Дрібні тріски кидують дерев'яні
У воду — і вони стають квітками.

Це все прийшло на згадку мимоволі,
Коли я Вашу прочитав статтю
Про віршики з «Вінка». Шлю Вам подяку
І тисну руку. Ваш М.Богданович.

Емігрантська пісня¹

Є на світі такі волоцюги,
Що не вірять ні в Бога, ні в чорта.
Що залюблені в прапорні смуги
Кораблів океанського порту.

До якого причалу прилянуть,
Як не мають нікого на світі?
Їм однаково — жити чи згинуть,
Тільки б гальні стрічати блакиті,

Тільки б бути в заблуканих лонах,
Там зазнати і щастя, і горя
І загинути в хвилях солоних
Білопінного синього моря.

Але ми, що змарніли з відчаю,
Не того бредемо по чужині.
Не покинули б рідного краю,
Якби воля була в батьківщині.

І на бруку, де повідь весела
Велелюдні справляє забави,
Увижаються неманські села
І вогні портової Лібави².

* * *

Довго сиділа ти за столом.
Нерухома, закаменіла.
І чутно в тиші було,
Як рівно цокає годинник,
Як дощ періщить холодні шиби
І гримить у ринві струмінь води.
А ти лиш сиділа.
Хотіла — й сили не мала
Одвести очі

Віг чорної рамки в газеті, —
 Бездонної студні,
 Вщерть повної горя та сліз.

Межі

Всю землю зором охопи:
 Ось хата, а довкруг — стовпи
 Паркану з гострими шпильями,
 Усипаними битим склом.
 Дивися — онде за селом
 Полями
 Їдуть обніжки вздовж і навскоси;
 Ровами посмуговані ліси,
 Ї стопудова брила сілить чисті луки,
 Що ген за синій обрій простяглись.
 Ряди багнетів уп'ялись,
 Неначе загребущі руки,
 У прикордоння всіх держав.
 Дивися: то — межа.

Не змірять вільного роздолля
 Довкола нас, — а чоловік
 Все плів тини, копав рови за роком рік,
 Не знав ніколи щастя-долі
 І жив, лякливий вовкулак,
 Серед людей, як між собак.
 Все кляв, лихий, підступний, хтивий,
 Такий зрадливий.
 Усі були йому чужі,
 Хто міг сягти його межі.
 О, що там діється за тихими тинами!
 Завжди — тяжкий, нагсадний труд;
 Конає в злиднях чесний люд,

Що мозолястими руками
 Створив найкращі скарби на землі —
 Посіяв збіжжя на ріллі,
 Заводів димарі підняв до неба,
 Протяг в степу дзвінкі мережі залізниць,
 А сам, безсило впавши ниць,
 Забув, що рятуватись треба.
 Дивись: по всій землі святій
 Гуляють хвилі золоті —
 Достиглого колосся море.
 Шумують луки і ліси...
 Та скільки ще того добра, тії краси!
 А люди гинуть в злигоднях і горі
 Од вікової сліпоти,
 Бо межі скрізь, бо скрізь гроти.

* * *

Ой лісу-бори та луги розлогі!
 Через вас ідуть усі путі-дороги.
 Коли хлопця щиро я кохала,
 То до нього стежку протоптала.
 Привела стежина до прощання,
 Тут і наше обірвалося кохання.
 Я походжу собі, не спіткнуся,
 На стежину свою подивлюсь.
 А на ній вже давно трава-мурава,
 Наокіл крушинонька розростається
 І дорога вітами заступається,
 Ні проходу, ні проїзду нема.
 З-під крушини криниченька б'є
 І гніздечко колихається в ній.
 А тому воно колихається,
 Бо там пташка-щобетушка заливається:
 «Ти не будеш, криниченько,
 Навесні в водопілля повніш,
 Ти полюбиш, гівчинонько,
 Та не так, як любила раніш».

* * *

Уночі, як скалка догоряла,
 Я Артемові кошулю вишивала:
 Посередині — сонечко,
 Навколо — поле зоряне.
 Коли входить у хату сестриченька,
 Білий-чистий лист у руках,
 Біле личко усе в сльозах:
 «Ой, убили Артема, убили,
 У незнаній сторонці зарили;
 Ой, убили шрапнеллю в неділю —
 Замела метелиця пухкою біллю».
 Як почула я оте, мов стямилась:
 Заполоч моя поплуталась,
 Ясне сонечко скотилося —
 У очах помутилося.
 Навіщо на світ народилася?

* * *

Я хотів би зустрітися з Вами на вулиці
 В тиху блакитну ніч
 І сказати:
 «Бачите ці крупні зорі,
 Ясні зірки Геркулеса?»

Це до них летить наша земля.
 І несеться за сонцем земля.
 Хто ми такі?
 Лише подорожники-супутники серед небес.
 Невже на землі
 Суперечки і чвари, розпука і біль,
 Коли ми всі разом летимо
 До зір?»

Муха-зеленуха і комар — носатий твар'

*Пресумна історія, викладена, згідно з правдою,
білоруським віршем*

Біля річки Самотічки комарі товчуться,
 Ведуть танці в лихоманці, співають-сміються,
 — не питають:

«Гоп, мої товченики,
 Гей, гой, ячні,
 До роботи Максимові
 Товченики смачні...»

А Максим лежить на травці, позирає сонно,
 Над Максимом комарики в'ються невгомно,
 І пісняр, з усіх найліпший, вже дзвенить у вухо,
 Як комарика навмисне погубила муха.

I

Захиталася соснинка боровая,
 Затужила сівчинонька молодая,
 Жартівлива та співуча цокотуха,
 А по імені — то муха-зеленуха:
 — Ой чому ж то не судилось мені голі,
 Що свати мене не сватали ніколи?
 А посагу пребагатого я маю:
 Кущ шипшини в зелен гаю скраю,
 Шпарка в яблуньці — од вітру заховатись,
 Лист вільшини — щоби на ніч накриватись.
 Ще й по вінця повен медом кадубище —
 Жолудеве величезне шкарлупище.
 Того меду тільки в миску покладеться,
 Зразу слини повно в роті набереться. —
 Як почув про бігкання оте комарик —
 Пошкріб носик і за вухом, пошкріб тварик:
 — А чому б мені на ній не оженитись?
 Певно, піде, щоб нагалі не журитись.
 Хоч носач я й худорлявий наостанці,
 Та зате танцюю танці в лихоманці... —
 Став комарик чепуритись наодинці,
 Щоб під муху-щебетуху бити клинці.

II

Прилетіла муха до хати —
 Аж у неї комарик носатий.
 Свати-хрущі посідали на лавку,
 З батьком-матір'ю говорять безугавку:
 — Ми, стрільці-молодці, шукаєм куницю,
 Не куницю, але гівчию. —
 Гомоніли більше години,
 Обернулись вігтак до гівчини:
 — Чи до мислі наш гість багатий?
 — Запитайте у мамі і тата. —
 Тут горілочкі всі скуштували,
 А опісля й заручин гїжгали.
 Брав жених та від мушки-гівчини
 Дорогий рушничок з павутини,
 Що вона на травці стелила
 І на яснім сонці білила.
 У неділю буде весілля.
 Розходився комар, як з похмілля, —
 Дріботить вихилясом щодуху,
 Як ушкварить ураз «молодуху»:
     «Молодуха, молодуха моя,
     Покохала комара-гультя.
     А комар та на неї не зважає,
     Все літає собі та співає».

III

Загуділа, розшумілася гїброва:
 Про весілля у гїброві тільки й мови.
 Як віночок на муху свахи нагівали,
 Всі навколо аж очі повидивляли.
 А як батьку-неньці вклонялась гівчина,
 Розридалася жіноча родина:
 — В ноги кланяюсь, матінко й тату,
 Чи я вам пересиділа хату.
 І навіщо було годувати,
 Щоб чужій чужаниці віддати? —
 Слимачих за коровайниць запросили,
 І вони на диво гїжу замісили.
 Спритний гедзь був комаревим старшим дружбою,
 Розсипавсь він дрібним маком перед мушкою.
 А метелики-бояри, а бджілки-боярки,
 Шпаркі, спритні, особливо як до чарки.
 А найстаршая бояриня-гїжмелиха
 Так співала, аж кляли бояри стиха
 (Де вона взялась на голову, до лиха):
     «Ой багаті бояри хороші,
     Та забулися взяти гроші.
     Хоч не мають грошей як полови,
     Та зате напідбір гонорові:

Хто копійку дає — наче гривню, вдає,
 А хто гривню поклав — мов червінця, вдавав».
 А як врізали-ушкварили музики,
 Знявся гамір, знявся гомін превеликий.
 Джміль пузатий на басолі гучно грає,
 А на скрипці ловко бджілка підтягає.
 Десь знайшовся й розійшовся павучок маленький —
 На цимбалах вибиває дзеньки-бреньки.
 Ловко ж коники скакали, гріботіли,
 І скакали, і співали, скільки хтіли:
 «Комарі скакати
 Зарікаються,
 Довгі ноги —
 Поламаються».
 Усі скачуть, де лиш бачать, тнуть підлогу,
 Один коник вігтопав джмелісі ногу.
 Без запросин пили гості, повні спирту,
 А музика додає їм апетиту.
 Вміла муха на весілля запросити,
 А ще краще, кожен каже, — стіл накрити.
 Всього досить, всього вдосталь для гостини:
 Навіть мед був і бджолиний, і джмелиний.
 Хрущ дебелий так горілки насмоктався,
 Аж звалився і в куточку висиглявся.
 Оси в шатах, зі стрічками за плечима,
 Просто їли мушку злісними очима.
 А вона побіля мужа скромно сіла,
 Лиш зелененька спідничка шурхотіла.
 Мурав'ївна низько звісила голівку,
 Бо занадто затягнулась у шнурівку.
 Та як скрикнула раптово — всіх жажнула:
 Мурахівна в краплі дощичку тонула.
 Все стемніло, певне, буря близько,
 Краплі дощові ударили в дуплисько.
 У кутку сховались гості неохоче:
 Так спинилося весілля серед ночі.
 А проснувшись вранці, то негайно знову
 Всі пішли гуляти в хату комарову.
 Перезва там була — ще й ретельна гуже,
 Щоб не осудили молоде подружжя.

IV

Облетіло листячко
 У діброві.
 Ой, чомусь невесело
 Комарові.
 Як почав він з мушкою
 В парі жити —
 Довелося бідному
 Потужити.
 Не уміє мушечка

Працювати,
Тільки вміє з хлопцями
Жартувати.
Ані кросна виткати,
Ані шити,
Ані страви смачної
Наварити.
Поскріб комар голову
І питає:
— Як я з тою жінкою
Жити маю?
Де я, браття, очі мав,
Як дививсь,
Коли залицявся я
І женився? —
Полетів він плакати
У лісок,
Сів на губі-нелині
Під листок.
Похилив голівоньку
І зітхнув,
Пісню сумно, жалісно
Затягнув:

«Вийду в поле та розважу своє горе,
Горе чорнее, невимовнее!
Ти широке, моє полечко,
На всі боки, гей, розлягаєшся,
Ти глибоко, серце, краєшся.
Де тепер з життям я розпрощаюся:
Чи у морі, чи у річці, чи в ставочку,
Що копитом при дорозі був пробитий
І по вінця буйним дощиком налитий?»

V

— Що за шум у бору учинився?
— То комарик там з губа звалився.
Гримнув він на поміст з високості,
Потрощив, поламав ребра-кості. —
Теслі з губа дощок натесали,
Гемблювали, труну змайстрували,
Постелили червону китайку
І прибили ще й чорную крайку.
Гей, кладуть комара в домовину
І скликають сябрів і родину.
Комарі над труною трубили,
Світлячки краще зірок світили.
— Ви тихенько, музики, заграйте,
Моє серце украй не вражайте! —
Гірко мушка-вдова голосила,
В Бога скорої смерті просила:

— Мій єдиний, моя ти дружино,
 Хоч слівце ти до мене скажи-но.
 Ох, ніхто по тобі не заплаче,
 Тільки хмарка грібними дощами,
 Тільки мушка гіркими сльозами.
 Узяли домовину руками,
 Понесли і лугами, й полями.
 При дорозі могилу копали
 І у ній комара поховали.
 У сирую землю зарили,
 Зверху насип великий зробили.
 Люди добрі шляхами минають,
 Шапку скинувши, сумно питають:
 — Мабуть, дуже вельможний покойник,
 Генерал, чи майор, чи полковник?
 — Ні, лежить тут комарик один,
 У якого був носик з аршин.

* * *

Серед вулиці в нас хоровод,
 Та не йду я в танок танцювать,
 Мов та маківка з грядки, буять,
 І красою своїх подруг гратувать.
 Зрадить личко біле бідную мене:
 Лиш ім'я мені кохане назовуть —
 Личко біле наливається,
 А дівчата посміхаються.

* * *

Як Базиль у поході конав,
 Сторононьку свою спогадав:
 — Ви прощайте, прощайте, лани,
 Ви прощайте, непоорані!
 Мені більше вже вас не орать,
 Буйним збіжжям на зорі не засівать.
 Не побачу, мій луже, тебе,
 Поле чисте, неозорее!
 Вже ніколи до вас не ходить,
 Трав зелених мені не косить.
 Я прощаюсь з тобою, мій бір,
 Пуще темная, грімучая.
 Не для мене там віти шумлять,
 Мені сосон струнких не рубать.
 Ах, прощай же, родину моя,
 Ви прощайте, товариші!
 Вже руками я вас не обніму,

Не говедеться більш з вами бувати,
 Жартувать, гомоніти, співати.
 Гей, чолом тобі, чолом, Білорусь,
 Сторононько моя безталанная!
 Ні, син матері не забуває
 І за неї у землю сиру лягає.

.....
 Як Базиль у поході конав,
 Сторононьку свою споминав.

Ворона й Чиж

Байка

Пригода ця нещодавно була
 Зненацька до Чиж (а сили, як відомо, він не має)
 Ворона підступає:
 — Скажи, чи я подібна до орла?
 Побачив Чиж — з Вороною не жарту,
 І власний чубчик теж що-небудь вартий.
 — Точнісінький орел, — відповідає Чиж
 (Від погляду нахаби рятувала крона)
 — Отож бо є! Гляди ж! —
 З ласкавою погрозою прокаркала Ворона.
 Та й полетіла у другий кінець.
 Усе те чувши, здивувався Горобець:
 — Ти що це, братику, невже очей не маєш —
 Орлом Ворону називаєш?
 Та Чижик, присоромлений, на те відповіда:
 Пробач, хоч я лихого не вчинив таки.
 Орлом назвать Ворону — не біга, —
 Аби не навпаки!

* * *

У містечку Терестечку не дзвони гудуть,
 Не дзвони гудуть — новину несуть,
 Що знайшли нині Янка-стрільця
 В зелененькім ялинничку,
 При білому камені
 На темнім моху між брусницею.
 Голова ж його пробитая
 Вся кривцею залитая.
 Гей, сосонка понад ним шумить,
 Промовляє і переказує:
 «Не пускався би ти, Яне, за куницями,
 А ще більше — та за тими молодицями.

1915–1916

НА ТИХІМ ДУНАЇ

ВІРШІ БІЛОРУСЬКОГО СКЛАДУ

Бесідницька

I

А чолом, чолом, мої гостоньки,
 Та збирайтеся на бесігоньку,
 На розмовоньку в новій хатоньці;
 В хату новую-становую,
 Та за столики різьбленії
 За обрусоньки біленії,
 Ой, білені, самотканії
 Узорами вишиванії.
 Вишивала я у сім шовків,
 Вишивала яструбиний суд.
 Він суди дає — пересуд бере:
 З більших птахів — по пір'їночці,
 А з дрібніших — так і хвостик весь.
 Приходив тут мужик-горобець,
 Яструбові в ноги кланявся,
 На синицю-тещу жалівся;
 Не докінчив ту скаргу свою,
 Як почувся і тріск і грюк.
 І спурхнули всі, налякавшись,
 Розлетілися, хто куди зумів.
 Гава трохи тут загавилася, —
 Заховалась — лиха збавилася —
 І узорів не зосталося.
 Добра бесіда не вишиваннями,
 А ласкавими примовляннями;
 Не едwabними обрусамі,
 А ласкавими примусамі.

II

У Максима на сорочці вишиті голубки;
 Я за те їх вишивала, що цілує в губки.
 У Максима на сорочці — листок до листочка;
 Я за те їх вишивала, що цілує в очка.
 У Максима на сорочці вишито підківки;
 Я за те їх вишивала, що цілує в брівки.

III

На Лявоновій сорочці вишиті голубки;
Я за те їх вишивала, що цілує в губки.

На Семеновій сорочці листок до листочка;
Я за те їх вишивала, що цілує в очка.

На Сафрановій сорочці вишиті підківки;
Я за те їх вишивала, що цілує в брівки.

IV

Як прийшла я на тік молотить,
У задумі застоялася.
І зненацька засміялася.
Навіть сором на хатніх зирнуть,
Чи не взнали, цур їм та пек,
Чом це личенько моє сміється,
Чом так серденько моє б'ється.

V

Хоч і зірочка — та не вечірня.
Хоч коханочка — та невірняя
Покохала — наче яхонт дарувала.
Яхонт-камінь — для серденька горюваннячко,
Пропадаю-пропаду через коханнячко.

Максим і Маггалина

Гей, піду я вулицею
В чисте поле за околицю.
Край околиці і пліт, і город,
Хміль веселий повивається.
Та чому ж тебе, зеленого,
Градом-дощиком не вибило?
Ой ти, хмелю зеленесенький,
Кучерявий хмелю-хмельеньку,
Загубив ти буйну голову,
Буйну голову Максимову.

Максим у шиночку гуляє,
До товаришів своїх та гукає:
— Пива-меду в ковші наливай,
Щоб лилося через край, через край,
Пісню гучно іще заспівай,
На цимбалах пригравай, хлопці! —

Гей, як скрипнуть, загопцюють у танку —
Тільки стіни заходили у шинку.
Струни дзвінко вимовляють з-під руки,

І дрібушки вибивають чобітки.
 Підківки і бряжчать, і дзвенять;
 Люди добрі півколом стоять,
 Підтягають, примовляючи
 Та Максима похваляючи.
 Він сидить — не помалу п'є,
 Під цимбали у долоні б'є,
 І у нього хмільна голова,
 Дивні в нього такі ось слова:

— Маго, Магонько,
 Моя квітко, моя зіронько!
 Не кохатись мені із тобою,
 Воеводи старого дочкою.
 Нині з війтом тебе заручають,
 Рушники вже виймають,
 Русу косу твою пропивають.
 То не травка-повитиця розплітається, —
 Наше вірнеє коханнечко кінчається.
 Вже не будеш гулять, як бувало,
 Цілувать, як раніш цілувала,
 Виходжати у сад опівночі,
 Зазирати коханому в очі.
 Ти біліша від білої квітки,
 Брови — чорні, мов доля сирітки;
 Не забути їх серцю ніколи,
 Не зустріти розради ні в кого.
 Лийся, пиво, течи, як ріка,
 Бо туга на серці гірка! —

У хмелю Максим говоре, не чекає горя,
 Та почула тую мову шинкарівна Сора.
 Взяла Сора й до палацу шпарко
 поманджала

Воеводи о пригоді все переказала.
 Гей, як гримне воевода об поміст ногою:
 — Наклади ж ти, ледацюго, хаме,
 головою! —

Як оте почули слуги — зараз поспішали,
 Ланцюгами хлопу ноги закували,
 Повели на плац ярмарковий,
 На поміст високий сосновий.
 Люди добрі навкруги стоять.
 Він іде — не йде, зупиняється;
 Білі руки по боках висять,
 Ноги бистрії вагаються.
 Та не скаржиться бідакам Максим,
 Тільки каже він про цимбали їм,
 Хоче те грання почуть востаннє,
 Гей, у смертний час,
 У останній раз,
 На останнє зі світом розстання.

Оком кинуть — дістали цимбали,
На поміст на високий поклали.

Струснув Максим кучерями — гогі
плакати, гогі.
Тяжко-важко, сумнесенько він заводить:

— Не вітрисько із півночі повівас —
Тихо сон у комору вступає,
Очі мені стуляє, склепляє.
То не пташка у гніздечку стрепенулася —
Моє серденько здригнулося.
Снилось мені: я обніжком ігу,
Поруч жито колихається,
Поруч жито колихається,
Буйно-срібною росою осипається.
Нині сповнився сон лихий мені,
Нині сповнився, через дев'ять днів:
Через тебе, дівчино-краса,
Сльози котяться мої, немов роса. —
Тихо все — тільки струни бринять,
Тільки пісня розливається.
Люди добрі навкруги стоять, —
З болю серце розривається.
Гей, було б тобі, Максиме, не кохатись,
До вельможної дочки не залицятись.

Струснув Максим кучерями — гогі
плакати, гогі.

Тяжко-важко, сумнесенько він заводить:
— Маго, Магонько,
Моя зіронько ясна,
Моє сонечко прекрасне!
Ой від сонечка
По землі квітки розцвітають,
І від нього ж вони й повсихають.
А ти, сонечко, сяєш,
Золоте і святе,
І не знаєш про те. —

Тихо все — тільки струни бринять,
Тільки пісня розливається.
Люди добрі навкруги стоять, —
З болю серце розривається.
Гей, було б тобі, Максиме, не кохатись,
До вельможної дочки не залицятись.
Струснув Максим кучерями — гогі
плакати, гогі.
Тяжко-важко, сумнесенько він заводить:

— Мої гітоньки, мої крихітки,
Ви наплачетесь, наголоситесь,

Бо не стане у вас татонька!
 Хто вас буде годувати, одягати?
 І від темної ночі укривати?
 Станете ви, діти, жебраками,
 Підете борами-лугами
 Та гостинцями-дорогами.
 А дороги ті без кінця лежать, —
 Без кінця вам, діти, ниву горя жать. —
 Тихо все — тільки струни бринять,
 Тільки пісня розливається.
 Люди добрі навкруги стоять, —
 З болю серце розривається.

А як смертю Максима скарали, —
 Руки білі до брами прибивали,
 Руки білі до брами до міської,
 Голову — до вежі вартової,
 Щоб дощі йому кучері мили,
 А вітри щоб сушили,
 Щоб круки прилітали — очі говбали,
 Усі б люди поглядали — та не забували.

Лявони́ха

Ой, Лявони́хо, Лявони́хо моя!
 Спом'яну тебе ласкавим словом я, —
 Чорний пух твоїх лукавих бровенят,
 Бистрі очі, що пропалюють до п'ят,
 Стан, від котрого очей не відвести;
 Спом'яну, як цілувати вміла ти.

Ой, Лявони́хо, Лявони́хо моя!
 Ти співала голосніш ог солов'я.
 Ти бувала завше першою в танку, —
 У «Метелиці», в «Юркові» та в «Бичку»:
 А як ти пшеницю жала, брала льон,
 Аж дивується недбайло, твій Лявон.

Ой, Лявони́хо, Лявони́хо моя!
 Півсела, — а може більш — твоя сім'я.
 Знала ти, як запросити, частувать,
 І до речі добре слово промовлять
 І розважити, і в смутку звеселить,
 А бувало — і до серця притулить.

Ой, Лявони́хо, Лявони́хо моя!
 Дай же Боже тобі щастя до життя,
 Дай на світі невеселім радо жить,
 Всіх навкруг, як веселила, веселить.
 Жити буду — не забуду тебе я,
 Ой, Лявони́хо, Лявони́хо моя!

Скирпуся

Ой, пішла собі Скирпуся на той торг,
 Глянуть селезня, аби купити в борг.
 Чи ворона, чи сова,
     Чи Скирпусенька вдова.
     Продала вона коня,
     Сторгувала селезня.
 Селезенька да й чубатенького,
 Молодого, зухватенького.
     А купивши Селезня,
     Мала клопоту щодня:
 Селезенько умивається,
 За ворота видивляється,
 Видивляється на вуличку,
 Чи не стріне зором вуточку.
 Селезеньку наш, Іваноньку,
 Цілував би лиш Наталоньку.

Агата

... Та ішла я до ратуші хутко
 Глянуть, як там горять відьмаки.
 Тільки чую — гукає Марутка:
 «Глянь, Агато, вродливець який!»

У задумі, скучною ходою,
 Одягнений в шолом золотий,
 Їхав він на коні самотою
 І красивий, як Юрій святий!

Вже минуло немало часу...
 Ой, щоб знову побачить мені
 І коня, і поставу ту красну,
 І убори нарядні, ясні.

При вікні все сиджу я гень-генно
 Та пряду остогидлу кужіль,
 І гуде, і гуде веретено,
 Як в далеких полях заметіль.

Ой, чому я, нащо згайнувала
 Неповторний свій вік молодий, —
 Ой чому я, чому не спитала,
 Хто такий він, і їде куди.

Тільки б знати — і з воску фігуру
 Я найменням його охрищу.
 Вийду нічкою в поле у бурю
 І закляття своє прошепчу.

Через свист, через гугіт вітриська,
Через шум придорожніх рокит,
Я почую так близько, так близько
Довгожданий той цокіт копит.

Не забудь, що спасіння трачу
Ворожбою. І душу гублю,
Але знаю — його я побачу
І нарешті скажу, як люблю.

* * *

Як смуги вогненні в лазурі
На заході сонце виводить,
Залишивши вежу, по мурі
У сад королівна виходить.

Ось джміль прогудів оксамитний,
Бринить собі мушка-комашка...
Із краю, що дивно блакитний,
Влітає малесенька пташка.

Як ніжно пташина співає,
Що є там весна і кохання,
І щастя, що міри не має,
І перша гіркота прощання.

І сумно стає королівні, —
Так серце жадає любові!
І хмурить, суворі та гнівні,
Король сивотрепетні брови.

* * *

Молодечі літа,
Молодечі жадання!
Ні плюта, ні сльота,
Тільки щастя кохання!

Знаєш тільки красу,
Милі личка дівочі,
Золотаву косу
Синюватії очі.

Темний сад-виноград,
І вишневе цвітіння,
Погляд-сяйво свічад
І слова — шепотіння.

Будьте ж, юні літа,
Повні світлими гнями,
Хай же вік проліта
Золотими вогнями!

* * *

Вийшов з хати. Тихо спить подвір'я.
Напливає радість, з нею — сум.
Не перелічить ясні сузір'я,
Не злічити в серці світлих дум.

Пережив я горя ще й з бідою,
Що терзала, мучила, пекла...
Все вже перейшло, сплигло з водою, —
Молодість не зникла, не сплигла!

* * *

Холод, сутінь... Знов я знемагаю.
В серці — гум нестерпимий тягар.
Заварити б гарячого чаю,
Розігріти б хутчій самовар.

Заспіває він тонко і тихо,
Блисне вогник насподі тайком, —
І розвіється в сутінках лихо
Над моїм обігрітим кутком.

* * *

Треба позаздрити, бачу, тому бездольному Марку¹.
Молодість сплине, а сліду по ній ніякого.
Ех, і чому спонукала безрадісну Парку²
Виплести нитку мені — а гатунку ж недорогого.

Тихо гуде веретено її край віконця,
Рівно снує і снує сіру тонесеньку нитку;
Тягнуться ниткою дні безпросвітні, без сонця,
І не сіждешся, здається, ні щастя, ні вжитку.

Хоч би ту чорну, а тільки не сіру вже пряла,
Хай би вже горе — та тільки повнісіньку чарку;
Що ж, але й горя такого душа не зазнала.
Треба позаздрити, бачу, тому бездольному Марку.

* * *

Непогожий вечір. Щось-то я журюся!
 Легве чутним співом смуток розганяю:
 «Ой летіли гуси та з-під Білорусі,
 Сколотили воду в тихому Дунаю».

Є любов на світі, зрада і розстання;
 Всього ще в житті нам трапиться багато...
 Вже співаю вголос про чиєсь кохання,
 Вже не годен туги піснею сховати.

* * *

Ми говоримо вдвох при вогні в тишині.
 Ти галунку старанно малюєш мені.

Невеселі твої молодії літа.
 І на тебе щоднини нудьга наліта.

Що, підступна, з тобою зробила вона?
 Де поділась душа, молода і ясна?

Ти понуру галунку тримаєш в руці —
 Хмурі барви її, неясраві взірці.

Чи монашка стара малювала її?
 Пошкодуй же літа молодії свої.

Бо життя молоде пролетить, пробіжить, —
 Не забудь же веселих кольорів зажить.

* * *

Що ж, пора вже й додому збиратись,
 Вечір пізній. Утомлена ти,
 Ех, якби ти могла здогадатись,
 Як не хочеться звідси іти!

Там, надворі, — ні студінь, ні буря,
 Там — самотність маркітна така,
 Що й не відаю, як я, понурий,
 До свого гоберуся кутка.

Думам знову і знов закружляться,
 Серце знов заболить, ну, а ти,
 Ех, якби ти могла здогадатись,
 Як не хочу я звідси іти...

* * *

Все минає — і радощі й муки.
Але в пам'яті — вічна лиш ти, —
Темні брови та білії руки
Й на голівці — проділ золотий.

Погоня¹

Як за долю коханого краю
Знов тривога охопить мене,
Гостру Браму вігразу згадаю,
Де вояцтво на конях жене.

В білії піні проносяться коні,
Рвуться, б'ються і тяжко хриплять.
Стародавньої Литви Погоні*
Не спинить, не розбить, не здолать.

В далечинь неосяжну мчите ви,
Перед вами й за вами — літа...
Той, кого здоганяєте, де він,
І куди ваша путь проліта?

Білорусіє! Мо' понеслися
За твоїми дітьми навздогін,
Що забули тебе, відреклися,
Продали і віддали на скін?

Бийте в серце їх, бийте мечами,
Щоб чужинцями дітям не стать,
Хай почують, як в серці ночами
За вітчизну їм рани болять.

Рідна мати, матусе-країно,
Біль у серці не стихне тепер...
Ти прости, ти прийми свого сина
І дозволь, щоб за тебе умер.

Все летять і летять тії коні,
Срібна зброя далеко гримить...
Стародавньої Литви Погоні
Не розбить, не здолать, не спинить!

---

* Стародавньої Литви Погоні. В старому Вільні на мурі Гострої Брами висічено міський герб — вояків на здиблених конях. Герба цього Вільно отримало ще за часів Великого князівства Литовського, і зветься він — Литовська Погоня. (Прим. автора)

Стратим-Лебідь¹

То не янгол у сурму сурмив, —
 З хмари Бог старому Ною говорив:
 — Переповнена вщерть чаша гніву мого
 За людські гріхи та сваволю їх.
 Ось проб'є хвилина суворая,
 Линуть з неба зливи безмірнії
 І од бруду чорного смердючого
 Вмиють землю всю, білий-вільний світ.

Починав тут Ной будувать ковчег
 З того дерева ще й ліванського.
 Завширшки ковчегові було ліктів сто,
 А завдовжки — більше тисячі.
 І забрав туди Ной звірів і птахів,
 Щоби ріг їх із землі не щез,
 Та не плив до нього з моря синього
 Стратим-Лебідь — гордий, дужий птах.
 Його звичаї — орлині,
 Його втіхи — соколині.
 Пір'я-пір'ячко біліється,
 Вранці сяє — ніби золото.
 А в його крилі — триста троє пер,
 Як махне крилом — наче бір шумить,
 Другим він махне — враз метелиця.
 Як пішли дощі — потекла вода,
 Розлилася більше повені,
 Залила вона луги-вибалки,
 Луги-вибалки, всі ліси-бори;
 Уже вище гір піднімається.
 В небі зграї птахів літають,
 Ячать жалісно, од нудьги квилять,
 Виглядають звістіль та притулочку.
 А по всій землі тільки хвилі б'ють,
 Тільки хвилі б'ють білопіннії,
 Та по них — міцний, смілий плаває
 Стратим-Лебідь — гордий, дужий птах.
 Як махне крилом — наче бір шумить,
 Другим він махне — враз метелиця.
 І насіло вмить тут на лебедя
 Дрібне птаство всею зграєю.
 Лебідь з сили вибивається,
 День він плаває, сругий-третій день,
 На четвертий день став просить-молить:
 — Ви злетіть хоча б на годиноньку,
 Вибиваюсь я із останніх сил.
 Дайте грудям ви, гей, вільніш зітхнуть!
 Дайте крилам ви ширше, гей, майнуть! —
 Не послухали птахи лебедя.
 Потемніло йому у очах,

Крила, врешті, надломилися,
 Голова його похилилася,
 І пішов на дно моря синього
 Стратим-Лебідь — дужий, гордий птах.

Од усіх тепер потомки є,
 Та нема одних лише — Стратимових.

* * *

Набігає воно
 Вечорами, ночами,
 Одчиняє вікно,
 Шарудить між кущами.

І говорить одну
 Як цей світ стару казку
 Про любов і весну,
 Та про ніжність і ласку.

Серце снить про красу
 Про слідочки дівочі,
 Золотаву косу,
 Синюватії очі.

Як забудуся сном
 Серед синьої ночі,
 Ти стоїш під вікном,
 Поглядаючи в очі...

* * *

Пролітайте ж ви, дні,
 Золотими вогнями.
 Скінчу вік молодий —
 Облечу пелюстками.

* * *

В країні світлій, де умираю!, —
 В білім будинку над синню бухти, —
 Я не самотній — бо книгу маю.
 З друкарні пана Марціна Кухти.

ТВОРИ НЕВІДОМОГО ЧАСУ

Епіграф до вірша

Моя душа як лук натягнутий була, —
І вірш легкий, дзвінкий зірвався, мов стріла.
Ярославль

До гівчини

Змовкли вірші мої при тобі: їх красу затіняють
Ритми твоєї ходи, рими блакитних очей.
Ярославль

З ЧОРНОВИХ НАЧЕРКІВ

* * *

Залилось слізьми, мов сузір'ями,
Небо в просторі (синім) ніжнеє
Над ярочками, над узгір'ями
Над тобою, моє поле сніжнеє.

Ця безмежність в душі зимно зблискує.
Довго йшов я, аж ноги мої натомилися.
Але ось почув серце близькеє, —
Враз почув, як душа й небо злілися.

Грудь запала моя, розпрямилася:
Не боюся тебе, ниво чистая.
Наді мною сльоза покотилася
Вниз, розпечена і вогнистая.

* * *

Сизою імлою ніч поля встеляє,
На траві, мов перли, роси мерехтять.
Золоті сузір'я — ліку їм немає, —
Іскри сіючи, — тремтять.

* * *

Буває, вода переповнить
Ставок, і на берег помкнеться,
Коли з нього витече лишок,
То далі вода не біжить.

Буває ще так, що руйнує
І греблю вода, після того
Останні вже плещуться хвилі
І сохне нещасний ставок.

З поетами, власне, так само.
Один вігдає надлишок дару,
А інший — що мав. Щодо себе:
Співаю з нагтріснутим серцем,
Останній свій скарб вігдаю.

* * *

Вся життя суєта вже немила,
З серця вийшли і злоба, і жаль.
Не піднімуться більш мої крила,
Не долину (в блакитну я) галь.
Нудно ллються змаруджені, сірі
Каламутними хвилями дні...
Ой, чому ж надії та віри
Погасив у душі я вогні?

* * *

Той потічок, котрий ніс в океан свої хвилі,
Висох, заник у землі; і тремтливі вже бризки не глядять
Тіло могутне його, бо угору знялись на промінні,
Парою легкою й там поробилися згряями хмарок.
Але не можуть ніяк океан той здобуть многошумний —
Навіть у небі, — звігтіть відбиваються в плесі дзеркальнім.

* * *

Холодна саяниста ніч...
Дзвінко хрумтить сніжком
Дівчина, ігучи назустріч.
«Як звати Вас? —
Питаюся я.
(Сьогодні ж усі гадають)
І вона неголосно каже:
«Аня».

* * *

Ви так часто дивились у люстро,
 І ніколи іще — в мої очі,
 Де Ви також відбиваєтесь
 У чорних блискучих зіницях —
 Цих срібнесеньких круглих люстерках.
 Але згине з люстра Ваш образ,
 Й слідів не покине;
 А в моїй душі
 Йому вже не зникнуть.

* * *

Тільки чом же це ночі глибокої,
 Давши втомленим спокій очам,
 Я шепочу крізь сон у неспокої
 «Мою... Аню... Нікому... не дам...»

* * *

Вашій тітці, здається, вельми приємно
 Робити обшук у моїм серці.
 Іще вчора вона мені казала:
 «Признайтесь, що Ви покохали Аню!»

* * *

Моя господине,
 Тетяно Р-но!
 В якомусь музеї я бачив
 Над японською вазою напис:
 «Руками прохаємо не торкатись».
 Те саме скажу й про кохання,
 Бо то є справа душі,
 А людську душу так само
 Мацати руками негарно.
 Делікатні люди про те знають,
 А неделікатним про це нагадують.

* * *

Лиш одна мені турбота серце (сушити),
 Як побачитись, до тебе як (прийти),
 А полин-трава нехай собі заглушить
 Давню стежку, що ходила нею ти.

* * *

Чого найбільше в світі жадаю я,
Щоб у мене була дитинка, —
Маленьке дівчатко-немовлятко.
Аннуса Максимівна,
Така гарненька,
Тепленька, мокренька
З чорним волоссячком та брівками,
З темно-карими очками,
А руки мов перетягнуті ниткою.
Чистісінько, як Ви,
Коли Ви були маленьким дівчатком.

* * *

Буду снити днями і ночами
І прийду. Що хочеш, те й роби.
Хочеш — душу розтопчи ногами,
Хочеш — муч, а хочеш — погуби.

* * *

Муар
Двома вігтінками
Переливається.
І видно всім,
Де починається і де кінчається котрий.
А все-таки между між ними
Твердою лінією
Не провести.
У серці — біль,
Ніколи так із Вашою душею
Не зіллється
Моя душа.
Кінець.

* * *

Но знаю: не пройдет бесследно
Все, что так страстно я любил,
Весь трепет этой жизни бедной,
Весь этот непонятный пыл.

А.Блок

Чи знаєте Ви, темноока пані,
Що не тільки бувають темні очі,
Але й темні зірки,
Що вряди-годи спалахують ясным світлом.

У таку мить
Вони, можливо, не менш прекрасні
Аніж Ваші висічені з темного каменю очі,
У яких зненацька засвічується пломінчик.

Не полине на нього гуша моя,
Не спопелить кволі свої крилечка.
На світі безліч різних огнів,
Кожним із них заворожений я — Ваш пісняр.

* * *

Темноока пані, кінець!
Єсть подібні до темних Ваших очей, —
Темні зорі, що мимохідь
Засвічуються серед ночей.

Темноока пані, вони
Пречудові в ту дивну мить,
Мо' ї не гірші од Ваших віч
(Коли пломінь у них горить).

Темноока пані, себе
Я на тому вогні спалю:
Єсть на світі много вогнів,
Всі чарують душу мою.

* * *

Опускаячи вії, зуміла свій зір відвести.
«Я — вже мати». Лице зарум'янив їй сором.
А гуша моя (каже): на смерть, на торттури віддав її ти).
І цей шепіт для мене — докором...

* * *

Є така собі японська розвага:
Кудають дрібні дерев'яні скіпки
На воду — і стають вони квітами.
Боюся, що Ваше співчуття
Те ж саме змусить мене з віршами чинить.

Двійнята

Несміло я тепер ставлю
Під оповіданнями, віршами й статтями
Свій підпис — Максим Богданович.

Хочу — і соромлюся, й боюся,
 І не можу поставити Ваше ім'я.
 А мені було б радісно до болю
 Бачити його поруч зі своїм.

Іще хлоп'ятком я чув,
 Що є на небі двійнята-зорі,
 Котрі такі близькі поміж собою
 І так суцільно зливаються світлом,
 Що нам здаються одною зіркою.

Доля їх — це ж бо наша доля.
 Ви, й самі, того не примічаючи,
 Так багато дали мені,
 Так наповнили собою моє життя,
 Що чи ж зможу я показати,
 Заглянувши в свою душу:
 Що там Ваше і що моє?
 Ось чому я почуваю себе винним,
 Коли ставлю під різними творами
 Тільки свій підпис — М.Богданович.

Але нехай не знають люди,
 Читаючи їх,
 Що то їм зорі-двійнята
 Одною зорею світили.

* * *

Непримітна і сіра людина — це я.
 Але Вами, лиш Вами повна моя душа.
 І ллються з неї (вірші) про Вас,
 Як ллється весною крізь кору прозорий сік
 З переповненого ним сірого клена.

* * *

Ой грими, грими, сурмо, зранку-зрана
 До походу збиратись.
 Ізбиралися товариші Яна —
 А йому не податись.
 Ізбиралися товариші Яна —
 В полі яму копають.
 У тій ямі да ще й при горозі
 Молодця поховають.
 «Ой, не плач, не плач, жінко, з гітками малими,
 Не плач, не журися,
 Та за Янка — сіромаху
 Богу помолися.

Має іншу він дружину, —
 Чужу батьківщину, —
 В чистім полі одружився,
 Кулею ручився».

* * *

Ой, котилась зіронька, котилася,
 Ой, пішла та від нас, оглучилася;
 Оглучившись пішла, не прощалася
 І куди подалась — не призналася:
 Я ж лічила тебе, доглядала,
 Тебе (на сніг ворожною клала)
 Крізь хомут прогівала,
 Липовим цвітом поїла, —
 Чом від мене тайну таїла?

* * *

Стрічку синю заплітаю, —
 Втішиться моя коса.
 В того хлопця, що кохаю,
 Синій колір по́яса.

Може, милий здогадається,
 Що серденьку увижається.

* * *

Стрічку синю заплітаю
 В пояс милому — в той час
 Може, що його кохаю,
 Зрозуміє він ураз.

* * *

Заплела б я стрічку синю
 В пояс милому в сам раз,
 Та боюся, (що казатимуть)
 Люди-людоньки про нас.
 Приятельки здогадаються,
 Кому стрічечки вплітаються.

* * *

Аню, Анечко,
Яличко моя зелена!
Чи негоди тебе обламали,
Чи громовиці влучили?
Ти лежиш непорушна,
Ясні очка закрилися,
Блідії вуста стулилися...
Але, що ж це, ми, людоньки,
Засмутилися?
Уже ж тобі не болить,
Уже тобі треба спочить.

* * *

Білорусь, твій народ дочекається
І зрадіє погожому гню.
Глянь: поволі вже схід розгоря(ється)
Скільки (в хмарах летючих) вогню...

Доля мужика

Чи ти знаєш, мужик,
Як до долі ти звик?
Темно в хатці твоїй,
Плісня з мохом на ній,
І комора твоя
Із гілля та гнилля.

* * *

Досить вже, брати, чужинцям ми служили,
Досить вже пошани їм надбали;
Не свою — чужинську долю боронили,
Під чужими стягами вмиралі.

* * *

Ти не згаснеш, ясна зоря(очко),
Ти іще освітиш рідний край.
Білорусь моя! Країно-бран(очко)!
Встань, і вільний шлях собі шукай.

* * *

Огром спливає... То сифонофори!
 І кожна з них — живих істот труна!
 Зрослася з них, скалічених, вона,
 Із часток тіл, яким чужі простори.
 Де, хто, коли і як провадить їх крізь море,
 Хто — чигає на здобич в темрі гна?
 Про рівновагу дбає ще одна,
 Отак живуть — ні щастя, ані горя...

* * *

Вночі сьогодні я в царстві казки:
 Звичайний світ розтав і зник,
 У небі синьому з-під маски
 Моргає красень-молодик.

Ось під вуалею він заховався
 Хмарини в темнім сребрі
 Бо конфетті (напевно) злякався
 Зірок стобарвних угорі.

(Там розсипа хтось зі снігу пугру),
 Щоб втішить свій веселий шал.
 А я склав пісню не вельми мудру
 (Про той небесний) карнавал.

* * *

Мав я живі почуття, — тут їх давно поховали.
 Може, полюбите Ви їхній навідувать гріб.

* * *

Спів пролунав — і сама одізвалася чуйно на лірі
 Дзвоном тихеньким струна...
 Чи відгукнетесь Ви?

* * *

Полився по борах широкий повний шум,
 В гіллі старих ялин торкнув струну сувору,
 Стихає у душі двобій недужих дум
 Під рівномірний гомін бору.

Там, певно, тихо колиха малого лісунка,
 Співаючи над ним матуся-лісуниха.
 Під спів суворий волелюбного сунка
 Уникне дум розбитих лиха.

Він зможе все в бору пізнати і збагнути;
 Кожніський тріск і зойк, дзвінкий пташиний щєбіт;
 Душі його відкритим, рідним мусить бути
 І грім грози, і травки шепіт.

Нехай же його сні в безмежну галь спливуть, —
 Смерть того не зляка, хто жив так (цільно) й вільно!
 В душі (спахнув) огонь. На нього — каламуть...
 І серце помира повільно.

* * *

Щастям-любов'ю сіяє,
 Бо при надії вона.
 Бідна! Небавом зазнає
 Болю кохання сповна.

* * *

Причастився тілу матінки,
 Молоком її грудей
 Під молитву почав спатоньки
 (Між замислених) людеї.

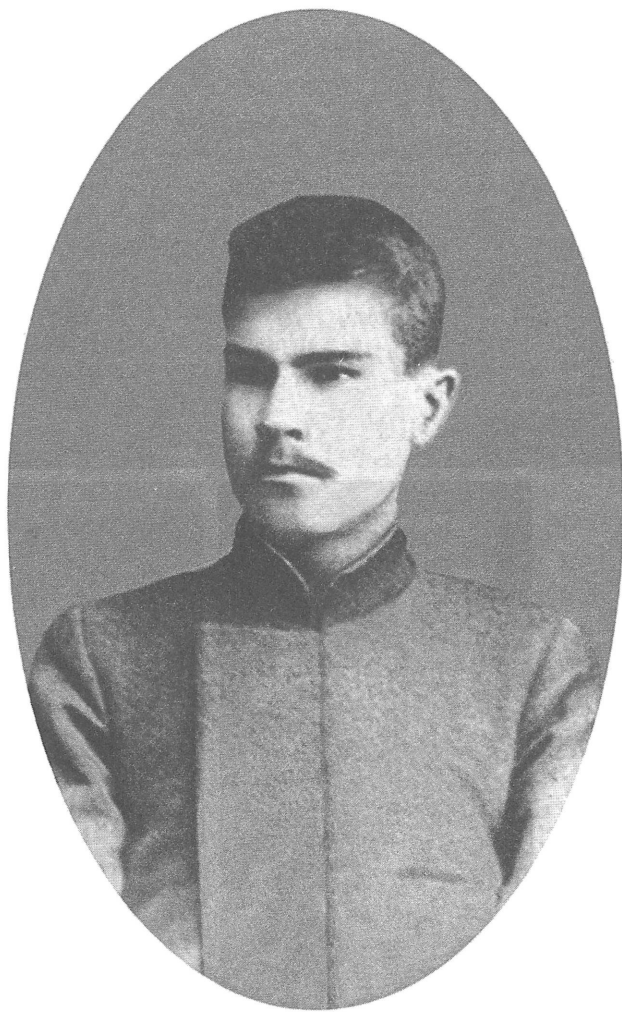
За стіною звуків низкою
 Тне годинник: та-та-та...
 Тільки пісня над колискою:
 «Вийшла кицька за ката».

Credo

Єсть одна тільки мудрість життя в добу не лишень нашу
 І гля мене — найвища вона:
 Коли хочеш правдиво прожити, випий бугь-яку чашу,
 Але тільки до сна.

* * *

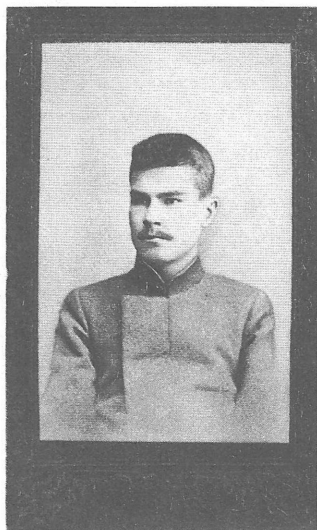
— Білорусь-мати! Тяжко синові твоєму
 Дивитись на рідний край...

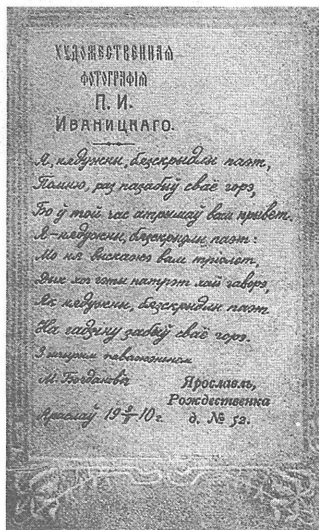
Максим Богданович —
студент Ярославської гімназії
(1911)

1

2

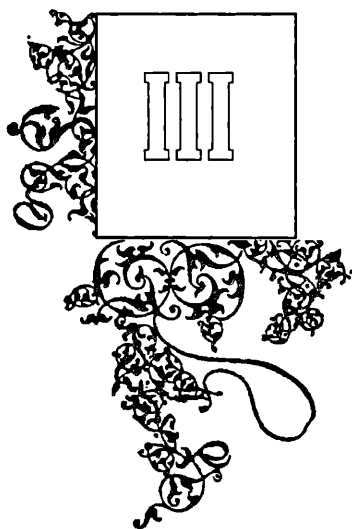

3

1. У колі грузів.
2. Фото (1910), яке М. Богданович нагислав С. Полуюню разом із присвятою.
3. Автограф вірша «...Я безкрилий і хворий піт...» на звороті фотографії, подарованій С. Полуюню (1910).

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

ПРОЗА

ОПОВІДАННЯ Й НАРИСИ

МУЗІКА¹

Жив на світі музика. Багато ходив він по землі та все грав на скрипці. І плакала в його руках скрипка, і така була в його гранні туга, що аж за серце брало...

Плаче скрипка, ллють люди сльози, а музика стоїть і виводить іще жалісніше, іще тужніше. І боліло серце, і підступали до очей сльози: так і вдарився б грудьми об землю та все слухав би музику, все плакав би по своїй долі...

А було іще й так, що музика наче виростав у людських очах, і тоді грав легко, гучно: бринять струни, дзвенить скрипка, бас мов грім, гуде і грізно будить од сну і кличе він народ. І люди підводили опущені голови, і гнівом великим блищали їхні очі.

Тоді блідли і трусилися, як у лихоманці, і ховалися від страху, як тії гадюки, всі кривдники народу. Багато з них хотіло купити у музики скрипку його, але він не продав її нікому. І ходив він далі поміж убогим людом і гранням своїм будив од важкого сну.

Але прийшов час, і музики не стало: злі й сильні люди кинули його в тюрму, і там скінчилося життя його... І ті, що погубили музику, взяли його скрипку і почали самі грати на ній народові.

Тільки їхнє грання нічого людам не сказало. «Добре граєте, — казали їм, — та все не те!» І ніхто не міг розтлумачити, чому від грання музики так сильно билосся серце бідняцьке. Ніхто не відав, що музика всю душу свою вкладав у гру. Душа його знала все те горе, що бачив він по людях; це горе грало на скрипці, це воно водило смичком по струнах, і ні один ситий не міг так грати, як грало народне горе.

Минуло багато літ з того часу. Скрипка розбилася. Але пам'ять про музику не вмерла з ним. І з-поміж того народу, якому він колісь грав, вийдуть десятки нових музик і гранням своїм будитимуть людей до світла, правди, братерства і свободи.

АПОКРИФ¹

1. Віг Максима Книжника початок²...

2. Коли минуло сім тисяч літ од створення світу, знову Христос зійшов на землю і ходив по ній, аби сповнилося те, що віщували пророки.

3. І ходив Він по всьому нашому Краю: і по Заніманщині, і по Задвінщині, і по Березинській землі.

4. І були з ним святі Петро та святий Юрій. Але ніхто з людей не пізнавав Його.

5. Бо ішли вони босими ногами, і з непокритими головами, і були вдягнуті в білі повісма та суконні свитки. А того не сподівалися люди.

6. Тому й ніхто не звернув уваги на них, коли під час жнив проходили вони поміж людьми, що працювали.

7. Музика, якому тепер не було що робити, пігійшов до них і мовив: соромно мені, бо сьогодні день праці і всі клопочуться біля неї; лише я нікчема.

8. І відказав йому Ісус: не знічуйся у серці своєму. Чи ж не твої пісні співають вони тепер у часі жнив? Тому не схиляй низько голову твою і не ховай вид свій од очей людських.

9. Бо нема правди в тому, котрий каже, що ти — зайвий на землі. Правду кажу, година гірка — і чим він розважить смуток свій, опріч пісні твоєї. Так само і в день радості він прикличе тебе.

10. І, повчаючи його, казав: під пісні кладуть чоловіка в колыску і зі співами ж опускають в могилу його.

11. Щоденних клопотів повне людське життя. Але коли зворушиться душа людини, лише пісня здатна надихнути її, шануйте ж бо пісні свої.

12. Бо співають навіть жаби в багні. А чи ж не ліпшими будете ви од них?

13. Так учив Христос. Але Петро, почувши його слова, сказав: Учителю, в цьому краю є люди, котрі не мають що їсти. Чи ж не стиснеться з сорому серце сього чоловіка, коли він до них, шукаючи шкоринки хліба, прийде з піснею своєю?

14. І, відказуючи йому, мовив Христос: так, життя людей цих тяжке, бідне і пригноблене. Чому ж ти хочеш іще й красу відібрати в них. Мало дано їм — невже ж треба, щоб було ще менше?

15. І, звернувшись до музики, спитав його: коли співають пісні у вас?

16. Музика ж бо відповів: співають на Коляду³, на Запусти⁴, на Великдень⁵, на Трійцю⁶, на Івана Купала⁷, у Петрівку⁸, на Зажинках⁹ і Обжинках¹⁰.

17. Співають на уродинах і на хрестинах, співають, дитя колихаючи, і самі діти співають, гуляючи; співають на ігрищах і вечірках, на весіллі і в москалі йдучи, і за всякої іншої нагоди й пригоди. Так скрізь увесь рік співають.

18. І промовив Христос до Петра: ти, жаліючи долю голодних людей, засудив пісню, але голодні люди не засудили її. Жива іще душа в народі цьому.

19. Тоді знов сказав Петро: але нехай же в піснях будуть гумки добрі і повчальні, щоб, опріч краси, мався в них і спожиток людині.

20. І відказав йому Христос: нема краси без спожитку, бо сама краса і є той спожиток для душі.

21. І, повчаючи їх, промовив: огляньтесь навкіл! Чи ж не нива хвилюється біля нас?

22. Тяжко працював коло неї господар і ось бачить: помежи збіжжям вирости блавати.

23. І сказав він у серці своєму: хліб відбирають у мене ці сині квіти; бо повновагі колоски могли б вирости на місці блаватів.

24. Але ще змалку краса їх припала мені до душі. Тому я не вирву з корінням їх, як блага інше зілля. Нехай ростуть і радують, як у дитинстві, серце моє.

25. Так казав господар у серці своєму і думках своїх. І не пігнав він руку на блавати.

26. Я ж кажу вам: добре бути колосом, але щасливий той, кому довелось бути блаватом. Бо нащо колосків, коли нема блаватів?

27. І, кажучи так, почув він пісню жниць і промовив: слухайте, що повідають слова цієї пісні. Її складали люди, котрі відають, чого вартий хліб.

28. Вони ж почули, що слова цієї пісні кажуть: квітки не відшукають кращої над блавати. І галі вже мовчки йшли вони.

29. І босі ноги Христа залишали в теплому і м'якому пилу дорогі сліди.

30. Але горе вам, люди, бо давно вже затоптали ви їх.

Амінь.

Рукопис цей відшукав Максим Богданович

ОПОВІДАННЯ

*про іконописця та золотаря, людей мудрих і красномовних,
книголюбом одним задля слави Божої
та примноження добра посполитого викладене*

Досі ще люди досвічені та статечні, а пам'яттю тверді, тії часи в існуванні славного міста Віленського, заздрячи, споминають, коли мито соляниче на сіль просту і льодовиту у двократ зменшене було. Тоді ж міщани віленські з ласки його королівської милості і привілей отримали, аби три дні щорік перед святом народження Ісуса Христа мед варити було вільно, ні капщизни, ні воскового до скарбниці не платячи.

Завдяки сьому у Вільні звичаєм стало годину-другу в бесіді за келихом меду хатнього збавити. Так само і золотар Антон Корж, майстер поспіль поважаний, і до крамниці своєї, на Німецькій вулиці збудованої, часом того або іншого зі знакомитих запрошав, аби вечір зимовий пристойно удвох скоротати. Таким робом і в день святої Харитини¹, королеви литовської, на покутті крамниці золотарсь-

кої гість, Роман Якубович, чоловік добрий і рахманний, за корцем ущертъ повним сигів.

Іще в молодості їмився він ласки пана Бога, його пречистої Неньки й ріжних святих учитись малювати, фарби нездужалі на дощечках клеинових, гладко виструганих і крейдою загрунтованих, з молитвою в серці накладаючи.

П'ять год йому учнем довелося быть та два году — підмайстром; а як термін сей скінчився, тоді Якубович, звичай сповняючи, на старшій доньці господаря свого, Агаті, оженився і, звання майстра таким робом справедливо дійшовши, завсїду тепер заробок мав. Уважаючи на се, навіть і пан Корж його до себе запрошав, хоч, звісно, іконописець золотареві рівнею бути не може і так само од його ріжнеться, як, мовлячи к приміру, фарба трьохгрошова од золота угорського, в огні п'ять разів очищеного. Але Корж, крамар заможний і повагу маючий, на світі незамало поживши й багато чого звідавши, людьми ніколи не погорджував, гонору свого, однак, ні в чім не зменшуючи. Так і тепер він, мед темно-бурштиновий смакуючи, слів гостя свого уважно дослухався.

— Чутки до мене дійшли, — отак промовляв іконописець Роман Якубович, нібито Сальватор Роза², майстер умілий, у праці ретельний і здольний, до нашого краю з землі Італійської приїхавши, образи на мурах церков полоцьких з учнями своїми малює, старину в малюванні сьому зрушуючи, а новину впроваджуючи. Загля того образи тії од давніших много чим ріжняться, і теє людьм, у старині твердим, а до церкви Божої прихильним, прийшлося вельми не до сподобання.

Да іще кажуть, нібито італієць той, о красу іно дбаючи, а про збавління душі своєї забувшись, поганських богів й багато чого іншого малює, об чім іконописцеві доброму ліпше навіть і не думати. Нічого сього в жадного з майстрів часу старого, а нам яко візирець стало, побачити не можна.

Найгірше ж те, що іконописці полоцькі звичаю руського, а в праці здольні й досвідчені, новації тії переймають та й до того ж і людей всіляких, навіть роду посполитого, а так само й ріки, бори і луги й багато чого іншого малюють, і час і працю свою через те все намарне тратячи. Бо, здається, кожен зрозуміти може, що свята ікона пана Бога, хоча б і зовсім невдало зроблена, безмірно більш варта, ніж зі пса якого-небудь малюнок найліпший. Але майстри тії на се не зважають, а тому іконопис пристойний і до старосвітських звичаїв прихильний в Полоцьку підупав, проклятим недовіркам на втіху, а всім людьм добрим на жаль і горе великеє.

Тоді, бачачи, що іконописець бесїду свою вже скінчив, пан Корж корець з медом убик відсунув, і неспішно почав говорити:

— Може, ліпше б мені об тім не розмовляти, бо не стільки я у фарбах і пензлях, скільки в речах своїх золотих і срібних тямлю, оздобніших від котрих ні у Вільні, ані у всьому Великому князівстві Литовському³ не знайти. Але не варт, завсїду мені здалося, річ якусь тільки тому ганжувати, що вона нами за новину визнатись повинна. Бо все теє, що тепер новішнім заветься, через час якийсь стариною має бути, для людей усіх станів звиклою, і пошанівку й оборону гідною. Я, загля праці своєї немало поїздивши, і в Чехах, і в Німцях

побувавши, багато чого на віку своїому по краях далеких бачив. Малюнки тії, що Сальватор Роза з іконописцями полоцькими творить, такі скрізь звичні, і нікого вже вони не дивують, людам усім, задля краси своєї, у сподобі ставши, а майстрам здольним слави й гонору придаючи. Теє ж і в нас, напевно, має статись, коли новина стариною зробиться, так що, мабуть, тоді люди полоцькі Сальватора Розу шануватимуть, хоч нам тепер теє і неподібним до правду видається.

— Отак само й думку, нібито ікона завсїди більшу вартість од іншого малювання має, я за несправедливу мушу вважати. Бо не теє, кого майстер малює, а тільки теє, як він се робить, тільки згїбність і старанність його можуть малюнкові хвалу і коштовність надавати. Ікону з Гостробрамської Матері Божої⁴, майстром ретельним і добрим намальовану, за вісім або за десять грошів литовських куплять, а за тую ж ікону роботи учня невмілого нічого не дають. Отже, вартість малюнка тільки од краси виконання його залежить, що, звичайно, кожен іконописець ліпше од мене відати повинен.

Так мовлячи, золотар скриню губову, залізом окуту, відігкнув і, два посвітачі срібні звігту добувши, на стіл їх з каганцем поруч поставив і тоді сказав:

Чоловік розумний до прикладів ріжних охоче звертається; їх же й цар Соломон⁵ уживав, як об тім Письмо Святе нам каже. Так само й Ціцерон⁶ та Арістотель⁷, люди мудрі і в філософії досвідчені, хоч вірою правдивою і не освічені, до прикладів вельми гар маючи, завше з них користали.

Задля того і я, думки свої як слід розтлумачити жадаючи, ліхтарі отсі за приклад узяти хочу. Рівну вони вагу мають і з того ж самого срібла відлиті були, але все ж таки один з них у семикрат більше другого коштує, бо оздоблений з умілістю надзвичайною. Завдяки ж тому, що вмліість і здольність тії у вигляді речі, як інші тепер кажуть, у формі її виявити можна, визнати ми мусимо, що коштовність виробів красних огне тільки через красу їх форми зростає, і тільки красою форм коштовність тую міряти можна.

У всім тім через працю золотарську повинні ми переконатись. Бо чим більше од майстрової роботи речі більшої краси набувають, тим коштовнішою річ тая починає робитись. Так само і згїбність майстра тим більше треба поважати, чим ліпшу форму шматкові срібла або золота нагати він годен. Ось чому я, християнин, од інших не згїрш, річ свою виробляючи, огне тільки о красу форми пильную та не думам об тім, на що нанизки золоті мої підуть: чи то на оздоблення фігури Матері Божої або пияк чи розпусник який для прикраси собі уживати їх буде.

Так казав Антон Корж, людина мудра і красномовна. Але вже ніч настала, і варта по вулицях пішла, всім загадуючи з наказу пана війта вогні гасити і двері зачиняти. Тому іконописець і золотар, вечір пристойно в бесіді провівши, крам замком німецьким міцно замкнули і розпрощалися між собою, у гадках жадаючи, аби задля спожитку серцю й розумові так само й далі удвох сходитись.

Рукопис цей, написаний говіркою нашою старовинною, відшукав і словами сучасними переписав Максим Богданович.

ЮДИНЕ ПОЛЕ

Над Єрусалимом опускається страшна ніч — повісився Юда¹. У горах стогнав вітер, скрізь розлягалася непроглядна темінь, тяжко стало в повітрі.

Люди поховалися в кам'яниці, верблюди заривали голови в пісок, немовби чуючи, що незабаром здійметься гаряча буря — са-мум.

Юда повісився в полі, купленому за 30 срібняків, котрі взяв за зраду.

Коли звиклий самовбивця накладає на себе руки, то тіло його хоронять милосердні люди. Не так було з Юдою — тіло його наді-рвалось посередині і всі тельбухи звисли.

А бурхлива ніч ще більше згустилася над бридким трупом зрад-ника. Темно й душно було навкруг нього, як у могилі, і страшний нездоланний сморід стелився галеко навсебіч.

Коли ж розвиднілося і буря стихла, то вітер усе ще гоївав пові-шальника, а люди здалеку й зі страхом позирали на нього і втікали.

Залишений усіма, довго висів труп. Чорна кров капала з нього на вивалені тельбухи. Навкруг не зосталося жодного живого ство-ріння, навіть черви гидували жахним кормом, навіть мухи не літали над спеклою кров'ю його тіла.

Тоді вороняча згряя, що летіла з заходу, спустилася на голову і голі плечі Юди. Вони клювали чорними дзьобами, і повішеник під ударами їхніх клюваків гоївався, мов живий.

Вони клювали його живіт і пили чорну кров та огидний гній. І впав на них страшний прокльон. Вони знялися в повітря, і мучені спазмами, полетіли над землею. А як летіли вони, з горла їх капала на землю кров і гній, бо не допустив Бог, аби тіло зрадника стало їхнім харчем.

Страшно крячучи, летіли ворони, і куди падали краплі Юдиного гною, там сплodgeжувався зрадник свого народу.

О горе! На бідний край наш падали краплі Юдиної крові густим дощем. Невже ж ти, дорога батьківщино, вічно будеш Юдиним по-лем?

З ЛІТНІХ ВРАЖЕНЬ

1. Феодосія¹

«Ave, mare, morituri te salutant!»², — декламую я прекрасне перефразування знаменитого вітання, що його зробив покійний М.Коцюбинський. Мій сусід по вагону, хворий учитель-українець, що їде на Південь лікуватися, дивиться схвильованими очима й співчут-ливо усміхається. У вікнах вагона синіє море — правда, не ефектне, вже оповите вечірніми сутінками, але все ж — море. Та й Феодосія

близько! Праворуч починають уже мигтїти приміські вілли феодосійських багачів, оточені садами, пишні, стильні і особливо ходовий стиль, який пп.власники приймають, треба думати, за мавританський³: арки, тонкі колони, куполи, мінарети⁴...

Будинки туляться чимраз тісніше один до одного, поїзд сповільнює хід і, нарешті, зупиняється біля вокзалу. Виходиш — і несподівано відразу опиняєшся на гарній міській площі, посеред міста. З одного боку вокзалу — камінна набережна, а за нею — море, темне під вечірнім небом.

А втім, милуватись ніколи: жвавї комісіонери з усіх боків упрутул викрикують назви готелів і настирливо пропонують карточки. Беру одну з них і здаюсь на ласку долі. За якихось півтори години наспіх улаштувавшись, я вже сиджу на набережній. Настає ніч, навкруги зовсім темно, моря майже не видно...

І все ж не хочеться їти геть: так легко дихається тут, так тихо і рівно плеще умиротворливе море, так м'яко обвіває обличчя теплий вітерець.

Наступного ранку прямую до історичного музею. Він — на околиці міста, на голій Мітрідатовій горі⁵ («Мітрідатових» гір у Криму декілька; одна з них, Керченська, як пам'ятає читач, описана в чудовому оповіданні В.Короленка⁶). Гора крутенька, але зате вид з неї на море й Феодосію прегарний. Море, під осліплююче яскравим світлом сонця, синяви незвичайної. Широком, але нерівним півколом влягається тут воно в землю, а до нього з усіх боків сходять (унизу досить пологі) схили гірського кряжу, що охоплює затоку. По його півніжжю уздовж всього морського узбережжя ліпиться Феодосія; вона уникає занадто високо підніматися по гірському схилу і тому неширока, але в довжину зайняла місця чимало, гігантською підковою охопивши затоку. Будівлі її — поспіль кам'яні, здебільшого — одноповерхові; вони блищать на сонці білою покритих вапном стін; в моді і сіривато-голубуватий, а рідше й жовтий кольори.

Покрівлі майже всі з черепиці, горбатої, червоної. Тому з «пташиного лету», з якого я милуюсь видом, місто має незвичайний для північної людини вигляд.

Загальну картину прикрашають та оживляють бліднуваті плями — зелені, досить рясні у всьому місті, і тільки на горах зелені немає: зовсім оголені, жовто-сірі, понуро стоять вони, і навіть трава на них не росте.

А втім, що це я про гори. Головне в Феодосії море, в сині брижі якого двома клинами увійшли білуватий мол, довгий хвилеріз. Біля них витягнулись старовинні сірі будинки — невисокі, але дуже довгі: це хлібні шпихліри, святая святих Феодосії, бо вона живе передусім хлібним експортом. Але тепер, з огляду на війну, порт пустельний. На морі ні вітрила, ні гиму з пароплава. Нерухомо стоять гігантські лебідки, не вовтузиться біля шпихлірів народ.

Як прекрасний порт Феодосія славилася й у старовину. Ще Демосфен⁷ в одній зі своїх промов говорив: «Левкон⁸ побудував новий торговельний порт Феодосію, котрий, за словами моряків, зовсім не гірший від Босфору». Пізніше цю грецьку колонію захопили скіфи, далі — цар Мітрідат, римляни, гуни, алани, половці, нарешті татари. Від татар вона перейшла до генуезців, які дали їй поштовх для

нового розвитку і вдержали в своїх руках аж до остаточного утвердження турків на берегах Босфору. Але при турках Феодосія (Кафа) вела жваву торгівлю; тільки славилась вона вже як невільничий ринок, куди заганяли головні маси полонених з півдня. Не раз козаки, зненацька напавши на своїх легких «чайках»⁹, палили Феодосію і повертали невільників

*На тихі води,
На ясні гори,
У край веселий,
В города християнські**

Так, багато пережило це місто, що бачило в своїх стінах стільки народів і стільки культур. І якщо потрібні «речові докази» цього історичного черезсмужжя, то звернемось за ними до музею¹⁰.

Це — невеликий одноповерховий будинок, за чиймсь розумним задумом збудований у давньогрецькому стилі. Стоїть він на самій вершині Мітрідатової гори і видний здалека, скромний, біленький, з невибагливими колонами, простими обрисами. Біля самого входу в музей лежать два мармурових леви грецької роботи і, як видно, досить давньої епохи. З інших грецьких предметів (ними особливо багатий музей) багато величезних камінних кратерів і амфор¹¹; тих самих амфор, але менших розмірів і з розписами; посвітачів — невеликих, але широких, сплюснених, іноді — з кольорового скла, але частіше — з червоної глини, прикрашеної чорним орнаментом. Кажуть, що такі посвітачі й донині ще вживаються в глухих сільцях біля Феодосії, та тільки, звичайно, без орнаментів, а деякі з них дуже гарні. Доволі в музеї і давньогрецьких статуєток, правда, грібних, але цікавих, наприклад, хоча б за виразністю багатьох облич. Ще цінніші з художнього боку кам'яні маски. Із предметів пізнішої грецької (візантійської) культури особливо привертає увагу кам'яна ікона св. Миколая.

Серед залишків, що збереглися від багатьох інших культур, які гостювали в Феодосії, особливо запам'ятались мені двері зі старовинної вірменської церкви (XIV ст.), чорного дерева, прикрашені чудовим різьбленням. По всіх стінах, приковані грубими залізними скобами, видніються важкі багатопудові кам'яні плити з висіченими латинськими написами. Це — пам'ятники генуезької епохи. На підлозі лежать свідки минулих воєнних бур, що пронеслися над Феодосією, — величезні ядра, починаючи від камінних (кулевидних) до тих, якими турки били по місту під час війни 1877 р. Зрештою, всього й не перелічиш.

Є при музеї і віггил живопису, але у зв'язку з війною його експонати тимчасово вивезені; так я їх і не бачив. (До речі, з тієї ж причини не довелось мені оглянути й музей картин Айвазовського¹² — уродженця Феодосії).

А втім, можна й не йти в музей, щоб придивитись до історичних пам'ятників. На його вулицях до сих пір місцями лежить генуезька бруківка, її прорізує викопаний тими ж генуезцями рів, збереглись залишки генуезького водопроводу, стоять храми (вірменські) ще

* Із української гуми.

XIV ст.¹³ Самі назви вулиць нагадують, які народи перебували у цьому місті. Італійці, вірмени, турки, генуезці, греки — ну в якому іншому місті можна скласти повніший перелік подібних назв.

Або йдеш Італійською вулицею, кращю в місті, що чепуриться будівлями багатопверхових готелів і магазинів. Уздовж неї тягнеться бульвар (зрештою, з зеленню досить ріденькою), тротуари широкі, вивіски й вітрини просто сяють, снує прибрана публіка, з ревом пролітає автомобіль... І раптом здивовано бачиш тут же, серед цієї новенької ошатної вулиці, руїни старовинної вежі. Такий уже стиль міста.

А якщо піти по білих лискучих плитах уздовж набережної на схід, то вийдеш, минувши хвилеріз, до карантину, де побачиш не тільки таку ж вежу, а й рів, і вал, і церкву з чудовими мозаїчними образами. Варто пройтись і посидіти на набережній і для того, щоб придивитись до феодосійської публіки.

На восьму годину, коли сонце вже готове зануритися у морську безодню, повітря свіжішає, з моря віє вітерець, який незабаром, зрештою, слабне, — на цей час безлюдна набережна починає заповнюватись публікою, що гуляє, і дещо згодом починає здаватися, що тут зібралась мало не вся Феодосія. Всі лавочки зайняті, вздовж тротуару набережної — суцільна низка гуляк, у вечірніх сутінках назустріч пливають червонуваті цигаркові вогниці; блищать очі, лунають уривки фраз; збоку від тротуару збились в гурти розхристані юнаки і сиплять досить примітивними готепами з приводу кожної жінки, що проходить мимо. Але прислухаєшся й до тих готелів, придивляєшся до всілякої побіжної риси, намагаєшся втримати її в пам'яті — адже, можливо, вона допоможе хоч трохи відчуту і зрозуміти життя цього міста. І, напевно, в душі самі собою складаються невизначні обриси цих уривчастих вражень, але, звичайно, спроби закріпити їх на папері — справа безнадійна та й навряд чи потрібна. Тільки щодо російської мови, яку мені довелося почути тут, я хотів би зробити кілька зауважень.

Місцеве населення і в національному відношенні дуже строкате, різноплеменне, в нього лиш один спільний ґрунт — російський. Сотню літ тут упроваджують російську мову школа, книга, газета, державні й суспільні заклади... І впроваджують не без успіху — російська мова зробилась ужитковою. Але ось декілька фраз, які я почув від осіб, що належать до інтелігентних верств суспільства: «Знаєте вы на греческой литературе?» «Я скучаю за ним» (по нем)...» «Я говорю за мои туфли». «Я хвораю на чахотку». «У меня пара курей» і т.д. Моє «і т.д.» повинно приховувати безліч усіляких потворностей — і етимологічних, і синтаксичних, і словникових, якими густо насичена місцева мова. Це — плата за асиміляцію, за втрату національної ідентичності. Припускається, що натомість буде утверджуватися російська мова. Насправді можна отримати лише гідкий жаргон, що може бути базою для чого завгодно, лише не для культурного будівництва, не для росту духовних цінностей.

Здається, тут можна поставити крапку. Жив я у Феодосії недовго і незабаром поїхав у Старий Крим, маленьке містечко, що лежить неподалік у горах.

2. Старий Крим¹

У Старий Крим ходить автобус, але я через невідання потрапив у скрипучий, брудний, зелений мальпост², що рухався більш ніж неспішно. Їхати довелося зо три години. А втім, я не шкодував: їхали ми по хорошому шосе, навколо розлігся степ, який майорів червоними голівками польових маків, повівав теплий вітер... До того ж, не доїжджаючи до Старого Криму, ми зустріли автобус, що стояв серед дороги, а слідом за тим наздогнали групу людей, що несли на собі багаж; кажуть, погібні сюрпризи автобус дає нерідко. Але ось степ закінчився, перед нами високим довгим горбом височіла гора, а на ній розташувалось містечко; це і є Старий Крим. З двох його боків, одна проти одної — дві масивні гори, вкриті лісом, називаються вони Агармиші. Сюди вітер доносить морське повітря (від моря по прямій лінії 15 верст), навколо — повітря степове, гірське, лісове. Через те я й приїхав сюди. І справді — тут дихається легко.

Для хворих на легені Старий Крим вважається одним із кращих місць «полум'яної Колхиди» і притому місцем з дуже своєрідним кліматом. Тут, наприклад, улітку не буває сильної спеки, бо місто лежить досить високо над рівнем моря. Лікарі особливо підкреслюють благодотворне значення Агармиша, від якого постійно розходяться повітряні течії, що зумовлюють утворення кущових хмар. Поживши у Старому Криму, я й справді не раз дивувався з того, як швидко тут змінюється стан неба. Прокинешся вранці — сонце ясно світить, небо синє, ніде ні хмариночки. Та ось звізкілясь з'явилася, тихо розпливаючись, легенька хмаринка, за нею — друга, третя, а години за дві, дивишся — все небо затягнуте сірою пеленою: збирається на дощ. Та його нема: то там, то тут засиніли в хмарах прориви, хмари розійдуться так само непомітно, як і зібрались, і знову небо чисте й безхмарне. І так майже кожного дня по декілька разів.

Часом, огначе, хмари похмуро затягнуть небо з усіх боків, повітря насититься випарами, і через хребет Агармиша, чіпляючись за його вершини, перевалиться і поповзе по схилу вниз обважніла від вологи хмара, темна, свинцева, з сивими закраїнами. За нею насунуться, низько нависаючи, інші, — і уперіщить холодний дощ, не вщухаючи часом по декілька днів.

Але дощі тут випадають порівняно рідко, і я майже ціле літо пролежав у сагу під черешнею, до чого, власне, і зводиться весь курс лікування у Старому Криму. Життя тут до того ж просте й дешеве, що й збирає сюди кожного літа 150–200 «курортників». Інших, зрештою, приваблює містечко само по собі. Воно тихе, спокійне, в ньому можна відпочити від метушні, від постійного напруження нервів. Проходиш вулицями — скрізь чистенькі будиночки, що виблискують на сонці побіленими вапном стінами, над якими, погнувши балки і стропила, видно, чималою вагою налягли дахи із червоно-чорної черепиці; там, де балки подались, її наст вигнутий, від чого дахи мають хвилевидний вигляд; з незвички дивно дивитись на них. Біля кожного будиночка — сад, і все це обведене кам'яним муром, — дерево тут не ходове. Вулиці поросли травою; на них нікого не видно; хіба тільки собака злісно загавкає на пішохода. Все це скоріше нагадує село, ніж місто. Все міське життя Ста-

рого Криму зосереджене на міському Невському проспекті — Єкатерининській вулиці, що тягнеться через усе місто. Воно в магазинах, крамничках, кав'ярнях. Але й на ньому лежить якийсь відбиток життя лінивого, сонного й наївного.

Ось перукарня завбільшки з собачу будку. Назва її, однак, гучна: «Гігієна». Ось крамниця Ованесова — на перший погляд, звичайна бакалійна крамниця середньої руки, а насправді — універсальний магазин: тут я купив овечий сир «бринзу», черешні, калоші, каструлю і прицінювався до гамака.

Ось кав'ярня; на вивісці напис: «Ох, яка добра товчена кава!» Столики поставлені прямо посередині тротуару. Якщо там сидить відвідувач над маленькою чашечкою кави (і коштує вона всього три копійки), то можна бути переконаним, що, повертаючись через годину, ви застанете його на тому ж місці і в тій же лінивій позі, навіть, як вам буде здаватися, все з тією ж чашечкою кави. Через декілька будинків іде кав'ярня, і ще, і ще...

Часом за столиками збереться ціла компанія, що веде цілими годинами надзвичайно жваву бесіду, звичайно, на тему про війну (завжди в запеклопатріотичному дусі). Власне, і зустрінеш удень людей тільки тут та ще в «бузнях», де продають бузу — улюблений на півдні напій каламутно-білого кольору, що тут же бродить. Розуміється, повинно ж бути в місті хоч якась життя, але його не видно; на очах тільки південна сповільнена лінь — а при ній і своє гачне неробство здається чимось природним.

Увечері, коли спаде спека і ляжуть тіні, Єкатерининська вулиця оживає. Сюди виходять «курортники», збирається місцева молодь, щоб поковтати пилуку, на людей подивитись, себе показати. А вночі, повертаючись спорожнілими вулицями гоголю, почувеш за садовою огорожею жваві голоси, жіночий сміх, на освітленій терасі побачиш здалека декілька фігур, — і як завжди, хороший смуток хлине в душу, здається, що твої дні ніби течуть поміж пальці, нічого не даючи і нічого не залишаючи, а ось тут так близько, за цією огорожею, живе життя і живе щастя.

Склад жителів Старого Криму дуже строкатий, багато вірменів, греків, є ціла болгарська слобода, т.зв. болгарщина, є росіяни, татари. Така ж строката й історична доля міста. Це — перший гірський пункт біля знаменитого порту, що називається нині Феодосією. До неї Старий Крим досить близький, з обидвох його боків височать дві природні твердині — Агармиші. Ї його надзвичайно вигідне у військовому розумінні місцезнаходження не могло не привернути до себе уваги жителів цієї частини півострова. Тут колись стояло хазарське місто Фулли, столиця татарського ханства. В ту пору Старий Крим носив назву «Солкат». Чисельність його населення досягала 100 тис. осіб, місто було прикрашене прекрасними будівлями — мечетями Бейбарса і Узбека, палацом Батия і т.д. Але наприкінці XV ст. столиця Кримського ханства була перенесена у Бахчисарай, і значення Старого Криму почало занепадати, хоча й не так скоро щезло зовсім.

Від епохи колишньої величі Старий Крим зберіг чимало усіялих пам'яток і в цьому відношенні він дуже цікавий. «Старий Крим, — каже професор Смирнов, — буквально стоїть на старожитностях,

які частково видно на поверхні, частково ще спочивають в надрах землі... Старий Крим повинен би був бути цілим музеєм, якби не хижацтво сьогоднішніх його мешканців...»

Але й так є на що подивитися. При в'їзді в Старий Крим знаходяться ханські могили. Збереглися руїни монетного двору і старовинного водопроводу. Від мечеті, збудованої ще в XIII ст., уцілів тільки фасад — все інше помітно новішого походження. Але на мечеть, безперечно, варто глянути заради характерного стилю, прикрас, напису, висіченого на ній. Позаду мечеті — руїни, що, видно, колись були її продовженням. Бурі, порослі травою, вони привертають увагу своїм куполом, який уцілів до наших днів... Є в Старому Криму цікаві зразки архітектури більш нової епохи, наприклад, вірмено-григоріанська церква, Георгіївська каплиця, а особливо каплиця св.Анни.

Любителі екскурсій можуть вилізти на Агармиш і побувати в його сталактитових печерах. Легко здійснити екскурсію в старовинний вірменський монастир: дорога до нього недовга — ми пройшли її майже за годину. Монастир лежить на схилі гори, вкритої лісом, і його білі стіни дуже гарно виглядають із темної зелені дерев. Споруджений він, як звичайно, біля джерела з цілющою водою. Сам монастир, масивний, з чотирикутними вежами по вуглах, нагадує скоріш за все фортецю; та йому, нібито, і справді доводилось витримувати облогу. В середині монастиря — двір, на ньому — церква — по боках — келії. Вони без вікон, темні, сирі, як погребі. Перед церквою декілька могил з чавунними плитами, на яких видно мережані написи. Написи висічені й на церковних стінах. У самій церкві звертають на себе увагу двері темного дерева, поспіль укриті своєрідним різьбленням.

Це негійочий монастир; монахів у ньому нема, живе тільки сторож, він охоче нагрів нам самоварчик, гівстав хліба, молока. Пам'ятаю, ми провели тут приємний вечір.

Ще раніше зібрали ми цілу компанію молоді й рушили з провідником у Кизильташський монастир, до якого від Старого Криму налічується приблизно 12 верст. Але він лежить у горах, наїждженої дороги до нього нема, і якийсь точно запам'ятати дорогу неможливо. Піднімаючись з гори на гору, переходячи зі стежки на стежку, охоче користуючись при нагоді руслами пересохлих потоків, дно яких утворюють складені сходами плити сірих вапняків, ми вибрались, нарешті, на вершину гірського хребта. Позад нас лежали, поступово знижуючись, гірські висоти, провалля, яри, долини — все в зелені, в кучерявій порослі, в дрімучому лісі. Прямо перед нами, крізь просвіти дерев, далеко внизу синіло море, червоно-жовтою тасьмою вигинались його береги, виднілись пустельні миси. Утомилась ми добряче, але треба було йти далі. Добрались до монастиря ми, однак, не раніше ніж години за чотири, вже остаточно збившись з ніг і втративши віру в те, що йдемо, куди треба.

Монастир цілком загубився серед гір, сховавшись, наче в гнізді, на схилі долини, тихої, далекої од усякого житла, з усіх боків оточений горами. Одна з них, оголена, буро-червона, масивною похиленою стіною стала просто перед монастирем. На вершині її — хрест, по якому можна орієнтуватися, шукаючи шлях до монастиря. Із цієї ж скелі б'є джерело з холодною чистою водою; над ним — каплиця.

Монастир заснований давно, нібито ще в VIII ст., але з тих пір перебудовувався й в історичному відношенні мало цікавий. Але тут добре пожити: тут усе просто, тихо й велично; зовнішній світ далекий, а тут лише небеса вгорі, та скелі, та гори в тінявих лісах, та чисті джерела, і нема звуку, голоснішого від голосу дзвона.

О, прекрасна мамо пустинь!

Прийми мя в свою пúстинь!

Зрештою, наступного дня ми вже відходили звідси. Незабаром уперіщив холодний дощ і не переставав тоді цілий день. Дороги стали до вічаю слизькими і в'язкими, кожен крок угору доводилось робити, вибиваючись із сил. Скрізь сирість і волога; дощить зверху, бризкає холодними краплями з кущів і дерев, хлюпає під ногами. Одежа обважніла, просякнута водою, по коліна в болоті супутниці відтоптали в черевиках підошви і бредуть по холодному болоті босими ногами. На догачу до всього, ми заблукали у лісі і збилися з дороги. А знайти її не просто: гора подібна до гори, як дві краплі води, і, загубившись серед них, важко навіть збагнути, в який бік ідеш. А втім, врешті-решт усі благополучно добрались до Старого Криму.

Побували ми, крім того, і в Коктебелі, але через те, що це одне з найбільш цікавих місць Криму, що з кожним разом привертає до себе все більше уваги й росте не щоднини, а щогодини, то розповідь про поїзду туди я виділю в самостійний нарис.

3. Поїздка в Коктебель¹

Від Старого Криму до Коктебеля налічується щось близько шістнадцяти верст порівняно доброї гірської дороги; частина її, до того ж, іде рівнинами. Отже, не гріх би пройти весь цей шлях пішки. Але з нами дами, діти... Тому наймаємо так звану «драбину» — великий, високий віз і лінійку. Їде нас чотирнадцятеро душ. Виїжджати вирішено о четвертій ранку, щоб, поки настане спека, бути вже в Коктебелі. Однак через звичну дамську метушню при одяганні виїжджаємо на драбині тільки о п'ятій годині, і все ж випереджуємо панів у лінійці тільки на одну годину, — ті вирушають о шостій.

Пара сухих заморених конячок неспішно трухикає по дорозі; віз поскрипує; пасажир, с'як-так розмістившись на ньому, ведуть звичайні розмови:

— Тосенько, тобі зручно сидіти?

— Спасибі, спасибі, мені дуже зручно.

— Так це, голубко, тобі зручно тому, що ти мені на ноги сіла.

Вибачення, спроби злегка переміститись — і рівновага відновлюється. Зрештою, як не сідай, як не збивай сіно, яким вистелене дно драбини, а сидіти все одно не зовсім зручно, і сусіда вже конче чим-небудь обтяжиш.

Але, воістину, хоч тісно та тепло — претензій ніхто не висловлює.

Сонце прокидається; його багряний диск, на який очам дивитись не боляче, чимраз більше світліє, проміння стає яскравішим і сліпучішим. Неширока дорога в'ється краями гір, порослих всіляким ча-

гарником і дубняком. Іноді раптом серед зелені випірне гола скеля з сірого вапняку, поздовжніми ярами, проритими водою, підніметься вершина — оголивши кілька різноколірних і різночасових нагластувань — результат цікавої геологічної роботи; внизу під ногами схили, обриви, порослі лісом, а часом майже стрімке провалля, від споглядання яких дамам стає ніби трохи моторошно. В одному місці на дорозі зустрічається група величезних каменів, що, певне, зірвались колось під час обвалу.

Зрештою, справжніх гірських місць тут не так уже й багато. Дорога часто йде й рівнинами, безлісними, сірувато-бурими, порослими дрібною сухою травою. Стає душно, ноги терпнуть, подорожні починають розкисати — і раптом, коли виїжджаємо на один з вищих підйомів, перед нами несподівано відкривається неосяжна просторість моря, а через декілька хвилин вже в'їжджаємо в болгарське село — передмістя Коктебеля.

Широким півколом море врізається тут в берег; наче клешні гігантського краба, далеко вибігають два миси: лівий — більший, правий — менший, і на обох крутими зламами згіймаються гребені скель; ланцюги гір амфітеатром охоплюють берег, а між ним і морем лежить Коктебель.

У «болгарщині», якою ми проїжджаємо, звичайні кримські хатки з глини, але порівняно високі й просторі, гачне селище, що тягнеться до моря, забудоване, причому цілком пристойно. Єдиний великий недолік цих гач — майже повна відсутність зелені. Нема її й на околицях — Коктебель розкинувся на якомусь лисому місці. А втім, на гачі гр. Петрова та ще на деяких інших є сади, але не дуже розкішні — тут ґрунт для них несприятливий.

Ми під'їжджаємо до моря, виходимо з драбняка, йдемо купатися (тут купаються за місцевим звичаєм без костюмів) — і починаємо розуміти, чому саме з'їжджається так багато людей до цього голого, випаленого сонцем куточка землі, уздовж морського берега тягнеться смуга шириною сажнів півтора, всипана дрібними різнокольоровими камінцями, нанесеними хвилями. Далі, поруч з нею, така ж смуга з пісочку. Дно моря рівне, м'яке, тільки при самому березі лежить неширока облямівка (каміння, обшліфоване морем). Вода чистоти й прозорості незвичайної: ввійдеш у неї по горло — виразно бачиш себе всього, аж до стіп, занурених у пісок. Купаємось, бовтаємося в морі, виходимо на берег, щоб погрітися на сонечку та полежати на пісочку, а потім знову у воду. Декілька щасливців зайняті тим же, видно вдаль, як купаються й на жіночій половині берега (вона відділена від чоловічої деякою, так би мовити, нейтральною смугою). Коли ми нарешті опам'ятались й почали одягатися, то переконались, що купались битих дві години. Спішимося, голодні, в прибережну закусочну «Бубни», де надибуємо не тільки всю решту екскурсантів, але й цілком несподіване поле для спостережень.

У Коктебелі повно літературної публіки; сюди з'їжджаються представники літературного, музичного, художнього світу; тут знайшли притулок гр. Петров, Арцибашев, гр. О.М.Толстой, М.Волошин та ін. Побували тут, між іншим, й учасники ультрамодерністської виставки «Бубновий валет» — Кангінський, Лентулов та ін. Ця компанія,

відвіуючи закуочну, й розписала одного разу її стіни малюнками «бубнового» стилю з досить гультайськими віршовими написами, що нагадують вірші тютюнових реклам. Пам'ятаю, наприклад, дво-вірш:

*Эх, не танго, не канкан,
А цыганский стиль Дункан.*

Але який, власне, цей стиль, довідатись не вдалося, бо на відповідному малюнку прибитий папірець з написом: настроюють і ремонтують роялі.

Поруч оголошення від перукаря, від господарів, що здають гачі й кімнати, і т.д. З-під цих папірців зовсім не видно картини. Додам, що вона зображена прямо на половинці гверей. На другій половинці красується фігура в куцій спідничці і внизу напис:

*Вот балерина Эльза Виль —
Классический балетный стиль.*

Поруч зображений чоловік, якого коктебельський поет рекомендує так:

*Нормальный гачник, друг природы,
Стыдитесь, голые уроды!*

Є, далі, портрет гр.О.М.Толстого, є звіроподібний «Макс, ворог народу», є дифірамб —

*Многочисленны и разны
Коктебельские соблазны.*

Зрештою, всього не запам'ятаєш.

Перекушуємо, розглядаємося, сміємось і, відпочивши, вирішуємо поплавати по морю. Наймаємо баркас і рушаємо на веслах. Ніжно гойдається біля бортів прозора, зелена морська вода, яка «зовсім аквамаринового кольору», як зауважила одна панночка. Попереду — сірувато-блакитна морська широчінь, що зливається з небом, праворуч — прибережні скелі, а зліва...

Зліва із зеленої води виринають голови дельфінів, що граються. Це дуже милі, товариські звірі. Очевидно, вони теж подорожують і, здається, веселіше, ніж ми. Цілими зграйками з'являються в різних місцях моря, виблискуючи на сонці своєю мокрою лискучою шкірою, пірнають, знов випливають на поверхню, підскакують, мало не танцюють.

— А що, вони не перевернуть баркас?

— Ні, нічого, хороший звір, — запевняє нас човняр, жилуватий, весь опалений сонцем, обірваний грек-вігчайдух зі спитою фізіономією. Дельфіни остаточно привертають загальну увагу. А праворуч від нас повільно змінюють одна одну прибережні скелі. Похмурі, бурі, високо згіймаючись, вони йдуть просто в море безперервною стрімкою стіною. Ні причалити, ні вилізти. Це — Карадагські гори. Довго тягнуться вони перед очима, все такі ж понурі й неприступні, поки, нарешті, ми не помічаємо біля підніжжя цієї безперервної кам'яної стіни нешироку смужку похилого, низинного берега. Сюди й прямує

наш баркас; адже тут є знаменита в околицях Коктебеля «Сердоликова печера».

А втім, сама печера, вимита в правому кутку скелі, мала й нецікава. Їзять сюди не заради неї, а заради пляжу, поспіль засіяного густою верствою нанесених морем камінців, серед яких трапляються сердолики. Звичайно, все тут з давніх-давен переглянуто й перемацано (іще за старих часів з цих місць йшла торгівля кольоровим камінням); але кожна буря викидає з морського дна нову верству каміння, і тоді з Коктебеля сюди їдуть за здобиччю. Намагаємося спробувати щастя й ми: знімаємо взуття, заочуємо штани і заходимо у воду, щоби попорпатися в камінцях біля берега. В результаті, маємо кілька сердоликів, аметист і потішну фотографію, потихеньку зняту нашим присяжним фотографом.

Треба їхати далі, але деякі з нас увійшли в такий азарт, що ніяк не можуть відрватись від камінців. Нарешті якось зібрались, пливемо, налякавши в одному місці качок, — і незабаром перед нами вже — знамениті «Золоті ворота». Це — всього лиш величезна скеля, що вивищується серед моря не дуже далеко від берега. Посередині внизу вона наскрізь промита морем, так що ніби спочиває на двох могутніх широких стовпах, між якими лежить вільний прохід.

Впливаємо в нього і замовкаєм. Тут тиша, і спокій, і вічна тінь... Високо здіймаються понурі кам'яні склепіння, нависаючи над головою важкими брилами, похмурими й вологими. А попереду крізь широкий прохід синіє небо, таке світле й ласкаве, злите з безмежною широчінню зеленавого моря. Оглянешся — а там могутні злами берегових скель, диких, недоступних...

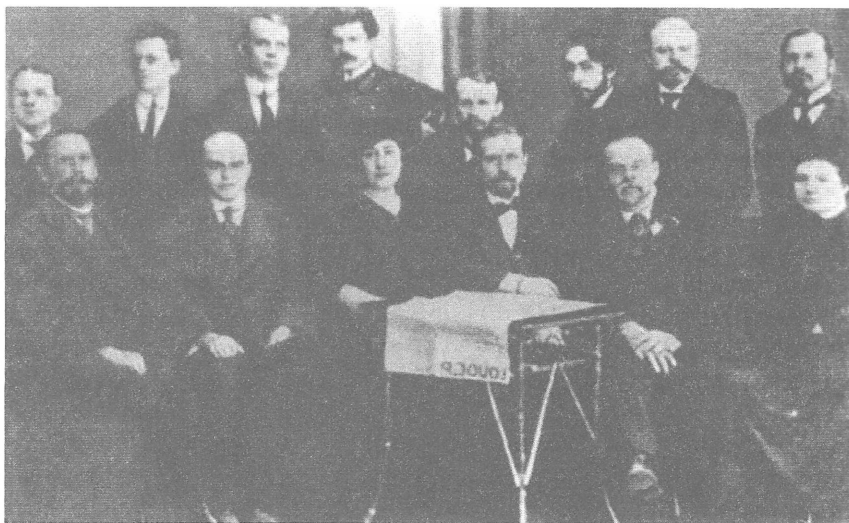
Ні, таки добре ми зробили, що затіяли цю поїздку.

«Золотими воротами» наша екскурсія, власне кажучи, й закінчується. Ми повертаємо назад, і вся подальша подорож є, так би мовити, лише «повторенням пройденого». Тому навряд чи варто казати, як, повертаючись у Коктебель, ми обігали (є дві їдальні), купались, лазили по найближчих горах. Я, зрештою, не лазив, а споглядав, як уздовж берега то там, то сям йшли якісь дівиці з сумками, уважно вглядаючись у його смужку, суміжну з водою, і часом на щось жадібно накидаючись. Це — шукачки кольорових камінців, жертви спеціального коктебельського захоплення. Тут є навіть ювелірний магазин, де камінці обробляються, підбираються в цінні колекції і т.п. За гривеника власник показав нам своє зібрання; справді, є камінці великої краси.

Виїхали ми вже ввечері, вибравши говшу, але зате й більш безпечну дорогу. Незабаром зовсім стемніло, засвітилися зорі. Навколо — поля та збіжжя, а серед них в'ється запилена польова дорога, і неспішно котиться по ній, поскрипуючи, наша грабина. А треба було б поспішити: втома давалася взнаки, розмови й пісні не клеїлись, ставало холоднувати. Але повернулись ми в Старий Крим тільки після півночі.

Максим Богданович
(1911)

1

ВЫПИСЫВАЙЦЕ ЧЫТАЙЦЕ
І ШЫРЫЦЕ БЕЛАРУСКУЮ
ГАЗЕТУ

**„НАША
НИВА“**

КАШТУЕ З ДАСТАУКАЙ І ПЕ-
РЭСЫЛКАЙ ТОЛЬКІ 2 Р. 50 К.
У ГОД, НА ПОУГОДА 1 Р. 25 К.,
НА 3 МЕСЯЦЫ 65 КАП. ВЫ-
ХОДЗЬЦЬ ШТО ТЫДЗЕНЬ.

АДРЭС: ВІЛЬНЯ, ВІЛЕНСКАЯ 20.

2

Год дзяткі 1915 года 6 (19) ліста 1917 г. № 24

Наша Ніва

Першая Беларуская Газета з Вильны
Выходзіць раз у тыдзень у ружавы і шольскіх літарых.

Друкаваныя і адрацграфныя: Васілія, Давыдавіч, Маладот

Музыка

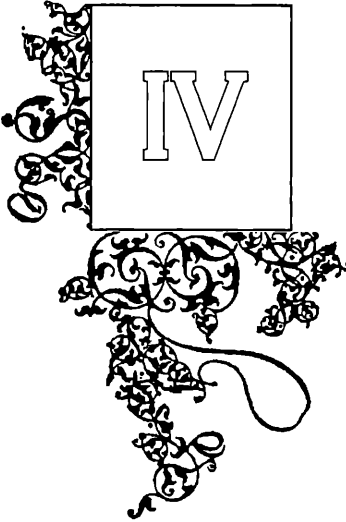
Музыка

Музыка

3

1. Серед працівніків назети «Голос» (четвертый зліва у верхньому ряду — М. Богданович), 1915.
2. Рекламне оголошення газети «Наша ніва».
3. Титульна сторінка першої білоруської газети «Наша Ніва», в якій опубліковано оповідання М. Богдановича «Музыка».

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

ПУБЛІЦИСТИКА

СТОЛІТТЯ РУХУ БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ

Свій нарис почну з часу перелому в політичній історії нашого народу, а власне — з кінця XVIII ст., бо в ту пору він відійшов од розчленованої Польщі до Росії¹. Яким тягарем налягало на його плечі «кріпосне право», що панувало декілька століть, до якої забитості, покірності та збіднілості дійшов він, сліпий, мов кріт, огірваний від просвіти, затиснутий надмірною і безперервною роботою, як покалічили його душу нескінченні роки підневільного життя — про все те не буду говорити; це кожен і сам легко зрозуміє. Скажу тільки, що в підданстві у Росії білоруському народові не стало легше: поміщики були ті ж, утиск той же, а захисту, як і раніш, чекати було ні від кого. Про те свідчать мало що не всі люди, котрі знали в той час наш край, але задля обережності розглянемо тільки урядові матеріали.

У 1835 р. вітебський губернатор писав, що на Білорусі мужики замучені невільництвом і бідністю, а поміщики одуріли від своєї моці: змушують кріпаків увесь час працювати на панський двір, залишаючи їм тільки неділю, відбиваючи у кріпаків усіляку власність, ширять пияцтво, заводячи корчми, і руйнуючи ним мужицьку господарку (Семевський². Т. II. С. 486).

Білоруський генерал-губернатор князь Хованський³ так само говорив, що поміщики немилосердно утискають селян і що «в них їхній економ править людьми пугою, батогом» (Семевський. Т. II. С. 487). У «Журналі Міністерства внутрішніх справ» у 1843 р. (ч. 1) говориться (стор. 242–262), що, окрім панщини, котра відробляється у «гвалтах» і «згонах», селяни повинні були відбувати «шарварки» (направляти греблі, гаті, дороги, а також зводити бугівлі), «сторожество» (хатня праця при фільварку), «подорожизну» (перевезення панського добра на продаж) і, окрім того, всілякі «толоки», «ласки», «гармовизни», роботи в містах, ткацтво, прягіння й різні «данни» грішми або ін. Усі ці повинності «предоставляються личному усмотрению

и безотчетному произволу помещиков». У 1842 р. мінський губернатор пише: «Поміщики віддають своїх селян у руки жорстокосердних, грубих і хтивих економів, а ті гноблять їх непосильними роботами, по-звірячому мучать, навіть і жінок, і дітей, і хворих людей. Деколи те ж роблять і самі поміщики. Увесь час чуто, що такий-то селянин помер, а така-то вагітна жінка викинула дитя або також померла під час покарання за срібний вчинок («Россия». Т. IX. С. 112). «У Вітебській губернії, — пише у «всепогодданнейшем донесенні» 1855 р. головний начальник краю, — селяни майже не бачать хліба, живуть з грибів і різних сирих харчів, що поширюють хвороби» («Россия». Т. IX. С. 109).

Ось у якому становищі були селяни на Білорусі за свідченням урядових матеріалів.

ПРО ГУМАНІЗМ І НЕОБАЧНІСТЬ

Тема пропонованої замітки дуже нескладна. На засіданні Товариства слов'янської культури п. Курнатовський, роблячи доповідь про кордони польської народності, торкнувся, між іншим, і білоруського питання. Чи є білоруси окремою нацією, чи ні, — це, на думку п. доповідача, важко сказати. Найбільш правильним видається йому погляд, що існують лише невдалі спроби створити таку націю. Відзначивши це, п. доповідач запропонував російському суспільству щось на зразок полюбовного розділення: два мільйони білорусів-католиків віграхувати до Польщі з метою їх полонізації, останню ж частину русифікувати, аби білоруський народ, так би мовити, «розсмоктався» поміж двома найбільш потужними сусідніми націями.

Присутній на зібранні П.М.Мілюков¹, відповідаючи доповідачеві, досить визначено і твердо заявив, що білоруси мають таке ж право на самостійний розвиток, як і всі інші народності, і що проект п. Курнатовського видається йому неприпустимим. З приводу цього інциденту дозволю собі сказати декілька слів.

Насамперед, нагто спірним видається мені твердження п. Курнатовського, що спроби піняти білорусів на рівень самостійної нації виявилися невдалими. Швидше, навпаки: вони були дуже вдалі, незважаючи на адміністративні переслідування, цькування з боку російських і польських шовіністів і тому подібні умови. За недовгий час, всього лише за якихось там вісімдесят літ, була створена білоруська преса*, видано декілька сотень тисяч примірників брошур і книг, виплекані кадри білоруської народної інтелігенції, і на неї міцно опирається справа національного відродження². Майже все, видаване по-білоруськи, находить в села, проникає в найглухіші закутки, всюди пробуджуючи національну самосвідомість. І не просто література для народу, це в той же час література самого народу, бо вона є результатом письменницької праці багатьох і багатьох со-

---

* На сьогодні існує шість білоруських органів друку, крім того, білоруський рух обслуговується виданнями, що виходять російською та єврейською мовами.

тень селян, що на якийсь час відриваються від плуга, аби взятися за перо. Можна ігнорувати відпірну силу цього руху, можна цілковито скинути її зі своїх рахунків. Але назвати його нежиттєздатним, мертвонародженим — не можна. Це занадто суперечило б дійсності. Що стосується практичних планів п. Курнатовського, то в них дуже живуча одна обставина: якщо колонізація потрібна для білоруського народу, то чому п. доповідач передбачає її тільки для білорусів-католиків, а не для всього білоруського народу загалом?

І, навпаки, якщо йому необхідна русифікація, то чому вона небажана серед білорусів, що дотримуються католицизму? Адже різниця у віровизнаннях не розділяє білоруський народ на дві відмінні за культурою величини. Адже в білоруса, чи то він католик, чи православний, той самий психічний тип, мова, побутовий уклад. Як же з цих об'єктивних передумов може одночасно впливати необхідність для білоруського народу русифікації і водночас необхідність колонізації — речей прямо протилежних і таких, що одне одного заперечують?

А справа простіша простої. Розпоряджаючись отак безцеремонно долею білорусів, п. Курнатовський навіть не задався думкою, наскільки шкідливі або корисні для них його проекти. Він абсолютно не цікавився цим, цілковито охоплений перспективою підсилення польського народу шляхом ополячування двох мільйонів білорусів. Він і русифікацію останніх білорусів висував не як щось цінне для них, а просто, так би мовити, як плату російському суспільству за можливість беззаборонної колонізаторської діяльності.

Коротше кажучи, п. Курнатовський намагався вести торг білоруським народом, котрий у його очах є не суб'єктом, а об'єктом прав, якому призначено слугувати чимось на зразок живильного матеріалу для сусідніх народів. Залишається лиш відзначити, що особи, до яких належить п. Курнатовський, іменують себе «гуманістами».

Та далеко не все польське суспільство перейняте тенденціями гуманізму. За повідомленням п. Козловського в «Киевской мысли»³, багато присутніх на зборах поляків висловилися проти запропонованого проекту, а в їх числі і п. Козловський. Але це не завадило останньому в той час надрукувати в журналі «Народы и области России» карту розселення польського народу, де, наприклад, у Віленському, Лідському і Ошмянському повітах Віленської губернії кількість поляків показано від 50 до 100%, а в Лісненському, Вілейському і Свеняцькому — від 30 до 50%, в Мінському — те ж, в Дріссенському (Вітебська губернія) — від 20 до 30% і т.д. Складається враження, що це польський край, лише помилково іменованій Білоруссю. А тим часом, тут живе суцільне білоруське (інколи литовське) населення, поляки ж є лише в містах та в панських садибах, нарешті, до поляків з великим перебільшенням можна було зарахувати і так звану засцянкову шляхту*, але й тільки.

Що ж стосується природи цифр, приведених п. Козловським, то вони й раніше зустрічалися в польських статистиків, будучи результатом причислення всіх білорусів-католиків до поляків, тобто ре-

* Ми, однак, вважаємо це неправильним.

зультатом махінацій, проти яких виступав сам п. Козловський. Ми не сумніваємося, що його просто увели в оману п.п. дослідники, котрим дуже до лиця щедрінський девіз: «Грасковья мне тетка, а правда мне мать». Однак хоч би там що, доводиться констатувати, що з середовища польських прогресивних кіл білоруському народові на наших очах було завдано удар, в оцінці якого навряд чи можливі хитання.

БІЛОРУСИ

Кордони білоруського народу порівняю досить виразні. Він сучільною масою заселяє всю Могилівську губернію, всю Мінську, за винятком Мозирського повіту, Вітебську, окрім її північно-західного кута, Віленську, крім її західної частини, і, нарешті, північну половину Гродненської губернії. Крім цього, білоруси переважають у суміжних повітах Смоленської, північної частини Чернігівської, Августовському повіті Сувальської, Новоолександрівському повіті Ковенської губерній та ін. Загальна ж їх кількість на всій території обчислюється цифрою близько 8 млн осіб¹.

Ясно визначеною самостійною народністю білоруси були вже в XII і XIII ст., тобто безпосередньо перед виникненням двох найбільш значних і своєрідних руських державних величин: Великого князівства Московського² і Великого князівства Литовського. Державний кордон при цьому збігався із племінним. Великоросійські землі згрупувалися навколо Москви, білоруські відійшли до Литви.

З цього часу кожна з названих руських народностей вже остаточно відособлюється, а коли вони за сто з чимось літ знову опинилися в загальних державних кордонах, то за спинами обидвох лежали віки самостійно перебутого існування. Білоруси не вбирали в себе цілого моря фінських елементів і не піддавалися впливу татарщини, як великороси. На противагу їм вони не поривали з основами, випрацюваними в попередній період руського життя, а розвивалися на старому корені. Увійшовши до складу Великого князівства Литовського, вони побачили, що перебувають на більш високому культурному рівні, ніж литовці. Завдячуючи цьому, все державне життя В./еликого./ к./нязівства./ Литовського відбувалося в білоруських національних формах. По-білоруському розмовляли великий князь і вся знать, по-білоруському велися дипломатичні зносини з іноземними державами, по-білоруському писалися закони, грамоти, акти, по-білоруському виконувався суд.

Та була в історії білоруської культури ще одна сторона. За своїми географічними та економічними (а частково й політичними) умовами життя Білорусь була пов'язана з Західною Європою, входила в обшири західноєвропейського життя, була мало чи не кінцевою точкою опори її на сході. В ту епоху Білорусь нагадувала горнило, у якому перероблялися і своєрідно поєднувалися руські та чужоземні первні. В ній розвивалася культура, що опиралася не тільки на слов'янське село, але й на білоруське місто європейського типу, місто, організоване на підставі маґдебурзького права. Не дивно, що куль-

турне пінесення, розпочате в Західній Європі з епохи Відродження, докотило свої хвилі і до Білорусі. Завирувало тут життя, йшла, химерно переплітаючись, гаряча релігійна, політична, класова боротьба, засновувалися школи, закладалися друкарні, виходило друком безліч білоруських книжок.

У XVII ст. національне життя Білорусі почало занепадати. В./елике к./нязівство Литовське було занадто тісно об'єднане з Польщею; найвищі верстви білоруського народу швидко полонізувалися; цілий ряд галузей білоруської культури, що задовольняли потреби цих верств, почали відмирати. І коли наприкінці XVIII ст. основне ядро білоруського народу ввійшло в межі Росії³, то він вже складався виключно з темної маси, що зберегла лиш елементарні основи своєї колісь багатой національної культури. Але ця культура — хай елементарна, обкросена, що розгубила дуже багато зі своїх набутоків, — була культурою самостійною, а не варіантом культури великоросійської; так само в особах білоруського та великоросійського народів зустрілися дві самостійні національно-культурні величини, котрі формувалися і вирости незалежно одна від одної.

* * *

За нівеляцію білоруського народу, за масове фабрикування із білорусів великоросів уряд взявся не одразу. Лиш у 40-х роках минулого століття ми наштотуємося на комплекс заходів, спрямованих на те, щоб добити білоруську культуру: конфіскували й палили білоруські книги (зрештою, палили їх і раніше, починаючи ще з указів XVII ст. про книжки «литовського друку»), повністю заборонили друкування нових, заборонили проповідування білоруською мовою, зчинили суд за білоруським правом, ліквідували унію, що була в краю білоруською національною релігією і отже, національним цементам. Але то були заходи, так би мовити, ліквідаційного характеру. Що ж стосується овеликорущення народу, то воно почалося лиш в 60-х роках (після польського повстання 1863 р.)⁴ разом з насаджуванням великоросійського шкільництва, преси і т.д. П'ятдесят років, що минули з того часу, ось, точно кажучи, час широкого проникнення великоросійської культури в білоруську.

Правда, і за цей період воно було відчутним, породжуючи в містах великоросійсько-білоруський жаргон і т.д. Однак упродовж останнього десятиліття в середовищі білоруського національного руху склалася відома противага цим антикультурним впливам. Розвиток означеного руху дозволяє сподіватися, що іще один народ не щезне з лища землі, не пропаде безслідно велетенський психологічний труд багатьох поколінь, і білоруська культура — витвір цього народу — вистоїть і проти наступу інших сил і течій.

* * *

Білоруське відродження проявляється, зрозуміло, насамперед у створенні літератури білоруською мовою. Властиво, ця література ніколи не завмирала в краї остаточно. Лінія її життя виглядає безпе-

рервною. І хоч у XVIII ст. (наприкінці його) друковане білоруське слово майже цілковито щезло, але рукописна література, проте, розвивалася. Вона проіснувала аж до наших днів, тільки змінюючись в різні епохи за своїм характером. Першопочатково задовольняючи різноманітні практичні, релігійні та навчальні потреби, вона в XIX ст. почала висувати на перший план белетристику, часто-густо — з гумористичною стрункою. Не знаючи друкарського верстата, будучи в краї ніби додатком до літератури польської і великоросійської, вона мала багато слабких місць. Але вона все ж удосконалювалася, розширювала коло своїх засобів і тем, відображала зміну літературних течій і суспільних настроїв. Час від часу виникали гуртки білоруських діячів, що намагалися надати їй більш широкого значення, час від часу в середовищі її письменницьких сил з'являлися люди безперечного таланту. Так, у 40-х роках писав вірші в народному стилі друг Міцкевича⁵ Я. Чечот⁶, причому так вдало, що багато етнографів передруковували їх як суто народні. В 60-х роках багато писав по-білоруськи Сирокомля⁷ (Кондратович), талановитий «краєвий» поет, відомий і російським читачам. Одночасно з ним писали Даревський-Верига⁸, Коротинський⁹ та багато інших. В 80–90-х роках висунулися Я. Лучина¹⁰ і Бурачок (Ф. Богушевич)¹¹, письменники народницького складу, а останній — з виразною національно-радикальною ідеологією.

Часом гецо із цієї літератури обминало цензурну заборону і проникало в друк, переважно нелегально. Розвинулася й революційна література; в 60-х роках її публікували місцеві соціалістичні гуртки; нарешті, в епоху недавніх революційних подій безліч брошур і відозв випустила «Білоруська Громада»¹². Я не став би зупинятися на її діяльності, коли б не та обставина, що вона зверталася вже не до любителів білоруської словесності, а до багатомільйонного білоруського народу і пробила дорогу білоруському друкованому слову в широкі народні маси. Попит на все, що допомагало розібратися в тодішніх подіях, був у білоруському селянському середовищі незвично великий і напружений. Гарячково працювали підпільні верстати. Нарешті, в 1906 р. вийшла перша легальна білоруська газета «Наша доля»¹³, яскраво радикального забарвлення. Незабаром її призупинили; але ще раніше з'явилася інша, більш стримана газета «Наша нива»¹⁴, що відіграла в білоруському русі надзвичайно велику роль.

Ось уже десятий рік виходить «Наша нива». За цей період вона зміцніла, знайшла свого письменника і читача. Це читач і письменник з народу. Як і по всій Росії, в Білорусі почався багатообіцяючий процес формування народної інтелігенції. «Наша нива» зробилася її духовною виразницею. Селянин, робітник, рідше народний учитель — ось хто її читачі. Але ті ж верстви населення гали їй і письменників. Ця газета йде з народу і до народу. Люди, котрі краще вміють поратися з плугом, ніж з пером, відриваючи час від сну, від роботи, пишуть до «Нашої ниви» кореспонденції, статті, оповідання, вірші.

Щоб гати зрозуміти, якого масового характеру набрала ця діяльність, вкажу, що ще 1907 р. в «Нашій ниві» взяло участь у якості співробітників близько 400 осіб.

Цей зв'язок з народжуваною в самих надрах народу інтелігенцією поставив білоруський рух на міцну основу, відкрив широкі перспективи. Кількість білоруських органів друку почала швидко зростати. На початок війни їх було вже шість (крім «Нашої ниви», виходила сільськогосподарська газета «Соха»¹⁵, літературно-публіцистичний часопис «Молода Білорусь»¹⁶, католицький щотижневик «Biełarus»¹⁷, журнал для дітей «Лучинка»¹⁸ і для студентства — «Раніца»¹⁹). Були інформаційні органи (місцеві) великоросійською та єврейською мовами. Зростали тиражі білоруських книг і брошур, відкрилося декілька білоруських книгарень, заснувався білоруський музей, виникли гуртки для вивчення історії Білорусі, розвитку білоруської сцени та музики. Далеко вперед пішла білоруська художня література, що сформувалася в дуже своєрідну величину і висунула декількох безперечно талановитих письменників (майже всі — селяни, робітники). В суспільний обіг краю почала проникати білоруська мова. Водночас у «краєвих» міжплемінних організаціях, заснованих на засадах національного представництва, останнім часом відводять місце і представникам білоруського руху.

Народна інтелігенція, як ми вже відзначали, стала основою цього руху. Але вона ж остаточно закріпила і демократичний зміст його ідеології. Білоруський народ (як і його інтелігенція) всеціло належить до дуже працьовитих. Тому захист і підкреслювання національних прав білоруського народу є захистом і підкреслюванням прав трудової верстви краю. Поняття «нація» і «демократія» в даному випадку повною мірою збігаються. Це звільнило білоруський рух від патологічних примет, нерідко притаманних націоналізмові багатокласових народів.

Захищаючи інтереси свого народу і кладучи в основу цієї діяльності наявність самостійної білоруської національності і білоруської культури, білоруська інтелігенція ніколи не впадала в шовінізм, ніколи не прагнула обмеження прав сусідніх народів. На всю повноту самостійного культурного розвитку, зокрема, вона підтримує діячів як великоросійської, так і польської культури в краї, домагаючись того, щоб цей ріст не мав ознак генаціоналізації білоруського народу.

Що стосується національно-культурних вимог, виставлених білоруським рухом, то основу їх становлять домагання характеру елементарного і, за своєю елементарністю, беззаперечного.

Це, власне, викладання в народних школах білоруською мовою і запровадження рідної мови в церкві та в костьолі.

Правда, запровадженню білоруської мови в середній школі, університеті²⁰ (добиваються його відкриття у Вільні) і деяких інших державних установах усе ще приділяється мало уваги. Однак і в цій сфері висуваються щораз серйозніші домагання. Нарешті, є ще вимога відділення від Литви, з якою Білорусь пов'язана економічно, географічно та історично, в обласну самоврядну одиницю. Думається, що російська інтелігенція може зустріти ці сподівання і домагання з цілковитим співчуттям. Думається, що вона може простягнути руку білоруській інтелігенції. Вони не чужі одна одній. Адже остання робить саме те, що становить сенс існування всякої інтелігенції: вона розвиває народну культуру. Ця культура в краю була національною білоруською культурою.

Звідси виник білоруський національний рух.

НА БІЛОРУСЬКІ ТЕМИ

I

Преса негавно була зайнята віггуками різних міністерств на проект відміни законів, котрі обмежують у правах поляків Західного краю. Серед цих віггуків майже непомітною залишилася вігповідь гр. Ігнат'єва, і за цим доводиться пожалкувати: пропоноване ним вирішення питання, по-перше, своєрідне, по-друге, передбачає найбільш небажані, навіть небезпечні наслідки. Саме гр. Ігнат'єв висловився за знищення правообмежень, але при цьому зупинився на причині їх виникнення. Цією причиною він вважає бажання уберегти білорусів-католиків від колонізації.

Вважаючи, що уряд не може відмовитися від цього бажання, гр. Ігнат'єв пропонує одночасно з відміною обмежувальних законів ввести у всіх костьолах, що задовольняють релігійні потреби білорусів-католиків, замість польської російську мову (йдеться, звичайно, про так зване «годаткове» богослужіння). Тільки за цієї умови міністр погоджується на запровадження обговорюваного проекту.

Для нас відміна національних правообмежень — питання принципове; як завжди, і в даному випадку теж, ми вітаємо цю відміну, вважаючи при цьому, що вона повинна бути запроваджена в життя незалежно від того, польська чи російська мова буде в костьолі. Але останнє питання має і свій самостійний інтерес, незрівнянно більший, ніж сама відміна правообмежень.

Справа в тому, що коли *condicio sine qua non*¹ гр. Ігнат'єва буде здійснено, то є всі підстави вважати, що два мільйони білорусів-католиків примножать чисельність поляків у нашому краї. Розвиток цієї гумки і становитиме предмет моєї замітки.

Гр. Ігнат'єв зрозумів стан справ: білоруси-католики, безперечно, колонізуються, і причина цього лежить значною мірою в польському характері костьола. Національно несвідомий білорус (частогусто) міркує так: моя віра — польська, отже, я — поляк. Але, підкреслюю це, виключно польський вигляд костьола — явище в нашому краї порівняно негавньої формації і при тім породжене не чим іншим, як «русифікаторськими» заходами уряду. В особі гр. Ігнат'єва він сьогодні бореться з витворами рук своїх, і це питання, наскільки легкою та успішною буде ця боротьба.

Ось, наприклад, інструкція консисторії² архієпископії Могильовської ще від 1794 р.: «*Postanowiono wszystkim w Archidiecezji plebanom zalecić, i zaleca się, aby ludowi, tym językiem, jaki on rozumie, po skończonym nabożeństwie z ambon po kościołach kazania miewali*»*.

Так фактично й було: білоруська мова вживалася і в костьолах, і в уніатських храмах: католицький клір³ друкував по-білоруськи релігійні вигадання. Та все ж називати католицизм польською вірою не було підстав. Так тривало до кінця 40-х років минулого століття — тяжкої пори, коли влада вдалася до систематичних заходів, що мали

* В Архієпископії постановили дати вказівку всім священикам, щоб вони після закінчення служби Божої говорили казання до народу з амвона в костелах тією мовою, яку народ розуміє (польськ.).

на меті знищити білорусів як національність: заборонено було видавати по-білоруськи книжки, а видані раніше наказано конфіскувати і спалювати; уніатська релігія, що була в краї немовби національно-білоруською, знищена; відмінено дію Литовського Статуту⁴ — основної пам'ятки білоруського права і т.д.

За того ж часу, а саме в 1839 р., було заборонено вживати білоруську мову в богослужінні. Її місце зайняла польська мова. Мимоволі запитуєш себе: хто ж більше зробив для ополячення білорусів — колонізатори чи русифікатори?

Уряд домігся свого: рештки національних сил білоруського народу були паралізовані, боротися з «русифікацією» вони не могли, але з тієї ж причини не могли боротися і з колонізацією, і всі її подальші успіхи слід пов'язувати з «обрусителями», котрі також паралізували національну самодіяльність білоруського народу. Вони, звичайно, вважали, що адміністративний тиск убереже білорусів від колонізації. Але цей тиск тільки нарощувався і справа дійшла до того, що 1909 р. на київському чорносотенному з'їзді «патріот» п. Кулаковський запропонував остаточно принести білорусів-католиків у жертву колонізації, аби з тим більшою енергією взятися за фабрикування великоросів із білорусів-православних.

Зовнішня відсіч явно вперлася в тупик і лише погіршила становище: справу можна було вважати наперед вирішеною, якби на сцену не вийшла сила, що росла зсередини; ця сила — пробудження національної свідомості білорусів.

Років зо п'ять тому петроградські католики-білоруси звернулися до папи зі скаргою на свій клір, що не хотів дати місце в костьолі білоруській мові; папа відповів, що додаткове богослужіння для білорусів-католиків повинно бути не польським, а білоруським.

Оскільки урядовий указ про заборону вживати в богослужіннях білоруську мову був забутий, то папське рішення поступово почало здійснюватися. Водночас почали виходити католицькі брошури білоруською мовою, утворилася група ксьондзів, що співчували відродженню білоруського народу і випускали по-білоруськи католицький тижневик «Wieślarz». Ця діяльність, судячи з кореспонденцій у журналі, незабаром стала на твердий ґрунт і надійно розвивалася, поки німецька навала не обірвала її влітку минулого року⁵. Що стосується запровадження білоруської мови в костьолі, то це скрізь зустрічали радісно, і не раз доводилося читати про людей, які молилися, плакали, почувши в храмі рідну мову.

І якщо гр. Ігнат'єв під російською мовою, яку він пропонує замінити в костьолі польською, розуміє мову білоруську — його проект можна було б лише вітати. Це сприяло б прокладенню русла глибоко життєвому явищу, що нуртує в надрах народу. Мало того, слід було б не зупинятися на цьому, впровадити білоруську мову не тільки в костьолі, але і в школі, в сільських державних установах. За цих умов колонізація білоруського народу стала б немислимою, він би повністю залишився на білоруському і, отже, на російському ґрунті. На одну російську культуру на світі стало б більше.

Здається, однак, більш ймовірним, що, говорячи про російську мову, гр. Ігнат'єв мав на увазі мову великоруську. А це наводить на тривожні роздуми. Для осіб, що знають край, не може бути жодного

сумніву, що цей захід у такому його вигляді буде сірою селянською масою сприйнятий як крок до заміни католицизму православ'ям. А тому, по-перше, така реформа може бути проведена лиш насильно, за явного чи глухого невдоволення, — якщо не спротиву з боку населення, а, можливо, і кліру. По-друге, — і це головне, білоруське католицьке середовище, що і без того перебуває в «сфері тяжіння» польської культури, оточить польську мову ореолом, повернення її в костьол зробить предметом своїх надій і прагнень і вже відповідно до цього у своєму приватному житті надасть їй почесне місце, посадить на покуті, під образи. Перед нами будуть уже не об'єкти колонізації, а прозеліти її. Відбудеться масовий стихійний зсув у бік Польщі як природна реакція на висунутий гр. Ігнат'євим проект, що, може бути, безповоротно вирішить подальшу долю білоруського народу*.

До того ж ніщо не нове в цьому світі: захід, запропонований гр. Ігнат'євим, був здійснений у Білорусі в 70-х роках минулого століття, хоча і в більш дрібному масштабі. Недостатку в адміністративній підтримці, звичайно, не було, — знайшлися і ксьондзи, готові підтримати це починання, але серед населення воно зустріло лиш ворожнечу і незабаром зійшло нанівець. Гр. Ігнат'єв міг би поглянути на цю справу як на політичне «дослідне поле» для того, аби зрозуміти, яка доля чекає його проект.

Заслуговує всіякої уваги й один із заключних епізодів цього адміністративного починання. Саме воно привело до того, що в останньому десятилітті минулого віку в Мінській губернії налічувалося кілька десятків костьолів, закритих завдяки впровадженню в них великоросійської мови. Тоді біскуп суфраган могилівський Симон офіційно звернувся до мінського губернатора кн. Трубецького з пропозицією впровадити в костьольне богослужіння білоруську мову, бачачи в цьому єдиний вихід зі становища, що склалося.

Кн. Трубецької зі свого боку всеціло підтримав цю думку, і російський уряд почав переговори з Римом, внаслідок яких 8 травня 1897 р. отримано дозвіл вживати білоруську мову там, ubi dialectus alborussica a populo adhibetur**.

Уряд тоді не скористався цим дозволом, але ми все ж бачимо, куди провадила невмолима логіка речей.

Моя замітка підходить до кінця. Я не оцінював у ній проект з національно-білоруської позиції, оскільки для декого вона видається спірною. А підійшов до нього саме з точки зору, на якій стояв гр. Ігнат'єв, — з точки зору необхідності затримати колонізацію білорусів, — і постарався показати, що запропонований ним захід вкрай небезпечний, нежиттєздатний і ймовірним результатом своїм буде мати зсув у бік Польщі, — зсув, може статися, непоправний.

* Щось подібне до проекту гр. Ігнат'єва було виконано декілька років тому в галузі шкільництва: саме католиків-білорусів було наказано навчати Закону Божого не по-польськи, а по-великоруськи. А це тільки підвищило температуру колонізації краю. Цілі поселення в суббілоруських поселеннях (наприклад, Вернянської волості Віленської губернії) вимагали, щоб їх визнали польськими. Втрутилася влада і почалося слідство. А тим часом чого ж іншого можна було очікувати? Чи не сама влада, наприклад, з якихось таємних міркувань зібрала в одну виборчу курію білорусів-католиків і поляків? Як це повинно було відбитися в психіці білорусів-католиків, пояснювати, гадаю, не потрібно.

** де білоруський діалект зрозумілий нарогові (лат.).

І чи не треба визнати, що влада не в змозі захистити білорусів від ополячення, що вона зробила велику помилку, приглушуючи національні сили білоруського народу, що єдина надія у відродженні тих, що вже пробуджуються, сил?

II

«Не так тії вороги, як добрії люде»... Переді мною книжка п. Панкратова «Встречные люди». В нарисі «Обруситель», де досить повно викладена історія походження одного газетного проїдусвіта з білоруських русифікаторів, зустрічаються рядки: «Він, звичайно, стояв за повну державну самостійність Білорусі. Хто ж замолоду не стояв за неї?»

Тобто, як же це, «хто не стояв за неї?» Та ніхто не стояв! Нехай п. Панкратов, якщо він тільки надає яку-небудь вагу своїм словам, підтвердить їх хоча б одним фактом. Таких фактів немає.

Національні домагання білоруського руху елементарні й незначні, далі автономії Білорусі вони не йшли та й ця остання вимога ніколи настійливо не висувалася. Підловлювання білорусів у всілякого роду «ізмах» є заробітком для описаного п. Панкратовим обрусителя Лукашевича, але й він не дозволяв собі приписувати білорусам таких намірів, які приписав п. Панкратов.

Найцікавішим є те, що п. Панкратов — співробітник прогресивної газети, очевидно, і сам прогресист, списів з представниками білоруського руху аж ніяк не ламає, навіть ось прагненню до державної самостійності Білорусі знайшов благодушне вибачення.

Хто, мовляв, замолоду, не прагнув. Так що, напевно, і всі ці слова не що інше, як продукт певної жвавості пера. Про них не варто було б і згадувати, якби вони не були так характерні: подібні обмовки у благодушних друзів білоруського і тим паче українського руху, як відомо, трапляються доволі часто.

ХТО МИ ТАКІ?

Лист до простих людеї

— Хто ви такі? Що ви за народ? Так запитують нас, простих людеї. Але ми й самі не знаємо.

Навколо всі кажуть: я — поляк, я — литвин, я — жиг. А ми навіть ім'я свого народу забули. Ось і відказуємо: я — православний, я — католик. Але ж це назва нашої віри, а не нашого народу.

Католики часом пробують озиватись, бо віра в них та сама. Але варто лиш почути польську говірку, аби переконатися, що це не такий народ, як ми.

Інші, а нагто православні, називають себе руськими. Але коли глянути на руських з-під Москви або з-під Києва, то багато в чому побачимо різницю між ними і нами [...].

Ми — третій народ руського кореня, звемося білорусами, і вїтчизна наша зветься Б е л а р у с ь.

Є поміж нас православні, є і католики, але народ із нас один, бо в усіх одна говірка, одні звичаї, одні пісні, одна ноша, один лад життя.

Білоруси! Ми — великий народ, нас дванадцять мільйонів, широко розкинулися ми і споконвік живемо тут. Це наш край, наша держава, скрізь чутно було нашу білоруську мову. Нею писали закони, розбирали справи по судах, навчали по школах, друкували книжки, відправляли богослужіння в церквах та костьолох. І всі розмовляли по нашому: і чиновники, і пани, і пани над панами, і великі князі, що правили державою.

Сотні літ жили ми отак, не даючися нікому: але, врешті, перемогли нас поляки і запанували в нашій білоруській сторонці. А коли знищено Польщу, дісталися ми Росії. Живемо поміж поляків і великоросів, народів міцних, і маємо доволі кривду від них. Бо є великороси, що намагаються чинити так, аби ми забули про все своє, білоруське, виреклися його та й перемінилися у великоросів, говорили б і жили по-їхньому. Є і поляки, котрі так само хочуть змінити нас на свій копил, щоб і ми стали поляками.

Огляньтесь: все наше рідне, білоруське марнується, нищиться, зникає, бо його тлумлять, його приглушують, ним гордують, а чуже панує, пишається, має собі пошану і повагу. І — хто знає? — може бути, мине трохи часу, і не впізнаємо ми ані нашого краю, ані наших дітей. І буде скрізь усе чуже, а свого рідного нічого. Тож нехай же не станеться так! Не кинемо своєї говірки, своїх пісень, своїх звичаїв — свого кровного, споконвічного, білоруського. Не відречемося, не забудемо, не дамо на глум; будемо шанувати, боронити, дітям своїм про те заповідати.

Нелегко нам вистояти. Ми люди темні, люди вбогі. Тяжке наше життя, гіркий наш хліб, велику кривду маємо. Є шляхи до ліпшої долі, та не бачимо їх крізь свою темноту. Але не завше буде так! Читаймо, браття, книжки і газети, писані нашою білоруською говіркою. Тоді прийде кінець нашій темноті, проясніють наші очі, і кожен крок, що ми зробимо по землі, буде кроком до близького щастя, до світлого життя.

ПРО ВІРУ НАШИХ ПРАЩУРІВ

Багато у що вірували русичі. Коли в хаті було гаразд, здавалося їм, що хтось неодмінно підсобляє. І вони уявляли собі того невідомого помічника в постаті хатника¹ — спритного, мудрого дідуся.

З усіх боків оточили село грімучі пуші, глухі ліси. І селянам здавалося, що там он живе лісун² — великий, дужий, кошлатий. Він керує всім у лісі, опікується звірнею, пасе вовчі зграї. Не любить він, щоб ходили люди в бори: почне їх плутати, збивати з дороги, страхати, регочучи як пугач. Через те багато людей згинуло, заблукавши в лісах.

А в річках та озерах веде над усім лад сивобородий водяник. Живе він у глибокому вирі разом зі своїми донечками — русалками. Навесні вони виходять з води і гоїдаються на гілках дерев, розпустивши своє довге волосся, зелене, як водяне зілля.

* * *

А коли гриміли гримоти, були громи, здавалося нашим предкам, що це гримить якийсь суворий, грізний, розгніваний Бог. Русичі звали його Перуном³ і святкували його 20 липня (тепер святкують Іллю-пророка⁴).

Але найбільше русичі шанували Бога сонця — Хорса⁵. Звичайно, землероби. Все головне в їхньому побуті залежало від сонця. Коли находив перелом зими і сонце повертало на літо, справлялися Коляди⁶. Коли закінчувалася зима, смажили млинці з маслом і сметаною, святкували (масницю⁷). Опісля, в березні гукали весну, співали веснянки⁸. Але найбільше святкували сонце влітку, коли воно найдовше і найпосильніше світить на небі. Звалося те сонце Купаллям.

Окрім цього, русичі молилися різним іншим предметам і явищам, котрі їх дивували або сприяли їм, або лякали: вогню, джерелам, незвичайним деревам і каменям*.

Хорса і Перуна вирізали з дерева, висікали з каменю і молилися перед ними, приносили їм жертви — страви, звірячі шкури, віск, мед, полотно. Стояли вони по селах, у дерев'яних божницях на видному місці або в гаях. Сповненням обрядів займалися приставлені на те люду — жерці. Коли їх не було, обряди справляли найстарші в селі або в сім'ї. Жерці вважалися віщунами, намагалися ворожити, лікувати травами та молитвами.

Складали такі молитви та закляття й інші люду: млинарі — до водяника, щоб не шкодив їм, стрільці — до лісовика. Передаючись з покоління в покоління, дожили ті молитви аж до наших часів; тепер вони звуться замовляннями. Так само втрималися мало що не всі згадані тут свята з їх співами та ігрищами. Багато є інших залишків віри і обрядів тої пори в сучасному житті. Оглядаючись на це, легше можна пізнати, як вірили наші предки.

ГОЛОС ІЗ БІЛОРУСІ

*До питання про білоруську
і великоросійську мови в місцевій школі*

Закон від 1 червня 1914 р. робить можливим відкриття існування шкіл з викладанням білоруською мовою.

Такі школи вже виникають. На черзі — питання про більш широке їх становлення, про підтримку з боку земств і т.д. Безперечно, бажаним було б висвітлити ці починання з педагогічної точки зору. Правда, в узагальненому вигляді значення викладання материнськими мовами досить різнобічно з'ясовано і опрацьовано в педагогічній літературі. Водночас відповідний конкретний матеріал щодо багатьох окремих народностей майже не аналізується, а тому нагто мало відомий.

---

* Коло села Пережир (Ігуменського повіту Мінської губернії) ще недавно покладали (полотно, кужіль, стрічки) біля двох каменів незвичайного вигляду.

Це доводиться сказати, зокрема, і про білорусів. Коротка замітка, пропонується нижче, і має своїм завданням надати в розпорядження читача деякий фактичний матеріал стосовно тих мінусів, котрі несе з собою викладання в білоруській школі великоросійською мовою.

Мінусів цих багато. При навчанні по-великоруськи із ужитку білоруської дитини викреслюється безліч своєрідних, чисто білоруських слів, образів, зворотів, і, відповідно, усі пов'язані з ними живі, ясні й звичні уявлення та переживання. Це безсумнівно збіднює дитячу психіку. Водночас білоруська дитина зустріне довгий ряд ніколи не чутих великоруських слів, образів і зворотів, котрі наповнять її психіку темними, плутаними, нетривкими і в багатьох випадках цілковито помилковими уявленнями. Граматичні форми, з якими вона буде мати до діла, зіб'ють її в деяких випадках своїм незвичним уживанням. Заважатиме і відволікатиме увагу від досить значної кількості слів, притаманних більше великоруській мові, ніж білоруській. Вірші читатимуться неправильно, оскільки слова, вживані і білорусами і великоросами, часто мають різні наголоси. Нарешті — що мені видається особливо небезпечним — є слова, спільні для білорусів та великоросів, але з цілком різним значенням.

Для кожного із відзначених пунктів у того, хто пише ці рядки, підібрано якщо й далеко не вичерпний, та все ж порівняно обширний матеріал. Однак прагнучи збереження місця і читацької уваги, я наведу дані лиш з останньої із вказаних категорій, котра, на мою думку, заслуговує найбільшій увазі.

Зустрівши в білоруській книжці слово плот, білорус витлумачить його як огорожу, пліт. Слово ложка в його розумінні буде постіль. Потрава — їжа. Запомнить — забути. Качка — качка. Рок — рік. Термін — строк. Зачинить — зачинити. Забить — убити. Латы — латки. Устать — встати. Заплата — сплата. Пас — пояс. Люлька — люлька. Лист — лист. Казать — розповідати. Застава — заклад. Спор — вдача, фортуна. Спорний — вигідний, удачливий. Кон — доля. Свариться — сваритися. Вар — окріп. Тепло — вогонь. Година — година. Ужо — вже. Певун — півень. Место — місто. Час — час, пора. Богатирь — багач. Мех — мішок. Купец — покупець. Краски — квіти. Рожа — троянда. Пара — пара. Вихор — вітер. Склеп — погріб. Жаль — сум. Плечи — спина. Потать — запитувати. Питаться — те ж. Конечно — необхідно. Болонка — віконне скло. Капелюш — шапка. Шнур — смуга зораного поля. Зорька — зоря. Свет — світ. Бураки — буряки. Отказать — відповісти. Лук — рахунок. Обличить — порахувати. Пыл — пил. Справа — справа. Речь — предмет. Зажить — вжити. Голосовать — верещати. Благой — гурний, поганій. Мылиться — помилятися. Обмылки — помилки. Качалка — скалка. Газовый — керосиновий. Крышечку — трішки. Опалить — оточити. Различать — розраховувати. Емкий — ловкий. Обточить — оточити, обшити. Утекать — втікати. Неделя — неділя. Арбуз — гарбуз. Мазь — мазь. Потеха — втіха. Потешаться — утішатися. Звон — гзвін. Догонять — порочити. Мост, помост — підлога. Шаг — шеляг. Ступа — хода. Балка — рів. Квас — кислота. Качаться — валятися. Колеса — віз. Ночечки — корито. Кит — замазка. Выгодно — вільно, просторо. Прать — прати, мити. Забо-

ронить — накласти заборону. Гнот — гніт. Тратить — губити. Полівка — глазурування. Гроши — гроші. Чайка — човен. Полова — половина. Половища — половина. Свято — свято. Стрельба — зброя. Сгубить — згубити. Позорный — приемний на вигляд. Слон — лавата. Чинить — робити. Манить — обманювати. Накудаты — нав'язувати супроти волі.

Зупиняюся, виписавши сто слів, хоча насправді їх значно більше. Легко уявити собі, яку вбивчу плутанину і нелад внесе в душевний світ білоруської гитини будь-яка російська книжка, починаючи з букваря. Ось кілька найбільш уживаних фраз: Я вошел в лавку, тобто я ввійшов у лавку (слово лавка в значенні «магазин» по-білоруськи не вживається); по реке плыл плот — по ріці плыв пліт; мать качала люльку — мати валяла люльку; в бураках — мед; тобто в буряках мед; он мне отказал — він мені відповів; горячая речь — гаряча річ; я уже различаю Семена — я вже розпізнаю Семена та ін.

Подібних фраз легко можна скласти тисячі, і тисячами вони зустрічаються в російських гитячих підручниках для читання. Важко навіть приблизно уявити собі, скільки шкоди завдасть мішанина породжених або безглузких уявлень, гідна божевільні. Одне ясно — те, що давати білоруській гитині таку книжку — означає давати їй замість хліба камінь і замість риби змію.

Приведений матеріал має, звичайно, цілком частковий характер. Але в ньому, в цій малій краплі води, повністю відбивається той висновок, який варто було б зробити на підставі більш різнобічного і детального вивчення матеріалу: вилучаючи білоруську мову зі школи, ми ведемо до розтринькування результатів величезної, багатомірової духовної праці усього народу, збиваємо думку гитини зі звичайних психологічних стежок і грубо обрізуємо її духовний світ; запроваджуючи ж мову російську, ми ставимо на шляху гитини низку труднощів, заселяємо її психіку образами мертвотними, неясними і в багатьох випадках безглуздими. За таких умов користуватися російською мовою замість білоруської можна лише на шкоду гитині, що особливо можна сказати про першопочаткові щаблі навчального процесу.

БРАТТЯ-ЧЕХИ

У світовій війні, що лютує на наших очах, перемога явно починає схилатися на бік Росії та союзних з нею держав¹. Можливо, недалеко вже той час, коли Німеччині й Австрії буде завдано вирішального удару. Яка доля жде їх тоді, сказати, звичайно, дуже важко. Одне безсумнівне: слов'янські землі², що входять до складу названих німецьких держав, за будь-яких обставин повинні бути виділені з їх кордонів. Це є заповітною надією цілого ряду слов'янських народів. Це настійливо необхідно для самої Росії. Це вимагає від нас і почуття родинної близькості до всього іншого слов'янства, і, нарешті, почуття звичайної справедливості. Багато тисяч людей умирають на полях боїв з думкою про близьке сповнення цих надій. Ті, що залишилися вдома, спрагло шукають вістей про зарубіжний слов'янсь-

кий світ, намагаються отримати ясне поняття про ті братні народи, з якими нам випадає йти пліч-о-пліч... Про один із них, а саме про народ чеський, і розповідає наша книжка.

Чехи живуть на самому краю Австрії, в лівому верхньому її кутку; там вони чисельністю сім мільйонів заселяють області Богемію та Моравію, із яких перша широким клином врізається в Німеччину. Німці й угорці щільною стіною оточують чехів, майже цілковито відділяючи їх від інших слов'янських народів*. Німецький натиск був тут такий сильний, що суміжна з Німеччиною частина Богемії майже зовсім онімечилась.

Окрім того, і в місцях, цілком заселених чехами, німців дуже багато, а всього їх у названих нами двох областях налічується близько чотирьох мільйонів.

Кордон Богемії і Моравії намічений самою природою, котра обвела його з усіх сторін майже безперервними хребтами високих гір. Віг Німеччини чеські землі відмежовані т.зв. Богемським лісом, Рудними та Велетневими горами³, від слов'янських країн — відрогами Карпат. Чимало гір є і всередині цих областей, де вони дають початок Мораві, що впадає в Дунай, Лабі (Ельбі) і рікам, що несуть у неї свої води, — Молдаві**⁴, Сазаві⁵, Бероуну, Егеру⁶.

Завдяки горам, що оточили її тугим кільцем, Чехія захищена від північних вітрів і має багатий для землеробства клімат. Близько половини чеського населення (49%) займається хліборобством, частково шовківництвом, подекуди (наприклад, в Мельницькій долині) і розведенням винограду на вино. Однак у порівнянні з іншими слов'янськими країнами землеробством у Чехії живуть не так уже й багато людей. Це відбувається тому, що тут дуже розвинена промисловість.

Із землі видобувають буре кам'яне вугілля, з гір — різну руду: залізну, цинкову, навіть срібну та золоту. Для обробки руди і виготовлення із видобутого металу різноманітних виробів у Чехії виникло дуже багато чавуноливарних і залізопресувальних заводів, що роблять великі обороти. Крім того, працює чимало склозаводів і ткацьких фабрик, зростає бавовняно-паперове виробництво і т.п. Цукор, спирт, пиво, відоме під назвою «пільзенського», — все це виготовляється у неймовірних обсягах, вивозиться за кордон і вимагає величезної кількості робочих рук. Не дивно, що робітники становлять близько третини чеського народу (36%). Ще більше людей серед німців, що тут проживають, зайнято в промисловості. Таким чином, ми бачимо, що промисловість у Чехії розвинена надзвичайно сильно. Це дуже сприяло ростові торгівлі, спорудженню залізниць, нарешті, розвитку міст.

Великих міст у чеських землях дуже багато: наприклад, головне місто Богемії Прага, Брно⁷ (по-німецькому Брюн), Їглава⁸ (Іглав), Бугейовіце (Бугвейс)⁹, Кральов-Градец (Кенігрец)¹⁰, Оломуц (Ольмюц), Пільзень¹¹ і т.д.

* Тільки поляки й словаки з одного краю стикаються з чехами.

** Автор допустився помилки. Правильно: Влтаві. — Р.Л.

Звичайно, перше місце серед них посідає Прага, Злата Прага, як її урочисто називають.

Це — старовинна столиця чеського краю, що була і залишається чеською.

Німці становлять тут не більше одної десятої всього населення.

Прага стоїть на ріці Молдаві,* котра впадає в Лабу.

Як і кожне давнє місто, Прага розпадається на декілька частин, що повільно, упродовж століть виростали одна за одною. Цих частин сім. Із них найбільш прикметні «Старе місто», «Вишеград», «Нове місто».

Поглянувши на Прагу, бачиш, що це місто з великим, значним минулим, місто, в якому слов'янське життя своєрідно змішувалося з іноземним, текло широко й розлого. Небезплідно минуло це життя; усе тут нагадує про нього. Височать вежі, що красуються багато сотень літ. Видніються старовинні бугівлі з вузькими, стрімчастими вікнами. Храми згіймають до небес свої шпилі, високі, гострі, спрямовані увись, як голка. Вкарбовується в пам'ять собор св. Віта¹², що приваблює і красою архітектури, і своїм внутрішнім убором. Пишний королівський палац¹³ (на так званому Градашні**¹⁴, в якому близько чотирьохсот кімнат. Але гарними є й багато бугівель, споруджених у пізніший час. У передмістях згіймаються високі димарі різних фабрик і заводів: мукомельних, пивних і т.п. Ограду видно, що Прага — промислове місто. На її головних вулицях — блиск, гамір, рух. Але не лише у вуличній колотнечі виявляється тут кипуче життя — воно ще більше реалізується в державній, суспільній та духовній діяльності Праги. Тут міститься Чеська академія наук¹⁵, два університети¹⁶ і два високих технічних училища, багато гімназій і шкіл, чеський музей з величезним книгосховищем, декілька сот газет і щомісячників, декілька тисяч громадських спілок та закладів. У Празі засідає так званий Богемський ландтаг, що обирається народом для відання місцевими справами.

У Празі зосереджене також управління всією Богемією. Коротко кажучи, Прага є живим серцем чеської землі. Але й інші міста, згадані вже нами, не будучи, звичайно, такими значними, все ж відзначаються і розвитком промислового життя, і благоустроєм, і любов'ю до освіти.

Що стосується чеського села, то воно відзначається надзвичайним розмахом самопідмоги. Чеські селяни спільно закупають у великих кількостях зі значною знижкою добривні порошки, паливо (кам'яне вугілля), корм для худоби, насіння. Заснують товариства для розведення племінної худоби, для продажу своїх виробів і т.п. Спільними силами осушують заболочені землі, а в надмірно сухі проводять воду і тим неймовірно підвищують урожайність полів.

Сила-силенна дрібних позичко-ощадних кас надає грошову допомогу селянам для підтримки поліпшення господарства. Зрозуміло, що грамотність тут шанується. Їще в 1900 р. на кожну сотню чехів, починаючи зі шкільного віку (шість років), припадало всього

* Влтаві. — Р. Л.

** На Градчанах. — Р. Л.

четверо неграмотних. Не дивно, що чеські селяни живуть небідно, що в них майже в кожній сім'ї отримують хоча б одну газету, що всі вони намагаються взяти участь у державному житті країни. Погано тільки те, що Чехія заселена надто густо і багатьом доводиться вирушати в чужі землі, аби знайти роботу для своїх рук.

Мова чехів найближча до польської. Хоча, крім цього, між ними можна знайти доволі багато подібного. Вкажемо хоча б на те, що і чехи, і поляки — католики. Але не чужі чехи, незважаючи на деякі відмінності, й іншим слов'янам [...]. Це — народ одного із нами кореня і звичаю. Величезна заслуга чехів перед слов'янським світом полягає в тому, що вони прийняли на себе весь тягар німецького натиску на слов'янську землю. Цією боротьбою з німцями сповнене все їхнє минуле. Про минуле Чехії і говориться далі.

* * *

Перші повідомлення про найдавнішу пору існування чеського народу йдуть від літописця Козьми Празького¹⁷. Жив він, однак, досить давно — у XII ст. від Різдва Христового. Через те на розповіді його про ті події, що відбувалися за багато сот літ раніше, поклагатись не варто. Одне можна сказати напевно: уже в VI ст. від Різдва Христового чехи проживали в своїй теперішній області. Жили вони маленькими племенами, що носили особливі назви (лучани, седличани, гечани та ін.), під керівництвом угільних князків. Однак, коли авари, а потім франки в VII ст. напали на чехів, вони зуміли об'єднатися, щоб відбити ворога. А між 871 і 899 рр. навіть склали могутню Велико-Моравську імперію, до якої входили і моравські, і богемські племена. В той же час у Чехію почало проникати християнство, яке проповідували слов'янські першовчителі — Кирило і Мефогій¹⁸. Вони готримувалися східнослов'янського обряду. Але навколо Чехії лежали католицькі землі, через те в ній почав утверджуватися католицизм; років через двісті після прийняття християнства всі чехи вже були католиками.

Державне життя Чехії в цю пору було дуже нестійким. Чеські князі ворогували між собою, кожен хотів зміцнитися за рахунок іншого і захопити в свої руки чимбільше володінь. Німці, бачачи це, набігали на чеські землі і на певний час оволодівали ними, хоч, звичайно, ненадовго. Однак шкоди вони завдавали велетенської. Нарешті, сильно висунувся вперед рід князів Пршемисловичів¹⁹, які заволоділи мало чи не всією Чеською областю. Старший з роду повинен був князувати в Празі (з першопочатку головним містом вважався Вишеград), а молодші, підпорядковані — в межах міста.

Окрім князя, державними справами займалися дума, що перебувала при ньому, і сейми (народні збори). До думи входили всі князі з роду Пршемисловичів, деякі інші, що були більш значними, а також єпископи і намісники областей.

На сейми спочатку збиралися всі вільні люди (зрештою, тільки чоловіки), але князі та дворяни уже в той час намагалися перетворити своїх селян у кріпаків. Свобода селян щораз більше й більше обмежувалася, поступово вони втрачали право брати участь у сеймах; врешті-решт на ці сейми почали сходитися тільки великі й срібні дворяни.

Князували Пршемисловичі починаючи з X ст. і дуже довго, із покоління в покоління, втримували в своїх руках чеські землі. Коли ж рід Пршемисловичів вигас, престол зайняли Люксембурги²⁰. Слід відзначити, що Чехія весь цей час поволі ставала залежною від германського імператора²¹, оскільки це був дуже могутній сусід. Нарешті, в 1346 р. на чеський престол вступив король, що став згодом германським імператором. Це встановило між Чехією і німецькою державою такі скріпи, розірвати які вже ніколи не вдалося. З іншого боку, натиск німців виявився в тому, що вони почали масово переселятися в чеські землі, особливо в міста. То був усе люд роботящий, а тому і небезкорисний; вони розвинули в краї ремесла і промисловість, оживили торгівлю; міста почали рости й багатіти. Але німці принесли з собою свою мову, свої звичаї, і увійшовши в силу, почали переробляти на свій лад порядки в краї, вводити свої закони і т.д. Від цього відпірна сила чехів, що боролися з німецьким впливом, слабшала, і край їхній почав онімечуватися.

Тимчасом, треба сказати, що завдяки зв'язкам з німцями Чехія увійшла в триб європейського життя, стала західноєвропейською країною. Це привело до того, що вже в 1348 р. в Празі був заснований університет. Так само, коли в інших європейських країнах почалося духовне піднесення, набували сили нові, сміливі ідеї — це швидко знайшло відгук і в Чехії. Із відданих цим думкам людей тут особливо прославився Ян Гус²². Народився він у селянській сім'ї, але завдяки своєму розуму та любові до знань став професором (у Празі). Це була дуже щира, чиста душею і глибоко віруюча людина, котра не могла запліщувати очі на різні недоліки католицької церкви. Коли в 1410 р. папа наказав спалювати книги англійського вченого Віклекфа²³, спрямовані проти цих недоліків, то Гус написав заперечення, стверджуючи, що Віклекф говорить правду. Папа відлучив Гуса від церкви, але той продовжував відстоювати свої думки, почав нападати на індульгенції* і започаткував релігійний рух, названий «гуситським»²⁴. Для ліквідації суперечностей в 1414 р. в Констанці був скликаний церковний собор, на який покликали і Гуса. Вірячи в істинність своїх поглядів і бажаючи захистити їх, Гус погодився; до того ж імператор обіцяв йому повну безпеку. Однак у Констанці Гуса кинули в тюрму, висунули супроти нього наклепницькі звинувачення і обговорювати його думки відмовилися, а висловили вимогу, щоб він прямо відрікся від них. Гус, звичайно, не погодився. Тоді його присудили до спалення, але навіть на вогнищі він не відступився від своїх думок, вірячи, що вони не суперечать Писанню. Прихильники Гуса продовжували його справу. До них приєдналося немало інших людей, котрі були невдоволені якщо не церковними, то державними порядками в Чехії. Городяни домагалися, щоб їх зрівняли в правах із дворянством, прагнули забезпечити собі більший вплив у сеймі; селяни, котрі до того часу були зовсім закріпачені, хотіли звільнитися з-під влади поміщиків, тим більше, що вона розрослася на німець-

---

* Відпускані листи, що їх папи продавали для примноження своїх прибутків. Людина, купивши такого листа, отримувала прощення гріхів на все життя або на певний термін, залежно від ціни індульгенції.

кий лаг до обсягів незвичайних. Ось чому, коли в Празі під орудою Яна Жижки²⁵ спалахнуло повстання прихильників Гуса, до них приєдналося багато різних людей; воно швидко перекинулося в інші місця і незабаром уся Чехія була охоплена ним. Повстанці розгромили послані проти них війська німецького імператора, здобували перемоги в ряді інших боїв, набігали на германські землі, доходили до Балтійського моря. Тільки за 11 літ це повстання було придушене²⁶. Оскільки брали участь у ньому головним чином селяни, то поразка «гуситів» особливо сильно відбилася саме на них. Вони були остаточно пригноблені і закріпачені. Зате становище дворян, особливо великих, зросло. Ще в 1395 р. вони добилися розширення прав думи, котра цілковито перебувала в їхніх руках, добилися також виключної участі у найвищому земському суді та ін. Усе це було тепер за ними надійно закріплене. Вони настільки зміцніли, що значно обмежили владу самого короля. Дещо набули й городяни — їх представників допустили до сейму (по-німецькому — ландтаг), так що вони прилучилися до управління країною. У зміцненні дворянства і міщанства, слід зауважити, було й немало хорошого для чеського народу. Німці й раніше поборювали чехів, завойовували їх, підкорювали своїй владі, переселялись на їхні землі і заводили свої порядки. Коли ж у Чехії утвердилися германські імператори, то німецький вплив розрісся до незвичайних обширів. А оскільки в Чехії були сильні тільки дворяни та міщани, то саме вони повинні були дати відсіч цьому натискові. І дійсно, більшість із них міцно держалася своєї мови та звичаїв, старалася втримати цю мову в державному ужитку, розвивала чеську писемність і т.д.

У цей час життя в Чехії вирувало. Чехи боролися з німцями, міста й дворянство — з імператором;²⁷ коли в Німеччині виникла лютеранська віра, вона швидко проникла і в Чехію, де почалася боротьба між прихильниками папи, Лютера²⁶, Социна²⁷, Гуса та ін.

Усе це сколихнуло її духовне життя, багатьох змусило задуматися над різними речами, створило попит на книжку. Як тільки в XV ст. винайшли книгодрукування, у Чехії огразу виникла друкарня, було видано Біблію чеською мовою²⁸ і почали одна за другою з'являтися багато інших книг.

За їх кількістю та розмаїттям Чехія випереджувала тоді всі слов'янські країни. Укріпилося в ній і західноєвропейське просвітництво, чому багато сприяв Празький університет. З'явилося багато чеських письменників та вчених. Ще в XIV ст. висунувся мислитель Щитни²⁹ (Штітні), після нього широкою популярністю користувалися Ян Рокицана³⁰, Петро Хельчицький³¹ та ін. Особливо розквітло чеське духовне життя в XVI ст., котре справедливо називається її «золотим віком». І раптом усе це піднесення цілком несподівано обірвалося.

Між католиками і лютеранами в Чехії здавна йшла гаряча боротьба. Не стерпівши утисків, лютерани повстали, збунтували весь

* Із решток гуситів, що злилися з послідовниками знаменитого П. Хельчицького, утворилася релігійна община «моравських братів». Вони прагнули наблизитися в своєму житті до вимог Євангелія, дотримуватися безшлюбності і т.д.

** Коли в 1526 р. із німецьких земель вигіллалася Австрійська імперія, чехи увійшли саме до неї; тут ми і маємо на увазі австрійського імператора.

чеський народ, дістали навіть підтримку з боку іноземних лютеранських князів. У справу вмішалось багато інших держав, і через повстання чехів³² мало-помалу розрослася величезна війна³³ всіх католиків проти протестантів, що тривала близько тридцяти років. Під час цієї війни чеські міста було зруйновано, населення — перебито; край обезлюднів і дійшов цілковитого запустіння. Що стосується самих чеських повстанців, то вони в 1620 р. були розгромлені імператором у битві при Білій горі. Після цього багато чехів-лютеранів було схоплено і страчено, а майно їх вігібрано: лютеранські книги чехів спалювалися, а заодно з ними й усі інші, написані по-чеськи. Все це, разом узятє, завдало чеському народові такого страшного удару, від якого він і через півтора ста літ не оговтався. Чеське життя в краї цілковито занепало. Залишки дворянства і міщанства втратили майже всяку силу в державі і стали швидко онімечуватися. Незабаром чеська мова збереглася майже виключно в селі, серед селянства, темного і пригнобленого. Правда, австрійські володарі, жадаючи ще більше ослабити місцевих дворян, надавали селянству деякі пільги; однак відновити колишнє значення чеського народу вони, звичайно, не могли. Ї стало так, що всі освічені люди розмовляли в Чехії по-німецьки. Чеські книжки зчезли. В державних установах, у навчальних закладах, у громадському житті — скрізь уживалася німецька мова. Здавалося, що німці остаточно здолали чехів. Але це тільки здавалося.

* * *

Наприкінці XVII ст. почалося відродження цілого ряду пригноблених народностей, в тому числі й чехів. Багато освічених людей згадали й усвідомили, що вони — слов'яни, але тільки онімечені; зрозуміли, що рідною мовою для них повинна стати мова чеська, якою колись виходило так багато знаменитих творів, а тепер нею розмовляє простий народ. Ці люди почали навчатися чеської мови, учити своїх дітей, писати нею книжки, друкувати газети, добиватися для неї прав у державі та ін.

Потроху таких чехів ставало щораз більше, чеська писемність розвивалася (особливо зусиллями відомих віршотворців Коллара³⁴, Махи³⁵, Гавлічка³⁶ та ін., а також учених Юнгмана³⁷, Шафарика³⁸, Палацького³⁹). Не можна не згадати, що коли чехи і старалися на когось опертися у своєму розвитку, то тільки на Росію. Вони усвідомлювали свій братній зв'язок з російським народом, вчилися російської мови, читали російських письменників, перекладали їх, викидали зі своєї мови німецькі слова й звороти...

У 1848 р. в Австрії почалися народні заворушення, чехи поставили перед австрійським урядом вимогу — зрівняти їхню мову в правах із мовою німецькою.

Чехи поступово набрали сили й зміцніли, і уряд змушений був піти на поступки. Правда, незабаром він отямився, придушив волелюбний дух чехів і цілих десять літ утискував їх, намагаючись відняти розширені в 1848 р.⁴⁰ права. До того ж німці, що жили в Богемії та Моравії, всіма силами теж старалися утримати в своїх руках панування над місцевим населенням, вдаючись при цьому до цілого ряду

дискримінаційних заходів. Але чехи все ж добилися свого! Вперто борючись, крок за кроком завойовуючи нові та нові права й поступки, вони перетворили свою область у країну дійсно чеську, країну слов'янську. В теперішній час в обидвох чеських областях чеська мова цілком рівноправна з мовою німецькою і в суді, і в державних інституціях. У міських думах чехи нерідко становлять більшість.

Велика кількість чеських шкіл і гімназій, а також чеський університет і вище технічне училище (обидва в Празі) поширюють і зміцнюють у краї освіченість*. Чеська академія наук багато робить для вивчення сучасного й минулого чеського народу. Виходить близько тисячі газет і журналів чеською мовою (деякі з них, як, наприклад, «Národní Listy» поширюються в сотнях тисяч прим.), друкуються у величезній кількості книжки, розвивається література, з'являються письменники, відомі далеко поза межами Чехії. Розвивається сила-силенна товариств⁴¹, мета яких — підтримка чеської народності. Їхню діяльність об'єднує так звана «Národní Rada» (Народна Рада). Серед цих товариств всесвітньо відомими стали сокільські товариства, що виникли порівняно недавно, вони швидко поширилися по всій Чехії, а потім і по інших слов'янських країнах. Є вони і в Росії. Завдання сокільських товариств — розвинути в молоді шляхом різноманітних вправ тіло, зробити його сильним, спритним (витривалим), загартованим. На жаль, брак місця не дає нам змоги докладніше зупинитися на них і на багатьох інших чеських спілках [...].

---

* Там, де уряд не погоджувався відкрити чеську школу, її відкривала чеська шкільна спілка.

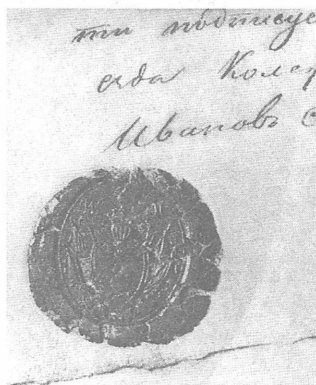
Максим Богданович
(з групового знімку)
(1911–1912)

1

2

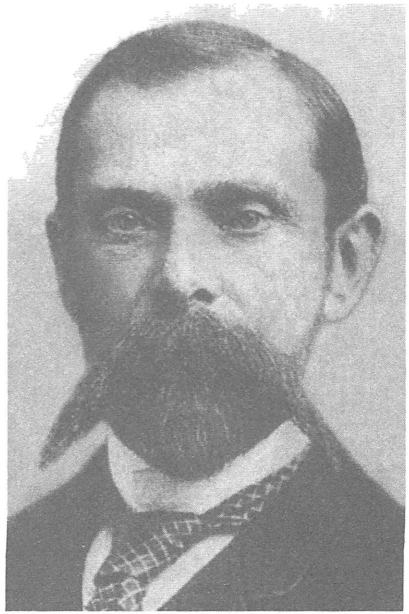

3

1. Білоруські просвітники Петро Мстиславець, Симон Будний, Симеон Полоцький, Франциск Скорина, Василь Тяпинський (з картини А. Александровича).
2. Письменник Вікентій Дунін-Марцінкевич.
3. Печатка з гербом та ініціалами В. Дуніна-Марцінкевича.

4

5

6

№ 6.

7

4. Поет Янка Лучина (*Іван Неслуховський*).

5. Поет Францішек Богушевич.

6. Поет Янка Купала.

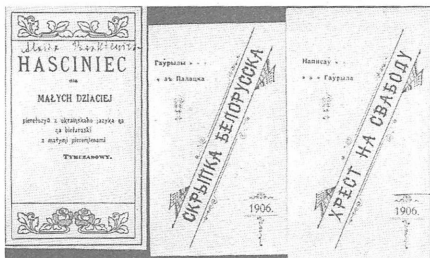
7. Обкладинка першої поетичної збірки Купали «Жалійка» (1908).

8

9

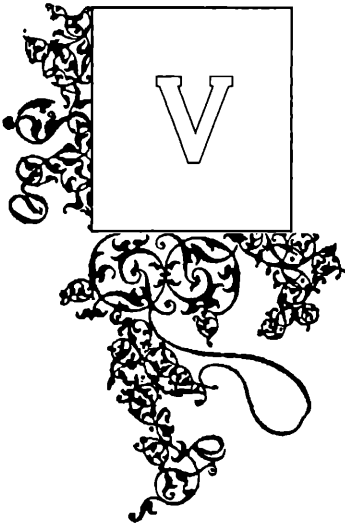
10

11

8. Поет Якуб Колас.
9. Збірка Я. Коласа «Пісні жалю» (1910).
10. Збірки поезій Цьотки «Гостинець для малых сiтей», «Скрипка беларуська» та «Хрест на свабоду», видані в еміграції (Жовква), 1906.
11. Письменница Цьотка (Алоїза Пашкевич) у народному вбранні.

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ-ЛЕБІДЬ

ЛІТЕРАТУРНО-
КРИТИЧНІ ТВОРИ

БІЛОРУСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

БІЛОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА

І.НЕСЛУХОВСЬКИЙ¹

Невелику літературну спадщину залишив по собі І.Неслуховський — лише якусь дюжину віршів... Та причину цього треба шукати не в безплідності таланту поета, а в загальному характері того часу, на який припадає його письменницька праця. На превеликий жаль, це були сумні 80-ті та 90-ті роки, коли кожну живу справу вігразу ж затискали, коли громадська думка міцно спала, коли все життя якось потьмяніло, поникло. Не треба й говорити, що ніяких ознак білоруського руху тоді не було, бо національна свідомість не могла розвиватися в народі без допомоги власної інтелігенції, а вона на той час лише тільки зароджувалася.

Щоправда, в чималому за обширом нашому краї з'являлися люди, які в той чи інший спосіб таки дійшли до національного самопізнання, водночас почало відживати і білоруське красне письменство, що було завмерло років на п'ятнадцять: передруковувався Марцінкевич², з'явилося кілька книжечок Єльського³, переклад гаршинського оповідання «Сигнал»⁴, вірші Бурачка⁵, Каганця⁶, Шункевича⁷ та ін. Але до народу ці твори навряд чи доходили, а сполонізована чи зрусифікована білоруська інтелігенція почитувала їх з усмішкою, як щось таке миле, але ні до чого не придатне. «Як же ж воно славно — думки думати та ще й, як гітлахи, мильні баньки дути»... Здобутися на відомість міг тоді хіба що «Тарас на Парнасі»⁸, який і перевидався кілька разів. За таких умов письменницька праця не могла бути хоч трохи напруженою, що й позначилося на кількості творів Неслуховського. Так і здається, що писалися вони «поміж серйозними справами», коли випадала вільна хвилина, і довго ще потім вилежувалися в шухляді автора. Проте ця уповільнена праця мала свою добру, позитивну сторону, бо завдяки цьому серед творів Неслуховського

немає письменницьких викиднів, які так нерідко бувають тепер. Талант його постав перед читачами на весь свій зріст...

ГЛИБИ Й ПЛАСТИ

Огляд білоруського красного письменства 1910 р.

I

Приглядаючися до нового білоруського письменства, можна легко зауважити одне цікаве й корисне явище — його однорідний пласт сформували сотні письменників, спадкоємців Богушевича, які найчастіше зникали після одного чи двох творів; цей пласт почав помалу де-не-де ущільнюватися, у ньому з'явилося кілька ядер, що увібрали в себе всю його яскравість, з кожним роком усе більш зростали і в своєму розвитку набирали більш-менш самобутніх кольорів.

Значення цього руху дуже важливе, бо тільки при ньому література має змогу не тупцювати на місці, а розростатися і вшир, і вглиб. Нетрудно зрозуміти, чому це так. Кожен письменник, що, виокремлюючись, виявить себе хоч би через одне це, стоїть на крок попереду письменників-одноенок, приваблює їх своєю яскравістю, як вогник метеликів, і, привабивши, гуртує навколо себе, створює літературний напрямок. Так у поступальному розвитку письменства відкладаються нові нашарування — під колір тих брил, що яскравими плямами врізалися в них.

Правда, не минулого року почався цей рух, але саме тоді розвинувся він з особливою силою. У пам'яті читача затрималося кілька нових імен і виразніше визначилися особливості літературних творів найцікавіших письменників-попередників. Останнє найбільше впадає в очі, бо аж троє з цих письменників зібрали свої твори разом, оглянулися на пройдений за кілька років шлях, переосмислили здобутки своєї праці. Гляньмо ж на них і ми.

Як і 1909 р., найбільшу увагу звертає на себе Янка Купала¹, причому не тільки масштабами своєї обдарованості, але й гнучкістю її, здатністю до всебічного розвитку. Це, богай, єдиний наш письменник, що крочить наперед, веде якусь внутрішню роботу і, чимало зробивши, не зупиняється аж до цього часу. Щоб дати уявлення про всю силу життєвих соків його таланту, ми на хвилину повернемося аж до перших кроків його письменницької праці.

Почав він з кострубятих віршів, написаних під «Бурячка», занадто розтягнутих, слабо опрацьованих щодо форми та мови, вони весь час переспівували одні й ті самі теми. Проте це не кваліть таланту, а тільки ніби якась неохайність виглядає звідусіль: бо чим, окрім неохайності, можна пояснити появу таких слів, як «Спалі вас, песні, дым (?) чырвоны (?)» («Жалейка», с.134), «Гарыста яна» («Беларусь», с.102), «Барабаніў плуг» (с.104) і т.ін. І все ж чи можна Купалу звинувачувати в цьому? Уражений образом Білорусі, що занепадає, поет уважає, що перш за все він повинен бути громадянином, він усю ува-

гу звертає на те, що говорив, незважаючи зовсім, у якій формі, як виявили себе його думки. І що б там не було, а все ж він був цими віршами душі читачів, і не тільки тому, що лилися вони від щирого серця й рідною мовою: ні, і тоді вже в його творах видно було незвичайний поетичний талант. Не раз і не два пробувалася там яскрава й міцна думка, кілька сповнених почуття гучних віршів, хоча вони, правду кажучи, відразу ж і зникали, ніби й з'являлися лише для того, щоб ліпше впала в око загальна слабкість віршів.

Те саме, здається, довелося б сказати і про «Агвечную песню» — поему, яка була видана торік, але написана ще в 1908 р. Ця низка невеличких віршів-оповідань нагадує «Жалейку»²: той самий зміст, подібна і форма, правда, більш рівна, але не дуже — і все ж вони залишають досить глибокий слід у душі читача; увесь секрет цього в їхній цільності, бо розміщені вони відповідно до однієї і тієї ж думки і весь час доповнюють і підтримують один одного. Усе життя селянина проходить перед нашими очима, і немає там жодного моменту, щоб не лилися сльози, і немає ніякого шляху до ліпшої долі, немає нічого ліпшого, ніж смерть... Безвихідь, безнадія — ось що відчуваємо в усій поемі, що тяжким каменем лягає на душу читачеві після кожної картини. Дещо в іншому тоні написано тільки «Весілля», бодай чи не найліпша частина поеми. Коли й зайве тут щось, то хіба такі слова, як «кадриля», «парад» тощо, а все інше — і жвавий ритм, і рими в середині рядків, і навіть деяка огрубленість дуже живої мови — усе на своїх місцях, усе прекрасно підібрано, відповідає змістові. Щодо найслабшого боку поеми, то, на наш погляд, — це грубий символізм, що де-не-де нагадує кепські місця з творів російського письменника Л.Андрєєва³.

Проте на «Агвечнай песні» Купала не затримався. Так, у середині 1909 р. його талант, що глухо клекотів досі під корою «Жалейки», пробився на волю й показав, яка таїться в нім краса і сила, вразивши такими віршами, як «Живо» («Наша ніва», № 29), «Ноч за ночкай ідзе» («Наша ніва», № 37), «Аггукніся, душа», «Гусляр», с. 10), «А як мы з хаткі выходзім» («Гусляр», с. 14), «Зазімак» («Гусляр», с. 52), «Памяці С.Палуяна» («Гусляр», с.55) та ін. Правда, віршів, цілком добрих щодо форми, в Купали й тепер ще не багато; до того ж, і зміст їхній не визначається особливою глибиною й незвичайністю, це, в основному, ще одна інтерпретація старих громадянських та горьковських мотивів, а також вігголоски так званого модернізму. Але все ж талант Купали зростає, розширюються тематичні обрії його поезії, він вже не голосить (чи — краще — не тільки голосить), від нього повіває сміливістю, життєвою силою, зневагою. Ця переміна змісту відбилася й на формі віршів, особливо на їхньому найважливішому нерві, що все оживляє — на виразно пульсуючому ритмі. Швидкий, стрімкий, він підмиває, захоплює читача, гіпнотизує його, не дає опам'ятатися, затриматися й несе його все далі й далі. Бодай що в усіх минулорічних віршах Купали цей ритм б'ється з великою силою і гуртує навколо себе все інше в них. Щоб сприяти йому, кінці рядків аж дзвенять, з'являються рими й усередині рядків, навіть слова до нього підбираються гучні, міцні, а коли в мові народу, що століттями гноблений, нестає їх, тоді Купала використовує нові, викувані ним самим: в жодного нашого поета немає такого багатого словни-

ка, як у Купали. Більш того, першопричиною навіть деяких слабких місць у його віршах є все те ж буйство міцного ритму. Захоплений ним, Купала не зважає на охайність окремих слів, кидается до перших-ліпших і часто поступається сенсом вірша задля його звучності. Найкращий приклад цього — досить добрий вірш «За годам год» («Гусляр», с. 21), побудований на однозвучності, на повторенні одних і тих самих рим і слів, чим дуже нагадує бурмотіння якогось темного замовляння (дивись також вірш «Гусляр», с. 5 та ін.). Ще більш неприємно стає, коли Купала намагається надати туманності своєї думки якоїсь особливої глибини, як, наприклад, у вірші «Знямога» («Гусляр», с. 20). Нехай доброю пересторогою шановному письменникові буде доля дуже подібного до нього російського поета С.Городецького⁴, який саме на таких віршах занапастив свій свіжий талант.

II

Другою цікавою з'явою в білоруському письменстві минулого року була книжка творів Якуба Коласа⁵ — «Песні жальбы»⁶. Цільною виглядає вона за своїм світоглядом, здається, що вірші її міцно зрослися один з одним, але є в ній і якась окам'янілість: протягом аж чотирьох років Колас не зробив значного кроку вперед і в останніх віршах пише про те ж і так само, як і на початку своєї праці. Звісно, тюремне життя не дає йому розвиватися й розширювати коло своїх тем. А їх у Коласа дуже мало: сумні образки нашого рідного краю, доля нашого народу, тюремні думки й життя — ось, здається, й уся тематика його творів. Спираючись на неї, він не може не повторюватися не тільки в загальному змісті віршів, але й в окремих фразах, образах.

Наприклад, ще в № 3 «Нашай доли»⁷ (1906) ми читали, що «На камінку корч пылае», але саме так він палає і у вірші «Маці»; гляньмо на вірш «У школу» і там побачимо, як «Ярка на камінку смольны корч пылае». Ці повторення значно підсилюють одноманітність віршів, які й без того не визначаються ні красою форми, ні яскравістю мови, ні образним змістом. Особливо дається це взнаки в *описах* (на наш погляд — найслабша частина збірки), бо як артист-малляр Колас не стоїть дуже високо, і не в досконалості форми, багатстві мови чи самотності малюнка цінність його віршів, а в правдивій — галекій віг усякої фальші — любові до батьківщини; ця любов, наче дивовижна жива вода в казках, оживляє їх і робить рідними, близькими для кожного, в кому є ще жива гуша, хто не забув про долю свого народу, а може й сам переживає описане в цих віршах. На жаль, тільки виключно ліричний талант Коласа рідко піднімається до особливої сили почуття; але там, де міг розгорнутися ліризм поета, розбуджений живими, справжніми почуттями (див. у «Песнях жальбы» візні «Думкі», «З турмы»), — там є й такі речі, як «Песня няволі», «Восенны дождж», «Гусі», «Восень», «Ўюцца думкі», «З турмы» та ін. Можна було б показати, що сям-там у них зустрічаються русизми, що останній вірш нагадує О.Толстого («Край мой, край...»), але це вже грібниці і, незважаючи на них, згадані вірші, як і сам Колас, повинні зайняти почесне місце в білоруському письменстві, що народжується.

Поступального руху немає і в жартах А.Павловича⁸; куди не глянь — той самий куций зміст, гумор якого губиться в надзвичай розтягнутих віршах, той самий розхристаний, що падає з ніг, ритм, ті ж самі недбало підібрані рими. Є й русизми, є й зовсім незрозумілі місця. Мабуть, і сам Павлович розуміє духовну й художню бідність своїх віршів, бо, об'єднавши їх минулого року у збірочку «Снапок», багато чого до неї не включив; але й після того вартість книжки залишилася дуже незначною. Правда, є в ній і добре: перше (що можна сказати і про всіх наших письменників), — він усе-таки опрацьовує білоруську мову і, працюючи в ній, навіть і слабким віршем дає білоруському читачеві більше, ніж добрий, але чужоземний, поет. Окрім того, є в Павловича кілька віршів, які свідчать, що він може бути справжнім поетом, тільки до цього треба докласти чимало праці і над формою вірша і над розвитком свого духовного світу.

Щодо Богдановича, то в ньому не зауважуємо інтенсивного розвитку, хоча особливості його таланту виступають вже досить виразно. Це поет-маляр. Слабкий як лірик, він усю свою увагу звертає на образність вірша і одночасно дбає про сконцентрованість його, сподіючись нагати йому особливої сили. Але залежний від таких заходів вірш інколи замість малюнка дає якийсь його уривок. Чого варта ця праця, сказати поки що тяжко, а тому відзначивши досить широке коло тем у цих віршах і бідність їхньої мови, я переходжу до другорядних поетів.

Є тут і давні знайомі (А.Гарун⁹, Г.Левчик¹⁰, Старий Улас¹¹, що переспіває Коласа, Ц.Гартний¹²), є й кілька нових імен (Чарнишевич та Пилипов), але ніхто з них не дав нічого особливо яскравого. Кращі вірші Гартного і Левчика — в «Календары». Одне лише Констанція Буйло¹³ обіцяє розвинути в справжній оригінальний талант. Як ми бачимо, рух, про який ішлося на початку статті, позначився й тут: кількість другорядних письменників значно побільшала; є зміни і в змісті віршів, які вже тяжіють до нових мотивів і завдяки цьому стають різноманітними. Що ж стосується поетів-одногенок, то їх у минулому році майже не було, а ті, що з'явилися, давали переважно добрі речі («Наша ніва», 1910 р. Див.: Каганець, Крапивка, Бубька та ін.).

Нарешті, відзначимо закінчене минулорічне видання «Беларускіх песняроў»¹⁴, що закінчилося минулого року, і збірку пісень (зібрав Гринкевич¹⁵), цікаву ще й з боку художнього. Загалом непогану пам'ять залишив по собі минулий рік в історії нашої поезії.

III

Перейшовши до оповідань, відзначимо перш за все двох письменників: Власта¹⁶ й Ядвігіна Ш.¹⁷, навколо яких згуртувалися мало не всі наші оповідальники, створивши два окремі напрямки: один складається з невеличких речей, до яких і назви ніяк не добрати: оповідання — не оповідання, думки вголос — так не те... словом, щось таке, що нагадує так звані вірші в прозі. Найчастіше там можна знайти опис природи і думок, що вона викликає, але все це блідо, нудно, безкрило; до того ж у цих творах небагато духовного змісту. Один лише Власт зміг дати в своїх образках щось цінного. На жаль, інколи він досить сильно нагадує польських модерністів («Марь»), в

оповіданнях побутової тематики втрачається найкраща якість його таланту — сумна поетичність. Проте буває, що на малюнках нашого сумного життя відіб'ється ліричне піднесення душі письменника і вплете у вінок нашої літератури свіжу яскраву квітку (оповідання «Лебядзіная песня»).

Ще один пласт прози склався з жартів, що виростили в дрібні оповідання. Вартість кращих з них — у живій мові, у змалюванні народного побуту, у тому, що вони справді своє коріння мають у народній творчості і лише розвивають її, утілюють у літературну форму, а тому близькі й зрозумілі народеві.

Найліпшою спадщиною, яку наша література отримала в минулому році від цього напрямку, були жвавi казки-оповідання Ядвігіна Ш. (написана в іншій тональності «Бязрозка» слабша), та ще деякі речі інших письменників («Ахвяра» Гурло). Сюди ж треба додати й кілька оповідань, що змістом своїм близькі до народної мудрості («Гарэлка» Я.Оклича, «Казка не казка» Н.). Хоча й невеличкі ті здобутки, але й тут позначилося загальне зростання нашої писемності.

Зрештою, з народженням театру з'явився ще один напрямок — білоруська драма, завдяки якій уперше наша мова міцною хвилею линула з села в місто.

З різних драм, написаних білоруською мовою, минулого року ставили «Моднага шляхцюка» К.Каганця й перекладні «По ревізії»¹⁸ і «Не розумом сприйняв, а серцем».

Є в нашій літературі й ще одна грама — грама життєва. 8 квітня на двадцятій весні обірвалося життя Сергія Полуяна; а яка любов до Білорусі містилася в його серці, який широкий різносторонній талант загинув з його смертю — це можна зрозуміти і з глибоко символічного, сповненого душевним болем оповідання «Веска» і з другої речі — «Хрыстос уваскрос», у якій спочатку і до кінця б'ється напружене почуття.

Тяжко гнітило молодого письменника тогочасне суспільство, та не підкорився він йому і за це поплатився життям. Не забудемо ж його в час боротьби й неволі, але нехай пробуджується в нас разом з тим і свята гордість: наше письменство нерозвинене й коструbate, але словнене воно глибоких почуттів, тримається не на грошових справах і ніколи не піде чистити чоботи капіталу!

КОРОТКА ІСТОРІЯ БІЛОРУСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА до XVI століття

§ 1. Досі ще наука, навіть галеко заглибившись в минувшину, не спромоглася висвітлити до кінця цікаве переплетіння того коріння, що вросло в доісторичний ґрунт, коріння, на якому тримається «триєдине дерево російського народу¹». Навіть те, що контурами проступає перед нами через напластування століть, зливаючись десь на історичному обрії з цариною невідомого, свідчить про культурну роздробленість російських слов'ян. Уже з самого початку розпада-

лися вони на безліч народців, кожен з яких мав окремих громадський лаг, свої особливі звичаї і, певно, власну говірку. Але помалу гурти племен, що жили в однакових географічно-кліматичних умовах, стискалися через оте саме в одне ціле, яке визначалося однако-вим економічним та громадським побутом, мовою і т.ін.; з другого ж боку, межа, що поділяла ці крайові культури, заглиблювалася все більше та більше внаслідок їхнього розвитку, залежно від поширення і увиразнення особливостей кожної частини всього крайового масиву. У процесі кожного з цих рухів, що взаємодоповнювали один одного, уже наприкінці тринадцятого століття починають викристалізуватися досить сталі формування чотирьох... народів: білоруський (що склався з племен кривичів, григовичів, радимичів і дулібів), великоруський, український та новгородський². На той самий час припадає і їхнє державне розмежування: українці на багато років були викреслені з книги життя нападами татар³, а весь інший люд почав згуртовуватися навколо двох незалежних осередків — Литви та Москви, що почали швидко обростати довоколишніми землями. На долю Москви випало стати центром великоруського народу, що саме створювався тоді зі слов'ян та фінів. Ще не маючи міцного коріння в заселеному ним краї, народ цей, що втратив мало не всі зв'язки з материнською київською культурою, змушений був новими обставинами життя формувати свій побут на нових засадах. Щодо білоруського народу, то він повністю ввійшов до Литовської держави⁴, розвивався, як і раніше, на власному, старому корені, створюючи таким чином незалежну культуру, що від самого початку відрізнялася від великоруської. Одним із виявів цього розвитку було зростання білоруської писемності, котра з того часу поволі стає на певний ґрунт.

§ 2. Спочатку в Білорусі [...] писали тільки так званою церковно-слов'янською мовою, якою, проте, ні один зі слов'янських народів у побуті не користувався. Принесло до нас цю мову християнське духовенство, що обрало потрібні для церкви книги від болгарів та сербів, бо російські слов'яни власної грамоти створити не спромоглися. Писані ж ті книги були «церковнослов'янською» мовою, яка, може, й мала право називатися свого часу «загальноросійською», бо колись вживали цю мову всі грамотні, письменні російські люди, переважно особи з духовенства. Правда, чимало з них родом були не росіяни, але вигодовані, звичайно, в «церковній слов'янщині». Це останнє виразно позначилося на письменстві: воно майже все втискалося у вузькі релігійні межі; нові галузі, наприклад, літописи чи писання для державного вжитку, створені книжниками для книжників, з'являлися знову ж таки «церковно-слов'янською» мовою. І довго, як неродючий пісок, штучним напластуванням лежала ця писемність на родючому ґрунті — народній говірці, помалу зливаючись з нею — але зовсім злитися вони не могли. У книжну мову весь час пробивалася, вростаючи в неї, народна мова, і, у зв'язку з відособленням трьох слов'янських культур, розривала її на три частини, кожна з яких випрацьовувала свій національний колорит. Таким чином, формування нашої писемності було дуже повільним, але процес убирання, засмоктування, засвоєння крайовою церковнослов'янською писемністю білоруських

народних слів, зворотів, що тривав протягом кількох століть, докорінно переробив її. А втім, був іще один шлях: з темної глибини народної творчості могла сплинути та або інша річ, позначившись на сонному плесі книжкового письменства. І це таки сталося, правда, то був лише єдиний випадок, але від нього і починається історія білоруського письменства.

§ 3. 1795 року було віднайдено московський збірник (XVI ст.), до якого, поміж іншим, увійшло і «Слово про похід Ігорів»⁵, створене близько XII ст. у Південній Русі. Воно неакуратно зліплене з різнокольорових, незалежних один від одного шматків, що з'являлися в різні часи і в різних місцях; потрапили туди і два західноросійських перекази, які знову ж таки не мають нічого спільного з основним ядром «Слова» і, безперечно, припасовані до нього, як колісь припасовували, вставляли величезні камені від стародавніх розвалених мурів у більш пізні забудови. Обидва вони почали вже перероблятися в пісні, та процес цей був на півдорозі припинений; недорозвинених, недоопрацьованих, їх було засушено на папері, неначе квіти якогось гербарію. Але й такими приваблюють нас ці твори, у них, подібно до особливих прикмет заговорів, під впливом почуття зникає звичайне зчеплення слів, скрізь пробивається хоча й мінливий, але напружений ритм, виклад стає стислим, мова міцною, і вже починають оформлюватися прекрасні образи. Познайомимось ж з обома цими заспиртованими зародками, що збереглися на сотні років.

Пісня про князя Ізяслава, який «позвонив своїми гострими мечами об шоломи литовськії... а сам під черленими щитами на кривавій траві погублений литовськими мечами. І сходила юна кров, і сказав він: «Дружину твою, княже, птиці крильми одягли, а звірі кров полизали»⁶. Пісня ця назавжди залишиться надзвичайним прикладом сконденсованості почуття, концентрації енергії викладу. Кожне слово ніби притамовує душевне хвилювання, а відтак розповідається про життєву драму, розповідається в такий спосіб, що нічого не можна ні додати, ні відняти.

У другій пісні-казці розповідь ведеться про князя Усеслава⁷, що «відчинив ворота Новгород, розколов славу Ярослава і торкнувся списом золотого трону Київського». Ця пісня, щоправда, не має такої чіткої загальної композиції, як попередня, проте її просто переповнюють образи та порівняння, що — від початку до кінця — запозичені з селянського світовісчуття, з побуту народу-землероба, що прокладав свої борозни серед безкраїх лісів; тільки він, що загубився серед грімучих борів та боліт, міг у кількох рядках стільки разів ужити той самий вираз: «скокнув лютим звіром», «плигнув вовком», «вовком рускав», «вовком дорогу перебігав». Тільки народ, що усіма думками, усім складом життя свого прикутий до хліборобства, міг описати битву такими словами: «На Немизи (ріці) снопи стелять головами, молотять ціпами харалужними, на току життя кладуть, віють гушу від тіла. Немиги криваві береги не збіжжям були засіяні — засіяні кістками руських синів». Ось до якої сили та образності викладу дійшов білоруський селянський народ, ось які квіти поезії виростали колісь на його полях!

§ 4. Кинувши, таким чином, погляд на два західноруські коштовні камінчики-самородки, яких уставлено в штучну оправу «Слова»,

побачивши те, що дала народна говірка нашому письменству, — звернемо увагу і на другу її частину, яку закладено вже в «загальноноруській» церковнослов'янській мові. Перше, що тут упадає в очі, — це брак поетичних творів, що скрізь народжувалися тільки в сорочці рідного слова. Гляньмо ширше — і побачимо загальну слабкість письменницької творчості, яку заглушила чужа мертва мова, що, як надмогильна плита, притискала її, не давала їй випростатися, розвиватися і вшир і вглиб; тому розвиток давнього нашого письменства — це поширення перш за все переписів та переказів різних давніх творів, це, далі, поширення переробок, опрацювань текстів і тільки на останньому місці — зростання творчої праці. Лише випадково можна побачити зазначене на письмі ім'я того чи іншого письменника; мало коли на матовій рівнині тієї тканини вігнайдемо штемпель часу і місце виробу. Ті самі рукописи знаходили як у Києві, так і в Полоцьку, у Володимирі. Створені, скажімо, у XI–XII ст., вони читалися й переписувалися навіть через сотні років. Таким чином, розглядаючи ці твори, не пов'язані з якимось певним ім'ям, часом або краєм, ми повинні будемо об'єднувати їх тільки за змістом, не беручи до уваги ні місця, ні часу їхньої появи. Але тут же зазначимо, що розвиток білоруського письменства чимдалі був більш багаторим і упевненим, само письменство зростало не в арифметичній, а в геометричній прогресії: так камінь, що йде на дно сонного ставка, залишає на його дзеркальному плесі тремтячий мало помітний круг, який, проте, розходиться, розширюється; в такий спосіб зростало і наше письменство. Зважаючи на це, ми розіб'ємо його на два неогнакових за розміром та обрисами шматки, перший з яких повинен охоплювати XIII і XIV ст., другий — лише XV.

§ 5. Найстарішим із західноруських рукописів, що дійшов до нас, залишається договір, укладений поміж Ригою і смоленським князем 1229 р.⁸ — перший з досить довгого переліку, де місце підупалоого Смоленська незабаром зайняв Полоцьк. Крім того, ми маємо ще кілька різних грамот: дарованих, договірних, укладальних, клятвених і т.ін., — і всього творів, пристосованих для державних потреб, що з'явилися протягом двох століть (XIII і XIV), маємо тепер близько 40; зрештою, збереглося ще п'ять релігійних книжок — 2 списки псалтирів і 3 євангелія. Цим і обмежується вся спадщина, яку гістали ми від двох перших століть нашого письменства. Порівняно з цим може здатися ліпшою ситуація, у якій перебувало письменство протягом XV ст. На цей час Велике князівство Литовське досить твердо закріпило свої межі, і білоруська земля різко відособилася від земель московських. Отже, усі стосунки поміж ними, що існували раніше, на довгий час обірвалися майже зовсім. Тому московське письменство, розвиваючись і зміцнюючись, змушене було рости без будь-яких зв'язків з письменством білоруським, становище якого, як ми вже підкреслювали, поліпшилося порівняно з попереднім часом; спричинилися до цього, треба визнати, кілька важливих явищ, які, розвиваючись, підтримували весь час одне одного. Перше, на той час білоруська народна культура вже виробилася в основних рисах, відстоялася, почала тверднути. Більш розвинена в порівнянні з культурою литовською, вона переважила останню на терезах історії, отже, все державне життя Великого князівства відбувалося в

білоруських національних формах⁹, — литовською тут була одна тільки назва, один лише етикет; білоруською говіркою відбувався суд, писалися акти і грамоти, велися переговори з чужоземними державами; по-білоруськи розмовляли великі князі та бояри, навіть литовці за походженням, бо білорусизація йшла тоді широким кроком; звичайно, свої духовні запиту вони задовольняли з книжок, писаних білоруською мовою, яка, до речі мовити, чимало вже витиснула з них церковної слов'янщини; одночасно збільшувалася і сама кількість цих книжок, бо тепер і розуміти їх стало легше, та й людеї, прихильних до читання, потрохи прибувало. Унаслідок цього піднесення в письменстві і рукописів, що належали до XV ст., дійшло до нас значно більше, ніж від попереднього. Тільки самих грамот можна нарахувати близько дев'яти десятків; поміж ними особливу увагу привертають два статuti, перший з яких даний королем Уладиславом II між 1420–1423 рр.¹⁰, а другий — королем Казимиром Ягелоничем 1468 р.¹¹ Водночас почали розповсюджуватися твори, не призначені для державного використання, найчастіше вони об'єднувалися в різні збірники. З релігійних творів доведеться відзначити два списки розтлумачених псалтирів¹² (Євангелія немає зовсім), а також — навчальне письменство: повчання Єфрема Сірина та Кирила Єрусалимського «Зібрання слів навчальних», «Григорія, папи римського, промови» і т.ін.¹³ — все переважно переклади. Окремо треба виділити кілька праць релігійно-історичного характеру, які для свого часу мали наукове значення, що частково пояснює надзвичайну популярність їх серед читачів. Тут на перше місце ми вимушені поставити ряд збірників, спеціально створених із зазначеною метою; серед них відомі «Четї-Мінеї»¹⁴, що дійшли до нас у кількох списках, і так званій «Пролог»; в них розповідалося про різних святих, описи їхнього життя давалися по місяцях і навіть днях; те саме, лише абеткадловим способом подавав «Патерик», який у зв'язку з цим отримав назву «абетковий» («абеткадловий»); зрештою, був ще і «Патерик Єрусалимський». Джерелами їх усіх були подібні збірники грецького походження. З інших речей цього ж напрямку назвемо життєпис Іоана Златоустого¹⁵, «Казаніє про богородицю» та два безіменних збірники¹⁶: в одному вміщено оповідання про муки, смерть і воскресіння Христа, про поклоніння йому трьох королів та про Олексія — Божу людину. В другому — те ж саме, але останнього розділу немає. З творів суто історичних до нас дійшов переклад відомої грецької «Хроніки Івана Малали»¹⁷ та оригінальний «Літописець російських царів», які були вміщені в одному збірнику; крім того, маємо ще «Літопис великих князів Литовських», з докладеними до нього трьома іншими історичними статтями; нарешті, необхідно згадати так званій «Літопис Авраамка», що складався з кількох незалежних частин: власне літопису, який мав більше 300 сторінок, списку російських князів, судового збірника, знов історичного переліку князів, поіменного згадування митрополитів і, наприкінці, коротенького літопису Литовської держави, викладеного на 14 сторінках. На цьому й закінчується історичний розділ нашого письменства, а разом з тим і науковий, бо поміж ними тоді сміливо можна було поставити знак рівності. Отже, хоча й однобоко розвинена, проте наука в нас все-таки була і знаходилася в ліпшому стані, ніж обездолене красне пись-

менство, до якого не можемо зарахувати жодної з тогочасних книжок, які дійшли до нас. Правда, і в інших західноєвропейських землях духовна творчість тієї пори розвивалася в цьому напрямку дуже слабо, там, як і в нас, громада читачів та письменників була вихована священиками та монахами, переважно з них самих і складалася; серед цих людей, що вважали гріховними (і нерідко викоринювали їх) хороводи, пісні, життєрадісні оповідання, красне письменство, зрозуміло, розвиватися не могло. Та в нас була ще одна обставина, що перешкождала його народженню та розвитку, — це уламки церковнослов'янської мови, котрі досить часто-густо переобтяжували тогочасні книжки і не давали білоруській національній душі вільно ввійти у сферу духовної творчості.

ЗА СТО ЛІТ

Нарис історії білоруської писемності

Біля витоків

Відродження білоруської писемності припадає на перші роки XIX ст., коли серед нашої крайової шляхти потроху почала вироблятися інтелігенція. Цим словом ми позначаємо свідомих людей, що цілеспрямовано скеровували свою діяльність на користь простого народу, навіть якщо це завдавало шкоди власним їхнім інтересам. Такою людиною на той час був маршалок Завиша¹, який 1918 р. на Віленському дворянському сеймі виголосив щире промову про відміну кріпацтва, і п. Храптович², що вивільнив своїх селян з кріпацтва, і п. Бжостовський³, що вчинив те саме, та ін. Небагато було таких людей, та кількість їх увесь час зростала, і особливо сприяли цьому праці Вільненського⁴ університету, який було відкрито в 1803 р.

Помалу в середовище нашої шляхти почали проникати нові думки, народжувалися нові поняття, пробуджувався інтерес до простого народу, народу білоруського. Величезну роль у зміцненні цього всього відіграла французька революція⁵, відлуння якої прокотилося тоді по всій Європі. Незліченними невидимими шляхами проникав дух революції в тогочасне життя, скрізь сприяючи народженню інтелігенції, згуртуванню її. Інтелігенція з'являлася навіть у тих народів, духовне життя яких давно завмерло, і починала живу працю над розвитком їхньої культури, чи, іншими словами кажучи, над національним відродженням. Але в нас за надзвичайної слабкості інтелігенції, за повної недорозвиненості наших білоруських національних почувань, у нас, кажу я, усе обмежалося кількома кроками, та й ті було зроблено завдяки деяким особливим умовам тогочасного життя. Тієї пори якраз відбувалося гаряче змагання поміж москалями й поляками (і обидва вони) змушені були згадати про давно вже забутий білоруський народ, окрім того, це заворушення пробудило в багатьох людей, переважно з полонізованої шляхти, почуття громадянина, почуття любові до рідної сторони, рідного краю, а для них це

була не Варшавщина, не Краківщина, а наша білоруська земля, білоруські казки та пісні, яких вони наслухалися ще змалку, ліси, озера, ріки нашого краю, народ білоруський, серед якого вони зростали, де були вигодувані, а навіть і білоруська мова, до якої схилилася старосвітська шляхта в хатньому вжитку — все це зрослося з їхньою душею, і, задумуючися над рідним краєм, бачили вони Білорусь.

Цей краєвий патріотизм виявляв себе, серед іншого, у наукових працях, де йшлося про наші землі, за що треба найперш подякувати Віленському університетові, який мав тоді видатні сили. З людей, що працювали в білоруській археології, слід відзначити братів Тишкевичів⁶, Пжездецького⁷, Киркора⁸; з істориків — Бантке⁹, Лукашевича¹⁰, Балинського¹¹, Липинського¹², Нарбута¹³, Ярошевича¹⁴, Даниловича¹⁵ та ін., з етнографів — Лінде¹⁶, Чарновську¹⁷, Шидловського¹⁸, Фолютинського¹⁹, Мухлинського²⁰, Голембійовського²¹, Рипінського²², а особливо Чечота²³ та Зянкевича²⁴; правда, ці вчені, як і вся тогочасна польська інтелігенція, вважали Білорусь польським краєм, та й гадали, що, розвиваючись, білоруси повинні пристати до польської культури і, раніше чи пізніше, зіллються-таки з польським народом; проте, говорячи про наш край, вони, так чи інакше, все ж допомогли його відродженню, поклали початок національному білоруському самоусвідомленню поміж краєвою інтелігенцією, а також посприяли кращому пізнанню білоруської мови.

У красному письменстві цей рух спричинився до появи творів, що польською мовою змальовували життя білоруських селян та дрібної шляхти. Романтичний напрямок, що запанував з сорокових років, цьому дуже посприяв, бо представники його цікавилися народною творчістю, народним життям. На сторінках часописів почали з'являтися білоруські казки та пісні, в оповіданнях з місцевого життя дуже часто траплялися білоруські вирази, подекуди розмова селян уставлялася цілком білоруською мовою; а звідси вже недалеко і до власне білоруських творів. Проте все це не набуло важливого значення, бо спонукане було не широкими громадськими потребами, запитами, а прихильним душевним настроєм гуртка особистостей, що зрослися з польською чи, в іншому випадку, російською культурою; до народу ці твори бодай чи й доходили, що не дивно, бо автори їх і не мріяли про справжнє задоволення духовних потреб читачів чи про розвиток білоруської культури взагалі. Найбільш цікавий з наших тогочасних письменників — Я.Чечот — у передмові до свого збірничка «Piosnki wieśniacze z-nad Niemna» (W., 1845) висловлює сумнів у тому, що колись білоруська мова здатна буде стати писемною. Другий білоруський поет — Рипінський — так і намагається заплющити очі на все, що відрізняє Білорусь від Польщі, і навіть присвячує одну зі своїх книжок «першому з білоруських селян, який спочатку навчиться читати, а потім говорити та думати по-польському». Звідси стає зрозумілим і жартівливий дух перших білоруських творів, і випадковість їхня, і навіть те, що мало не всі вони писані віршами; те саме доведеться сказати і про першу ластівку новітнього білоруського письменства — «Енеїду», перероблену з української...²⁵

НОВИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ БІЛОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Новий період в історії білоруської літератури має своєю вихідною точкою 1905 р., коли відбувся глибокий переворот у психіці народних мас; перед ними постав, виставлений із затінку на світло, цілий ряд нових проблем, що потребували термінового вирішення, традиційних же відповідей на них село ще не мало. Виникає гаряче стремління розібратися в погіях, розширити свій світогляд і, відповідно, формується громадський попит на ідеологічні цінності. На той час білоруське друковане слово стає нагальною потребою і швидко набуває широкого розмаху. Працюють легальні й нелегальні друкарські верстати, викидаючи в народні маси цілими купами різні твори, брошури, і, нарешті, навіть щотижневу соціалістичну газету «Наша доля», що виходила тиражем у 10 тис. прим., але мало не кожен її номер конфісковувався й тому її випуск було припинено на сьомому номері. Тоді, восени 1906 р., виникла й друга, більш поміркована білоруська газета «Наша ніва» (завдання якої полягало у всебічному розвитку білоруської культури, як духовної, так і економічної). Для досягнення цієї мети потрібна була наявність широких інтелігентських сил, та їх у Білорусі було дуже небагато, а про власне білоруську інтелігенцію ще й мови не було). Існувала лише невелика група людей, найбільш енергійні з них згуртувалися довкола «Нашай нівы». Ці люди й винесли на своїх плечах увесь тягар шестилітнього видання газети. Саме їм завдячуємо, що навіть щойно пережиті нами роки суспільного занепаду не стали пустою порожнім місцем в історії білоруського народу; навпаки, вони насичені діяльною й дуже цінною, хоча, на перший погляд, скромною роботою.

Упродовж шести років, номер за номером, виходила «Наша ніва», з кожним роком ширилося коло її читачів, у найглухіші закутки несла вона просте й правдиве слово. Почав видаватися календар-альманах, який за три роки отримав дві нагороду на сільськогосподарчій виставці. Було створено спеціальний друкований орган для працівників сільської господарки — «Саха»¹. Петербурзька колонія білорусів, що трималася щецо відсторонено, не реагуючи, так би мовити, на злобу дня, започаткувала неперіодичний журнал для інтелігенції — «Маладая Беларусь»². Крім того, петербурзька колонія видала кілька книг навчального характеру і цілу низку поетичних збірок, науково-популярних видань тощо.

Ще більше книжок та брошур видали білоруси, згуртовані й організовані «Нашай нівай». Закладено основи білоруського музею³, що має чимало цінних предметів. Започатковано вистави білоруського театру⁴, зроблені перші кроки в створенні білоруської музики, танцю, у вивченні національної архітектури й орнаменту. Тривають етнографічні роботи (головним чином, збирання матеріалів для білоруського словника), пошуки, що стосуються історичного минулого білоруської літератури, і т.ін., і т.ін., і т.ін.

Та й це не все: досягнення поставленої мети — піднесення рівня білоруської народної культури — було можливим лише при наявності широких інтелігентських сил, та в Білорусі культурний пласт

населення складається, по-перше, з чиновницького болота, де правлять загальноімперські покидьки, що роблять собі кар'єру на ґрунті національно-релігійного цькування, по-друге, з польських націоналістів, нарешті, по-третє, з єврейської буржуазії.

Білоруської інтелігенції не було, і її потрібно було створити. Коліскою для неї стала «Наша ніва». До єднання з народними масами «Наша ніва» прийшла в неспокійний 1906 р., пізніше вона не лише не втратила своїх зв'язків, але навпаки, неухильно зміцнювала їх; широке бродіння умів, яке спостерігали недовго в народі, правда, досить швидко припинилося, проте залишило по собі певну кількість найбільш стійких особистостей з упертою жагою знання і не менше впертим бажанням працювати на користь рідного краю. Ось ці особистості й згуртувалися довкола «Нашай нівы», що прагнула розширити їхній духовний та громадський світогляд, залучити їх до культурно-громадської роботи.

Таким чином, у Білорусі виникає досі небачене явище: народження народної інтелігенції. Зрозуміло, незалежно від них у Західному краї існував культурний клас, діяльність частини представників якого певною мірою торкалася й народних мас. Та ці представники саме що лише торкалися, та й тільки, вони були чужими в народі, що ж до осіб, яких об'єднала «Наша ніва», то варто підкреслити, що вросли вони в народі, від народу не відривалися, обізнані з усіма його бідами, потребами, болями, психологічно близькі до нього; вони знають народ і народ знає їх, — знає і вірить їм. Тому їхня праця обіцяє бути корисною й плідною, тому ми й вирішили, наважилися сказати, що культурний рух білоруського краю відчув, нарешті, під собою твердий ґрунт, що життєві сили в ньому виразно міцнішають. Найбільш суттєва частка цієї роботи, саме щоденна, дрібна, непомітна, але дуже цінна діяльність над поліпшенням місцевого життя, ніякому обліку, зрозуміло, не підлягає. Натомість розміри однієї з другорядних галузей цієї діяльності — участь у літературі вимальовуються цілком конкретно і постають перед нами в наступних цифрах. Підраховано, що в 52 випусках «Нашай нівы» за 1910 р. узяло участь 427 осіб, які дали не тільки 666 кореспонденцій з 321 місця білоруського краю, але й 115 віршів, 60 оповідань і т. ін. А це ж було два роки тому. За цей час білоруський рух ще більше зріс, зміцнів, хоча характер його не змінився. Переважала в художній творчості до цього часу поезія — як це завжди буває в історії національних відроджень. Лише останнім часом художня проза, що була десь позаду, рушила дещо наперед. На жаль, формат «Нашай нівы» не дозволяє друкувати нічого, що перебирає обсяг 4–5 друкованих сторінок. Проте і в цій, стиснутій белетристиці можна вказати на кілька творів, що безумовно позначені печаттю справжнього літературного таланту. Однак тільки літературним інтересом значення цих творів не вичерпується. Для читачів Росії, скажімо, не менше повинна важити ще й та обставина, що белетристика ця йде в народ і, по-друге, що вона йде з народу. Згадаємо, з яким пристрасним нетерпінням чекали кращі представники російської інтелігенції Росії народження саме такого типу літератури. Ми відважимося пропонувати нашу книжку увазі масового читача з твердою надією, що вона зустрине належну оцінку. Матеріали для неї подано в попередніх рядках.

Тепер нам залишилося сказати кілька слів про найбільш виразні письменницькі постаті в білоруській белетристиці.

В історії літератур зустрічаємо імена таких людей, які привертають нашу увагу своїм благородством, людей, що подавали великі надії, та рано померли і залишили по собі більше ескізів, ніж зрілих закінчених творів. Ажже ї саме їхнє життя було лише ескізом талановитого й одухотвореного художника. Та вічною свіжістю повіває від їхніх імен. Не лягає на них пил щодення. Бо ці особи не літературною діяльністю закріпили пам'ять по собі, а своїм особистим впливом на діячів літератури. Такими були Веневітінов⁵ та Станкевич⁶, таким був і С.Полуян. Не довго він жив, та довгу пам'ять залишив. Не великими, але глибокими літерами викарбував він своє ім'я на скрижляях білоруської літератури.

У боротьбі з нужденністю на двадцятій весні власною рукою обірвав він своє життя, але ї перед смертю знайшов у собі сили привітати в своєму останньому вірші «Христос воскрес» зорю білоруського відродження: «morituri te salutant»*. Небагато встиг написати Полуян, але все, зроблене ним, належить до ліпших надбань білоруського друкованого слова. Та ще більше важить для нас той дух, яким надихав він оточення, його бадьора життєдіяльна особистість, його розуміння завдань білоруського руху і широкий розмах ініціативи.

Другий письменник з певною викристалізованою індивідуальністю, притому характерною для білоруської літератури — Ядвігін Ш. За своїм соціальним походженням — це дрібний землевласник, у середині 80-х років його було виключено з Московського університету, після чого він опинився в Бутирській тюрмі. Ув'язнений, перебуваючи в тюрмі, він бере участь у колективному перекладі «Сигналу» Гаршина білоруською мовою. В 90-х роках друкує дрібні оповідання в мінських газетах. На той час припадає аматорська постановка його білоруської комедії «Злодій» — один з перших кроків білоруського театру. Виступивши в білоруській пресі при її зародженні, він потім деякий час мовчав і знову заявив про себе лише в 1909 р. З того часу багато друкувався і став чи не найбільш продуктивним білоруським письменником, який в процесі літературної роботи помітно вдосконалює свій талант. У 1909 р. було видано його невеличку поему «Дід Завала», яка, втім, нічим особливим не визначається. 1912 р. вийшла у світ невелика збірка його оповідань.

Намагаючись охарактеризувати його найбільш коротко, ми б назвали його письменником-байкарем, хоча пише він прозою, а не за літературною традицією, звичними ямбами. І справді, для такої характеристики є всі підстави. Серцевина його творчості — це невеликі оповідання, мета яких полягає в (простому чи спрощеному) вирішенні життєвих проблем, в якомусь повчанні в дусі народної мудрості. Як і кожен байкар він, так би мовити, собі на умі. Він не тільки малює картини, він щиро хоче щось довести своїми образами і при цьому завжди має готовий висновок, він не просто творить, але ї

* Ті, що йдуть на смерть, славлять тебе (лат.).

вирішує ту чи іншу життєву задачу, попередньо зазирнувши в передбачену життєвим досвідом відповідь. Він лише дає ілюстрації на заготовлені тексти. Саме як байкар він легко почуввається серед ясно-го і вирішеного, в межах не верховин духу, а там, де зручна й пристосована до життєвого вжитку добре придатна народна мудрість. Проте не варто його письменницьку постать робити обважнілою й грузькою, як це сталося, приміром, з Криловим. Бо мудрість ця, призначена на те, щоб стати розхожою монетою, знаходиться ще переважно в стадії карбування, вона являє собою відстій з найбільш важких елементів тих різноманітних оцінок, які гала народна маса нещодавнім подіям. Вона ще тільки кристалізується, ще тільки намагається широко увійти в народний ужиток і отримати підтримку в народі. Оце й надає байкам-оповіданням дещо бойової ознаки, хоча нутром своїм вони тяжіють до золотої середини.

Художні засоби Ядвігіна Ш. так само викривають у ньому кровного байкаря. Показуючи життя з точки зору середньої врівноваженої людини, з точки зору так званого здорового глузду, Ядвігін Ш. неминуче змушений при розв'язуванні тих задач, що ставить у творах, вдаватися до цілого ряду спрощень, умовностей, повинен відтворювати життєві явища в художньо непереконливому вигляді. Ігноруючи тонкощі, уникаючи психологічних нюансів, багато що відкидаючи, він малює крупними, великими штрихами. Ось чому з усіх художніх форм він особливо полюбляє алегорію і охоче користується своїм знанням тварин. Ці прості, дуже характерні для байок персонажі добре обжилися в його оповіданнях, там вони цілком повноправні громадяни. Та не насилуючи природний талант, не обмежуючи його розмах, не урізаючи собі язика, працює Ядвігін Ш., — ні, з любов'ю, старанно й ретельно випишує він фігури тварин і птахів, підмічає дрібні, характерні їхні риси, вдало користується звуконаслідуванням — і все це для того, щоб створити, як наслідок, цілком індивідуалізовані образи. Бачимо, що цей світ близький і дорогий йому, що тут він у своїй сфері.

ЗА ТРИ РОКИ

Огляд білоруського красного письменства 1911–1913 років

Охопивши поглядом список книжок, надрукованих білоруською мовою, що його тепер вміщує на обкладинці будь-яке наше видання, бачимо, що білоруське письменство розвивається. Замість однієї, виходять аж чотири газети («Наша ніва», «Саха», «Лучынка»¹, «Віеіагуś»), побачили світ уже три збірки «Маладой Беларусі», на сторінках яких знаходять притулок найбільші твори, вийшло чимало нових дрібних книжок і навіть кілька чималих, календар білоруський друкується аж у 20 000 прим., засновано видавництво, мета якого — друкувати книжки для навчання в школах, відкрито білоруську книгарню (книжкова крамниця) і т.ін.

Але не кількісне зростання цікавить нас, а зростання якості, вартості творів наших письменників. Гляньмо ж, що і як пишуть вони, та й спробуймо оцінити здобутки цієї їхньої праці.

Перше слово — про Я.Купалу і його велику, гарно вигану книжку віршів «Шляхом життя». З радістю відзначаємо, що талант Купали розвивається, з'являються нові завдання, нові способи творчості, нові форми та образи. Не лише обездолене наше слово та національні справи Білорусі цікавлять його. Уже і краса природи і краса кохання знайшли собі місце в його творах. Сям-там пробивається живий гумор. Маємо кілька сонетів (правда, небездоганих), байок, віршів на кшталт народної пісні, є спроби використання народних символів і т. ін. Головне ж те, що все це в багатьох віршах Купали виконано пречудово, зі справжнім умінням та великим піднесенням. Часто-густо зустрічаємо оригінальну будову вірша, цікаве сполучення рядків, розстановку рим, використання цезур; різноманітність ритмів при постійній легкості та сильній енергії, краса, свіжість, повнозвучність рим, що дзвенять не тільки в кінці, але й в середині рядків; звучність слів, удало пігібраних до вірша, багато чого іншого.

Усе це справляє таке враження, що не хочеться навіть і говорити про різні недоліки, без яких, відомо, у такій великій книзі не можна було обійтися. Та маємо надію, що сам Купала зверне на це увагу.

Крім того, Купала надрукував велику, на 100 сторінок, драму «Сон на могилі», написану римованим віршем, та «Павлінку» — сцени з життя шляхти (театральна проза). «Павлінка» написана бадьоро, живою мовою і, певно, припаде до вподоби нашим читачам.

Другий вигатний поет Я.Колас, письменник спокійний, простий, скрізь сам собі рівний: завжди можна бути впевненим у вартості його творів. Немає в нього чогось надзвичайно сильного, яскравого, несподіваного, та немає й слабких творів, негоречних. Не видираючись дуже високо, він затеє ніколи не зривався і не падав. Вірші його не блискучі, але постійно обдумані, добре опрацьовані, завжди в них йдеться про Білорусь, завжди вони насичені щирим співчуттям до її гіркої долі. З того, що було надруковано за останні три роки, особливо увагу привертають (крім грібних віршів) вірші-оповідання «Лісникова посада» та перший з двох, що з'явилися в №2 «Малагой Беларусі». Досконалі за формою, вони мають і влучні порівняння і щире почуття, вони засвідчують майстерність автора простими засобами створити живу і правдиву картину життя.

Гумористичні вірші А.Павловича, які, незважаючи на різні недоліки, принесли письменникові велику популярність серед білоруських читачів, в останні роки майже не друкувалися. Кілька його творів, що з'явилися в «Вітарусі» та «Малагой Беларусі», мають уже зовсім інший характер. Майстерно написані, вони засвідчують, що А.Павлович добре попрацював над розвитком свого таланту. Децхо було вміщене і в «Нашай ніве».

Ц.Гартний та Ф.Чарнишевич з'являються час від часу в «Нашай ніве», зокрема, багато їх віршів огразу надруковано в № 2 «Малагой Беларусі». Вірші такі, що ні доброго, ні кепського про них багато не скажеш, хіба, може, те, що і в них помічаємо поступальний рух. До того ж, в обох інколи зустрічаємо досить вдгалі поезії. Додамо, що Ф.Чарнишевич і тепер уже вміє писати стисло і в короткому описі дати малюнок природи або викласти свою думку, та робить це, на жаль, ненатурально, плутано.

Г. Левчик видав збірку віршів «Чижик білоруський» (польськими літерами). Ї стало зрозуміло, що хоча п. Левчик і має талант, та працює над ним мало.

З поетів «Нашай нівы» назвемо найперш А.Гаруна, від якого наше письменство може сподіватися дуже багато. Легкість, мелодійність вірша, старанне шліфування його, нове й напрочуд гарне римування — усе це оздоблює його поезію. Окремі твори визначаються силою та стислістю мови. Головне ж те, що до того всього А.Гарун ще й ні до кого не подібний, що він не став чийсь «підголоском». І в цьому бачимо запоруку того, що наші сподівання на його талант не будуть марними.

М.Богданович також збав про розвиток вірша і дав кілька низок (циклів) віршів, нових або за темою, або за формою. Сюди належать вірші, подібні до народних пісень, або ті, що писані в давніх французьких формах, та ще вірші про стару Білорусь і ще що інше.

Гладенько, як і раніше, писала К.Буйло. Л.Лобик² та Старий Влас дали кілька дуже нехитрих, але правдивих, а тому цікавих малюнків нашого села. Слід відзначити ще Я.Журбу, К.Орла, Янука Д. Орел і Янука Д. це люди, що мають і лет, і талант, та мало шліфують його. Трапляються в них часом вірші за думкою дуже сильні, та переважно всі вони з недоліками. Пилипов³ та інші — більш-менш були відомі й до цього часу. Насамкінець відзначимо, що ні Каганець, ні Цьотка⁴ протягом усього часу нічого не надрукували. А шкода.

* * *

Переходячи до оповідань, почнемо наш огляд з творів Ядвігіна Ш., яких, до речі, останнім часом не знаходимо, як раніше, у «Нашай ніве». Не оповіданнями, а байками ліпше було б назвати їх, незважаючи на те, що Ядвігін Ш. пише не віршем, а прозою. Невеличкі його твори завжди дають, як у справжніх байках, якість повчання або оцінку певного життєвого явища. Він не просто розповідає, а завжди хоче щось довести, пояснити. Як справжній байкар, Ядвігін Ш. полюбить алегорію і охоче замість людей описує пташок та звірів, на яких добре розуміється. З любов'ю малює він їх, підмічаючи різні цікаві подробиці їхнього життя, звичок — із-під пера письменника постають, наче живі, фігурки звірів, пташок, які поміж собою не менше відрізняються, ніж люди. Зрештою, мусимо згадати і про лагідний гумор, що оздоблює мало не кожен рядок Ядвігіна Ш., іншим разом гумор стає значно гострішим, і це наближає автора до таких письменників, як Щегрін⁵ та Горький⁶ у Росії*, Леманський⁷ у Польщі.

Жвавість, насиченість білоруської мови, приказки і влучні слівця, що тут завжди саме до речі — усе це щораз більше збагачує вартість оповідань-байок Ядвігіна Ш.

Відомо, що байка тепер скрізь уже в занепаді, та в творах Ядвігіна Ш. вона набирає свіжих кольорів. І незаперечно, що в особі Ядвігіна Ш. маємо одного з ліпших байкарів нашого часу, до того ж значимо, що він дуже міцно пов'язаний з народною творчістю.

* Маю на увазі, звісно, їх казки.

Т. Гушці (Я.Колас) добре вдаються різні розмови, і тому він охоче вставляє їх у свої оповідання. Велика частина написаного ним складається з коротеньких запитань і таких же коротеньких відповідей, тому й читається все дуже легко. До того ж, Т.Гуща вміє і пожартувати, і посумувати, і, розважаючи, наштотхнути читача на певну думку, від чого вартість його творів дуже і дуже зростає.

Власт надрукував лише 3–4 твори, але кожен з них може правити за приклад, як треба писати. Особливо добре написані оповідання «Сож і Няпро», — чудова казка-легенда (такого в нас ще не було, та й взагалі зустрічається не часто) і далі «Дзень рожавай кветкі», що нагадує кращі твори датського письменника Андерсена, те, що принесло йому всесвітню славу, також гарно написаний жарт, що його вміщено в № 2 «Малаг(ой) Беларусі».

Галубок⁸, як і раніше, пише жваві й веселі оповідання, до цього він має безумовну здатність. Мова оповідань завжди жива, теми досить цікаві.

Не бракує й нових письменників, що беруться писати оповідання. Серед них особливо відзначимо Новича⁹, який першим спробував білоруською мовою написати велику прозову річ. Думаю, ніхто й не заперечить, що вийшло добре. Ще більш цікавий для нас З.Бядуля¹⁰, письменник з чутливою, поетичною душею, у цьому переконують нас, поміж іншими, чудові свіжі порівняння. Гірким сміхом сповнені його твори. Найліпші з них «Горе вдови Симонихи», «П'ять ложек затирки», «Сон старого Онупрія», в яких до відомої нам теми Короленка додаються несподівані повороти, та інші. Багато хто великі сподівання покладає на молодого письменника Максима Білоруса¹¹.

Чимало було людей, що дали одне чи два оповідання, а потім не друкувалися. Наприклад, Аляхновичеві-Черкасу¹² вдався «Сон». Написаний він досить плутано, та це цілком виправдано при описанні саме сну. Живиця добре, цікаво зобразив постать свого пана Шабуновича (Льосик показав свій талант і замовк). Два оповідання (в одного оригінальна тема) надрукувала Цьотка в № 1 «Малагой Беларусі». Пристойно написаний у п.М.Кепського¹³ «Рудий Михась Кречка». Зрештою, треба було б згадати твори К.Лейки¹⁴, від якого можна сподіватися чимало вартого уваги, а також Я.Журба¹⁵, А.Язмена¹⁶, Шпета та ін.

* * *

Глянувши огразу на все білоруське письменство, бачимо, що останнім часом довершеність творів зростає, що тепер кожен пише так, як кілька років тому здатні були писати лише ліпші наші письменники. А це може означати одне: те, що в нас удосконалилася, тобто виробилася літературна мова. Кожен, хто працював над цим, зрозуміє, як радісно мені писати ці слова. Більш того, ми бачимо, як старші письменники розвиваються, як горнеться до них молодь, молоді сили, як виникають нові теми, нові способи обробки тем, один за одним з'являються самобутні твори. І не треба тепер ходити в чужі люди, щоб знайти глибокі й хвилюючі думки, щедрі почуття, красу, щоб душа раділа. Не треба, бо й самі все це маємо. Ще й інші можуть до нас звернутися, бо часом маємо те, чого їм бракує. І це

тільки тому, що є в нас письменники цілковито самобутні, такі неповторні, як, наприклад, Купала, Гарун, Ядвігін Ш., Бягуля та ін. Ї не лише через те, що описують білоруське, мало кому відоме життя. Ні, знайдеться й багато чого іншого, візьмемо хоча б національне почуття. Не бриніли, наприклад, в росіян ті струни так, як у нашому письменстві. Ї зрозуміло стає, що не лише нашому народові, але й світовій культурі несе вона свій гар.

P.S. Ми говорили тільки про ті твори, котрі (якщо не враховувати книжок та 2–3 вірші Павловича) виходили в «Нашай ніве» або у «Маладой Беларусі». Але, окрім них, видається ще газетка «Biełarus», котра якось повідомила, що в її редакції є люди, здатні писати хороші вірші та оповідання. Однак невідомо, чому ці люди поки що не друкувалися, а замість них уміщував свої твори якийсь поет Антон Б.¹⁷, в якого немає ані поезії, ані навіть розуміння, що таке білоруський вірш. Чимало віршів пише і А.Зязюля¹⁸, але про нього можна сказати тільки те, що, напевно, сказано в його паспорті: «Католик. Особливих прикмет не має». В одного тільки П.Простого¹⁹ є справжні здібності. Головна його вартість — стрункий розвиток думки та стислість і гучність мови, надзвичайно гарної за своїм складом. Але надрукував він усього 2–3 речі, та й ті були невеличкі. Більше в «Biełarus'і» і згадати нічого.

БІЛОРУСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

I

Приступаючи до характеристики й опису білоруського національного руху, визначимо насамперед співвідношення поміж ним та загальноєвропейським прогресом. Основні риси останнього визначилися цілком конкретно: саме вони ведуть у бік увираженого роздрібнювання культур взагалі й літератур зокрема. Щоб переконатися в цьому, досить побіжно оглянути ланцюг найбільш значущих і показових фактів з історії європейських культур.

Вігступивши від сучасного строкатого й багатомовного літературного життя вглиб, до часів Середньовіччя, ми опинимося в епосі, коли єдиним могутнім знаряддям духовної культури в галузі слова була латина, що відігравала роль інтернаціональної мови. Кожна людина, яка не дуралася духовних інтересів, незалежно від конкретного місця проживання в Західній Європі, обов'язково була обізнана з цією мовою, бо знатися на латині було незаперечною умовою будь-якої освіти. Майже все, що було написано тоді, писалось латинською мовою. Підсумки такої літературної продукції, що створювалася у зазначений спосіб, давно вже підбиті і є досить значущими. Вони свідчать, що, незважаючи на розпрацьованість латинської мови, вона виявилася придатною лише для наукових праць; щодо художньої творчості, то протягом кількох століть ніяких справжніх цінностей цією мовою не створено.

Проте щось вартісне, коштовне почало створюватися одразу, як тільки письменники (на чолі з Данте) звернулися до народних єв-

ропейських мов: італійської, французької, німецької, англійської, іспанської — мов неопрацьованих, але живих. Остаточний результат цього процесу відомий: єдина для всіх країн загальнокультурна література зникла, а її місце посіли основні європейські літератури, межі поширення яких визначені кількома найбільш видатними культурами.

Однак процес, який висвітлюємо, на цьому не тільки не припинився, але й невпинно розвивався. Він розширювався, поглиблювався і розростався, так би мовити, не в арифметичній, а в геометричній прогресії. Услід за культурами великого калібру на історичну сцену виступив цілий ряд більш дрібних: португальська, голландська, румунська, чеська, новогрецька, сербська, болгарська, фламандська, кельтська, фінська, естонська, литовська, латиська, грузинська, вірменська, татарська і т. ін. Цей рух, хвилі якого дійшли до нашого часу, з кожним роком наростає, міцніє і, поширюючи сферу свого впливу, захоплює навіть такі народності, як чуваші, черемиси, ескімоси та ін.

Визначне місце в цьому грандіозному зрушенні займає процес розмежування споріднених культур. Огні різноскладникові культурні масиви розповзаються по швах. За приклад можуть правити три скандинавські культури, що здавна були з'єднані та не злилися в одне ціле, а відособилися. Від інших відпластовуються слабші, близькі до них за походженням, та все ж не тотожні національно-культурні одиниці*. Від чеської культури відбруньковується словацька, від сербської — словенська, від польської — кашубська, від давньоруської відгалужується українська і, нарешті, білоруська**. Таким чином, перед нами білоруська література постає не як монстр, не як раритет, не як унікум, а як глибоко життєве явище, що знаходиться в руслі загальноєвропейського прогресу. Придивімся ближче до її минулого і її сучасного.

* * *

Нашвидку вибираючи й підсумовуючи факти, які через свою загальну визнаність не підлягають сумніву, ми переконуємося, що білоруська культура аж ніяк не є простим варіантом культури великоруської. Навпаки, в їх особі перед нами постають два самостійні культурні комплекси, що від самого початку росли й розвивалися незалежно один від другого. Відрізняючися поміж собою і на побутовій першооснові і через впливи, скеровані зовні, і на підставі подій подальшого історичного життя, вони, натурально, дійшли до далеко не тотожних кінцевих результатів.

---

* Не слід забувати і про літератури місцевими мовами, які, проте, не є органами окремих культур. Наприклад, в Італії виникають художні твори на всіх її 15 мовах, в Іспанії розвивається каталонська література, у Франції — провансальська і т.ін.

** Нагадаємо, що білоруси суцільною масою заселяють усю Могильовську губернію. Мінську (крім Мозирського повіту), північну частку Гродненської, східну — Віленської, всю Вітебську губернію, крім її верхнього кута, північну частку Чернігівської (повіту Мглинський, Суразький, Новозибківський та Стародубський), а також усі землі, що граничать з усією цією територією, Сувальської, Коленської, Смоленської губерній. Білоруське населення усіх цих областей становить 8 млн.

Справа в тому, що вже наприкінці XIII ст. (за авторитетним свіченням проф. Карського¹) білоруська народність виступає сформованою в своїх основних рисах, випереджуючи в цьому відношенні народність великоруську, яка, таким чином, не могла впливати на виникнення білоруської. Відсутність економічних скріплень поміж ними, географічні умови, які ізолювали Білорусь від північно-східних земель — усе це не залишило фактично місця для будь-яких взаємовпливів. Нарешті, в тому ж XIII ст. підійшли вони до державного розмежування, що ще більше відокремило їх. Білорусь цілковито опинилася у межах Великого князівства Литовського, а великоруські області згуртувалися довкола Москви. З цього часу життя обох названих народів, так само як і історичні долі їхні, надовго втрачають будь-яку спорідненість.

Що стосується великоруського народу, то розвиток його загальновідомий. Асимілювавши чимало фінських племен, засвоївши їхній придатний до навколишніх умов побутовий уклад і, відповідно, відхилившись від кровного слов'янства як антропологічно, так і культурно, він, на довершення до всього, пережив ще й епоху татарщини і опинився майже абсолютно відрізанним від Західної Європи. Доля Білорусі склалася інакше. Увійшовши повністю до складу Великого князівства Литовського, вона суттєво переважила своєю культурою на шляхах історії Литви і, здобувши пріоритет над нею, продовжувала розвиватися на своїх давніх слов'янських коренях. «Писарь земски (тобто державний канцлер) має по-руську (значить, по-білоруському) литерами і словы рускими вси выписы, листы и позвы писати, а неиншим езыкомъ и словы», — зазначала знаменита фраза тогочасного закону (статут 1588²), а це означало, що державне життя Великого князівства Литовського повинно було виявлятися в білоруських національних формах. Білоруською мовою відбувався суд, по-білоруськи писалися акти й грамоти, заходили в стосунки з іноземними державами, нарешті, білоруська мова увійшла в щоденний ужиток князя та його придворних. Проте закріплення та розвиток давніх культурних основ було лише одним боком у процесі поступального руху білоруської національності. Можливо, не менше тут важить і зближення Білорусі із Західною Європою, з якою вона здавна мала інтенсивні стосунки завдяки як географічним, так і економічним зв'язкам. Це зближення тим більше варто відзначити, бо саме з того часу в становленні білоруської культури бере участь не тільки сіреньке село, але й торгове місто європейського типу, місто, що організоване на засадах магдебурзького права³. Місто зробило білоруську культуру більш яскравою, багатогранною, підключило її до західноєвропейського життя і стало, таким чином, переговим формостом Західної Європи на сході.

Тому не дивно, що в епоху Відродження загальне духовне піднесення, що почалося на Заході, захопило й Білорусь. Життя завирувало, тут відбувалася, дивним чином переплітаючись, гаряча релігійна, національна та класова боротьба, організовувалися братства, що стали підпорою білоруській народності, закладалися друкарні, організовувалися школи з несподівано широкою, як на той час, програмою (в деяких викладали не менше п'яти мов), виникали вищі учбові заклади (юридична школа імені св. Яна, Полоцька академія⁴ з

правом університету і т. ін.). Усе це сприяло широкому розмахові книгодрукування, яке саме в Білорусі зробило перших кілька кроків. Основу книгодрукування заклав один з ліпших представників білоруської інтелігенції, доктор медицини та бакалавр «семи вільних наук» «Франциск Скорина зі славного міста Полоцька». Ще в 1517–1519 роках Скорина видав у Празі чеській «Библию зуполную», переклавши її білоруською мовою, а потім з 1535 р. почав «видавати» свої «биті» книжки в самій Вільні. Він, правда, не знайшов собі безпосередніх спадкоємців, проте, коли років за 40–50 в Білорусі розпочався описаний вище могутній рух, друкована білоруська книжка відіграла в ньому свою роль. В різних містах Білорусі почали працювати друкарські верстати, даючи світові книжки церковні, полемічні, апологетичні, наукові, учбові*. Суттєвим додатком до друкованої літератури була література писемна, склад якої був ще більш різноманітним. На особливу згадку заслуговують деякі художні твори, такі, наприклад, як чудова повість про Трістана та Ізольту, вигіння Тунгала⁵, сказання про Трою⁶, довге фантастичне оповідання про Александра Македонського⁷ — «Александрія» та ін. Паралельно йшла творча робота і в інших галузях духовного життя; відзначимо хоча б полоцькі розкішні літописи роботи Сальватора Розу⁸. Усе це, разом узятє, висувало Білорусь на одне з чільних місць серед культурного слов'янства, яке значно випереджувало Московщину — тогочасну слов'янську закуткову глушину, що жилася, як стороння чужоїдна рослина, духовними соками Білої Русі.

Проте вслід за описаним «золотим віком» в історії білоруської культури почався період занепаду. Прикордонним каменем спотикання поміж ними стоїть гата, коли з державного ужитку Великого князівства Литовського викинули білоруську мову, натомість запровадили польську. Наприкінці XVII ст. летаргія білоруського національного життя проявилася досить виразно. Литовська держава, з 1569 р. пов'язана унією з Польщею⁹, встигла на той час втратити левову частку своєї незалежності й самостійності. Вищий та середній прошарки білоруського дворянства дуже швидко генералізувалися. Те саме відбувалося, правда, повільніше, але в формах менш виразних і серед грібної шляхти та міського міщанства. Позбавлений класів, міцних економічно та культурно, придушений кріпацтвом, білоруський народ не тільки не міг продовжувати розвиток своєї культури, але й не був спроможний навіть зберегти те, що вже здобув досі. Лише основні, першопочаткові елементи культури (як мова, звичаї та ін.) затримав він при собі, усе ж інше, що було «вершками» його попереднього розвитку, асимілювалося, було загарбано польською культурою і з того часу фігурує під польською етикеткою, хоча, по суті, зостається білоруським.

Одним з найбільш сумних виявів зубожіння білоруської культури, беззаперечно, мусимо визнати той факт, що з життя повністю

---

* Відзначимо, що серед них Статут Великого князівства Литовського, який було видано 1588 р., є найбільш видатним фундаментальним пам'ятником національного білоруського права, що виросло на юридичних засадах, закладених ще в київський період давньоруської історії.

зникає книжка, друкована білоруською мовою. Проте сама мова, що перестала вже бути основою культурного бутівництва в Литовській Русі, все ж таки панувала в хатньому ужитку багатьох прошарків населення, навіть тих, що тяжіли до Польщі. Цим і пояснюється широкий розвиток рукописної білоруської літератури, який тривав протягом XVII, XVIII і частково XIX ст. Вона мала, головним чином, чисто практичне призначення (лікарські порадижки та ін.), хоча чимало було й винятків. До левної міри підтримувало білоруську культуру й уніатське духовенство, бо унія була визнаною майже виключно серед простого люду і вважалася в краї за національну білоруську релігію. Починаючи з кінця XVIII ст. уніатське духовенство виголошувало білоруською мовою проповіді, видавало релігійні псалми та ін.* Останнім виявом цієї діяльності був виданий у 1837 р. білоруський катехизис; через два роки відбулося возз'єднання уніатів, катехизис було знищено, проповіді білоруською мовою заборонено.

Ще більше значення для тогочасної білоруської словесності мали твори гумористичного характеру. Уже в XVII ст. можна помітити дотепне сатиричне слово на політичні й побутові теми. Автором таких послань вважався відомий красномовець Мелешко¹⁰. Списки цих творів широко розповсюджувалися по Білорусі. З цього ж часу бере початок цілий ряд білоруських комедій, що створювалися професорами риторики з місцевих колегій, а також їхніми учнями. Назвемо, для прикладу, ксьондза Цецерського¹¹, автора комедії «Doktor przymuszony» (1787), його сучасника професора риторики й поезії Забельської гімназії К.Морашевського та ін. Жива білоруська мова — ось що найперш характеризує ці твори. Нарешті, в середині знов-таки XVII ст. побачила світ віршована сатура на протестантського пастора, написана й видрукована іезуїтом. По-білоруському в ній говорить (зазначу, що дуже добре) селянин Sieńko Nalevajko, який хоче щось утямити з проповіді пастора, дуже переобтяженої цитатами з грецької. Сатура ця** була чи не першим білоруським віршем***. Вона дала початок цілому ряду гумористичних віршиків, звичайно невисокої мистецької вартості, у яких до того ж висміювалася, по-білоруськи, сама білоруська мова, — таке от собі мірило культурності місцевого панства. Як взірець зазначу банальну й тривіальну переробку «Енеїди» Котляревського, написану препоганою мовою, що належить перу смоленського поміщика Ровінського¹² (жив на межі XVIII–XIX ст., писав по-російськи). Нарешті, на останні роки зазначеного періоду припадав навіть і певний радикально-демократичний настрій. Про його наявність свідчать, наприклад, трагічні вірші селянського хлопчика Петрука з-під Крошина, дуже гостра «Hutarka Nobilja z Rustikusom, abo szlachcica z chłopotem»****, що зберігається в білоруському віленському (приватному) музеї, та інші

З них відома збірочка «Kantyczka», вуг. у 1774 р., та окремі віршовані твори «Radujsia Boży narodzie», «Nova radość stała», «Caru Chryście miły», «Kazuć ludzi» та ін., що побачили світ у 1771, 1778, 1792 pp.

** Witanie na pierwszy Wjazd z królewca do Kadlubka Saskiego Wileńskiego Ixaner. N. Sutermachra вуг. у Вільні 1642 р. (Вітання на перший в'їзд з Кралеваця до Саського Каглубка Віленського... Єрон. № Лютермарха...)

*** Кілька рядків з Біблії Скорини, що нагадують вірші, я до уваги не беру.

**** «Розмова нобілія з рустікусом або пана з мужиком».

подібні речі. Та їх варто вважати передвісниками нового періоду як в історії краю взагалі, так і в білоруській літературі зокрема.

II

Як відомо, приєднання до Росії спочатку не викликало ніяких змін в житті білоруського народу. Нівелювання, намагання підігнати його під загальноруський ранжир активно почалося лише з сорокових років, коли було відмінено Литовський статут¹³, заборонено унію¹⁴, а одночасно і проповіді білоруською мовою, друкування білоруських книжок, конфісковано те, що вже з'явилося в друку, і т. ін. Оці події і стали роз'єднувальним кордоном в історії білоруського народу, а не простим фактом розширення географічної карти Росії. Саме з них починається в житті Білорусі новий розділ, як почався він і у цій статті, що пропонована мною читачам. Вартий уваги той факт, що внутрішня сутність краю на той час суттєво змінюється. Відкрито Віленський університет, з'являється преса, зростає попит на книгу, починає викристалізовуватися інтелігенція. До розумового вжитку глибше й глибше входять демократичні ідеї — відгомін французької революції та польських повстань. Бачимо ці ідеї і в зазначених уже взірцях радикальної літератури, і в промові із закликком до визволення селян, яку виголосив віленський маршалок Завиша на сеймику 1818 р., і в скасуванні «кріпацтва» в Хрептовича, Бжостовського та ін. Ця увага до народу проявилася, безумовно, і в літературі, бо знайшла собі певну підтримку і в домінуючому тоді романтизмі, що так високо ставив народну казку, пісню, легенду. Почали виходити друком білоруські етнографічні матеріали (Чечот та ін.), на ґрунті місцевого «патріотизму» виникає особлива «крайова» література, переважно польська*.

Недосяжним взірцем для цих творів був «Пан Тагеуш» Міцкевича, що вийшов поза межі місцевого значення. Предметом крайової літератури був опис Білорусі, білоруської природи, білоруського селянства і дрібної шляхти, їхнього щоденного побуту та звичаїв. Серед цих описів нерідко знаходимо твори білоруського фольклору, зразки народної мови. Зрозуміло, діячі цієї літературної течії дещо писали безпосередньо білоруською мовою, іншим разом пробували подати до друку, обминаючи цензуру, якийсь білоруський рукопис, що ходив по руках. Кілька таких спроб мали місце в першій половині 40-х років. У часописах «Маяк»¹⁵, «Северная пчела»¹⁶, альманасі «Rocznik Literacki»¹⁷ (його видавав у Петербурзі гурток людей пробілоруської орієнтації), у нарисі «Białoruś» Рупінського**, що вийшов за кордоном, книзі Барщевського «Szlachcic Zawalnia» та ін. було вміщено, в той чи інший спосіб, декілька білоруських віршів***, проте мало чим визначальних. Деякі з них належать перу вже згаданого Барщевського, відомого «крайового» письменника того часу.

* У російській літературі можна згадати твори Ф.Булгаріна, що походив з Вітебщини, та ін.

** Той самий Рупінський створив повчальну поемку «Niacyżsić», що витримала за кордоном три (?) видання. Невигадлива за змістом, вона написана доброю білоруською мовою.

*** Звичайно, народних.

Вагомішим був внесок у білоруську літературу, зроблений Яном Чечотом. Близький друг Міцкевича, він за молодих літ брав разом з ним участь у діяльності відомого таємного товариства «філоматів»¹⁸, у 1823 р. його було заслано до Оренбурга, де він прожив 10 років, пізніше, повернувшись до Білорусі, до самої смерті був бібліотекарем у Щорсівській бібліотеці графів Хрептовичів. Щирий демократ, він гаряче полюбив білоруський народ, збирав та видавав твори народного письменства, писав білоруською мовою брошури моралізаторського характеру (правда, вони не були надруковані), а в збірці «Piosnki wieśniacze» 1844 р. видання вмістив зо три десятки власних віршів білоруською мовою, у яких відчувався вплив народних пісень. Стиль було дотримано настільки вдало, що твори неодноразово переруковувалися різними етнографами як автентично народні.

Усі ці спроби надрукувати, вдаючись до різних хитрощів, кілька білоруських речей, завершилися появою в 1846 р. п'єси «Sielanka» В.Дуніна-Марцінкевича, написаної частково польською, частково білоруською мовами (для цензури вона була названа польською). Однак після цього «дбайливе» око цензури стало більш пильним і в історії білоруського друкованого слова настає десятилітня перерва. Проте, зрозуміло, рукописна література продовжує розвиватися, хоча обличчя її дуже змінюється. Вже відмерла та її частинка, що призначалася для щоденного практичного вжитку сільській шляхті та міщанству. На передній план вийшли твори віршовані, переважно гумористичні. Поява їхня була фактично безцільною: неграмотний народ ці твори знати не міг, для інтелігенції ж вони не були хлібом духовним, це був звичайний доважок, додток до літератури польської або великоруської. Підкреслюємо це, бо погібне становище тривало аж до останнього часу і наклало глибокий відбиток на все минуле білоруської літератури; біда її в тому, що вона не мала ані читачів, ані письменників — були лише аматори білоруської словесності. Проте це не перешкодило, зрозуміло, з'явитися й цікавим білоруським творам. Відзначимо серед рукописів 40-х років дотепну жартівливу поему «Тарас на Парнасі», де, серед іншого, знаходимо випадки проти Греча¹⁹ й Булгаріна²⁰. Написана жвавим пером, доброю білоруською мовою та бездоганним віршем, вона набула широкої популярності й перевидавалася півтора десятка разів.

Ще більше цікавого знаходимо на межі шістдесятих років, за часів епохи «великих реформ». Упродовж цього десятиліття життя в Білорусі дуже еволюціонувало, демократизувалося, а це не могло не позначитися на білоруській літературі. Остання зростала, розвивалася, період суспільного піднесення був періодом піднесення і для неї. Щойно почалися послаблення, викликані севастопольською війною, і білоруська література висувається наперед на чолі з уже згаданим В.Дуніном — Марцінкевичем.

Народився він у 1808 р. в сім'ї дрібного орендаря; дитинство провів на батьківщині, в Бобруйському повіті Могильовської губернії. Закінчивши в Бобруйську середній учбовий заклад, деякий час вчився у Віленській василіанській колегії та в Петербурзькому університеті. Закінчивши останній, перебував на службі в різних мінських канцеляріях. У 1858 р. покинув службу і оселився під Мінськом у маєтку Люцінка, де й помер у 1885 р.

До першого твору Марцінкевича, п'єсу «Sielanka», знаменитий Моношко²¹ написав музику і в 1852, 1853, 1855 рр. цю п'єсу з великим успіхом ставили в Мінську, а це знов спричинилося до того, що білоруська мова торувала собі дорогу із села до міста. Услід за цим з'являється друком чимало білоруських поем Марцінкевича* та в 1859 р. цей процес переривається — посилюється цензурний догляд і перекладені Марцінкевичем дві перші пісні з «Пана Тадеуша» при виході в світ були конфісковані. З того часу він уже нічого не друкував, хоча й продовжував писати: відомі нам його вірш «Весна, голод, перепала» та чотири комедії...

Письменник грімзкий і важкий, що зосередився виключно на епосі, Марцінкевич писав віршем незграбним і неповоротким, абсолютно далеким від вимог білоруської прозої (вплив польських взірців).

Можна навіть сумніватися, чи взагалі він був поетом. Характерне, наприклад, те, що провівши значну частину свого життя в селі, він зовсім не відчував природи і не дав жодної картинки її, хоча описував винятково сільський побут. Зрештою, йому не можна відмовити у знанні білоруського села і в певному зображальному таланті, а зрідка і в жвавості письма.

Найбільш повно ці якості виявилися в першій пісні поеми «Нарон», яка й досі викликає інтерес. Проте заслуги Марцінкевича перед білоруською літературою полягають все ж таки не в галузі мистецьких досягнень, а ширше — в ситуації історичній. Їх вбачаємо в тому демократизмі, яким просякнуті сентиментально-народницькі поеми Марцінкевича, в тій гуманістичній тенденції, що виразно проступає з кожного його рядка і яка, як для того часу, була дуже й дуже не зайвою. Нарешті, зазначимо, що багато пишучи, багато друкуючи, він збуджував довкола себе, своїх творів розмови й полеміку, нагадував про існування білоруської мови, про зародження білоруської літератури, наводив на роздуми про подальший їхній розвиток. Тому й не дивно, що він став центром білоруського письменницького гуртка, до складу якого увійшли особи, що наділені були значно більшим талантом.

Серед них найперш треба назвати дуже здібного «крайового» поета Владислава Сирокомлю (Кондратовича)²², що був популярний свого часу й в Росії. Відомий своїми польськими творами, він, проте, багато писав і білоруською мовою²³; однак друком ствердити цей бік своєї діяльності йому не вдалося (виняток становить його революційний твір «Заходзіць сонца»). Усі його білоруські рукописи чекають на свого видавця. А.Куркор зазначав, що пісні Сирокомлі співають у Білорусі разом з народними. Чимало білоруських творів залишив і талановитий послідовник Сирокомлі польський поет Вінцук Каратинський²³; однак і вони, за винятком одного, не були надруковані. Ще більше писав по-білоруськи Артем Вериґа-Даревський²⁴, який ніде не друкувався. Серед визначних його праць назвемо переклад «Конраґа Валенроґа» Міцкевича, поему «Братом ліцвінам», гумористичні повісті «Паўрот Міхал-

* «Нарон» (1855 р.), «Wicczernice» (1855 р.), «Купаґа» (1856 р.) у книзі «Сіекаву́? — Прeczytaj», «Sieroŭskije dažynki» та «Wiersz Nauma Pryhaworki» (1857 р.) у книзі «Dudarz Bieloruski»). «Pan Tadeusz» (1859 р.), дві перші пісні. Нині все перевидано.

** Наприклад, лібрето для казки відомого музиканта Лопатинського та ін.

ка», «Быхаў», «Гутарка з пляндроукі на зямлі Латышскай» та ін. Сучасники ставили їх досить високо. Продовжуючи огляд, зазначимо, що згаданий вже нами відомий місцевий вчений А.Киркор писав для народу популярні білоруські брошури та друкувати їх не мав можливості. Так само майже не друкувалися, хоча й писали білоруською мовою, поети Ялегі Франціш Вуль, Н.Короткевич, Юліан Лясковський, Якуб Т-ки, Юліан Мрочек та багато інших. Не вдаючися до оцінки їхньої творчості, підкреслимо все ж: від 40-х років білоруське письменство значно просунулося вперед. Поле обсервації його, безперечно, розширилося. Життя білоруського села, сільські пейзажі, щирі людські почуття й переживання, простий невишуканий жарт — все це знайшло своє місце в тогочасній літературі. Звичними стали для літератури демократичні й національно-білоруські тенденції, що досягали часом виняткової яскравості й виразності. Зрештою, еволюціонувала й сама форма творів, хоча відсутність добрих власне національних взірців була для білоруських письменників досить відчутною.

На той час білоруська мова вживалася і з певною практичною метою. У 1862 р. вийшов «Elementarz dla dobrych dzieciak katoliczon» (Варшава), яким користувалися в приватних сільських школах. Побачили світ і білоруські видання, що походили з державних, урядових верхів*. Польські повстанці 1863 р. зі свого боку випустили в світ кілька видань білоруською мовою. Серед них «Музыцкая праўда», «Гутарка старога ззета», «Передсмертны разгавор пустэльніка Пятра» та ін. К.Калиновський²⁵ видавав у Білостоці навіть білоруську газету «Гутарка» (віршовану), підписуючись псевдонімом «Яська гаспадар з-пад Вільні». Тоді ж виникає цікавість до білорусів і серед російського суспільства «Ми завинили перед вами ... Ми, російське громадянство, наче забули про існування Білорусі», — писав славнофільський «День»²⁶ і планував видавати газету білоруською мовою. Проте газета не з'явилася, а уряд офіційно заборонив білоруські театральні вистави та білоруські книжки, за винятком етнографічних, унаслідок чого білоруську літературу знову придушено, знову вона приречена на жалюгідне існування в рукописах. І в такому становищі вона перебувала цілих 15 років**.

За цей час Білорусь дуже еволюціонувала, тут народилося нове покоління інтелігенції, що виховувалося під знаком народництва, знайомилося з соціалізмом й подекуди знову виявляло зародки білоруського національного самоусвідомлення. Розвивалася й білоруська етнографія. З'явилося чимало видань народної творчості, укладених Гільфердингом, Дмитрієвим²⁷, Безсоновим²⁸, Шейном²⁹, Дембовецьким³⁰, Романовим³¹ та ін. Було видано білоруський словник Носовича³² обсягом в 30 тис. слів. Зростала й білоруська рукописна белетристика, продовжували працювати й попередні письмен-

* «Рассказы на белорусском наречии», (видання Віленської навчальної округи (1863), «Бяседа старага вольніка з новымі пра іхнае ззета» (Могильов, 1861). Книжка пояснює скасування кріпосного права. На ту саму тему написано два великі вірші Блуса в «Могильовських Губернських Ведомостях» (1861).

** Упродовж цього часу з друку вийшли лише книжечки «Прбагачтва ды беднасць» (Женева, 1881), переклад з української «Pan Tadeusz» переклад А.І., ч. I, 1882 р. та декілька білоруських сценок Гр. Кульжинського (у 70-х роках).

ники, до них приєднувалися й нові імена, наприклад, Хвелько з Рукшениць (Фелікс Топчевський³³), вітеблянин, серед численних творів якого кращими вважаються «Гаспадыня», «Саўсім не тое, што было», «Вечарынка» та ін.; Ольгерд Абухович³⁴, що жив у Слуцьку й залишив, поза великою кількістю оригінальних віршів, ще й перекладу з Міцкевича, Сирокомлі, Лермонтова; Опанас Кисель³⁵ з Могильова, що писав прозу та вірші; Ян Шемет-Полочанський³⁶, Егалковський та ін.; в соціалістичному дусі писав Агам Гуринович³⁷ (на початку 90-х років).

Наприкінці 80-х років білоруські твори починають знову з'являтися на сторінках місцевих газет, «Календарь Северо-Западного края» і навіть окремими виданнями. Передруковано було, наприклад, «Гапона» Марцінкевича, з'явилося кілька видань «Тараса на Парнасе» та ін. З нових творів, що друкувалися тоді, відзначимо жартівливу поему Шункевича³⁸ «Сцяпан і Тацяна» та ще звернемо особливу увагу на вірші Янки Лучини (Іван Неслуховський). Нечисленні, проте збайливо оброблені, вони визначаються і літературністю й безперечною талановитістю. Темі їхні різноманітні, у змісті проступають народницькі й національні тенденції. Ці тенденції вже знаходили вігдуки серед місцевої інтелігенції, особливо серед народницьких гуртків, білоруських студентських земляцтв та ін. Зокрема, одне з них (московське) переклало й видало в 1891 р. оповідання Гаршина «Сигнал». Приблизно в той самий час група білорусів-соціалістів почала випускати нелегальну газету «Гоман», того ж 1891 р. в Галичині виходить книжка Мацея Бурачка «Дудка беларуская», а в 1894 р. в Познані — збірка Симона Ревки «Смык беларускі». Обидві речі належать перу цікавого білоруського діяча Францішка Богушевича.

Народився він у 1840 р., навчався в Петербурзькому університеті, був у Білорусі народним учителем. Брав участь у повстанні 1863 р., поранений. Пізніше закінчив у Ніжині юридичний факультет, займався судовою практикою в різних місцях Росії, наприкінці життя — у Вільні. Помер у 1898 р. Твори його глибоко просякнуті національним та демократичним духом, вони не вирізняються філігранністю опрацювання, проте мають величезну енергію самовираження. Вірш його простий, суворий, зрідка цю суворість підмінює гумор. У передмовях до своїх книжок Богушевич чи не перший виявляє себе як проповідник загального національного відродження білорусів, доказуючи, що вони є окремим, самостійним народом.

У ті ж 90-ті роки виступає з низкою русифікованих білоруських оповідань не позбавлений таланту А.Пцолка³⁹, а вслід за ним М.М.Косіч (переклад байок Крилова, оповідання «На перасяленне» та ін.). Одночасно друкує кілька популярних брошур О.Єльський. Були й ще деякі видання. У такий спосіб білоруська література увійшла в ХХ ст.

На той час у краї виникає чимало національних та політичних течій і організацій, білоруських гуртків. Один з них відіграв у білоруському відродженні визначну роль, народивши помірковане «Товариство білоруської народної просвіти»⁴⁰ та «Білоруську революційну спілку» (1902—1903). Перше виявило себе через видання часопи-

* Зібрано до книг «Очерки и рассказы из жизни белорусской деревни (1906) та «Очерки и рассказы из жизни Белоруссии» (1910).

сів «Калядная чытанка» та «Вялікодная чытанка». Серед інших фактів «культурницької» діяльності відзначимо видання збірочки віршів Я. Лучини «Вязанка» (для цензури її було названо болгарською); у Кракові побачило світ кілька перекладних книжечок Конопницької, Ожешко, Сенкевича («Wiedźma», «Janka muzykant» та ін.); у Мінську, Петровщині, Карлеберзі відбулися театральні вистави (під стягом українським) та ще й інше. Крім того, «Білоруська революційна спілка»⁴¹, що незабаром змінила назву на «Білоруську соціалістичну громаду», видала при сприянні РР кілька брошур та прокламацій, як, скажімо, «Хто праўдзівы прыяцель беднага народу», «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы ідуць», «Песні...» У такій складниковій якості білоруська література опинилася на межі подій, що поклали початок напущенню історії всіх народів Росії з нового рядка.

III

1905 рік є тією віхою, що накреслила перелом в історії білоруського відродження. Події, пов'язані з цим роком, спонукали народні маси розібратися в довколишньому житті, спородили гарячковий попит на ідеологічні цінності. Писати для цього масового читача необхідно було перш за все зрозуміло й доступно, тому й сама собою виникає думка звернутися до білоруської мови. З'являються видання «Білоруської соціалістичної громади», друкуються білоруською мовою прокламації деяких інших партій⁴², з'являється белетристика яскравого політичного спрямування. Варто згадати тут ще й збірки «Скрыпка беларуская» та «Хрэст на свободу». З агітаційних брошур назвемо видання БСГ «Чы бугзе для усіх зямлі», «Щто такое свабода», «Як зрабіць каб людзям стала добра на свеце», «Як мужыку палепшыць сваё жыцце» та ін.

Нарешті, наприкінці 1906 р. у Вільні виходить перша легальна білоруська газета «Наша доля» — виразно радикального спрямування. На сьомому номері її було закрито. Проте в той самий час починає видаватись щотижневик «Наша ніва» (Вільня), що готримувався більш поміркованих засад і зосередив навколо себе весь білоруський актив, усі національні сподівання. Деяко раніше група білорусів, що жили в Петербурзі, заснувала видавниче товариство «Загляне сонца і ў наша аконца», заходжувалася щого видань підручників, творів деяких нових, а також і старих білоруських письменників (Бурачка, Марцінкевича, Купали) і т.ін. Ця культурна діяльність як петербурзьких, так і віленських білорусів отримала співчутливий вігук і підтримку. Хвиля суспільного піднесення на той час уже спала, і Росія вступила до пам'ятної усім смуги реакції. «Наша ніва» проводить неспинну просвітницьку роботу. Мета її — багатогранне відродження білоруської народної культури й, відповідно, перебуваючи на твердому демократичному ґрунті, вона пробила собі дорозу в найглухіші закутки Білорусі, в найтемніші проширки населення. Для багатьох тисяч людей «Наша ніва» стала

* З неревольюційних видань відзначу брошури «Аб чым у нас цяпер гамоняць». Борисов, 1906 та «Нутарка аб том, jakaja мае быць «Ziamlja i Wolja», 1906, віршоване оповідання, п. А. І.

першою газетою, яку вони прочитали, першим джерелом знань, на якому не позначилася казенщина, стала словом друкованим, але простим і зрозумілим, своїм. До білоруського селянина, що звикся вже з думкою, що він «хам» і «мова» його «хамська», «Наша ніва» звертається його «мовою», викликаючи в читача повагу і до неї і до себе самого, виховуючи в нього почуття власної гідності. У білоруському краї, понівеченому національною боротьбою, «Наша ніва» вперто нагадувала про необхідність поважати права кожного народу, цінувати кожну культуру і, зміцнюючи власні підвалини, широко користатися набаннями культури — як польської, так і великоруської, української. Це, а також чимало іншого, слід мати на увазі, розглядаючи значення скромної щотижневої білоруської газети обсягом в один друкований аркуш.

Ось уже дев'ятий рік працює «Наша Ніва» в цьому напрямку. Її неодноразово конфіскували, редактор відбував термін у в'язниці, заборонялося читати газету військовим та духовенству, ще й серед народних учителів та учнів сільських семінарій її було заборонено. Російська преса, субсидована зверху, цькувала її, стверджуючи, що буцімто «Наша ніва» видається за рахунок поляків для послаблення в краї великоруських позицій, і підготовки ґрунту до його колонізації. З іншого боку, органи польського націоналістичного шовінізму вбачали в ній хитре знаряддя русифікації білорусів-католиків, створене на гроші казни. Та все це не зламало видавців «Нашай нівы», не змогло стримати розвиток білоруського відродження. «Наша ніва» йде до селян, і тримаються вони своєї газети міцно. З усіх боків надходять до неї писані мозолистою рукою селянина-білоруса дописи, вірші, оповідання, статті. Розширився сільськогосподарський вігділ і на його основі утворено спеціальний щомісячник «Саха» (Мінськ, 3-й рік вид.). Для білорусів-католиків видається латинкою щомісячник «Вістагус» (Вільня)*, для білоруської молоді — щомісячник «Лучынка» (Мінськ), для інтелігенції літературно-публіцистичні збірники «Маладая Беларусь» (С.-Петербург)**.

Упродовж п'яти років виходить «Беларускі каляндар» «Нашай нівы» (10000 прим.), який на сільськогосподарських виставках отримав кілька медалей та схвальних відгуків, і навіть чорносотенна преса вимушена була визнати його заслуги, давши йому дуже високу оцінку. Нарешті, єврейською мовою виходить часопис «Литва» (Вільня), спеціально створений для пропаганди ідей литовського та білоруського відродження. Засновано цілий ряд книговидавництв («Загляне сонца і ў наша аконца», «Наша хата», «Палачанін», «Беларускае выдавецкае таварыства» та ін.), що випустили в світ уже чимало книжок, наклад яких перевищує чверть мільйона.

Проте, зрозуміло, однією літературною діяльністю білоруський рух не вичерпується. Не можна не згадати добрим словом білорусь-

* Його клерикальний характер, що звучав певним дисонансом у білоруській періодиці. Втім, «Вістагус» не цурається ні національних, ні демократичних тенденцій, хоч і виявляються вони не дуже виразно.

** У 1914 р. починає виходити орган білоруського студентства «Раніца». З'явилися одноденки: у 1912 р. у Вільні «Крапіва» (гумор), а наприкінці 1914 р. там само інша одноденка (на допомогу жертвам війни).

кий музично-драматичний гурток у Вільні, що сприяє розвитку білоруської сцени, пісні, музики, танцю. Не обмежуючи свою діяльність лише Вільнею, труп з великим успіхом гастролює по всій Білорусі, заїжджаючи мало не в кожний міський та сільський центри. Усе частіше організуються й самогійальні театральні вистави по різних місцях. Слід згадати ще й про наукові гуртки, що досліджують історію та культуру Білорусі (С.-Петербург, Нов. Олександрія), про організацію білоруського національного музею. Засновуються приватні книжкові магазини, йде підготовча робота, спрямована на відкриття білоруських шкіл (неофіційних) і т.ін. Усе це сприяє тому, що білоруська мова починає проникати в сфери культурних верств, нею користуються в торговельній мережі, при організації виставок, під час костельних проповідей тощо, та головне значення всього цього полягає в іншому. Воно — в народженні білоруської народної інтелігенції, покликаної до життя подіями 1905 р. Зусиллями білоруських видань вона стала на ноги і тепер, нарешті, виростає й змужніла. Селянин з особливою духовною формацією, робітник, народний учитель — ось з кого вона складається. Усе це люди справи, а не слова, люди, що є невід'ємною часткою народу. З іншого боку, це люди, для яких лише одна мова близька, дорога, зрозуміла — мова білоруська. Це люди, що не насилують ні себе, ні думку свою, звертаючись до неї, а навпаки, стають, так би мовити, на торований шлях, добре відомий і рідний. Спираючись на цю інтелігенцію, білоруський рух починає відчувати під собою міцний ґрунт. Бо вона є основним читацьким осередком для білоруських видань, вона ж на своїх плечах тримає найбільшу частку письменницької праці. Щоб уявити собі, якою масовою є участь народної інтелігенції у створенні літератури, досить буде довідатись, що лише «Наша ніва» в 1910 р. вмістила 666 кореспонденцій з 320 місць, 69 оповідань 30 різних авторів, 112 віршів 24 поетів і низку публіцистичних статей, написаних 32 особами з різних регіонів краю. Придивімся ближче до найбільш видатних представників цієї літератури, цікавої не лише тим, що вона йде до народу, але й тим, що виходить з народу.

* * *

До цього часу в білоруській літературі, як це звичайно зустрічаємо в народів, що лише починають своє відродження, головну роль продовжує відігравати поезія. Тут перш-наперш привертає увагу поетеса Янки Купали, письменника виняткових здібностей, правда, дещо одноманітних. Колишній робітник сільської винокурні, він одразу ж заявив про себе першою книжкою віршів («Жалейка», 1908) і з того часу продовжує привертати до себе увагу білоруського читача. Правда, необроблені, хаотичні вірші «Жалейки» більше вражають темами, завжди яскраво громадянськими, вартості ж мистецькі ще досить слабкі. Проте окремі місця примушують визнати за Купалою дуже й дуже здібного поета, який просто ще не навчився використовувати свій непересічний талант. «Агвечная песня» — лірична грама, що побачила світ у 1910 р. — ще виразніше вказувала на талант Купали. Маючи безперечний ідейний зв'язок з віршами «Жалейки», вона в художньому відношенні значно вища і залишає вра-

ження більш глибоке. Вигана того ж року збірка віршів «Huślar» засвідчила ще й те, що обдарованість Купали здатна еволюціонувати — коло тем розширюється, удосконалюються творчі прийоми. Проте все це найбільш повно проявилось в останній, найліпшій книзі поета, розвиток якого йде бурхливо й неспинно, — а саме в збірці «Шляхам жыцця» (1913). Перу Купали належить ще й драма з сільського життя «Паўлінка», написана хорошою прозою, та лірична драма «Сон на кургане», що побачили світ нещодавно.

Виняткова ритмічність — ось головна якість віршів Купали, яка підпорядковує собі всі інші. Його бурхливі, стрімкі ритми захоплюють, гіпнотизують читача, не даючи йому затриматися, опам'ятатися, змушують коритися їхній владі. Саме цим обумовлено все догadne і від'ємне у віршах Купали. Розмаїття рим, яскравих і повнозвучних, що дзвінко виявляють себе не лише в кінці рядків, але й всередині, дивнозвучні слова, енергія висловлення — все це визначальне для поезії Купали. Проте властиве їй ще й інше: відсутність точності в епітетах, неясність фрази, незавершеність форми вірша в цілому, бо над усім панують милозвучність і ритмічність, усе приноситься їм у жертву. Лише в останні роки ці недоліки почали щезати, а відтак в особі Купали почав поставати не тільки «поет іскри Божої», але й вправний майстер своєї справи, що розширює коло своїх тем, форм, стилів, філігранно працює над загальною архітектонікою твору, конструкцією строфи, комбінаціями і т. ін.

Безперечним талантом наділений і Якуб Колас, в минулому народний учитель. По-білоруськи друкується з 1906 р. Збірка його віршів «Песьні жальбы» вийшла в 1910 р., пізніші твори розкидані по сторінках різних білоруських видань. Багато в чому творчість його нагадує нам Нікітіна. Це письменник простий, спокійний, завжди сам собі рівний. Немає в нього чогось особливо міцного, яскравого, несподіваного, проте немає й слабкого, неважливого. Вірш його, може, й не блискучий, але завжди продуманий, старанно й професійно оброблений. Селянське життя, тяжке але й поетичне в чомусь, сільські пейзажі, національно-громадянські мотиви, тюремна самотність в'язня,* — ось цим і обмежується предметне коло його поезії та стільки в ній любові до рідного краю, стільки невідробного щирого ліризму — що й не дивує велика популярність Коласа серед білоруських читачів.

В оглядах білоруської літератури до імен цих двох поетів звичайно приєднують і моє ім'я. Частка віршів, що належать мені, склала збірку «Вянок» (1913). Звичайно, я можу дозволити собі лише характеризувати, а не оцінювати їх. Зазначу, таким чином, що творчість моя була скерована переважно на розширення, збагачення кола тем та форм білоруської поезії.

З інших білоруських поетів у самостійну величину починає формуватися Алесь Гарун (селянин, столяр), який знайшов свої особливі ритми і час від часу радує нас витонченою оригінальністю вірша***. Чітко індивідуалізовані нечисленні твори К.Каганця (лісник), від яких повіває язичницькою, поганською давниною. Досить своєрі-

* Колас відбув три роки ув'язнення за участь у «Білоруському вчительському союзі».

** За останні роки заявив про себе п.Ясакар — поет з віршем виразним, енергійним та гещо риторичним.

дні й добрі вірші зрідка друкує Цьотка (М.Крапивка), твори якої дуже близькі до народної творчості. На темах кохання зосередилася К.Буйло («Курганная кветка»), що пише не дуже яскраво, але рівно й гладко. В гумористиці працює А.Павлович (зб. «Снапок», 1910). Згадаємо ще Будьку, Гурло (селянин), Ц.Гартного (робітник-чинбар), Ф.Чарнушевича (селянин), Л. Лобика (селянин), Янука Д. (селянин), К.Орла (народний учитель), Я.Журбу (народний учитель) та ін. Уважний читач знайде чимало цікавого в їхній не завжди вишуканій, але безперечно щирій поезії, теми для якої диктує саме життя.

* * *

Перейшовши до белетристів-прозаїків, спинимося перш за все на Ядвігіні Ш. Син грібного землевласника, він ще наприкінці 80-х років, навчаючись в Московському університеті, включається в білоруський рух. Пізніше, після того як його було виключено з університету за участь у студентських хвилюваннях, Ядвігін Ш. повертається на батьківщину і починає писати білоруською мовою (комедія «Злодзей», оповідання «У судзе» та ін.). Зміцнюється білоруська поліграфія — і письменницька діяльність Ядвігіна Ш. розгортається ширше, він швидко завойовує собі популярність серед білоруських читачів. Твори його зібрано в книжках «Дзед Завала» (поема, 1909), «Бярозка» (зб. оповіс., 1912), «Васількі» (зб. оповіс., 1914).

Ядвігіну Ш. належать переважно невеличкі оповідання байкового характеру з простим чи навіть спрощеним вирішенням тієї чи іншої житейської проблеми. Відповідно й користується Ядвігін Ш. найчастіше алегорією, охоче звертається при виборі дійових осіб до світу тварин. При тому він так добре знає, так міцно любить цей світ, так готепно і влучно характеризує своїх героїв, що всі його звірі й птахи являють собою вповні індивідуальні персонажі. Непідробний гумор, прекрасна мова, завжди жива й колоритна, підвищують мистецькі вартості його оповідань. Крім того, є в Ядвігіна Ш. ще й кілька речей патетичного характеру, що свідчать про нову грань обдарованості цього цікавого і своєрідного письменника.

Т.Гушча відтворює у своїх нарисах повсякденне життя білоруського села. Неглибокі за змістом, вони визначаються правдивістю й натуральністю малюнка, жвавим діалогом, що ллється завжди легко й свобідно. Уміє Т.Гушча підібрати зворушливі слова, причому такі, що позначені тонким гумористичним колоритом. Частина його оповідань увійшла до книжечок «Т.Гушча. Апаведанні» (1912), «Прапаў чалавек» (1914), «Неманай гар» (1914), «Тоўстае палена» (1914), «Родныя з'явы» (1914).

Своєрідні оповідання З.Бядулі, частково вони увійшли до книги «Z. Biadula. Abrazki» (1913). З похмурим гумором показує він невелике білоруське життя і прагне вийти з нього в фантастичний казковий світ. З.Бядуля цікавий саме як фантаст. Сповнені глибокого почуття, що тривожить, бере за душу, приголомшує, істинно символічні оповідання передчасно загублого С.Полюяна († 8 квітня 1910 р.). Ліричним піднесенням визначаються твори П.Простого («Якім Бяздольны», 1914), мова яких міцна, схвильована, наближена до віршованої. Жваво й виразно пише Голубок, оповідання якого просякнуті нехитрим життєвим гумором. З інших белетристів назовемо

А.Новича, Живицю... Нарешті, в сфері публіцистики й критики, а також і науки багато зробили місцевий економіст О.Власов, Ів. Луцкевич, критик і бібліограф Р.Зямкевич, А.Бульта, С.Полюян, І.Маньковський, Л.Гмирак, Максим Білорус, він же Максим Горецький («Рунь», 1914) та багато інших. Характеризувати кожного з них по осібку досить трудно, але не згадати про них неможливо. Адже саме завдяки їхній стійкості, самовідданості білоруський рух витримав усю скрутність, усе лихоліття перших років свого існування, завдяки їхній роботі він придбав теперішню ідейну скерованість і невеликими, але глибокими літерами, яких уже ніщо не зітре, викарбував своє ім'я на скрижалях світового прогресу.

Postscriptum

Нарис мій, написаний у липні 1914 р., закінчується саме тим моментом, услід за яким почалася війна. В Білорусі вглив її значно більший, ніж у центральній Росії. Це позначилося і на білоруському русі: основна його опора, національно свідома молодь, змушена була взяти в руки зброю, деякі органи друку припинили своє видання, не друкувалися книжки, завмерла підготовча робота, спрямована на створення білоруського наукового товариства і т.ін. Тепер цей глухий час наближається до кінця і ми, оглядаючись на нього, можемо визначити кілька вартих уваги явищ, що виявилися більш-менш виразно.

Ще раніше білоруські друкарні зазначали, що торговельні фірми отримували кореспонденції, писані білоруською мовою, що по-білоруськи видавалися цими фірмами преїскуранти та інша документація, що каталоги на кустарних виставках також писалися білоруською мовою, вказувалися й інші цікаві факти. Очевидно, починала формуватися думка, що білоруська мова може по праву увійти в місцевий суспільний ужиток.

Під час війни наявність цього усвідомлення виявилася більш конкретно. В певних громадських організаціях (Вільня, Мінськ) представникам білоруського руху було відведено місце поруч з представниками інших національних формацій краю; різного роду заклики, звіти, повідомлення, оголошення цих організацій друкуються п'ятьма місцевими мовами, в тому числі і білоруською; на п'яти мовах було видано у Вільні в день добродійних пожертвувань газети-одноденки, серед них — білоруську. Усе це свідчить, що в свідомості місцевого громадянства білоруський народ не *tabula rasa**, а самостійна національна величина, білоруський же рух — жива культурно-громадська сила. Ось один з наслідків білоруської національної роботи, який відкрила війна і на який ми б хотіли звернути увагу.

ЗАБУТИЙ ШЛЯХ

Тяжкий удар прийняла на себе наша країна: на її обширах зішлись мільйонні армії, точаться битви, все нищиться, господар-

---

* Чистий аркуш.

ка губіє, не тисячі, а сотні тисяч людей мусять кидати все своє і йти неміряними дорогами далі, а куди — невідомо; йти, не знаходячи притулку ні від голоду, ні від пошестей, не відаючи, яку дату собі рагу.

І ми, білоруська інтелігенція, будемо рятувати їх, як рятували досі, будемо рятувати і в своїм краю, і на чужині, згадуючи в різні часи обіцянку, яку в серці своїм давав кожен із нас: сили свої офірувати рідному краєві. Але рідному краєві, а не тільки тим, що не мають пристановища, — розгромленим людям. Бо, обороняючи наш народ, ми повинні боронити і нашу культуру. І що б там не було, а храм її, колісь розпочатий, повинен бути добудований. Ось чому беруся говорити про справи, що, здавалося б, зовсім не стосуються теперішніх часів: мова моя йтиме про один дуже великий негодлік у білоруській поезії.

* * *

Я пильно придивляюся до білоруської поезії і завше з радістю бачу, що вона — поезія жива. Не тому, або краще, не тільки тому жива, що вже є в ній справді декілька згібних співців, які часом дають нам повні натхнення, бездоганні твори. Це особливого значення не має. Куди більшу увагу звертає на себе те, що за вісім-дев'ять літ свого справжнього існування наша поезія пройшла всі шляхи, а почасти й стежки, які поезія європейська протоптувала понад сто років. З наших поезій можна було б легко зробити «Короткий повторний курс» європейських письменницьких напрямків останнього століття. Сентименталізм, романтизм, реалізм і натуралізм, нарешті, модернізм — усе це, часом навіть у різних напрямках, відобразила наша поезія, правда, найчастіше, побіжно, неповно, але все ж таки відобразила. Велику внутрішню рухливість має вона — про це не може бути й суперечки.

* * *

І все ж, хоча багато шляхів пройшла в своєму розвитку наша поезія, але один досі ще обминає вона — свій рідний, білоруський шлях, прокладений протягом сотень літ народної пісенної праці. Сотні літ народ витворював свою поезію, виробляв, припадаючи до своєї душі, образи, порівняння, епітети, сюжети, творчі підходи. А чим наші співці скористалися з усього цього? Майже нічим.

Замало «білоруськості» було (окрім Чечота¹ та Петрука з-під Крошина², та ще, можливо, Барцевського) у давніших поетів, твори яких знаємо, замало її і в сучасників. Один тільки Каганець, пишучи вірші, оглядався на народну пісню, намагався, щоб вони були прийнятні її духом і її прикметами. Та, на жаль, мало було в його творах натхнення, і виходили вони в нього важкими, сокирними, безсилимими. Тому в друці їх майже не з'являлося, і жодного слігу в білоруській поезії вони не zostавили. Однак, хоч і зрідка, Каганець підіймався до правдивої творчості, і тоді в нього виникали такі вірші, як «Кобзар» («Н./аша/ н./іва»), 1909 — річ самобутня, од якої віє народним духом і залишається сильне враження.

Окрім цього, говорити залишається мало про що. Зріпка то там, то сям зустрічаються в сучасних віршах то народний епітет, то народний паралелізм, або метр, або рима, або сюжет. Але як це рідко і як це випадково! Частіше це зустрічалось в Цьотки, я теж подав невелику низку віршиків, що почасти вдавали білоруську пісню*, дві-три такі ж речі написав Купала. А поза тим треба ставити крапку. Білоруських поезій в нас ще не було — були тільки вірші, писані білоруською мовою³.

* * *

Білоруської поезії ще не було, але вона повинна бути, і буде! Як кожен народ має свою національну душу, так він має і свій особливий стиль творчості, найбільш придатний для цієї душі. Є він і в нас, білорусів, і ми мусимо звернутися до нього, аби вкласти щось своє у скарбницю світової культури, щоб улити в нашу поезію свої соки, щоб стати ближче до рідного народу, ліпше втамувати його духовну спрагу і по-справжньому взятися за велику працю: *розвиток білоруської народної культури*.

Розпочати цю справу в поезії буде нелегко: куди легше йти пробитими дорогами, куди легше писати, маючи перед очима добрі приклади; а тут усе від початку і до кінця треба робити самому. Є й чимало інших перешкод, що вимагають пильної праці і довгих дум: особливо важко доводиться при найважливішому і найгіршому питанні, котрі з пісень, які співаються в нас, належать білорусам, а котрі взяті від великоросів, українців, навіть поляків? Скрізь зустрічаються в нас пісні, відомі в них, або уставлені шматочки з цих пісень, цікаві порівняння і т.д. Чи зрослося запозичення з душею білоруса, чи зосталося чужим? Повз ці (і багато інших) запитань мовчки пройти не можна, але й відповісти на них непросто.

Та як би не доводилося тяжко, а справжня білоруська поезія повинна знайти для себе працівників: берімося ж за цю нелегку, але веселу роботу.

* * *

Берімося! Наш сьогоднішній, наш завтрашній напрямок — до забутого нами народного білоруського шляху. Але, вийшовши на нього, стаємо на розпутьті: можемо живцем брати з народних пісень ті скарби, про які була мова вище, — брати і вставляти у свої вірші; далі ми можемо вчитися в народу, призвичаюватись до його творчих підходів. За що ж нам братися?

Ігучи першою дорогою, ми, правда, трохи відновимо нашу поезію, і вона прибереться трішки в народні барви (як ота панночка, що вдягла позичену в сільської гівчини корсетку). Але, як кожен бачить, це не шлях до широкого розвитку поезії. До того ж — не забудемо, що через такі запозичення читач починає дещо сумніватися у творчих силах письменника: мо' тому він запозичає, що свого

---

* Про свою поемку «Мушка-зеленушка» та декілька дрібних віршів, надрукованих улітку, я тут не кажу, бо це вже — початковий наслідок праці над білоруським стилем у вірші, котру я розпочав близько року тому і захищаю у цій статті.

створити не може? Коли запозичена справді коштовна річ, то виникає думка: чого вартий письменник, у котрого краще — запозичення? А дехто, можна сподіватися, навіть крикне: плагіат! (Крадіжка з письменницького витвору). Але годі про це. Чи робити ці запозичення, чи не робити — поважного значення це не має. Для широкої ж праці потрібно ступити на другий відзначений нами шлях.

Однак і тут можна йти по-різному: можна старанно вдавати те, що є в народній пісні, керуючись тим, аби дати витвір, який не можна було б відрізнити від народних зразків. Це стало б короною для такої праці. Можна писати й інакше — не намагаючись підробитися під народну пісню, але в народному дусі, приклад чого подав Каганець у своєму «Кобзарі».

Супроти першого способу багато можна сказати. Написано вірша, якого від народної пісні й не відрізниш. Це — триумф письменника, що став на таку стежину. Але навіщо той вірш? Чи ж замало було б народних пісень і без нього? Далі, — ми ж домовлялися про розвиток народної поезії, а тут — у кращому випадку стаємо врівень з нею, про розвиток же нема й мови. Іще одне: коло сюжетів пісні нешироке, воно хутко буде пройдене до кінця, і тоді почнуться приховані повторення старого, вже сказаного, письменникові будуть зв'язані крила, поезія упреться чолом у стіну. Врешті, одна річ — пісня, інша — вірш; пісня співається, і це ставить до неї такі вимоги і надає їй таких прикмет, вдавати які у вірші було б сліпоту.

Залишається останній шлях. Йти по ньому — справа нагійна, але небезпечна. Бо що таке той «народний дух»? На ньому немає ані тавра, ані пломби, а тому під його прикриттям звичайно будуть заноситися в нашу літературу і наслідування з великоросійської та української народної пісні, під вплив яких легко підпасти, і власні нікчемні вигадки, і ще багато що. Знову скажу — шлях певний, але небезпечний. Думається, поки ми робимо перші кроки, треба нам триматися народної пісні, як держатися плота, треба стати ближче до першого з обидвох способів творчості: але при цьому ми повинні пам'ятати, що він добрий тільки для початку праці, що по ньому далеко не зайдеш, і що раніше чи пізніше, а ми мусимо повернути на широкий, у безмежну галечинь пролеглий, шлях. Де його шукати — ми вже казали.

* * *

Ми підійшли до кінця. Залишається мовити декілька останніх слів. Намагаючись зробити нашу поезію не тільки мовою, але й духом, і стилем творів щиро білоруською, ми припустилися б тяжкої помилки, коли б позбулися тієї виучки, яку нам давала світова і найсучасніша європейська поезія. Ця остання праця повинна йти повним ходом. Було б гірше аніж недбальством нічого не взяти з того, що сотні народів протягом тисячоліть збирали в скарбницю світової культури. Але вносити тільки чуже, не розвивати свого, — це ще гірше: це нагто нівечить народну душу. До того ж, тільки жебраки можуть протягом усього життя лише брати. Треба ж і нам, беручи чуже, коли-не-коли дати щось своє. А свого, як бачимо, ми давали менше, ніж могли.

БУЛГАРІН У БІЛОРУСЬКІЙ ЖАРТІВНІЙ ПОЕМІ

Поема, про яку йде мова, відома під назвою «Тарас на Парнасі». Написана вона ще в 40-ві роки минулого століття, коли почали проступати перші ознаки відродження білоруської літератури, що було вкрай обміліла, і згаслого на той час національного самопізнання білорусів. Проте потрапити в друк поемі не пощастило: 40-ві були саме тим періодом, коли уряд завдав ряд систематичних ударів, скерувавши їх на знищення національних підвалів білоруського народу¹. Законну чинність білоруського права (стверженого у т.зв. Литовському Статуті²) було скасовано, уніатську релігію, що мала сформуватися у національне білоруське віросповідання, знищено, казання по-білоруськи заборонено, білоруські книги конфісковано й спалено, писати нові не дозволялося. Тому «Тарасові на Парнасі» довелося очікувати на сприяння друкарського верстата аж до кінця 80-х років, коли заборони укази відійшли в забуття і друком почали виходити сякі-такі білоруські твори. До того ж часу поема поширювалася серед аматорів білоруської словесності в рукописах. Проте як тільки поема трапила в друк³, вона одразу здобула широку популярність і витримала протягом чверті століття півтора десятка видань — факт, що в історії білоруської літератури не має аналогії.

Така популярність мала свої причини. Поема в багатьох місцях виповнена хоча й не дуже тонким, але живим і непідробним гумором, мова її досить колоритна й чиста, віршування — бадьоре, невимушене, уся поема загалом — непретензійна і, поміж іншим, досить літературна. Ця літературність приємно вирізняє поему з-посеред інших білоруських художніх творів тієї епохи.

Зміст поеми (вона має близько трьохсот рядків) зводиться до того, що білоруський селянин Тарас після певної пригоди, потрапивши на Парнас, опинився серед грецьких богів і богинь. Нехитромудрий комічний ефект у поемі досягається шляхом зіставлення побуту богів з побутом заможного білоруського селянина. Проте не ці сторінки привертають нашу увагу, найперше нас цікавить випадок проти Булгаріна та Греча⁴, який знаходимо, читаючи опис Парнасу. Ось те саме місце в поемі⁵:

*Прайшоў вёрст колькі тэй дарогай,
Аж бачыць ён — гара стаіць,
А пад гарой народу многа,
Як бы кірмаш які кіпіць.
Глядзіць ён бліжай — што за ліха!
Народ не проты, ўсё паны,
Хто дўжа шпарка, хто паціху
Ўсе лезуць на гару яны.
Усе з сабою цягнуць кніжкі,
Аж з іншых пот руччом плюшчыць,
Друг дружцы выціскаюць кішкі,
Аж нехта паміж іх крычыць:
— Памалу, браццы! Не душыце
Мой фельетон вы і «Пчелу»*,
Мяне наперад вы пусціце*

* «Северная пчела» — орган Булгаріна та Греча.

*І не трымайце за палу.
 А не, дыда-душы* ў газеце
 Я вас аблаю на ўвесь свет,
 Як Гогаля у прошлым леце —
 Я ж сам рэдактарам газет!
 Глядзіць Тарас, аж гэта сівы
 Кароткі, тоўсты, як кабан,
 Плюгавы, дужа некрасівы
 Крычыць, як ашалелы, пан.
 Нясець вялікі мех пан гэты,
 Паўным-паўнюсенькі набіт:
 Усё там кніжкі ды газеты...
 Ну, як каробачнік той, жыд.
 Таварыш*** поплеч з ім ідзець
 І несці кніжкі памагаець,
 А сам граматыку нясець,
 Што ў семінарах абучаюць.*

Хто автор поемы — невідомо****. Проте, зразуміла, це була людина російської культури. Мова твору не позбавлена великорусизмів, віршовий розмір (4-стопний ямб зустрічається в білоруській поезії дуже рідко) — безпосереднє успадкування пушкінської епохи. Людина ця зрігнлася з російською літературою, розуміла її, змогла оцінити. Про це свідчать хоча б імена письменників, яким відведено перше місце на Парнасі****. Бо тільки при наближеності до російської літератури, тільки зрозумівши, хто в ній син, а хто підкидьок (зазначимо, до речі, що зорієнтованість ця не випадкова, вона позначена і небайдужістю, і зацікавленістю), — тільки все це могло спонукати автора безневинного простодушного віршованого жанру зробити екскурс у бік Булгаріна***** та Греча. Удар цей не дуже гострий, він нікому не заподіяв якихось особливих неприємностей. Проте незаперечну цікавість викликає сам факт присутності таких випадків у скромній білоруській літературі.

ОБРАЗНІСТЬ ОПИСІВ У ВІРШАХ В.МАРЦІНКЕВИЧА

Головна відмінність поетичного опису від прозового полягає в стислості думок. Стислість змісту — ось головна риса поетичного опису, яка відрізняє його від прози. Поетичний твір завжди дає більше того, про що він розповідає. У цьому ж полягає і головна трудність поезії. Описуючи, поет скаже всього декілька слів, але таких, які тягнули б за собою недомовлене і, злившись з ним в одне ціле, ясно поставали перед очима читача.

* Да-душы — заприсягання.

** Товариш цей — Греч.

*** Видана в 1826 та 1830 рр.

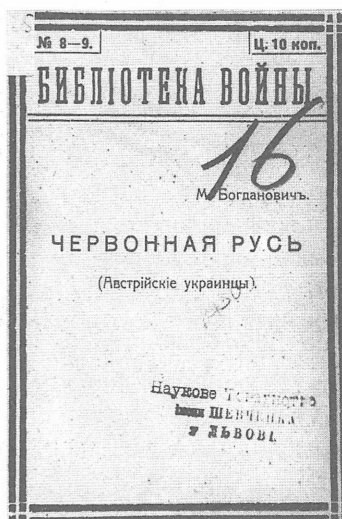
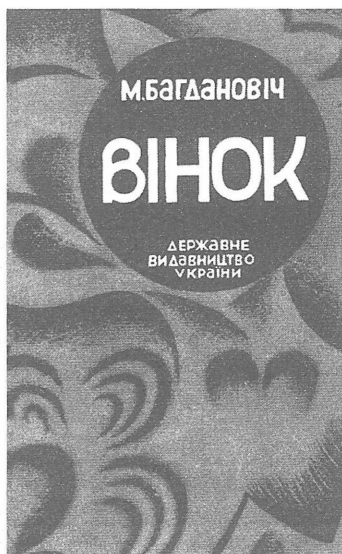
**** Пушкін, Лермонтов, Жуковський та Гоголь.

***** Він, до речі, народжений в Білорусі, земляк автора поєми. Додамо, що Булгарін використав свої білоруські враження в літературі. Картини єврейського та поміщицького побуту перенесені з Білорусі на чи не найцікавіші сторінки колись добре відомого «Івана Выжигина».

Максим Богданович
Портрет роботи
українського художника
Олеся Ноги
(1992)

1. Титульна сторінка дослідження І. Свенціцького «Відродження білоруського письменства» (Львів, 1908).
2. Обкладинка збірки «Вінок» (переклад, передмова, примітки) Михайла Драй-Хмари (Київ, ДВУ, 1929).
3. Обкладинка брошури «Червона Русь», виданої в серії «Бібліотека війни» (1914).

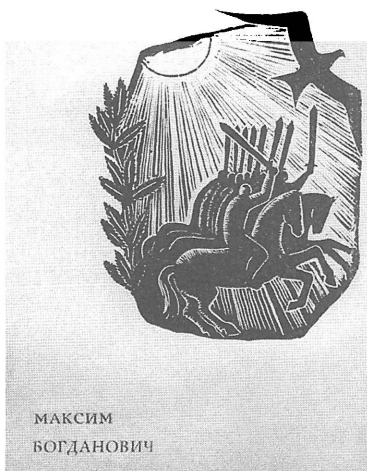
Х Х Х

/З Максима БОГДАНОВИЧА/

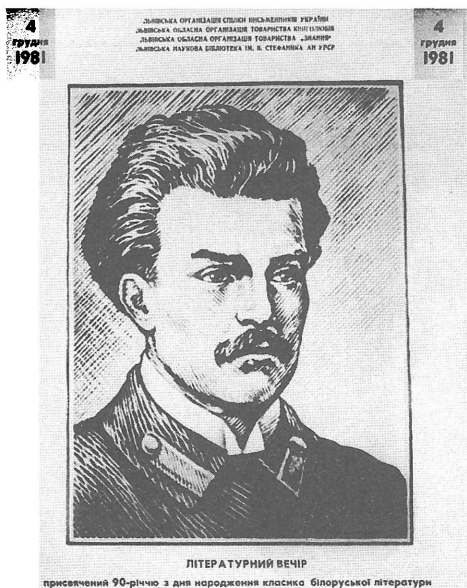
Досить вже, брати, чужинцям ми служили,
Досить вже пошани їм придбали;
Не свою - чужинську долю боронили,
Під чужими стягами вмирали.

Пер. В. Лучука

4

5

У вечорі беруть участь українські та білоруські письменники

Вечір відбується у приміщенні Обласної організації українського товариства «Знання», куди за кулаком бр. Коляда, 20

Початок о 17 годині

6

4. Автограф поета В. Лучука — перекладача творів Максима Богдановича
5. Збірка поезій М. Богдановича «Лірика» в серії «Перлини світової лірики» (Київ, «Дніпро», 1967).
6. Афіша, видана львівськими громадськими організаціями з нагоди 90-річчя від дня народження поета.

Забутий шлях

Коли читач звернеться думкою до українського життя перед війною, він, певне, згадає, скажати би так, „націоналізацію“ мистецтва, що тоді переважно проводилася серед всіх його галузів, цікавило громадянство, звертало на себе увагу преси. Українські народні мелодії, народні орнаменти, народне та старожитнє будівництво — все те знаходило собі людси, що бралися за не, намагалися піднести на вищий рівень розвитку, виробити своєрідне ~~мистецтво~~ мистецтво на цих підвалинах своєрідне широке мистецтво мистецтво. Але українська поезія цілком досяглася по-за межами цього дупсе цікавого, живого руха. Цікаво, що навіть цього контрасту не замічав, — преса, у конкретних

7

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ-ЛЕБІДЬ

УКРАЇНОЗНАВЧІ
ПРАЦІ

КРАСА І СИЛА

СПРОБА ДОСЛІДЖЕННЯ ВІРША Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Є зорі, котрі настільки близькі одна до одної, і так рівно розливають своє світло, що здаються нам одним нерозривним цілим. «Подвійними зорями» називаються ці світила. Їхня доля стала долею Шевченкової музи і української народної поезії: подвійною зорею сяють вони в світі мистецтва і краси.

Звичайно, у творчості Шевченка, за винятком елементів суто національного характеру, маємо і деякий чужорідний залишок. Але все це взаємно проникало одне в одне, змішувалось, перетворювалось, встановлювало між собою тисячі зв'язаних одна з одною внутрішніх скріп, органічно зрощувалось і, закінчивши цей процес, закріплювалось у формах явно українських, хоча й більш ускладнених, піднятих на вищій щабель розвитку. «Шевченко як поет, — писав іще Костомаров¹, — це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість... Шевченко говорить так, як народ іще й не говорив, але як він готовий був уже заговорити і тільки чекав, щоб із середовища його знайшовся творець, який би оволодів його мовою і його тоном; і вслід за таким творцем так самісінько заговорить і весь народ і скаже одноголосно: це мое»².

Однак влучне твердження Костомарова, зроблене, так би мовити, «на око», варто, очевидно, вивірити шляхом дальшого аналізу творчості Шевченка. На жаль, це конче потрібне дослідження було втиснуте в не досить широкі рамки, — саме питання естетичного характеру залишилися цілком осторонь від його основного русла. Твори Шевченка оцінювались з усіляких точок зору, вивчались шляхом найрізноманітніших методів, і лиш метод естетичний завжди перебував у тіні. Наприклад, навіть для аналізу вірша українського генія і з'ясування поетичного впливу, яким цей вірш воло-

Широкий корузе
Краса и сила

(опити дослідження стилю М. С. Шевченка)

1
Широкий корузе

Есть звезды, которые так близки друг к другу и так редко свиваются свои светя, что кажутся как бы единым неразрывным члеником. „Двойными звездами“ наделяют эти светила. Вся судьба стала ~~такой~~ судьбою мучи Шевченка и украинской народной поэзии: двойной звездой сияют они в шире искренности и красоты.

Конечно, в творчестве Шевченка, за вышестояющей элементной чисто национального характера, имеется какация и некоторый народный остаток. Но все это вращение проливалось друг на друга, свививалось, превращалось, устанавливало между собой тесные свивующиеся внутренние связи, органически свивалось и, закончив этот процесс, закрывалось в формулу свивательно-украинский, кото и выше условий, поднявшись на высшую ступень развития.

Шевченко, как поэт, — писал еще Костомаров, — это был сам народ, продолжавший свое поэтическое творчество... Шевченко говорить так, как народ еще и не говорил, но как он готов был уже заговорить, и только ожидал, чтобы из среди его нашлись творцы, который бы овладели его духом и его тоном; и ввиду за таким творческим тоном также заговорить и весь народ и спелость одновременно: это шло."

Однако, широкое утверждение Костомарова, судя по т. е. „наговориваю“, свивало, очевидно, вивирите путем дальнейшего анализа творчества Шевченка. На свивательно, это действительно необходимое обививание было свивнуто в недо-статочного широкую рамку, — именно, вогреси гете-

Фрагмент рукописної статті М. Богдановича «Краса і сила».

гіє, не зроблено майже нічого. Наш стислий нарис є спробою заповнити цю прогалину.

* * *

Головним формотворчим началом кожного вірша, безперечно, треба визнати ритм; затверднувши у своєму найбільш правильному, закінченому вигляді, він перетворюється в метр. Всі інші елементи вірша відіграють по відношенню до того й другого роль другорядну, часом чисто службову, допоміжну і, в кожному разі, можуть бути зрозумілими і оціненими лиш у тісному зв'язку з ними обома. То ж саме з ритму і метра почнемо своє дослідження. Це огразу введе нас у таємниці Шевченкового вірша і дасть нам змогу намацати його головний рухомий нерв.

У повній відповідності з народною поезією вірші «Кобзаря» нагвичайно ритмічні, але не метричні. Що стосується метрів, то в Шевченка тут можна встановити наявність цілком визначених симпатій, що проходять суцільною смугою через усю його літературну діяльність. А саме завжди і незмінно з винятковою любов'ю дотримуваясь він пушкінського чотиристопного ямба і такого звичайного в українській народній поезії семистопного хореза з цезурою після четвертої стопи*. Вони у віршах Шевченка переважають, охоплюючи чи не дев'ять десятих усієї їх кількості. Тому на цих двох розмірах варто зупинитися.

Перший із них ліг в основу величезної більшості тих віршів, котрі як за своїми темами, так і за їх опрацюванням могли б, із деякими обмеженнями, бути названі загальнолітературними. Вірш у цих творах завжди досить витриманий: таким чином, користуючись методами штучної поезії, Шевченко дотримуваясь і всіх її штучних правил. Але варто йому було тільки звернутися до іншого свого «стержневого» розміру, як становище докорінно змінюється.

Порушення основних вимог вірша стає звичайним, виявляється в найрізноманітніших напрямках і при цьому в настільки великому масштабі, що й мови бути не може про звичайний недогляд чи неохайність з боку поета. Шевченко тут лиш наслідував народну українську поезію, в якій він запозичив даний розмір і яка для підсилення виразності вірша так охоче жертвує одноманітністю його форми. Наприклад, цією обставиною (і, зокрема, бажаючи надати найбільший розмах ритмові, хоч би й навіть за рахунок витриманості метра) цілком задовільно пояснюється найбільш звичайна неправильність в аналізованій групі віршів Шевченка, — заміна хореза ямбом або амфібрахієм. Ось зразок кількох тисяч подібних випадків:

*Вітре буйний, вітре буйний!
 Ти з морем говориш, —
 Збуди його, заграй ти з ним,
 Спитай синє море³ (***) .*

* З цього метричного пункту Шевченко завжди починав новий рядок, розбиваючи, таким чином, вірш на дві частини.

** Цитую за виданням 1907 р. Общества имени Т.Г.Шевченко для вспомоществования... учащимся... С.Петербург...

Розмір у наведеному чотиривірші цілком невитриманий*, але саме завдяки цьому з'явився широкий простір для енергійного, стрімкого, нестримного ритму. Таким чином з-під цієї неправильності вірша цілком явно просвічується несвідомий або, може, навіть свідомий естетичний прийом, що вирішує певне художнє завдання і має своє коріння в народній творчості. Підкреслюємо це тому, що вказані властивості шевченківського метра, що здаються багатьом просто результатом технічної невправності і неохайності, часом приводили критиків до ніяковості; вносили в їх оцінки деякий сумнів і вагання. Тим часом досить більш близького знайомства з поетикою, щоби все питання постало в цілком іншому світлі. Немає таких художніх засобів, які б завжди могли бути застосованими і завжди були б добрі. Завдання поета в тому й полягає, щоб із цілого ряду вибрати в кожному даному випадку один, найбільш придатний. Для віршів народного стилю метр, підкорений ритмові, є найбільш придатним засобом, і Шевченко, зупинившись на ньому, тільки зайвий раз виявив тут свою геніальну поетичну інтуїцію.

Звертаючись до інших розмірів, що зустрічаються у «Кобзарі», доводиться переконатись, що при всій своїй різноманітності вони знайшли досить вузьку сферу застосування. Однак саме серед них знаходиться цілий ряд метричних шедеврів, у яких Шевченко надзвичайно яскраво відбив красу свого обдарування. Кажучи це, ми маємо на увазі групу віршів пісенного складу, що відзначаються сильно вираженим національно-українським колоритом і водночас різкісною розмаїтістю й оригінальністю метру. Подаємо невелику колекцію цих розмірів, то напружених, то стриманих, то жваво-граціозних, то, нарешті, мало не танцювальних:

*Якби мені, мамо, намісто,
То пішла б я завтра на місто;
А на місті, мамо, на місті —
Грає, мамо, музика троїста;
А дівчата з парубками
Лицяються... Мамо, мамо! (стор. 439).
Безталанна я!*

*У перетику ходила
По горіхи,
Мірошника полюбила
Для потіхи.
Мельник меле, шеретує,
Обернеться, поцілує —
Для потіхи (стор. 435).*

*Якби мені черевики,
То пішла б я на музики...
Горенько моє...
Черевиків немає,
А музика грає, грає,
Жалю завдає! (стор. 419)*

---

* Замість хорей у другому рядку два амфібрахії, у третьому чотири ямби, на початку четвертого — ямб.

Полюбилася я,
Одружилася я
З безталанним сиротою, —
Така доля моя! (стор. 419).

Ой пішла я у яр за водою,
А там милий гуляє з другою.
А другая тая,
Розлучниця злая,
Багата сусідонька,
Вдова молодая (стор. 430).

Ой маю, маю я оченята —
Нікого, мати, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати! (стор. 553).

Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на турка стати?
Не чуємо на чужині (стор. 150).

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали;
В поход у дорогу славні компаніїці
До схід сонечка рушали (стор. 394).

Цікаві за розмірами й деякі інші вірші, як, наприклад, «Хусточко моя» (стор. 185), «Ой стрічечка до стрічечки» (стор. 353), «Ой по горі ромен цвіте» (стор. 553), «Утоптала стежечку» (стор. 437), «Понад полем іде» (стор. 321) та ін. Метри у всіх цих віршах, як процитованих, так і просто лише згаданих нами, настільки народні, що врешті-решт між поезією Шевченка і поезією українського народу стирається всяляка розмежувальна риса. Усілякі правила штучної поезії відпадають. Виникає національно-український *vers libre*. Ось прекрасний зразочок його:

У неділеньку та ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я молоденька
На шлях, на дорогу
Невеселая виходила;
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Того молодого
Чумаченька свого
Зустрічати.
Ось зустрілась я
За тими лозами
Та з чумацькими возами:
Їдуть його воли,
Воли половії,
Їдуть, ремигають;

*А чумаченька мого молодого
Коло воликів немає і т.д. (стор. 436).*

Нарешті, закінчуючи цей розділ нашої статті, присвячений питанням ритму і метра, зупинимося на ще одному постійно подибуваному у Шевченка прийомі, спрямованому в бік досягнення найбільшої відповідності між рухом почуття і рухом вірша. Прийом цей полягає в застосуванні особливого розміру, для окреслення кожного з настроїв, що змінюються в рамках даної речі. Особливо часто чергуються уже розглянуті нами улюблені шевченківські метри, чотиристопний ямб і семистопний хорей. Нерідко зустрічаються також і вставки невеликих пісень з самостійним розміром в тексті значно більших творів, наприклад, в поемах: «Гайдамаки», «Чернець», «Гамалія», «Тарасова ніч», «Хустина», «Сова», «Невольник», «Відьма» і т.д. Чергування розмірів часто-густо проводиться дуже широко, зразком чого може служити хоч би невелика поема «Гамалія», в якій метр змінюється аж п'ятнадцять разів.

Переходячи до інших засобів поетичного впливу, якими володіє вірш Шевченка, звернемося насамперед до його рим, маючи на увазі їх безсумнівний зв'язок з метром; саме їх головне призначення (як це вияснив, наприклад, Гюйо)⁴ — підкреслювати форму метра, обводячи твердим контуром його межі.

Найбільш звичайні у Шевченка жіночі рими, рідше зустрічаються чоловічі, в трьох-чотирьох граціозних віршах пісенного роду є і найбільш вишукані — дактилічні, такі, як, наприклад, «вишивання — мальованая» (185), «питається — пишається» (553), «червчаточка — дівчаточка» (353) і т.д. Зустрічаються й інші цікаві рими («намисто — на місто», «ледащо — на що», «злидні — три дні» і т.д.), але число їх дуже невелике.

При цьому треба зазначити, що, загалом кажучи, царина застосування яких би то не було рим у віршах «Кобзаря» порівняно досить обмежена. У повній гармонії з загальним духом своєї музи (а зокрема, з її метрами) Шевченко надзвичайно часто користується замість рим асонансами*, вся привабливість яких якраз у віршах народного складу вимальовується особливо добре**.

Підкреслюємо це тому, що серед читачів Шевченкові асонанси нерідко вважаються просто невдалими римами; проте у використанні асонансів, так само, як і в питаннях метра, Шевченко, як ми бачимо, яскраво виявив і глибоку народність у своїй поетичній природі, і виняткове художнє чуття. Для того ж, щоб вірш не був нагто бідний, Шевченко час від часу скрашує свої асонанси більш повними співзвуччями. Йдучи далі, він інколи римує з обома парними рядками свого семистопного хорей непарний, або, що буває рідше, другий; завдяки цьому вірш набуває особливої оригінальності й милозвучності.

* Тобто співзвучністю самих лише наголошених голосних, однакових або навіть просто подібних, причому тотожності приголосних немає.

** Наприклад, такий шанувальник вишуканих рим, як Брюсов, опрацьовуючи «народні» теми, широко користується асонансами.

Ось приклади того й іншого.

*Вітер в гаю не гуляє ,
Вночі спочиває ; —
Прокинеться, — тихесенько
В осоки питає ...* (стор. 142).

*А як прийшла до берега,
То й дочку згадала,
І згадала, як купала
І як примовляла* (стор. 288).

Нарешті, надзвичайно широко застосовуються в «Кобзарі» і всі останні, тобто «другорядні» засоби гармонізації віршованої мови: внутрішні рими, алітерації, цезури і т.д. Тут, власне, в цій області вірша і виясняється, може, найбільш прекрасна і тонка гожість поезії Шевченка; зовні проста, скромна, вона сповнена внутрішньої, за-таєної, не кожному поглядові гоступної, краси. Якщо можна припустити таке порівняння, то я скажу, що Шевченків вірш подібний до освітленого зсередины китайського ліхтарика. Він не має блиску, сяйво його м'яке й рівне, але разом з тим бачиш, що всередині він повний світла, і тільки напівпрозора оболонка не дає цьому світлові хлинути навсібіч сліпучим потоком.

При розгляді і оцінці цих тільки-но вказаних нами складових частин вірша зупинимось насамперед на внутрішніх римах. За числом їх ні один російський поет не може зрівнятися з Шевченком. Досить сказати, що рим цих ми налічили при дослідженні «Кобзаря» близько тисячі. Зрозуміло, їх кількісному багатству відповідає і якісне багатство тих різноманітних комбінацій, у яких вони використовуються Шевченком. Найбільш звичайною є рима серед непарного рядка дворяркового семистопного хорая, що розрізає його навпіл.

Такі, наприклад, рими: «ні родини, ні хатини» (стор. 32), «треба трути роздобути» (стор. 144), «наго мною молодою» (стор. 287) і т.д. Але зустрічаються в таких рядках рими і не посередині (напр. «чого серце б'ється, рветься» (стор. 148), є вони також і в парних рядках («жвавий, кучерявий» — стор.143).

Цікаві деякі інші, більш складні сполучення, — наприклад, такі:

*Виграває, хвалить Бога
Тугу розганяє* (стор. 48).

*Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив* (стор. 2).

Наявність цих внутрішніх рим, їх багатство і краса блискуче підтверджують наше положення, що асонанс у віршах Шевченка це невід'ємний елемент своєрідного художнього стилю, а не результат технічної безпорадності. Візьмімо хоч би такий чотиривірш:

*Орися ж ти, розвернися,
Полям розстелися,
Та посійся добрим житом,
Долею полийся* (стор. 596).

Звичайно, «розстелися» і «полийся» не більш, як асонанси, але ж не можна закривати очей на те, що разом з цим весь вірш пронизаний внутрішніми римами, тобто римами не обов'язковими. А, проте, це постійний прийом Шевченка.

До внутрішньої рими дуже близька за своїм художнім значенням параномазія⁵ і споріднена з нею алітерація. Ось приклади огнієї і другої: «гармидер, галас, гам у гаї»; «неначе ляля в льолі білій»; «туман, туман та пустота»; «нема пана Яна дома»; «у пута кутії не куй»; «з давнього давна у гаї над ставом»; «і помоляться на волі невольничі діти»*.

Або ось як шепче вітер в осоці:

*«Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?» (стор. 142).*

Нарешті варто зупинитись ще на цезурах. Укажемо, наприклад, що всі внутрішні рими в Шевченка постійно комбінуються з цезурою, яка, таким чином, підкреслює і виділяє їх. Але цезура і сама по собі зустрічається в нього дуже часто (особливо в дворярковому семистопному хорей), що робить вірш надзвичайно плавним. Найзвичайнісінька красива жіноча цезура, що розрізає рядок на дві рівні частини («Не лякайся, подивися» — стор. 153), хоч зустрічаються строфи, в яких навіть кожен рядок наділений цезурою («перед ними (море) синє», стор. 155). Користується Шевченко цезурою і при інших розмірах. Ось кілька найбільш вартих уваги зразків:

*Виносила / Збрую — // Шаблю / Золотую
І рушницю — / Гаківницю (стор. 354) †
Чи там рагу / Радять // Як на турка // Стати
Не чуємо на чужині (стор. 150).*

Цими стислими вказівками ми й обмежимо нашу статтю. На закінчення, однак, дозволимо собі сформулювати декілька загальних тверджень, що найбільш визначено намітилися у ході пропонованого дослідження. Власне, ми б хотіли сказати, що в особі Шевченка світова література має поета з віршем мелодійним і ошатним, — поета, який красу своїх творів бугував не на засобах поетичного впливу, що впадають в очі, а навпаки, на засобах найбільш тонких — асонансах, алітераціях, внутрішніх римах; поета, який до цієї краси вказаних елементів вірша приєднав іще й надзвичайну силу своїх ритмів, а також оригінальність, жвавість і граціозність різноманітних метрів. Далі ми б хотіли підкреслити, що все це взаємно обумовлювалось одне одним і доповнювало одне одного, створюючи загалом особливий поетичний світ, тобто певний строго витриманий і гармонійний художній стиль.

Стиль же цей, нарешті, був стилем національно-українським, а поезія Шевченка — такою, що вросла в українську народну поезію і

* На алітерацію мимохідь вказував п. К. Чуковський⁶.

дійшла в деяких своїх зразках до повної тотожності з нею. Такий і муар, що переливається двома відтінками: ясно видно, де один і де другий, але ніколи не можна провести між ними чіткої розмежувальної лінії. Ця думка, як ми вказували, уже неодноразово висловлювалась загальною критикою, присвяченою Шевченкові. Огнією з наших цілей було перевірити і обґрунтувати її на вибраному нами спеціальному матеріалі.

ПАМ'ЯТІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА

(1814 — 25 лютого — 1914)

Білим каменем
Відзначу я цей день*.

Катулл.

Сто років тому, 25 лютого 1814 р., в кріпацькій селянській сім'ї народився Тарас Григорович Шевченко, «останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури слов'янського світу»¹ (А.Григор'єв)². Сьогодні вся українська інтелігенція святкує цей день: зарубіжна — урочисто і всенародно, російська — в глибині серцець, повних гіркоти від незаслуженої образи. Але краса і сила поезії Шевченка, її великий масштаб і її спрямування — все це далеко виводить значення теперішньої події із порівняно вузьких, чисто місцевих берегів. Українське свято перетворюється в свято всього культурного слов'янства. Вірячи, що і для великоруського читача Шевченко не може бути сторонньою людиною, ми спробуємо побіжно оглянути його поезію і встановити її головні течії.

* * *

Найбільш вдала характеристика музи Шевченка зроблена М.І.Костомаровим: «Шевченко як поет, — говорить у класичному місці роботи покійного професора, — це був сам народ, що продовжував свою поетичну творчість. Пісня Шевченка була сама по собі народна пісня, тільки нова, така пісня, яку міг би тепер заспівати весь народ, яка повинна була вилитись із народної душі в продовження народної сучасної історії. З цього боку Шевченко був обранцем народу в прямому значенні слова... Шевченко сказав те, що кожна людина з народу сказала б, якби її народне єство могло підвестися до здатності висловити те, що зберігалось на дні його душі ... Шевченко говорить так, як народ іще й не говорив, але як він уже готовий був заговорити і тільки чекав, щоб із середовища його знайшовся творець, який оволодів би його мовою і його тоном; і вслід за таким творцем так само заговорить і весь народ скаже одногосно: це мое»³.

---

* Щасливі дні римляни відзначали білим каменем.

До цих вдумливих і змістовних слів про Шевченка зроблена була одна вельми суттєва поправка, і зроблена була при цьому ученим величезної ерудиції — акад. Ф.Є.Коршем⁴. Саме він підкреслює ту обставину, що талант Шевченка аж ніяк не був прикований виключно до т.зв. народних тем, але, навпаки, був чутливим і повнозвучним резонатором усіх струн української національної душі, був виразником дум, почуттів і настроїв усього національного колективу. Таким чином, Шевченко в українській літературі є не тим, чим був Кольцов⁵ у російській або Бернс⁶ — в англійській. Ні, обсяг його поезії набагато ширший і ставить його на те місце, яке в Росії, наприклад, займає Пушкін, а в Польщі — Міцкевич.

Нарешті, завершуючи ці думки, слід вказати на загальнолюдське значення творчості Шевченка. Масштаби цього значення, розуміється, навіть приблизно намітити дуже важко, але цілковито заперечувати його існування було б, без сумніву, помилкою: досить вказати хоча б на переклади з Шевченка, що є серед цілого ряду європейських літератур — німецької, французької, чеської, польської, шведської і т.д. Звичайно, ті глибоко національні форми, в які втілено цей загальнолюдський зміст, набагато більше скажуть серцеві українця, ніж людині іншої народності. Але й цій останній Шевченко не буде чужим і незрозумілим, і в її душі вірші українського поета знайдуть для себе відгук, бо ж під їх своєрідним карбуванням таїться повноцінний метал духовної культури, спільної для всіх цивілізованих людей.

* * *

Поезія Шевченка — це особливий поетичний світ, внутрішньо-цілісний і зовні чітко оформлений. Але, звичайно, цілісність галеко ще не синонім однорідності, і, уявивши собі всю товщу шевченківської поезії, тобто в поперечному розрізі, ми помітимо в ній ряд послідовних ідеологічних напластувань. Однак ці напластування взаємно проникають одне в одне, востають одне в одне, і, змішавшись, зрісшись, прожилками своїми пронизують верстви новішої формації. Перші вірші Шевченка написані в дусі українського романтизму. Зворушливі легенди «Утоплена», «Тополя» і т.д. з одного боку, минуле України, гайдамаки, запорожці — з іншого, — ось що дає теми для його творів цього часу. Але тільки тому минуле вабило Шевченка, що сучасне українського народу було таке вбоге й темне.

Ось чому він вигукує:

*Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували.
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою — море закипить.*

*Закипить, і розлилося
Степами, ярами...⁷*

Тому Шевченко й сумує, бачачи

*Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китаїку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.*

Але Шевченко розуміє, що

*Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани...*

Тоді Шевченкова думка природно звертається від минулого до майбутнього; ідею національного блиску й величі українського народу змінює ідея необхідності його соціально-політичного розкріпачення, що вже й раніше намічалась інколи, але в менш виразних обрисах. Нині ж вона досягає цілковитої викінченості і визначеності, змушуючи збліднути і втратити яскравість всі інші думки і стремління, як бліднуть зорі при сході сонця.

Віхою, що відзначає цей переламний пункт у поезії Шевченка, є, приблизно кажучи, дата його вступу в Кирило-Мефодіївське братство, що вчинило глибоко плідний вплив на формування світобачення поета. Ідеї, що він їх виніс звітти, безроздільно панували над ним протягом усього його дальшого життя, знаходячи вираження в таких повних пафосу творах, як «Сон», «Кавказ», «Подражаніє Ісайї» і т.д. Тепер для нього Росія — це країна, де

*Од молдованина до фінна
На всіх языках все мовчить.
В самій же Україні
... неволя,
Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Так живеться
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.*

І чимраз настійливішою робилась у Шевченка мрія про той час, коли, нарешті,

*Спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.*

На слово покладав Шевченко свої нагії. Ажже ніщо

*Не скує душі живої
І слова живого.*

Тому-то він так урочисто писав:

*... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.*

Він вірив, що

*Тоді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить,
Хоч на годиночку спочить, —
Нічим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться...*

Ось чому Шевченко так пристрасно просив:

*Скажи, що правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древле слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе...*

Але гумка Шевченкова ніколи не була прикована виключно до соціально-політичних проблем. Він умів пігійти до життя українського села як просто до людського життя, умів знайти там і красу і любов, умів дати місце і радості, і смуткові, і жалеві, і співчуттю. Дивовижно задушевною ніжністю й уважністю до людини дихають ці твори, що становлять цілу смугу в творчості Шевченка. «Зоре моя вечірняя», «світе ясний, світе тихий», «...цвіте новий, нерозвятий цвіте», «хмаронька», «сонечко», «пташечка» — ці слова й вислови, такі звичайні в нього, нехай хоча б натякнуть читачеві на характер цих віршів. Ми ж, за браком місця, не можемо більше зупинятися на них.

Осібнo в Шевченковій творчості стоять зворушливі твори, тісно пов'язані з його засланням і повні автобіографічними ганими. Багато із цих віршів належать до числа найвидатніших у поезії Тараса Шевченка. Нарешті, безсумнівною окрасою її служать оригінальні і граціозні пісеньки, які виблискують народноукраїнським колоритом, цілий ряд яких написав Шевченко наприкінці життя.

* * *

Різноманітними зв'язками поєднані наші душі — душі російських читачів з душею покійного поета. В його особі ми шануємо, перш за все, «Божією милостью — поэта», чий вірш був сповнений витонченої простоти; поета, який у формах строго національних виявив загальнолюдський зміст, змушуючи читача переживати цілу гаму найрізноманітніших почуттів, починаючи від пристрасного гніву і невдоволення, і закінчуючи почуттям любові і всепрощення. Але ми шануємо Шевченка і як одного з перших представників народної інтелігенції і як виразника досі ще не повністю віджилих ідеалів, з формулюванням, можливо, спірним, але з безперечно цінним демократичним ухилом. Ми шануємо його, нарешті, як людину великої ідейної твердості, не зламаній цілим рядом злигоднів — як людину, що з правом для себе могла сказати:

*Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою*⁸.

В Україні, звичайно, в іншій площині будуть розглядати Шевченка і його творчість. На перший план висунуть, що це письменник, якому судилася велична роль зробитися символом культурного скарбу цілого народу, втіленням усього його духовного ества. Вийшовши із надр селянства, він став ланкою, що з'єднує в Україні народ та інтелігенцію так само, як сам поєднував у собі риси і народні й інтелігентські. Ось чому не вичерпується любов до Шевченка; адже багатьом і багатьом людям він уперше дав відчуття з силою, яка не забувається і не згладжується, що вони для України рідні діти, а не знайди.

Із ІВ.ФРАНКА

У зв'язку з подіями, що розгорнулися, не раз уже писалося, як за рубежем, так і в Росії, на галицьких теренах росла й міцніла руська культура, — власне культура українська. Однею із прикмет цього росту було виникнення та розвиток культури українською мовою, що налічувала за австрійським кордоном до початку війни близько п'ятдесяти органів друку і висунула ряд талановитих письменників, серед яких особливо привертає до себе увагу постать Івана Яковича Франка.

Народився він 1856 р. в селянській сім'ї, закінчив гімназію, вступив в університет, але захопився соціалістичними ідеями Драгоманова¹, був заарештований² і посаджений у тюрму. Після виходу з неї займався літературою, науковою та громадською діяльністю, за яку ще двічі піддавався тюремному ув'язненню, в 1894 р. закінчив університет³, а через три роки, захистивши докторську дисертацію⁴, був обраний доцентом кафедри української літератури, але не був затверджений намісником Галичини⁵ як людина, що трічі сиділа в тюрмі. В 1889 р. він став редактором найкращого українського журналу «Літературно-науковий вісник»⁶ і працював у ньому до остан-

ніх років⁷, коли був уражений тяжкою хворобою і змушений був майже цілковито відмовитися від письменницької праці.

Літературна діяльність Ів.Франка надзвичайно обширна та різноманітна. Під час святкування її 25-літнього ювілею була складена книга в декількасот сторінок, яка вміщала в собі простий перелік творів Франка з визначенням місця та часу їх публікацій,⁸ але ж з тих пір Франко ще багато років займався упертою письменницькою працею.

Із його наукових праць слід назвати монографію «Іван Вишенський», дослідження «Йоасаф і Варлаам»⁹, історію української літератури та ін.

Серед белетристики вкажемо ряд віршових збірок («З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмараг», «Semper tigo» та ін.), безліч оповідань, зібраних у книжках «В поті чола» (2 т.), «Бориславські оповідання» і т.д., повість «Воа constrictor» («Змій-полоз»), історичні повісті «Захар Беркут», «Великий шум», твори для дітей («Лис Микита», «Абу-Касимові капці» і т.д.), нарешті, незліченне множество перекладів із Софокла, Гете, Шіллера, Гейне, Гюго, Байрона, Шеллі і т.д. Із російських письменників Франко перекладав Достоевського, Гоголя, Некрасова, Щегріна, Писарева, Чернишевського та багато інших.

За стилем своєї творчості Франко — реаліст, за своїм світоглядом — народник. Його повісті та оповідання відображають переважно життя селян та робітників. Його вірші повинні бути зараховані в актив «громадянської поезії» — принаймні кращі з них. «Почерк письма» — якщо так можна висловитися — у Франка твердий, енергійний і простий, навіть децю грубуватий. Зрештою, про це читач може почасті судити й сам з пропонованого нижче оповідання¹⁰.

ІВАН ФРАНКО

Помер Іван Франко! В його особі одна із слов'янських літератур¹ — література українська — зазнала тяжкої втрати. Не пройде ця кончина непоміченою і в середовищі великоруської громадськості. Для неї, думається, не чужа доля української літератури, в кожному разі, не повинна бути чужою. Але Франко й помимо цього заслужив право на її увагу: він багато зробив для ознайомлення галичан з великоруською культурою, і його твори в свою чергу не раз перекладалися на великоруську мову.

Народився Іван Франко в 1856 р. в галицькому селі в селянській сім'ї, але дитинство своє і юність почав у незвичайний для селянського хлопчика спосіб: пробився в гімназію, закінчив її і вступив у Львівський університет². Тут він під впливом Драгоманова почав знайомитися з великоруською літературою, переймаючися її життєвими ідеалами і виробляючи світогляд, якому він, у загальних рисах, залишався вірним упродовж усього наступного життя: центром цього світогляду була думка про національне відродження українського народу, яке повинно йти пліч-о-пліч з економічною та політичною емансипацією його в дусі ідей соціалізму. В 1877 р. він був заарештований і посаджений у тюрму. Далі він гарячково працює як літератор, видає

журнали³: «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», пише вірші, оповідання, повісті, статті, наукові дослідження, багато перекладає, читає лекції, працює в українських національно-освітніх починаннях, бере помітну участь в політичному житті країни (один із організаторів української радикальної партії). Ця робота переривається двічі новими тюремними ув'язненнями⁴. І коли він, уже в 90-х роках, знову вступив в університет і після закінчення його почав готуватися до професорської діяльності — це йому не було забуто. Професорська колегія після блискучого захисту ним дисертації вибрала його доцентом кафедри української літератури, але намісник Галичини гр. Бадені не затвердив його як людину, що декілька разів сиділа в тюрмі. Франко все ж продовжував свою наукову діяльність і одночасно редагував найкращий український журнал «Літературно-науковий вісник»⁵. Навіть в останні роки свого життя, розбитий тяжкою недугою, він не випускав пера із рук.

При погляді на літературну спадщину, залишену ним, мимоволі вражаєшся його надзвичайною працездатністю і рідкісною різноманітністю духовних інтересів. Звичайний перелік його творів складає книжку на декількасот сторінок. Розуміється, навіть приблизного уявлення про розміри вкладу, внесеного ним у скарбницю української культури, ми не можемо дати в рамках цієї статті. Відзначимо лише, що в особі його в могилу зійшов один із найбільших українських поетів з віршем енергійним, суворим і виразним, і з ідеологією цільною, прямолінійною і підбадьорюючою, белетрист, що освітив у своїх численних оповіданнях, повістях і романах життя галицького села, що дав ряд картин ситячого світу, що змалював тюремний побут, що воскресив на своїх сторінках історичне минуле Галичини; критик, точний і проникливий; умілий популяризатор; перекладач, котрий ознайомив галичан з Гейне, Гете, Шіллером, Гюго, Байроном, Софоклом, Шеллі, Достоевським, Гоголем, Некрасовим, Щегріним, Геккелем⁶, Чернишевським та багатьма іншими; ученим, який розробляв українську етнографію, історію літератури, історію (див. особливо дослідження про старовинну повість «Варлаам і Йоасаф»⁷ та монографію «Іван Вишенський»⁸). І у всьому цьому не тільки яскраво горіло полум'я таланту, але і завжди відчувався пульс енергійного розуму, здорова і незнищена бадьорість духу.

Франко помер. Та глибоку борозну проклав він на ниві рідної культури і цим навіки відзначив своє прекрасне життя. Наша справа — відзначити його смерть.

В.САМІЙЛЕНКО

Важко сказати, чому саме, та про Самійленка на диво мало писали. Він якось само собою, без суперечок, без журнальних оцінок був визнаний вигатною величиною української поезії. Широка публіка його залюбки читала; його вірші, особливо з ноткою гумору, передруковувались по декілька разів, завжди були під рукою різних читців-декламаторів, виконувались на вечорах. Критика, побіжно торкаючись з того чи іншого приводу поезії Самійленка, одностайно

визнавала її талановитість і визначність. Але якщо звернутись до статей, присвячених його творчості, то переконаєшся, що їх немає чи майже немає. Так, наприклад, відповідна бібліографічна довідка, вміщена в «Українській Музі»¹, містить тільки дві рецензії² на ранню збірочку його віршів, написаних чверть віку тому, коротеньку передовку Ів.Франка до збірки «Україні» і два-три ще менш значущих джерела... Небагато.

А тим часом, не говорячи вже про художній інтерес, який пробуджує творчість Самійленка, вона має деякі риси, які, либонь, повинні були вабити критику, значно полегшуючи її завдання. Говорячи це, ми маємо на увазі, що Самійленко — поет цілком сформований і завжди вірний собі. Рівень його художніх досягнень і напрям творчої роботи вже давно визначились і з того часу залишаються незмінними. Його твори ростуть тільки кількісно, а не якісно, носячи відбиток одних і тих же смаків, пристрастей, прийомів, що і твори кінця вісімдесятих років. Завдяки цьому вже й тепер можна дати закінчений портрет Самійленка; правда, творчість його продовжується, та вона ніколи не виходить зі своїх старих берегів, русло її відоме, овиду обведені чітким контуром.

До того ж, літературна спадщина Самійленка дуже невелика і зручна для огляду, що для завдань критика знову ж таки далеко не неістотне. В царині поезії ця спадщина охоплює лиш збірку «Україні»³, до якої ввійшли вірші 1884—1906 рр. і виданий окремою книжкою переклад десяти пісень «Пекла»⁴ Данте.

У збірці — сто з лишком віршів. Я далекий від гумки вимірювати значення поета його продуктивністю. Напис Фета на віршах Тютчева не був би недоречним і на книжці Самійленка:

*... Муза, правду соблюдая,
Глядит, — а на весах у ней
Вот эта книжка небольшая
Томов премногих тяжелей⁵.*

І все ж кількісно це для роботи протягом чверті віку — мало. Таким уже був характер його творчості, завжди продуманої, неквапливої. Цікаво, однак, що й при такому невеликому числі творів у Самійленка дуже виразно виступають періоди порівняної напруги творчої енергії, які змінюються періодами сливе повного затишку, свого роду творчі припливи і відпливи. Їх легко можна прослідкувати за гатами, які проставлені під всіма віршами. Правда, багато з гат вказують тільки час п у б л і к а ц і ї твору; однак і при цьому рух поетичної роботи Самійленка видно все ж досить ясно. Виходить чітка ламана лінія, сенс якої ще значно збільшується при співставленні з наростанням тем, виробленням форм, зміною настроїв у його віршах.

Найбільш ранні з віршів Самійленка, вміщених у збірці, відносяться до 1884 р.⁶, на час, коли поетові було близько двадцяти років. З перших двох літ його творчості до нас дійшло зовсім мало, але цікаво, що «душевний тембр» Самійленка вже в них виявився цілком окреслено: видно нахил до роздумів, до лірики стриманої і некрикливої. Тут він якось відразу знайшов себе. Тільки форма цих віршів лежить дещо збоку від битого шляху творчості Самійленка, будучи гітищем великоруської літератури.

Це — перші помаху крил. Та процес його художнього самовизначення йшов безперервно. Швидко пробився, розливаючись все ширше і ширше, струмись гумору, то невибагливого, злободенного, то більш глибокого, такого, що межує з сатурою. Водночас намітився і ріс потяг, який завжди йде в ногу з гумором, до зворушливого та вистражданого. Глибші та вагоміші стали роздуми. Сильно позначився цей період в інтенсивній життєдіяльності таланту і в сфері форми. Вона досягла технічної витонченості, завершеності і, головне, стала невпізнанною, черпаючи вже не стільки з великоруської літератури, скільки зі стародавньої спадщини прийомів і форм, набутих Європою впродовж віків культурного розвитку. Біографи говорять, що Самійленко в цей час захопився романським світом, займався вивченням романських мов, романських культур⁷; про це ж свідчить і його поезія. В усьому, — в майстерності вірша, у виборі тем, образів, виразів, у логічній послідовності безперервно пульсуючої думки, — відчувається людина, яка спирається на місцеву славу традицію, на цінності, випробувані в горнилі століть. Як на старовинній бронзі лягає п а т н а , так шанована знавцями, отак і на його творчість лягла ця благородна смуга. Класичним духом віє від неї. Та, звичайно, на його віршах є відбиток і великоруської поезії, це особливо помітно в їх ідейних настроях. Тільки впливу української поезії, — ні народної, ні книжної, — ніде не відчувається. Не з'явився він і пізніше.

Це — час розквіту та остаточного формування таланту Самійленка. Ці ж роки (1886–1892) — період найбільшої літературної продуктивності. У цей час написано більше, ніж за всі останні двадцять літ його творчої праці. Гранічним каменем, який відокремлює цей період, сповнений творчих сил, від наступної смуги бездіяльності, став 1893 р. Цією датою позначено зовсім небагато віршів, зате всі вони такі, що при огляді поезії Самійленка обійти їх не можна («До поета», «Людськість» та ін.). Сатирична нота, яка й раніше проривалася в його гуморі, тут звучить з винятковою загостреністю і напруженістю і спрямована проти об'єктів більш крупного калібру. Віг так поет майже зовсім замовкає, давши за весь цей період аж до «днів свободи»⁸ півтора десятка віршів; але це — занепад тільки продуктивності, а їх художній рівень, як і досі, високий.

Останній спалах творчої активності Самійленка припав на 1905–1906 рр., коли цензурні рогатки були зняті, а злободенність давала багатющу поживу для гумору і сатири. В цьому напрямку і йшла його літературна робота. Та суспільне життя незабаром знову увійшло в вузькі береги, обміліло, — і Самійленко замовк: для полум'яної бойової роботи сатурі не було вже місця, а від лірики ще й раніше він майже відмовився. І тільки переклад «Мізантропа» Мольєра, який недавно побачив світ, показав, що Самійленко ще не покинув творчої дороги. Так потік часом входить під землю і довго тече там в глибині невидимкою, аж поки не проб'ється несподівано знову генебудь на поверхню, — і тоді з радістю бачиш, що він не вичерпався, не пропав, не загубився в пісках, що вбуди його як і колись чисті, прозорі й глибокі.

Уже декілька цих побіжних рис, тільки що накреслених нами, дають змогу охарактеризувати Самійленка як типового представника

світоставлення, заснованого на гуморі. Говорючи так, я маю на увазі аж ніяк не один лише гумористичний струмисько, безперечно, нагто сильний в його поезії. Ні, мова йде про щось більш широке. Саме, я гадаю, що запропоноване мною визначення охоплює, об'єднує в одне ціле (і, отже, тлумачить) всі суттєві елементи творчого «я» Самійленка. Відкриття такої точки зору і становить, власне кажучи, основне завдання критики. Звичайно, не завжди це вдається, та все-таки саме в цьому напрямі повинні скеровуватись її зусилля. Тому читач не нарікатиме, якщо я детальніше зупинюсь на суті, яку треба вкладати в дану характеристику. А то, боюсь, що ми не цілком зрозуміємо один одного.

Лацарус⁹ вияснив, що крім світогляду, опертого на інтелект, є ще й світогляди або, точніше сказавши, світоставлення, оперті на почуття: романтичне і гумористичне. Романтизм поривається від землі в височінь. Прямо протилежне йому світоставлення гумористичне; в цьому випадку з деякої висоти людина дивиться вниз, на землю. З висоти — тому що вона багато знає і багато розуміє. Але це знання і розуміння мають не самодостатній, а теплий, співчутливий характер. І тому про таку людину можна сказати, що вона не тільки багато знала, але й багато зазнала в житті. Вона наче в собі пережила історію ряду людських поколінь, і її душа стала глибшою, та водночас і втомленою. В ній немає гніву, шаленого обурення, бурхливого протесту. Якщо б у людини були ці властивості, вона стала б сатириком. Та гумор — це споглядальність, м'якість і широчінь. Людина, просякнута ним, дивиться зі своєї висоти на землю і бачить маленьких людей, співчутливо спостерігає за їхнім життям, боротьбою та вчинками, і ласкава усмішка зігріває їй губи. Багато розуміючи, вона багато пробачає. Вона схильна знаходити в людей не стільки вади, скільки слабкості. Їй, звичайно, вищою мірою притаманне почуття смутку, але він зігрітий в неї вірою в людину і конечний триумф ідеалів. Ось така психологія світоставлення, заснованого на гуморі*.

Для письменників погібного складу надзвичайно характерне часто подибуване в них порівняння життя з театром маріонеток. На цьому порівнянні побудований, наприклад, прекрасний вступ Теккерей, — одного з найкращих представників англійського гумору, — до «Ярмарку марнославства». Проте, ми, його читачі, бачимо там більше, ніж побачив він. Ми бачимо не тільки яскраво освітлений ляльковий театр, але й людину розумну і щиросердну, схилену над ним, це сам Теккерей. І це — Самійленко, коли в руках читача не «Ярмарок марнославства», а книжка віршів «Україні».

Ми відзначили основні риси, характерні для гумористичного типу світобачення. Та викладене тут може бути в той же час і характеристикою Самійленка. Його творчість є повним і викінченим представником цього типу. Вона перш за все глибоко споглядальна. Самійленко, по суті, не стільки безпосередній учасник життя, скільки його спостерігач, хоч і далеко не пасивний до дійсності. Там, у натовпі,

* Пояснимо викладене на конкретному прикладі: В.Г.Короленка, звичайно, ні в якому разі не можна назвати гумористом. І в той же час це — один з найбільш витончених представників «гумористичного світосприймання» в літературі.

друзі та вороги його життєвої справи, і він виразно розрізняє їх, і його серце б'ється в унісон з серцями друзів, і влучно вціляють у ворогів стріли його вірша, і словами підбадьорення звертається він до друзів. Та він не в метушні, він стоїть поза нею, неначе звіддалік дивлячись на все. Тому таким сильним є в його віршах елемент оцінки. Продуманість і неквапність — ось що характерне для них. Вони всі пройшли через горнило мислі, і на всіх них помітний її слід. Мисль — природна стихія Самійленка, поза якою він не може творити, — і вона в нього проста, людяна і культурна. Його споглядальності дуже властиві роздуми. Він хоче не тільки спостерігати, але й розуміти. І ще одне: він не категоричний. Зважаючи та продумуючи, він міряє одною міркою і своїх і чужих, залишаючи за собою право і зі свого боку бачити слабкості і вади. Він ширше своїх смаків і пристрастей, а вони в нього широкі. Він обережний з речами, неспівзвучними його душі. Різкі випадки в нього — виняток. Він м'який, наче якась «тепла течія», яка бере початок з глибини серця, проходить через всю його книжку. Життя, з яким він стикається, освітлене його розумним гумором, поглиблене його смутком. Гумор і смуток чудово доповнюють один одного. Не тільки комічне в піднесеному, як дехто визначає гумор, але й істинно піднесене знайшло в собі місце в його душі. Усмішка часто зникає з його віршів, змінюючись зворушливим, пережитим, часом навіть сентиментальним. Тихий прибіт ліризму звучить тут так само, як і в його роздумах, — ліризму не галасливого і не бурхливого, а зате постійного і непідробного. І все це, разом взяте, зливається в один цільний образ. Не про гумористичний пульс в творах Самійленка йде мова, а про щось складніше і значніше: про цільність поетичного світовідношення, названого гумористичним, де гумор — лиш один із складових елементів, одна ланка в їх безперервному ланцюзі. Порівняйте характеристику психологічних рис творчості Самійленка з обрисом світогляду, заснованого на гуморі: тут все збігається. Лиш одну «поправку на індивідуальність» варто б в даному випадку зробити: відзначити порівняно сильний струмінь сатири в його віршах. Творів, просякнутих нею, небагато, але вони відносяться до найкращих творів Самійленка; його мова тут досягає виняткової виразності, підносячись до пафосу, обриваючись на ворогів і розумно б'ючи по своїх*.

Таким чином, психологічний тип творчості Самійленка загалом накреслений і з'ясований. Залишається друга частина завдання: показати, яким індивідуальним змістом заповнена вона; встановити, котрі саме конкретні риси в межах даного типу надають Самійленку своєїрідної подобу. Почнемо з розгляду комбінації впливів, що переломились в його поезії. Адже особливості в доборі і засвоєнні їх є необхідним складником в загальній сумі рис, що характеризують особистість.

Звичайно, тут багато що вислизає з-під нашої уваги і не піддається аналізу. Такий проникливий критик, як Ів.Франко, пише в

---

* Звичайно, це все різко виходить за межі «гумористичного світовідношення», хоч часто стикається з ним, будучи особливо загостреною формою гумору. Але ці вірші характерні не так для загального складу душі Самійленка, як для загального складу «російської гійності», що викликала з т а к о ї душі т а к і звуку.

передмові до книжки Самійленка: «Який був його духовний розвій, які вчителі, які впливи, що корисно чи шкідливо відбивалося на формуванні його душі і на її впливах — його творах, нічого сего ми не знаємо». З останнім твердженням важко згодитись. Ні, ми знаємо дещо, хоч і далеко не все. Хай «сам Самійленко занадто скромний і тихий, щоб уводити нас у таємну робітню свого духа», але ж залишили ці впливи якийсь слід в його творчості; а вони нам постільки, власне, і цікаві, поскільки втілилися тут себе. Виходить, найбільш виразні з них в усякому разі можна встановити.

Вище ми можемо визначити їх характер в загальному виді, підкресливши вплив великоруської літератури з одного боку, давньогрецької і романських літератур — з іншого. Детально доводити наявність цих впливів навряд чи треба: вони очевидні. Ось пародія на «Пісню про вішого Олега»¹⁰, переклад з Нікітіна¹¹, «Ельдорадо», фактура вірша якого запозичена Самійленком в О.Толстого*. Але ці точки стику його з великоруською поезією часткові і поодинокі (говорючи так, ми, звичайно, залишаємо збоку загальний вплив поезії великоруської на становлення книжної української поезії і, отже, не торкаючись того всього нею сприйнятого і засвоєного, на що спирався Самійленко як український поет). Відбиток західноєвропейських літератур значно зриміший. Він виступає в багато дечому. І в дріб'язках, вловлених мимохідь: у вміло і зі смаком вставленому серед української мови італійському, французькому, латинському слові чи виразі; у вживанні назви «елегія» не в поширеному значенні, взятому з епохи романтизму, а в тому, яке надавалось йому в класичну давнину (поєднання гекзаметра з пентаметром), і т.д. Він проявляється і в рідкісній любові Самійленка до вироблених на Заході форм вірша: сонета, октави, секстини і т.п., і в чудових, тонко і дбайливо зроблених перекладах з Данте, Мольєра¹², Байрона, Ляшамбоді¹³, Барб'є¹⁴, Беранже¹⁵... Либонь, можна було б піти трохи далі і визначити зв'язок тих чи інших рис творчості Самійленка з впливом певного поета. Наприклад, навряд чи можна вважати ризикованим згогад, що один з найхарактерніших прийомів Самійленка, — закінчувати всі строфи вірша однаковим рефреном, — запозичений ним у Беранже; останній був великим майстром цього, а як любовно ставився до його поезії Самійленко, показують щойно згадувані переклади. Та все ж подібні твердження, вірогідно, трохи непевні, а тому краще до них не вдаватись**.

* Усе це, зрозуміло, другорядне і, головне, зовнішнє. Значно глибший і знаменніший вплив Лермонтова, яким позначені громадянські вірші Самійленка. Ось один приклад:

*«І поки на землі ще є одна сльозина,
Поезія її нащадкам передасть;
І поки між людьми ще втіха є невинна,
Поезія в її ще радощів годасть».*

*(И если не на век надежды рой унес,
Они в груди моей проснутся.
И если есть в очах застывших капля слез —
Они растут и прольются).*

Конструкція поетичної думки аналогічна в обох уривках. Читач легко сам знайде ряд паралелей, вглядаючись в громадянську поезію Самійленка.

** Вкажемо, проте, на відгуки Гейне у вірші «Її в дорогу вряждали...»

Ми вказали на сліди літературних впливів там, де їх легше було виявити, отже, переважно в сфері зовнішніх рис. Читач, звичайно, розуміє, що це лиш ознаки того широкого культурного шляху, який пройшов Самійленко, — лиш пам'ятки, і аж ніяк не підсумок винесеного з нього і пережитого на нім: цей підсумок набагато значніший. В благородній простоті його письменницької манери, в витонченості вірша, витриманого і викінченого, у всіх глибинах його мислі — скрізь відчуваєте ви, що це виникало і вироблялося в атмосфері впливів багатьох і багатьох культурних світів. Врахувати ці впливи, звісна річ, не можна, та підкреслити їх ми повинні.

Ось такі літературні передумови творчості Самійленка. Переходячи до змісту його творів*, зупинимось передусім на їх ідеологічній основі. Вагомість його поезії визначається значною мірою саме нею. Це — поет-мислитель; елемент думки у нього надзвичайно сильно виражений, і нею густо насичена більша частина його творчості. В момент вищого свого піднесення, досягаючи найбільшої сили узагальнення, вона набирає філософського характеру («Герострат», «Поки душею», «Дві планети», «Людськість» та ін.). Але завжди, навіть коли ця філософія космічно забарвлена, Самійленко зводить свою думку на людські долі, говорячи про людство, думає насамперед про людину. Тут стержень його ідеології. Щоб проілюструвати цю думку, візьмемо один з багатьох можливих прикладів**, перечитаємо чудовий вірш «Зорі». В ньому поет каже:

*Давно колись, малим хлоп'ям,
Бувало, дивлячись на зорі,
Я часто, часто прагнув сам
Між їх поринути в просторі.
Я думав: там щасливий край,
Там невідомі наші болі,
Туди летить у тихий рай
Душа намученая долі.*

Та тепер ця думка залишена:

*Я бачу в зорях тих ясних
Великі сонця незчисленні,
І на планетах округ них
Істоти нудяться стражденні.
Такі ж їх душі, як у нас,
Так само прагнуть щастя й знання,
І плачуть за прожитий час,
За невдоволені бажання.*

.....

---

* Слово «зміст» ми вживаємо не в загальному, дуже неточному значенні. На наш погляд, під змістом твору в суб'єктивному значенні слід розуміти враження, яке залишається від певної речі, а в об'єктивному значенні — сукупність елементів, які створюють це враження.

** Див., наприклад, вірші «Поетові», «Сфер небесних музика» та ін.

*І скільки їх, з країв біди
Рвучись у рай з плачем гарячим,
Свої надії шлють туди,
Де ми горюємо та плачем!*

До людей, до людства ніколи не переставала повертатись гумка Самійленка; вірніш — вона ніколи від них не відривалась. Це — предмет його постійних дум. Усе ж, люди не заступили від нього людини. Навпаки, він живе інтересами людської особистості, саме вона є для нього мірилом цінності соціального лагу, і вкоротити їх на славу якомусь іголови чи ідеалові він не ризикнув ні разу. Але щоб поглибити своє життя, щоб заповнити його гідним змістом, необхідно вийти із кола вузько особистих інтересів, проїнятися інтересами ширшого загалу, — інтересами суспільними. З їх сфери рідко усувається мисль Самійленка. Її теми — долі принижених і пригноблених, поставлених на нижчий щабель суспільної драбини, ще частіш — доля української нації. І якщо, говорячи про перших, поезія його гала мало своєрідного і виразного, приваблюючи лише простотою і щирістю тону, то робота почуттів і гумки, породжена збудженою національною свідомістю, втілилась в його творчості найбільш сильно і оригінально. Це — один з тих мотивів, котрі в такому вигляді і з такою силою ніколи не звучали в літературах світових, які не знали національного гніту. І це — мотив, розробка якого з боку національностей, обмежених в правах на існування, є великим вкладом в скарбницю загальнолюдської культури. Творчість Самійленка освітлювала шляхи національної справи, надихалась порухами національних почуттів, пронизана то пафосом, то гумором, то сарказмом, і ці його творіння либонь чи не найкращі із всього написаного ним. Ось, наприклад, його «Веселка»:

*Гарна, розцвітлена пишно веселка півнеба підперла,
В воду прозору річки спустивши кінці кольористі.
Люба веселко! Яка ти хороша! — ти символ надії,
Гляну на тебе і згадую давню першу веселку,
Котру поставив Господь, і сказав, що не буде потопу.
Люба веселочко! Будь ти й мені за ознаку надії,
Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших,
Що до скарбниці довічного поступу інших народів
Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити.
Гарна веселка стоїть, стоїть і потроху зникає,
Ось і зовсім вона зникла, лиш хмара в тім місці синіє,
В серці ж надія не хоче загинуть і житиме вічно,
Бо та надія свята, бо та надія безсмертна.*

Буде доречним згадати, що Самійленко не відмовлявся і від чорнової роботи в справі захисту своєї ідейної течії і намагався обслуговувати її потреби віршованими віггуками на злобу дня. Вони цілим гніздом займають останні сторінки збірника Самійленка, позначені 1905–1906 рр., але з'являлись час од часу і раніше. Це — веселі, безпретензійні речі, і, здавалося б, не довго можуть жити вони, літературні одноденки. Та — виплід вимог хвилини — вони живуть багатоліття. Причина цього частково лежить в манері Самійленка диви-

тися на життя ніби збоку, поглядом не стільки учасника подій, скільки їх спостерігача, що допомагало йому вловити найхарактерніше, в частковому виявті типове чи навіть просто звернутися до узагальнення, так полюблюваного ним. Але ще більшу вагу мала його рідкісна творча майстерність, завершена і впевнена; вона наклала свій відбиток і на ці речі, не дала їм опуститися нижче досягнутого рівня; і якщо не всі вони — поезія, то всі — література.

Добру школу пройшов Самійленко як поет. Він — гідний учень великих майстрів. Це виявляється в рисі, характерній для всіх його технічних прийомів, — відсутності вишуканості. Вірш його, витончений і викінчений, завжди простий. Проста його мова, простий епітет, простий образний елемент. Останній до того ще й скупий: талант Самійленка не розвивався в напрямку пластичності, живописності. Одначе це ще не виключає можливості і тут часом сказати своє слово. Він уміє назвати місяць «космічним мерцем», він дає гумці Герострата такі виразні формулювання, як

*Руїною страшною
Своє ім'я спасу я від руїн.*

Або

*Як легко я твою величність
Нікчемністю своєю переміг!*

Він уміє часом у збитий образ вкласти своєрідний зміст, прикладом чого може бути цитований вище вірш «Веселка». На все це, безперечно, він мав би право накласти свій власний відбиток. Та, повторюємо, в цій царині він добивався передусім одного — простоти.

Простий і звукопис його віршів. Він не гнався за ефектним набором звуків, не шукав алітерацій і внутрішніх рим; це, що у нього інколи спостерігається в цьому плані, не відіграє великої ролі, і, можливо, є результатом звичайної випадковості. Нарешті, проста і його рима, іноді досить безпретензійна. До того ж, Самійленко часто користувався розмірами, при яких рима не вживається, — елегійним віршем, гекзаметрами, п'ятистопним ямбом. Та деколи, хоч і рідко, в нього зустрічаються і багаті рими («ганку — циганку», «одвічня — січня» і т.д.), і — що найцікавіше — видно особливий художній прийом, — стремління використати, як б сказав, «гумор рими». Тому, щоб створити гумористичний ефект, Самійленко римує такі слова, як «Василь — стиль», «Вітте — уявіте», шукає влучну риму, відзначаючи, що «октябристи й монархісти всі бажають добре їсти» і т.д. Нарешті, слід згадати, що хоч за звуковими ефектами Самійленко не женеться, та про плавність вірша думає завжди.

На цьому фоні стриманості і простоти ще значимішою і ціннішою постає незвичайна робота Самійленка, — робота над строфою, над архітектурною будовою свого ремесла. Паралелі їй ми не знайдемо ні в українській, ні в великоруській поезії того часу. Правда, в останній, наче б надолужуючи нестачу ідейних зацікавлень, був помітний тоді посилений інтерес до питань ритміки і рими, але він проявлявся в формі явно занепадницькій, приводячи до безплідної і ге-

нервуючої версифікаторської еквілібристики (писались, наприклад, акростихи, так звані «відлуння»¹⁶ і т.п.). Самійленко ж звернувся до класичної форми вірша, виробленої в Західній Європі віками культурного розвитку. Почав він поетичну роботу з александрійського вірша¹⁷, відтак небагом зупинив свою увагу на білім п'ятистопнім ямбі, а далі — на гекзаметрі, елегійнім диметрі¹⁸, октаві, секстині¹⁹, сонеті. Особливою любов'ю Самійленка користувався сонет, ця незвичайно строга і струнка форма вірша, досконаліше якої світова лірика не створила нічого. Сонетом в нього написано більше десяти віршів, і всі вони витримані в своїх суттєвих, необхідних рисах. Значну данину віддав Самійленко також елегійному віршеві (гекзаметр з пентаметром) і гекзаметру, таким конденсованим і виразним, де цікавим буває вживання цезур. Залюбки користувався він рефреном, цікаво проводячи його через весь вірш. Як про особливо блискучий вияв майстерності Самійленка в царині форми згадаємо про вірш «Поки душею»..., що є віртуозною спробою перенесення складного античного розміру на український ґрунт.

Уникаючи надмірного розгляду, ми обмежимося цією своєю заввагою про архітектоніку віршів Самійленка, не вдаючись в розгляд ні простих строф, вживаних ним, ні складних, згаданих вище. Скажемо лиш одне: на всіх них лежить відбиток вправності і викінченості, причому, пишномовності немає і сліду; це вірші «строного почерку». І мимоволі, озираючись на роботу Самійленка в цій царині, згадуєш його ж рядки:

*І впевним люд ми лагідним сонетом,
Що вмієм віддавати честь красі!*¹⁹

Самійленко, дійсно, мів їй воздати честь.

Нам залишається ще тільки згадати про достоїнства мови творів Самійленка, — достоїнства, які особливо цінні для культури, літературний лад якої не зовсім сформувався. Однак, з приводу цього є вже відгук значно компетентнішої за мене людини — Івана Франка. В своїй передмові до збірника «Україні» він завважує, що всі вірші Самійленка «написані бездоганно чистою, ясною, як небесна блакить, прозорою і дзвінкою українською мовою». Самійленко говорить просто і також чистою мовою, що її однаково розуміють і милуються нею і над Сяном з Дніпром, і над Дніпром, і над Доном з Кубанню. Ніхто з сучасних українських і галицьких поетів не володіє секретом української мови і ясності викладу такою мірою, як Володимир Самійленко.

Тепер, либонь, доречно поставити крапку.

* Напрочуд рігкісна і складна форма вірша. У великоруській літературі на час, коли творив Самійленко, була, якщо не помилюсь, лиш одна секстина.

ГРИЦЬКО ЧУПРИНКА

*Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить*

Народна пісня

Чупринка — поет рідкісного, своєрідного типу таланту, риси яко-го, попри всю їхню відносну простоту, відзначаються масштабністю, різкою окресленістю*. Понад те, Чупринка — чи не найхарактерніший, найпоказовіший і закінчений представник цього творчого типу серед поетів усіх трьох руських¹ літератур.

Можливо, саме завдяки чіткості та виразності рис, що є типовими для яскравої обдарованості Чупринки, можна визначити основну рушійну силу цієї обдарованості і розпізнати у зв'язку з нею всі якості його хисту, що мають не випадкове походження. Конструкція таланту поета, — дозволимо собі так висловитися, — розгадується, сам талант постає у вигляді струнного, закономірно організованого цілого: у ньому є пункт, з якого, наче з центра, можна провести радіус до будь-якої точки окружності. Ця рушійна творча сила, цей центр — ритми. Роздивляючися довкола себе і по сусідству, ми помічаємо, — хоч, може, й небагато, — поетів, талантові яких перш за все притаманна ритмічність. Це «Язиков, буйства молодий співець розгульний та стрімкий²», який, давши волю ритмічним силам, що вирують у ньому, сказав, наприклад, про колишні студентські дні:

*Те дни летели и сверкали,
Как искры брызжущие стали
На поединке роковом.
Они неслися, как стрела,
Могучим пущенная луком,
Они звучали ярким звуком,
Разгульных песен и стекла³.*

Це й дехто з сучасних поетів (Городецький, меншою мірою Бальмонт і Блок). Таким є надзвичайно ритмічний білоруський пісняр Янка Купала. Але в жодного з них ця риса таланту не розвинена до такого ступеня, як у Чупринки. Нею позначена мало не кожна з цитат, що подані нижче, вона мала впасти в очі кожному, хто розгортав будь-яку з його збірок, бо тільки ритмічністю його вірші й живуть, тільки нею й дихають.

У процесі народження вірша ритм взагалі — основна формуюча сила, вона примушує рухатись розрізнені поетичні елементи, злютовує їх, створює з них правильні системи, відокремлений, неповторний світ. Принаймні для лірики це незаперечно, а Чупринка — виключно ліричний поет***. І якщо у чіхось творах виразно проступає уся «віршостворююча» сила ритму, то, звичайно ж, найперше в Чупринки.

* Збірки поезії Чупринки: «Огнецвіт», «Метеор», «Ураган», «Сон-Трава», «Білий Гарт», «Контрасти», поема «Лицар-Сам».

** Його поема «Лицар-сам» — лірична поема.

Його ритми в сукупності можуть гати повну шкалу темпів, починаючи від тихих, уповільнених, аж до тих, які вражають своєю незвичайною рвучкістю. І саме цим останнім Чупринка пригрівав особливу увагу. Вони нестримно лунуть, полонячи і вражаючи мозок, затоплюючи, заповнюючи його собою, майже оглушують, приголомшують, гіпнотизують, не даючи спинитися, опам'ятатися, вдуматися. Тут усе в ритмі, усе для ритму. І він гнучкий, рухливий, мінливий, виливається в нові й нові форми, урізноманітнюється цезурами, розкриває метричну нитку, розсипає нанизані на неї слова*, і тоді кожне слово — вірш, кожне слово — рима, і в усьому цьому хвилюється, грає, усе оживляє собою новостворений, ще не бачений, не знайний ритм, такий стрімкий, такий бурхливий.

Цей ритм шукає звукового осягу, що був би без перепон, такий же вільний, безперешкодний; своєю навальністю і розмахом він примушує психіку захоплюватися звуками, занурюватися в їхній світ, він відсторонює, відкидає від себе всі глухі, шерхасті варіанти вірша, він завжди виразний і повнозвучний, вимагає прочитання не лише очима, а й уголос, щоб летіли

*Звук за звуком, тон за тоном,
Передзвоном,
Перегоном... («О». 82)⁴.*

На цьому звуковому тлі дзвенять рими, дзвенять і в кінці рядків, і посередині — на цезурах і при початку; дзвенять цілі рядки, у яких римується кожне слово**; дзвенять асонанси й легенькі співзвуччя, — і все це, покликане до життя вимогами й творчістю ритму, підкреслюється ним, підкреслює його, збагачує загальну звукову картину, робить вірш ще гучнішим, ритм — ще більш гіпнотизуючим, усевладним. Але є у Чупринки й інші засоби, спрямовані на підсилення гіпнотичності ритму, і джерело їхнє — той самий ритм. Захоплений його невтримним потоком, Чупринка часто не в змозі знайти потрібне слово — точне, вивірене, переконливе, і тоді він просто повторює на новий манер уже сказане. Це саме повторення дає йому змогу легко заповнювати прогалини у вірші, воно править йому за образотворчий засіб, який Чупринка охоче використовує. Скаже, повторить, ізнов повторить, майже без змін, однозначно, однозвучно чи просто вигукне слово, і ще, ще раз те саме, і ці слова вперто стукають в душу читача, влучають в одне й те саме місце, як молоток по голівці цвяха, забивають, вганяють, втовкмачують своє, підтримане гіпнозом ритму, підтримуючи гіпноз ритму. Такого ж ефекту досягають і широко використововані анафора (єдиний початок) і алітерація, інші побічні засоби.

Отакі творчі сили й творчі прийоми Чупринки, така структура його таланту. Ми не наводили прикладів, але досить двох-трьох ха-

* Створюється враження нового метра, хоча він, власне кажучи, той самий, змінився лише ритм. Див., наприклад, нижче другий уривок. У ньому об'єдналися другий, третій та четвертий рядки, шостий, сьомий і восьмий, і постала шестирядкова строфа з великою кількістю цезур і внутрішніх рим. Те саме й в інших випадках.

** Напр., «Знову мову коліску...» («К». 24).

рактрних уривків, щоб усе зазначене постало в конкретному вигляді, було реалізоване через плоть і кров слова:

*...Виллєм в море наше горе, —
Нашу млявість, нашу лїнь.
Гей, на весла, щоб понесла
Буря човен на глибїнь!*

*Ми полинем соколиним
Вільним льотом з берегів,
Роздратуєм, загартуєм,
Нашу мїць для ворогів («О», 52).*

*Помїж листом, помїж рястом
Дзвінко,
Гінко,
Дрїбно, часто
Соловейко виграє,
Ї луною
Розливною
За нічною
Далиною
Дзвін в повітрі розтає.
Дзвоном, гробом, переливом
Лїне, ллє ться спів за співом... («Б.Г.», 19).*

*Нїжно, нїжно,
Дивовижно
Тонко, тонко, тонкобїжно,
Одбивають ноги, ноги
Смїлу
Силу
Перемоги,
Божевільний сиплють грїб!
Серед шуму, серед крику
Б'ються люди під музику,
В парах, в парах, рїжно, рїжно,
Граціозно, тонко, нїжно
В'ються роєм,
Перебоєм,
Ловлять оргїю гзвінку
Ї кружляють, і гуляють
В божевільному танку («П.Г.», 9).*

Більше прикладів не наводимо: сказане нами проілюстровано тут уже досить повно*. Якщо комусь цього замало, хай бере збірки

---

* Додамо кілька коротких вказівок. Ритмічні й звукові вартості їхні очевидні. Уривки другий і третій — чудові зразки «розсипаного» метра (див. вище). У першому уривку непарні рядки розрізані цезурою. На цезурі — внутрішня рима. Є і в інших уривках як та, так і друга. Другий уривок — взірць використання слів, що схожі за смислом чи звуком, третій — гас безліч буквальних повторень. Є й рядки анафор («По м і ж листом, п о м і ж рястом», «с е р е д шуму, с е р е д крику» та ін.).

Чупринки: там майже кожен рядок — приклад, кожна сторінка — ілюстрація. Ми ж переходимо до подальшого дослідження таланту Чупринки.

Безумовно, талант примітний, — не поширеного взірця, а сам собі служить за взірець, — талант автономний, літературного родоводу він не має, — талант виразний, поруч з яким блігнуть твори поетів спорідненої обдарованості, — талант енергійний, який гіє міцно, усіма своїми способами б'є в одному напрямку і тому б'є з силою надзвичайною. І водночас це вузький і нескладний талант.

Ми бачимо, що основна сила в творчості Чупринки — ритмічний напір, який усе притлумлює, усе підпорядковує собі, породжуючи інші характерні риси, визначає їхню співвідносну вагу й значення. Що не потрібне цій владній силі, закреслюється, відкидається за борт, відкладається кудись у глибоку шухляду. Залишається лише те, що збільшує її, висовує, доповнює, робить її подібною до лавини і, додам, робить ефектною. Перед нами талант оголений, талант, хоча й цільний, викінчений, але дуже обмежений. Для нього існує лише одне — ритм і звук, художні засоби його кількісно нечисленні, царина їхнього використання невелика. Чупринка варіює, видозмінює їх, щораз більше й більше підсилюючи, доводить до гіперболічних розмірів, — але нічим не затушувати надовго того, що перед очима читача йде свого роду *perpetuum mobile*, — нескінченно комбінуються і перевертаються на всі лади огні й ті самі прийоми. А вузькістю, обмеженістю прийомів диктується і обмеженість сфери їхнього використання: в багатьох випадках вони не потрібні, в деяких — неспроможні що-небудь виявити. Замикається нове коло, і по той бік його залишається широкий світ тем, мотивів, почуттів, думок, настроїв.

Головне ж — творча сила і виразність ритму має свій зворотний бік: він скоряє не лише читача, а й письменника: не письменник володіє талантом, а талант письменником. Підхоплений ритмічним рухом, який і летить, і крутить, і несеться, він не може спинитися, затриматися, вдуматися, розібратися в написаному, оцінити епітет, вираз, образ, характеристику. А якби й зміг, то не наважиться: треба поспішати, не кваплячись, дорозити хвилинами ритмічного піднесення в душі, адже воно — головна творча сила його поезії. Спаде підйом — і в поета залишиться лише купка заїжджених, заялжених ним самим прийомів, позбавлених зв'язку, єдиного початку, що мав би об'єднувати їх і живити. Не буде магічної «живої і мертвої води» — і без неї вірш наче труп. І недороблене залишається недоробленим, невдале — невдалим, квапливо хапаються найперші, а тому найчастіше шаблонні або просто звичні слова, епітети, вирази*, і ними заповнюються порожнини у вірші. У цьому словесному матеріалі на

---

* Матеріал наводиться частково у розділі про зміст віршів. Тут же зазначимо, що втратила, між іншим, чистота мови: трапляються русизми, використовуються українські газетні слова. Складнішим є питання про епітети. Наведу один приклад: слово «ніжний» визначає «усміх дум», «подарунок», «пахощі», «твори», «квіти», «співи», «красоти», «ніченьку», «зернятка», «блиск», «душі», «вітрик» «стебло», «звук», «коханню», «траву», «мрії», «цвіт», «картинку», «минуле», «ласки» і т.ін., і т.ін., бозна скільки десятків разів. Але ж якщо все «ніжне», то воно зливається в однотипну масу і епітет — пuste місце, зайве слово, а не характеристика.

перше місце поставлено звукову організацію слова, а те, що стосується змісту, мальовничо-зображувальних засобів, відсунуте на задній план, і, покірний вимогам ритму, Чупринка завжди нехтує цими останніми заради першого. Наслідок цього всього — розпливчастість, невиразність і трафаретність образів, нехарактерність характеристик, неясні висловлювання, одноманітні епітети. А поет пливе й пливе на хвилях ритму, і єдиними провідними зірками для нього є рими. Вони для нього як дороговкази, вони визначають напрямок річища його віршів, — і так від рими до рими, від співзвуччя до співзвуччя він продовжує плисти, переможений ритмічними силами, які сам же і покликав до життя, бо проміняв виразність слова на виразність ритму та звуку і спричинив цим безліч ваг у своїх творах.

Звичайно, він може виправити те або інше місце, і виправити вдало, але це суттєвого значення не має. Треба пам'ятати, що зазначені методи творчості чужі, полярні до чуйної виваженості, вони ворогують з уважністю оцінок, ретельністю добору, що вони взаємно виключаються, а при поєднанні взаємно спотворюють себе, гальмують одне одного. А перш за все треба пам'ятати, що, як ми вже бачили, ваги поезії Чупринки — це виворіт, спігній бік її вартостей, що вони неподільні, є неминучим породженням одних і тих самих засад, ростуть з одного кореня, отже, не можна вбити ваги, не вбивши позитивних якостей.

Завдання своє щодо головного, по суті, ми виконали. Ми визначили рушійну пружину в творчості Чупринки, показали, як навколо неї групуються інші творчі сили, засоби, прийоми, визначили основне ядро його таланту, окреслили поетичну фотосферу, що виникла навколо цього ядра, народжена його якостями, обумовлена ним; нарешті, намітили контури творчості і виявили притаманні їй якості, її плюси й мінуси. Читач, можливо, зауважив, що ми не дозволяли собі лише констатувати наявність тих чи тих з'яв, але завжди з'ясовували їхній генезис, їхній внутрішній зв'язок, їхні закономірності і невідповідності.

Після цієї крапки можна було б почати новий розділ. Але ми боїмося, що талант Чупринки буде не зовсім правильно висвітлений, якщо ми не нагадаємо читачеві те, що підкреслили вище: ми характеризуємо і розглядаємо цей талант головним чином у його найрізкіших, подекуди мало не гіперболічних формах. Такий шлях обрано тому, що до зазначених форм тяжіють майже всі вірші Чупринки, що саме в цьому напрямку розвивався його талант. Усі його вірші ритмічні, але не однаковою мірою; для всіх типовими є явища, народжені ритмом, але в деяких творах вони виявляються м'якше і стриманіше. Описані ваги в них не дуже випирають, але й вартості не дуже яскраві: ці вірші в основному бляклі, невиразні. Очевидно, змагаючись з останнім, Чупринка засобами, виробленими ритмічним напруженням, щедро користується і в тих випадках, коли ритм віршів порівняно слабкий. Ці засоби Чупринка бере собі за правило, робить каноном, а це ще більше звужує коло тих творів, загля яких можна було б трохи пом'якшити вирази у нашій характеристиці.

Але досить про пом'якшення; хай собі узор часом вишитий не яскравим, а блідим шовком, — важливо, що він і тут, і там однаковий, той самий, що рисунок його схожий в обох випадках, що манера вишивання та сама. Іншого разу вірші, виконані «у бляклых тонах» (продовжимо порівняння), дуже добрі, та й взагалі якась приємна ця м'я-

кість, заспокоєність після звичайної для Чупринки підкресленої бурхливості. Позитивні якості тут ті самі: гарні метри, вдалі цезури, добрий звукопис, зустрічаються внутрішні рими й співзвуччя, тільки все це не в дуже сконцентрованому вигляді, не так ріже око; характерності тут менше, проте більше старанності, ґрунтовності в роботі, витриманості, обдуманості, більше художнього смаку. А ритм — адже він, як дух, «віє, де хоче», його живодайний подих відчуваємо й у цих творах, але тут він тече плавно, часом навіть тихо, уповільнено. Ось для прикладу вірш* цієї останньої категорії, один з кращих у Чупринки:

*В споминах ніжних, дивних ідилій
Привид чудовий ясно встає, —
То пережите в юності милій
Щастя моє.*

*Чую я, чую давню розмову, —
Лле ться в повітрі тихо вона,
Капає, лле ться словом по слову
Дивна мана.*

*Бачу я, бачу постать чудову...
Плещуть по серці хвилі жалю!
Давнього щастя полум'я знову
Я розпалю.*

*Поки не прийде спокій глибокий,
Поки не схилить сон голови, —
Стій одинокий, привид високий,
Мій вартовий!
Давнього щастя привид могильний,
Повний отрути, повний жалю,
Стій, — мій безтільний,
Мрійно-свавільний,
Жаль я стерплю («М», 13).*

* * *

Ми вже показали, що являє собою поетичний таланти Чупринки. Залишається ще сказати, який матеріал піддав він обробці, який, висловлюючись давніми термінами, зміст творів Чупринки. Тут перш за все варто згадати, що творчі прийоми його виняткові своєю загостреністю, односторонні і досить малочисельні, а тому придатні галеко не для всяких випадків. Ї ми бачили, що живописання, пластичність образів залишаються для них «поза межами досягальності», — у цій сфері вони просто безсилі, не придатні для неї. Тут Чупринка — лі-

---

* Скажемо і про нього кілька слів. Тихий ритм чудово гармоніює з темою. До того ж він уповільнюється цезурою посеред перших трьох рядків строфи, а вкорочений четвертий рядок замикає цю строфу, відмежовується від сусідньої, дає час спинитися, подумати, відчути. Цезура оригінальна: щоб підсилити її, Чупринка викинув склад з рядка. Багато внутрішніх рим (комбінація «поки — спокій — глибокий — одинокий — високий»). Вірш побудований на анафорах (улюблений прийом української народної поезії) і т.ін.

рик чистісінької води — може відтворити, по суті, лише те, що доступне музиці: звукові явища, танець, рух*, — не більше за те. Зрізка зачепивши «пластичну» тему, він скоро збивається на лірику, зображальні його спроби побіжні, невизначні, їх мало, але головне в тому, що вони трафаретні. А за винятком цього у Чупринки залишається тільки царина душевних переживань, настроїв, тільки внутрішнє життя, тільки почуття й гуша.

Хоч як це не дивно, але Чупринка віддав перевагу гумці. І це не та гумка, яка народжується інтуїцією, виникає в напруженні стихійних, підсвідомих сил, яка проникає, просочується у вірші, кристалізується в них майже без відома поета, схоплена ним, хай і частково, радше неявно відчувається, ніж усвідомлюється, хоч би й побіжно. Така гумка часом (як, наприклад, у Тютчева) дає геніальні філософські узагальнення, «очолює темний корінь буття», кудас, наче прожектор, своє світло на такі далекі й темні ділянки, які для логічної роботи гумки є недосяжними. І ще підсвідома гумка завжди викликає великий психологічний і поетичний інтерес. Але в Чупринки не те: він просто роздумує у віршах або дає готовий наслідок цього процесу — публіцистичне гасло, маніфест.

В останній ситуації глузлива, ущиплива посмішка долі. Саме на складі гумок, на розумових та естетичних смаках Чупринки лежить визначальний штамп — штамп течії, що протиставила ідеї соціальності ідею особливої автономності, публіцистиці в поезії — автономність краси. Чупринка сприйняв, власне, головним чином другу частину цього двочлена. Він пише не про красу, а про Красу, оспівує «святу красу» («Б.Т.». 28) і «вічне сяйво красоти» («М.». 11). «Свята краса» — і пісня «свята і неприступна» («Б.Г.» 17), і натхнення «б'є з божевільних джерел» («Б.Г.» 17). У цьому зв'язку людей можна поділити на дві частини: з одного боку, ряд «людських отар» («Б.Г.». 17), з іншого — поети. «Ти пророк, ти світлий геній, ти блискучий метеор!» — ось хто матір'я» («О.». 72), «брат мій ураган» («К.». 61) і, нарешті, «братом світла, братом сонця я зроблюся хоч на мить» («Б.Г.». 27). Девіз Чупринки «не твори собі кумира» («Б.Г.». 26), гасло — «бунт для бунту» («М.». 17), і це гасло він кудас «своїм гнобителям краси» («М.». 17): «Гріх землі — моя стихія» («К.». 3); «Кров'ю ллється мій свавільний передзвін!» («К.». 11). «Ціною крові» («К.». 11) сплатив Чупринка за свою поезію, ближні «кров мою точили» («К.». 14). Але «знову силу величезну в рідній сфері проявлю», «і мелодію чудесну кров'ю серця окроплю» («К.». 15) і т.д., і т.д. Виписати все немає можливості, вибрати — руки опускаються. Але теми й фрази відповідного складу та відповідного

---

* Явище і танець, — див., зокрема, приклади другий і третій. Ось прекрасні рухи з вірша «Заблудлий огонь»:

*Глянь, — грижить,
Біжить,
Палає,
В далеч промінь послає,
Миготить,
Летить,
Як дух!..
Глянь, — потух! («О.». 81).*

рівня — основа змісту творів Чупринки. У тому ж гусі витримано й словесний склад. В очах рябіє від таких слів, як «отрута», «отруйний», «пекельний», «кров», «кривавий», «жах», «жах смертельний» і до них подібних, бо кожне з них десятки, а часом десятки десятків разів повторене Чупринкою, і всі вони, звичайно, цілком відповідають змістові. Має Чупринка й слабість до таких «красивих» слів, як «гірлянди», «фльор», «інертні», «ілюзорні», «рулади», «маса», «фея», «дріади», «самум», «секрет», «серенади», «унісон», «ореол», а ще більше до таких, як «тон», «мотив», «мелодія» і т.ін. Не в тім справа, що ці слова вживаються, а в тім, що використання їх робиться методом творчості, що вірші рясніють ними в такій кількості, що не вистачає жодних порівнянь*, і — це показово — свідчать про відсутність у автора доброго смаку. «Квінтесенція страждань» («О». 61). «Щоб чудовою легенду показати реально світу» («М». 30), «Орнаментичні візерунки» («Л.С.» 18), «В небі, в водах зорі — чари мов феєрії горять» («К». 99), «Не в екстазі-декадансі, не в сновійнім хорів трансі» («К». 82) — ось характерні місця цього прийому, навести подібних прикладів можна безліч**.

Троп — цей наймогутніший важіль поетичного впливу — Чупринка, захоплений і полонений своєю «гоцентричною» ритмікою, ігнорував, не розробляв, а якщо й давав щось, то або шаблонне, мляве, охоплене якоюсь «блідою німіччю», або найчастіше щось у тільки що визначеному стилі. «Душевний вулкан», «кривавий сміх» — ось показові його тропи. Квіти в нього «ніжні твори Феї-Флори» («О». 28), є і «діти ніжної фауни» («О». 85), є й такий образ:

*То красою в дивні очі
Провелися паралелі
І холодної півночі
І південної пустелі* («О». 20).

Ці уривки цікаві, між іншим, як частковий доказ надуманого, «від голови», характеру змісту поезії Чупринки, змісту, як уже відзначалося, розумово-раціоналістичного, програмного. Ця абстрактність вводить до того, що Чупринка може писати так: вогонь —

*Творить акти одживання
Для нового будування, —
Діє творчості прогрес* («Б.Г». 8).

Або:

*Що таке — переживання?
Ряд умовин!* («К». 74).

А втім, досить. Ми не прагнули дати якусь концепцію світогляду Чупринки — він нецікавий, бо знов-таки «від голови» і до того ж має занадто вже ходовий характер, не вироблений автором, а запозичений ним у готовому вигляді зі сторони. Та й навряд чи цей світогляд має у нього хоч трохи оформлений вигляд. Але тип мислення, естетичні смаки Чупринки ми намагалися виявити, і читачі, можливо, бачать

* Скільки десятків разів уживається один тільки «фльор», улюблений Чупринкою.

** Щоб вирізнити такі слова, Чупринка їх римус, але «культує» і рима (фантастично-огнисто, аргонавтами-неправдами і т.г.).

тон з відповідними пігголосками, що в сумі елементів цього змісту можна зауважити конкретний вибір і підбір, конкретний тип, стиль.

Віг оцінки розумових смаків Чупринки, віг вказівок на їхню питу вагу я дозволю собі ухилитися, як ухилився віг зауваг під час самого аналізу змісту. Причина у нескладності питання і в його делікатності. Нарешті, я не ставлю балів, моя безпосередня справа — характеристика, оцінка для мене бажана остільки лише, оскільки вона потрібна як складник попередньої. Визначимо ж кілька основних рис, зробимо кілька узагальнюючих вказівок, на які спираємося при характеристиці, що мимоволі постає під час читання наведеного матеріалу і вже частково нами накреслена.

Зміст віршів Чупринки вузький, він швидко був розроблений поетом, швидко вичерпаний, шляхи пройдені ним до кінця, залишилось одне: переспіви. І через усю його творчість протягнулася плетениця тем, тропів, образів, улюблених слів*, які повторюються десятки й десятки, навіть сотні разів, і все стає таким одноманітним, що навіть не помічаєш нових досягнень — усе здається звичним, баченим-перебаченим. Ритм заважав Чупринці працювати в зазначених напрямках, а межі змісту скоро поклали край цій роботі, зробили її нетривалою. Для характеристики того, що врешті-решт вийшло, візьмо лише одне слово — мізерність: воно говорить і про вузькість, і про монотонність.

Підкреслюємо далі, що Чупринка, віг засобів якого повіває такою стихійністю у змісті, поет «віг голови». Цього висновку ми вже доходили кілька разів: і коли вказували, що інтуїтивного елементу в його змісті мало, а чисто розумового, та ще запозиченого зі сторони — набагато більше, і коли розглядали дуже рельєфні приклади у цьому напрямку, щоб намітити висновок. Але найбільш показовий інший бік поезії Чупринки, якого ми ще не торкалися. А саме: він завжди готовий щось роз'яснювати й доводити, направляти на правдивий шлях, викладати свої переконання, виставляти те або інше *credo*, формувати гасла й девізи, здійснити випад проти інакомислячих. Поет стає публіцистом.

Якою мірою отим завданням відповідають його творчі прийоми, можна й не говорити. Згадаймо лише, що віршовані маніфести мало коли спираються на поезію: значно частіше на риторичку, якщо лише не на прозу. І читач бачив, що риторика, розливаючись по віршах Чупринки, доходить до краю, кінцевого, гіперболічного.

Що ж до естетичних уподобань Чупринки, оскільки вони позначилися на змісті, то думається, що відповідний матеріал дає мені підставу без вагань вжити слово несмак. А якщо це не так, то я тоді не знаю, що має означати це слово.

Мізерність, раціоналістичність, риторичність і несмак — ось якими виразами доводиться характеризувати зміст творів Чупринки. Але щоб ці висновки, а також зазначені вище, постали перед читачем у належному світлі, треба віг погляду статичного перейти до динамічного.

---

* Навіть цілих рядків: «Ночі тьмяная китайка» («О». 19) та «Ночі синяя китайка» («К». 77); «В бурі: в гromі, в льодоломі» («О». 54) та «Шуму, грому, льодолому» («К». 86) і т.д.

* * *

Ми не розміщували творів Чупринки за часом їхнього написання, розглядали так, наче вони створені всі одночасно. Правда, Чупринка пише лише кілька років⁵, правда, його творче обличчя визначилося відразу, і перша ж його книжка диктує повністю ту характеристику і ті висновки, які ми вже дали, розглянувши всю його поезію. Але талант його все ж таки якоюсь мірою ріс, розвивався, еволюціонував. На цьому я й дозволю собі спинитися.

Перша ж книжка Чупринки — «Огнецвіт» — вийшла в 1910 р. Характерні прийоми його творчості, про які йшлося вище, тут всі є, проте не завжди вони такі постійно виразні, як пізніше. Притому зустрічаються ще й інші. Очевидно, Чупринка перебував у стані пошуків і сумнівів, пробував знайти потрібні засоби для вияву свого творчого «я», і хоча ритм відразу визначив шлях поета, все-таки деякі сторінки схожі на лабораторний дослід, на практичну перевірку того чи іншого методу, прийому.

Виразніші ці пошуки в змісті віршів. Розумові та художні смаки Чупринки, визначені вище, помітно проявилися й тут, але знаходимо й простіші речі, звичайніші, є соціально-гуманітарні мотиви і т.ін.

Серед цих несміливих, часом ледь помітних спроб випробувати той чи той шлях, є одна, з якою я хотів би ознайомити читача. Ось кілька віршованих уривків:

*Гей, хоч мить, одну хвилину
Та пожить би, як захочеш,
А не так — наполовину,
Наче ждеш чого і сочиш!*

(«О». 80).

Як же поет уявляє собі це життя?

*Що там не буде, — співатимем, гратимем,
Щиро на рідній землі працюватимем
Вдовж, і навколо, і вшир!..*

(«О». 77).

Поет кличе на село:

*Там живуть такі, як я,
Там не знають смутку й жаху,
Там кипить в борні життя,
Повне вільного розмаху!
Гей, туди! А об мерцях
Ми не будем сумувати,
Поки єсть вогонь в серцях,
Будем жити і співати!*

(«О». 43).

Він пише у вірші «Батькові»:

*Хто не боровся з лихою годиною,
Щастя не знав в боротьбі,*

*Хай похоронної, хай лебединої
Пісні співає собі.*

.....
*Батьку! Як дуб віковий над долиною,
В грізную буряну ніч не хились, —
Може, хоч мрію, часом хвилиною
Будем щасливі колись!..⁶*

(«О». 58).

Ці вірші свідчать про порядну людину, мужне її світосприймання: втілені вони у форму просту й строгу, але сповнену енергії. І могли б вони стати початком широкого й славного поетичного шляху... Прокладав Чупринка стежки і в інших напрямках, але все це заглушалося й відміталось ритмом, що бив струменем, а також особливостями, пов'язаними з ритмом. Ця течія повновладно царювала в «Огнецвіті», вражала своєю яскравістю й виразністю, і в подальшому Чупринка віддавався їй цілковито й безоглядно.

Закипіла весела робота! Стихійно народжені прийоми творчості засвоювалися, розроблялися, у поезії прокладався новий «битий шлях», розорювалася нова борозна. Все вражало небувалістю, несподіваністю, своїм підйомом, п'янило звуком і звучністю, дихало творчістю, ініціативою — і здавалося, кінця тому не буде. Книжка виходила за книжкою*, створюючи якесь свято молодих, свіжих поетичних сил, зачаровувала й дивувала своїм звукописом, даруючи такі цикли, як «Подзвіння⁶», і такі вірші, як «Моя муза» і «Давній образ». У самому змісті часом глибоко й пристрасно звучала одна побічна струна — та, що говорить про смерть. Вади? Вони були всі в наявності, але ж кому хотілося їх помічати, коли на очах вирував такий буйний талант? Здавалося, що вади — дитяча хвороба, що талант у своєму нестримному розвитку легко все подолає, усе переможе, і навряд чи хтось розумів, що для творчості такого зразка це органічні вади, а тому згубні, фатальні.

Вузька була сфера прийомів і змісту творів поета. Все скоро було вичерпане, пройдене у всіх напрямках, і потім залишилося лише одне — «повторення пройденого»; для творчої роботи, для нових досягнень уже не було місця. Тільки гедалі яскравіше почали проступати у віршах віг'ємні їхні якості, виразнішими стали банальність і крикливість змісту, впадаючи в очі десятки й десятки разів, усе це дратувало, втомлювало, набридало. Стомлювали вади, приголомшувало все в цілому, бо з гнітючою одноманітністю проходили перед очима читачів одні й ті ж прийоми, теми, образи, слова, що вже давно втратили будь-яку силу і владу. Ось книжка «Контрасти» (1913) — народження не творчості, а звичних уже прийомів. Трудно з неї щось вирізнити, вказати, що ліпше, що гірше: так усе зливається в безбарвну суцільну масу. Творчість Чупринки ринула, як повінь навесні і, широко розлившись, стрімко спадала, раціоналістичність виступала наперед, і, як завершення цього, в 1913 р. з'явилася поема «Лицар-Сам», наскрізь надумана, непоетична, мертва.

* «Метеор», «Ураган», «Сон-Трава», «Білий Гарт».

Наш огляд художнього шляху Чупринки доведено до кінця. Народна пісня правду сказала — «високо сонце сходить, низенько заходить». Проте це не вся правда: вона в тому, що сонце зійде знов і знов. Пам'ятатимемо, що талант Чупринки ріс, шукав своєї стежки й дороги, горів творчістю і лише дійшовши крайнього ступеня яскравості й виразності, подарувавши українській поезії ряд прекрасних сторінок, досягнувши свого апогею, став хилитися на захід. Творчий шлях він пройшов до кінця. Але пройшов він його так, як ніхто, і пройшов не безславно і не безплідно. Більше того: закінчився шлях, але ж талант не скінчився! Зміст можна поглибити і розширити, можна створити для нього нові прийоми, нові засоби художнього впливу, щоб лише не завмер дух пошуків, не вичерпалися творчі сили.

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО¹

В.Винниченко. Собрание сочинений, т. I–VIII. Перевод с украинского.

Ім'я Винниченка більш-менш знайоме російському читачеві; воно не раз з'являлося на сторінках збірників, а також часописів, про нього писали, говорили. І ця читацька увага цілком зрозуміла. Перед нами письменник з виразним творчим обличчям, різкий, прямий, він ставить питання проблемні і не поспішає згладжувати їхньої гостроти. Він сповнений любові до нового життя, і ця любов поглиблена соціальним почуттям, що виразно проходить через усю його творчість. Питання, від художнього опрацювання яких він ніколи не міг відірватися, — це питання етичного і соціального плану. Але він дає не абстрактне розв'язання цих питань, а образне, і саме тут виявляється інший бік його ставлення до життя: у нього багата палітра фарб, він живописує; він малює революціонерів, тюремне життя, втечі, еміграцію, він створює образи українського селянства, української інтелігенції — і це вже цікаво самими темами; скрізь проступає великий письменницький темперамент, часом відчуваємо то гумор, то ліризм.

Перші томи цього зібрання творів вийшли вже другим виданням. Очевидно, Винниченко знайшов свого читача.

УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО

Україна — це, по-нинішньому, окраїна, окраїнна руська земля¹. На сотні верст розлягався тут у старовину розлогий, дикий степ, а по ньому постійно бродили орди кочівників, що одна за другою набігали з глибини Азії. Не дивно, що наші пращури боялися селитись у цьому степу. У княжі часи² (літ 700–900 тому) тільки в північно-західному куті його, коло Києва, густо жило осіле руське населення. Але й тут кожної хвилини грозила небезпека, кожної хвилини треба було бути насторожі. Тільки під охороною військової сили князів можливим було тут життя. І порубіжні князі не раз ходили походами

на кочівників, ставили сторожові містечка-фортеці та військові застави і так помалу просувались в глибину степу. Вслід за ними тяглося населення, будувало села й міста, розорювало степову цілину, ловило рибу, пасло отари худоби.

Та не кожному було під силу тут жити. Вийдеш бувало із містечка-фортеці на ниву або трави вкосити, — і легве ти загавився — заарканять тебе, заберуть у полон, а там продадуть в далекі землі в рабство. Ось чому тут селився народ добірний, сміливий, що не боявся труднощів, завжди готовий гати відсіч.

У стародавній пісні про похід князя Ігоря на кочівників-половців («Слово о полку Ігоревім») про прикордонників з-під Курська³ говориться, що вони трубами сповиті, кінцем списа годовані, під шоломами виплекані, і скачуть наче сірі вовки, шукаючи собі здобичі, а князеві слави. Ці люди багато чим нагадують козацтво, про яке зараз буде мова [...].

* * *

У середині XIII ст. (660 літ тому), хлинувши в південноруські землі, татарські орди розгромили там усі руські поселення, міста спалили, зрівняли з землею, одних жителів перебили, інших забрали в полон. І не раз потім степовим бездоріжжям сунула орда за ордою, стогін стояв від скрипу возів, іржання коней, татарського гикання, та ще від плачу полонянок, полонених. Не раз по степу літніми теплими ночами палали червоні вогні татарських стійбищ та курилися попелища спалених сіл і міст. Обезлюднів степ. До землі випалене, до кореня викорчуване було тут руське життя. В північні суворі ліси пішло воно, де то там, то сям стояли руські містечка. Тут ось, спершу біля Суздаля, Ростова і Владимира, а потім коло Москви⁴, почали гуртуватися руські землі, стала виникати російська держава, виростав один із руських народів — народ великоруський⁵. А інший руський народ, білоруський, підпав під владу Литви, ввійшов до складу Великого князівства Литовського.

Однак обидві ці руські держави жили поміж собою не в ладах, і Велике/князівство/ Литовське, шукаючи союзників, уклало союз з Польщею⁶. В руках у Польщі вже була руська земля — Галичина, а після цього вона приєднала і Волинь⁷. Там жив третій руський народ — український. Так розділилися руські землі.

На південь від них лежав широкий степ, але не можна було селитися в ньому: в самому низу його, в Криму, засіла хижа татарська орда і наводила на всі ці землі грозу.

Але все ж цей степ вабив до себе. В записках людеї того часу знаходимо захоплені відомості про його багатства і родючість. «Земля, казали, дає там неймовірні врожаї, повертає посіви до ста раз, кожного року сіяти нема потреби; якщо посіяти раз — вродиться і на друге літо і дасть в один рік другий і третій урожай, якщо залишити плуг на полі, то за два-три дні він так обросте, що його важко знайти. Трава на пасовиськах така висока, що волів, які пасуться, легве в ній видно, інколи з трави не видно рогів. Бджіл таке мнозтво, що вони носять мед не тільки в дупла дерев, але і в ями, і не раз трапляється провалитися в такий медовий колодязь. Ріки перепов-

нені рибою, осетрів та іншої риби йде з моря в ріку сила-силенна, так що під час цього руху риби можна списа ввіткнути в воду — стирчатиме, як і в землі. Звіра в лісах і степах таке мнозтво, що диких биків, коней і оленів убивають тільки на шкуру, а м'ясо викидають. Диких кіз стільки набігає із степів у ліси на зиму, що їх можна вбивати тисячами. Птиці теж неймовірна кількість, навесні хлопчакки набирають повні човни яєць диких качок, гусей, журавлів, лебедів». І так далі.

Якесь-таки населення по окраїнах цього степу все ж проживало. Люди тулилися на руїнах колись славних і багатих міст, подібно до Києва, зруйнованого татарами; тиснулися до сторожових польських замочків-фортець, висунутих у степ для охорони країни від ворожих набігів. Нарешті, і в самому степу, серед його диких, не торканих людиною рівнин, то там, то сям курився димок, лунала руська мова. То із суміжних руських земель, які належали Польщі й Литві, сюди йшли ватаги сміливих, які не боялися небезпеки, людей; йшли, щоб набити диких звірів, полювати на степову птицю, наловити в степових ріках і річечках риби, вибрати мед із лісових бджільних бортей.

Зрештою, повертаючись додому в Польщу або Литву, вони повинні були віддати у вигляді податі величезну частку із того, що промишляли за літо. Ось чому деякі з них, зневажаючи небезпеку, залишалися в степу й на зиму, ставили в затишних місцях хатки-курені і жили вольною волею.

Ця вольна воля, можна сказати, і заселила український степ. Справа в тім, що в Польщі й Литві почали запроваджувати кріпосне право. Влада поміщиків над кріпаками незабаром зробилася величезною. «Шляхтич» (дворянин) міг навіть вбити свого кріпака і перед ніким за це не відповідав. Винятково сильним був і гніт держави, яка руйнувала край постійними війнами, а ще більше — велетенськими податками. Не дивно, що жителі суміжних з українським степом земель покидали все і втікали сюди. Так росло населення степу. Ці вільні поселенці, що бродили по ньому з місця на місце, полюючи на дикого звіра, ловлячи рибу та воюючи з татарвою, отримали й особливу назву. Звали їх «козаками»*. Слово це татарське, і означає воно — блукач, перекотиполе.

Серед козаків траплялися люди найрізноманітніших народностей. Але більшість становили вихідці з поближких українських земель та залишки корінного місцевого населення (тобто теж українці). Таким чином, козацтво, що зростало в цьому степу, було нерозривною частиною українського народу.

Кому доводилося бачити козака тих часів на оригінальному старовинному малюнку, той не скоро забуде його. Трохи вилицювате обличчя, очі чорні або карі, чорні ж брови, волосся, вуса. Борід козаки не носили, голили й голову, і лиш на самій маківці залишали пасмо волосся — так званий «чуб», «оселегець», кінець його хвацько замотували за вухо. І вдягалися козаки теж мальовничо. В одязі переважали червоний і синій кольори. Чоботи бували із са-

* Уперше згадуються козаки близько 1500 р.

п'яну, широченні шаровари («матнею вулицю мете») із тонкого кармазину⁸, на головах — «сиві» смушкові шапки. Але це — в хвилини щастя і вдачі, після успішного походу, смілого нападу. А потім це все здавалося в заставу, зношувалося. Так і в народній пісні козак описується:

*На козаку-нетязі три сіром'язі,
Опанчина рогозоя, поясіна хмельювая;
На козаку бідному сап'янці – видні п'яти і пальці,
Де ступить, босої ноги слід пише...
На козакові шапка бирка — зверху дірка,
Травою підшита, вітром підбита...*

Француз Боплан⁹, що служив у цю пору в польських вельмож в Україні і добре знав козаків, так пише про них:

«В них нема нічого простого, крім оягу. Вони готепні й проникливі, передбачливі й великодушні, не захланні до багатства, але надзвичайно цінують свою волю; сильні тілом, вони легко переносять жар і холод, голод і спрагу. На війні витривалі, відважні, хоробрі і навіть легковажні, оскільки не цінять свого життя. Високі, спритні, дужі, вони наділені хорошим здоров'ям і навіть мало піддаються хворобам: дуже рідко вмирають від хвороб, хіба що в глибокій старості; переважно закінчують життя своє на ложі слави — на війні».

Селилися козаки вміло, обережно. Старалися триматись артильно, а не врозбріг. Для безпеки часто ставили свої селища на річкових острівцях, сподіваючися, що ворогові на вогі буде битись не так зручно, як на землі.

Та й напасти несподівано на вогі важче. Селища оточувались валом або засіками, через що і звались по-українськи січ... Бувала в них і артилерія із маленьких, але справних гармат. Зрештою, на початку більшість козаків проживала в степу тільки принагідно, у літню пору, а зимувати відходила в села і замки, що прилягали до степу. Лише найбільш витривалі зважувалися залишитися в ньому на зимівлю в нашвидку зроблених землянках, так званих куренях». Але коли число козаків (з утвердженням кріпосного права та ін.) зросло і в степу стало людніше й безпечніше, то зимівля в ньому стала справою звичайною. Козацькі селища з'являлися як гриби після дощу, інколи розростаючись у цілі містечка. Деякі козаки вже почали й землю орати, хміль вирощувати, варити безмитно і пиво, і мед, і горілку, продавати кримську сіль, сушену рибу. Але навіть і ця, найбільш мирна частка козацтва, час від часу бралася за зброю, щоб, наприклад, відбити кримчаків чи, скажімо, дати відсіч польським зазіханням на козацьку вольність. Про інших же й говорити нічого. Зрозуміло, що лаг життя козацтва був чисто військовий. Воно ділилося на курені¹⁰, на чолі яких стояли курінні отамани (ватажки). Із куренів складалися козацькі сотні, із сотень — полки. Число людей у куренях, сотнях та полках було дуже невідзначене. В деяких «сотнях» було всього кілька десятків осіб, в інших — що траплялося частіше — набагато більше. Власне, кожній сотні і кожному полкові приписувалася певна кількість землі, із населення якої вони й склалися. Від нерівномірності його вини-

кла нерівномірність у величині сотень і полків. Керували ними відповідно сотники й полковники; при останніх перебував полковий писар, який мав теж велике значення. Всі полки разом складали «військо запорозьке», назване так за іменем головної козацької «січі», що лежала за Дніпровськими порогами-скелями, — «Запорозька Січ»¹¹.

На чолі «Війська запорозького» стояв гетьман, при ньому перебували осавули, військовий писар (секретар), обозний, завідувач артилерією. Вся ця козацька «старшина» вибиралася на козацьких зборах, так званих «радах». Радам старшина була зобов'язана давати звіт, ради ж могли замінити будь-яку із цих службових осіб. На радах вирішувалися і всі найважливіші козацькі справи. Проходили вони гучно, бурхливо. Кожен козак, зокрема, повинен був беззаперечно підкорятися отаманові, полковникові, гетьману, особливо в поході. Але на радах козацтво вміло нагадати їм, що влада вручена їм волею козацтва і держиться тільки на цій волі.

Є хороший старовинний малюнок козацької ради. На широкому майдані «в Січі» козацтво стало великим просторим колом. З усіх боків до козацького кола біжать запізнілі козаки. Двоє інших волочать за руку з кола по землі якогось славного воїна запорозького, що хильнув, мабуть, занадто вже не в міру, в руках у нього «люлька»... В середині кола стоїть прапороносець з прапором, на широкому полотнищі якого зображений хрест, а по кутах — пара півмісяців, сонце і зірка. Напроти нього, на видному місці, зібралася козацька старшина зі знаками своєї достоїнності. Якийсь козак, ставши всередині кола і повернувшись до зібраних обличчям, виголошує промову. Козацтво слухає, перемовляється між собою, а деякі так втягнулися в свою розмову, що забули й слухати промовця, а тільки ведуть суперечку. Такі суперечки іноді не закінчувалися добром і починалося звалище, козацтво хапалося за зброю — і під кінець із кола виносили декількох убитих і поранених.

Але тією ж зброєю козаки вміли добре прислужитися рідній землі. Живучи в прикордонному з татарами степу, вони весь час повинні були зчеплятися з їхніми ватагами, які раз у раз набігали. Підбурювані Москвою, кримські хани обрушувалися на окраїнні землі Польщі й Литви — корінні руські землі. Під'юджувані Польщею та Литвою, ходили грабувати Москву. При цьому головний тягар відпорю лягав на козацтво, котре, немовби велетенська сторожова застава, стояло на їхньому шляху. Коли ж козацтво набралось сили й зміцніло, то могло не тільки давати відсіч татарським набігам, вроздріб нападаючи на дрібні татарські орди, — воно могло вже само кинутися через степи на Крим. А коли кримські татари підпали під владу турків, що захопили місто Константинополь¹², — то було козацтво і турків, цю грозу всієї християнської Європи.

* Знаходилася вона на острові Хортиця. Величезні трясовини і очеретяні зарості захищали її від татарів, пороги — від поляків. Лежала Запорозька Січ на самому краю козацьких поселень, занадто близько до Криму. Зате від неї було далеко до Польщі. Тому селилися тут найбільш важливі з козаків, ті, що любили волю найбільше, для яких легше було переносити постійні небезпеки, ніж залежність від Польщі. Тут жило найбільш загартоване, найбільш згуртоване «козацьке товариство», тут задумувалися найсміливіші походи і набіги.

Крим мало не весь охоплений Чорним морем. Те ж море відгліляло український степ від Туреччини. Для своїх морських походів козацтво будувало в Запоріжжі «чайки» — великі, легкі «човни», довжиною сажнів із вісім, обшиті по боках в'язанками очерету (очерет не давав човнові тонути, коли його заливало водою). На чайці було 5–6 гармат, ходила вона і на веслах, і під вітрилом, вміщала кілька десятків осіб. На чайках козаки спускалися по Дніпру в море, де їх підстерігали турецькі галери (кораблі). Але козаки ховалися в густих дніпровських комишах і, дочекавшись темної ночі, пропливали тайком в Чорне море. Пливли вони звідти до Кримського узбережжя, захоплювали здобич, палили міста. Підпливали вони до славного міста Кафу¹³ (нині Феодосія). Туду зганяли з усіх боків руських бранців на продаж у рабство і продавали їх звідти і в близькі країни, і в далекі, аж до Іспанії, Тунісу, Алжиру. І козацтво не раз, не два громило це місто, звільняло бранців, і поверталися вони «на тихі води, на ясні зорі, у край веселий, в городи християнські».

Або їхали козаки до турецьких міст, захоплювали Синоп¹⁴, палили Трапезунд¹⁵, «обкурювали мушкетним димом», як тоді висловлювалися, стіни самого Константинополя, наводячи страх на всемогутнього султана. Проходили і в Азовське море, нападали на Очаків. Запримітивши здалека в морі турецьку галеру, намагалися відійти чимдалі на своїх майже непомітних чайках, щоб уночі нападти на неї несподівано. Але будучи поміченими, люто накидалися на величезне судно і відчайдушним натиском часом захоплювали його. А там, на дні галери, приковані ланцюгами, сиділи руські бранці та гребці й чекали вислігу поєдинку: чи звільнять їх, чи нових бранців кинуть до них на темне та брудне дно залитої кров'ю галери.

І якщо успіх був супутником козаків — визволяли вони бранців, відвозили багату здобич: червінці, дорогоцінне каміння, тканини, килими. І після того по всій Україні сліпі співці-кобзарі славили відважне козацтво в своїх піснях-думах. Перебираючи струни кобзи, співали про те, як томилися бігні невольники в турецькій полоні, про те, що не забули козаки своїх безталанних побратимів, не покинули їх погібати в бізі, не боялись ні ворожої сили, ні бурхливого Чорного моря. Адже не раз це море топило козацькі чайки, розносило їх у різні сторони, прибивало їх, розбитих, поламаних, до ворожих берегів.

Страх, який наводили козаки на Туреччину, був дуже великий. Турецький історик того часу пише про них: «Можна сміливо сказати, що на всьому світі не знайдеться людей більш сміливих, які менше б турбувалися про життя, менше боялися б смерті; госвідчені в морському гилі люди розповідають, що ця голота своєю спритністю й відвагою в морських битвах страшніша від усякого ворога».

Зрозуміло, що і турки, і татари всіма силами старалися розгромити і знешкодити «цю голоту». А оскільки її становили головним чином біженці із земель, підлеглих Польщі й Литві, оскільки і степ, що став притулком для них, вважався приналежністю тієї ж Польщі, то турецький султан вимагав, аби Польща втихомирила козаків,

погрожуючи в противному разі зруйнувати її. А навали турків або татарів Польща, слабка у військовому відношенні, боялася як вогню. Так у козаків з'явився новий ворог — Польська держава. Вона й раніше недоброзичливо поглядала на козаків — утікачів-людей, що не платили податків, а тепер прагнула зв'язати їм руки, щоб не викликати страшних татарських набігів.

Були й інші причини ворожнечі між Польщею і козаками. Чим більше посилювалося козацтво, тим густіше заселявся ними український степ, тим спокійніше та безпечніше ставало жити в ньому. І ось услід за козаками в степ почала просуватися польська шляхта, несучи з собою сюди кріпосне право, від якого тут сховалися козаки.

Польські вельможі-магнати записували за собою велетенські простори степової землі, укріплювалися, будували замочки-фортеці, приводили з собою наймані військові загони і намагалися закріпачити козацьке населення, яке жило на захоплених ними землях. А цього козаки знести не могли. Між ними та прибульцями-магнатами зав'язалася нескінченна війна. Намагалися поміщики закріпачити і тих козаків, які поселялися в них у селах на зиму в прилеглих до степу землях. Це ще більше підсилювало взаємну ворожнечу. Нарешті, навколишнє кріпосне населення, серед якого зимували козаки, дивлячись на їх вольності, «козачилося», оголошувало себе козаками, відмовлялося відробляти панщину, нести повинності, платити податки. Шляхта боролася з цим, як могла, і старалась, щоб держава всерйоз узялася за козаків.

Нарешті, була ще одна причина ворожнечі. Українська народність у польських землях зазнавала всіляких утисків, застосовувалися заходи до їх ополячення. А через те, що між поляками і українцями була виразна відмінність у вірі (поляки—католики, українці—православні), то саме на утвердження католицизму й були спрямовані головні зусилля польського уряду. Він, між іншим, усіма силами підтримував уніатів, тобто українців, які, не відступаючи сильно від православного віровчення і обряду, визнавали верховенство Римського папи. Українці боролися за свою народність і віру всілякими способами, в цій боротьбі справа гати відсіч Польщі озброєною рукою випала на долю «славного війська запорозького». Так у боротьбі з Кримом і Польщею і пропливало козацьке життя; так відважна степова голота, яка волю цінувала паче життя, неждано-негаданно виконувала велику справу: захист української землі та української народності.

Польська держава, щоб ослабити козацьку силу, почала наймати їх на постійну військову службу, заносючи до особливого списку—«реєстру». Вона сподівалася, що реєстрові козаки будуть послужними їй і, між іншим, допоможуть перехопити останніх козаків і поселити у власників. Але реєстрові не вигадвали товаришів, тим паче, що й за службу їм держава платила погано. Ходили вони самовільно походами і на турків, і на татарів. А в 1592–1593 рр. козаки, під керівництвом Косинського¹⁶, повстали, розгромили навколишнє панство, «окозачили» силу-силенну кріпосного населення. Через рік німецький імператор, що воював із турками, ввійшов у спілку з козаками. Вони допомогли йому, згійснивши похід з гетьманами Лобо-

дою¹⁷ і Наливайком¹⁸, але потім повернули назад і пройшли по руських землях Польщі й Литви, визволяючи кріпаків, упокорюючи панство, підтримуючи православних проти уніатів. Польський уряд не стерпів і вислав проти козаків гетьмана Жолкевського¹⁹ з військом, який вступив у бій з ними, але перемогти не зміг. Однак він дочекався підкріплення і обложив козаків під Лубнами. Козаки склали «табір» (похідну фортецю з возів, поставлених у декілька рядів) і відчайдушно захищалися. Але з ними було багато жінок і сітей, а припасів почало не вистачати. Довго терпіло козацтво, а потім довелося йому здатись: вигало воно Жолкевському зброю і ватажків. Довго мучили їх поляки, особливо Наливайка. Але й козакам стало від цього не легше: кинулись на них, беззбройних, поляки і перебили їх. Козацька сила була зламана.

Довго б не отямитися козакам, та тільки сам польський уряд почав відчувати потребу в них — покликав на війну в Лівонію²⁰. Мужньо билися козаки і добилися тією ціною повернення старих козацьких прав, відібраних після Лубенського розгрому²¹. З цього часу козаки вважають себе королівським військом. Ходили вони в «смутное время» воювати з поляками проти Москви²², нападали і після на Москву²³ під орудою гетьмана Сагайдачного²⁴. Здійснив Сагайдачний і похід проти турків²⁵, врятувавши польське військо від поразки. Це була розумна, далекоглядна людина, що хотіла показати Польщі, яке цінне для неї козацьке військо, і тим добитися для нього прав. Вважай, прав цих поляки не дали, але і утискувати козаків не сміли. Козацтво розрослося, зміцніло і, під керівництвом Сагайдачного, брало під захист усю українську народність в Польщі й Литві. Багато зробив Сагайдачний і для освіти українського народу.

Після смерті Сагайдачного нелади з Польщею спалахнули з новою силою. Козаки своїми походами тривожили турків, лякаючи цим Польщу, громили польське панство, «козачили» кріпаків, витіснили з краю католиків і уніатів. Польща ж намагалась загнуждати козаків, «окозачених» кріпаків козаками не визнавала і в реєстр їх не вписувала. В «реєстрі» налічувалося 6 тис. козаків і поляки весь час старалися зменшити цю цифру, а козаки навпаки — збільшити. Безперервні війни йшли з перемінним успіхом, поки, нарешті, до 1638 р. був декілька разів розбитий керівник повсталих козаків Острянин²⁶ і здався Гуня²⁷, що прийняв після нього команду. Козацькі права були урізані, але сили їх підірвати не вдалось, могутніми потоками безперервно вливалися в ряди козацького війська кріпаки і це робило його нездоланним. Так було й тепер: Острянин був розбитий, Гуня здався — і вслід за цим в Україні вибухнуло найславетніше повстання під керівництвом Богдана Хмельницького²⁸, який поставив її життя на новий шлях. Але про це буде мова в окремії книжці.

ГАЛИЦЬКА РУСЬ

1772 року, при розподілі польських областей, Галичина відійшла до Австрії, яка через декілька літ приєднала до своїх володінь і Буковину. Серед цих земель весь південно-східний шматок Галичини, аж, приблизно кажучи, до ріки Сян, здавна заселений руським племенем^{*}, а по Карпатах воно просунулось вузьким клином і набагато далі. Воно ж займає суміжні з Галичиною частини Буковини та Угорщини, перевищуючи загалом за австрійським кордоном 4 млн осіб. З трьох боків ці землі оточені чужими народностями, вплив яких відчувається, наприклад, у мові: в Угорській Русі він угорський, в Галицькій — польський, в Буковинській — румунський. Однак врешті-решт мова всієї цієї чотиримільйонної маси одна й та ж; це, безперечно, руська мова — власне мова українська (малоросійська), а сам народ, що тут живе, є нерозривною частиною українського народу, який кількістю тридцяти мільйонів займає суцільною смугою південь Росії.

Руські племена заселили прикарпатську область ще в доісторичні часи. В її минулому зустрічаються проміжки широкого піднесення й розвитку.

У XIII–XIV ст. при князях Романові¹, Данилові² і Левові³ вона підноситься до значення першорядної величини серед руських земель, розхитаних внутрішніми нелагами і підірваних рядом татарських навал. Тут, у Галичині й суміжній з нею Волині, виникло крупне державне ядро, витворювалась своєрідна культура. Зрештою, все це було недовговічне й закінчилося з приєднанням в XIV ст. Галичини до Польщі. Зате Польща зміцнила економічні зв'язки Галичини з Західною Європою, дала поштовх до перебування суспільного життя галицьких міст на основі магдебурзького права, і ввела їх, таким чином, в загальноєвропейський культурний простір. Це привело до нового піднесення Галичини. Коли в Європі почалася епоха Відродження, то вона відбилася й тут. Вирувало громадське життя, йшла, химерно переплітаючись, гаряча національна, релігійна і класова боротьба, засвоювались і своєрідно перероблялись впливи сусідніх культур, відкривалися школи, засновувались друкарні, створювалась на основі розмовної книжна українська мова. Але цей рух опирався майже виключно на міста, будучи відрваним від українського села, вже пригнобленого страшним тягарем кріпосного права. І коли в XVII ст. в усій Польщі почався занепад міського життя, описаному рухові прийшов кінець.

Розорене «міщанство» не могло вже підтримувати освітніх закладів, і вони один за другим закривалися. Унія⁴, на боротьбу з якою було витрачено стільки сил, остаточно запанувала, витіснила православ'я і поступово перетворилася в краї наче б у національно-руську релігію (спольщені русини переходили в католицтво), якій народ з плином часу став не менше відданий, ніж православ'ю. В цю пору Галицька Русь мала наступний вигляд: вищий руський стан, а також значна частина міщанства (особливо великого) зовсім споль-

^{*} Звігси й пішла старовинна приказка: «Брешеш, ляше, — по Сян наше».

щилась. Руським (українським) продовжувало залишатися лиш селянство, сліпе, неосвічене, відірване від духовних інтересів, що ледве дихало під тягарем панщини, та уніатське духовенство, цілком зв'язане з ним. Але ж духовенство саме було бідне, неосвічене, сильно пройняте польськими впливами, уникнути яких тоді в Галичині було неможливо.

Однак іншої інтелігенції у галицьких українців не було, і саме на долю уніатського духовенства випало завдання знову створити літературу в цьому заціпенілому краї, для цього вбогого народу...

ЧЕРВОНА РУСЬ

Австрійські українці

I

Уздовж усього російсько-австрійського кордону неширокою смугою тягнуться австрійська область Галичина. Впоперек неї протікає ріка Сян і ділить Галичину на дві частини. Вгору від Сяну живуть поляки, вниз — русини, тобто ті ж українці, тридцять мільйонів яких повним суцільним шматком заселяють весь південь Росії. Галицькі українці становлять лиш невелику окраїнну частку цього народу, хоча їх все ж налічується більше трьох мільйонів. Зрештою, українське плем'я простягається й далі вглиб австрійських земель; тут воно займає східний кут Угорщини і половину Буковини в тій їх частині, яка впритул підходить до українського відрізка Галичини. Всього русинів у Галичині знаходиться чотири мільйони з лишком. Земля, заселена ними, здавна називається Червоною Руссю. В австрійські межі вона ввійшла при розподілі польської держави, близько півтора століть тому*. З того часу Червона Русь — немов одрізаний кусень серед руських земель.

Клімат у червоноруських землях м'який, а ґрунт хоча й гористий інколи, але добрий для хліборобства. Тому чотири п'ятих усього населення Червоної Русі займаються землеробством. Сіють тут пшеницю й кукурудзу, а в більш теплих місцях визріває і виноград. Уздовж Галичини, якраз на самій середині її, тече велика сплавна ріка Дністер, в яку впадає Серет, а по Буковині протікає Прут з притокою Черемошем. Усі ці ріки, крім Серету, беруть свій початок із високих Карпатських гір, що йдуть поздовжньою грядою в глибині країни. Гори дуже красиві — круті, дикі, зарослі лісами, де й понині трапляються олені, ведмеді, рисі та вовки. Заселені гори лемками, бойками та гуцулами** — українськими людностями, які займаються вирубуванням і сплавом лісу по названих ріках, а ще більше —

* Угорська частина Червоної Русі увійшла до складу Австрії ще раніше.

** Гуцулів добре змалював М. Коцюбинський у повісті «Тіні забутих предків».

тваринництвом на гірських долинах. З інших промислів, розвинених у Червоній Русі, слід згадати видобування солі, величезні поклади якої є по всій Галичині. Однак сіль там дуже дорога, через те що продаж її становить державну монополію. Казенною монополією є й добрива — каїніт і сільвін, великі поклади яких є біля містечка Калущ.

Ще більше значення має видобування нафти та гірського воску (йде на свічки), здавна зосереджене навколо Борислава; сьогодні це багатотисячне робітниче селище. Нарешті, в різних місцях Червоної Русі розробляється буре кам'яне вугілля. З огляду на це вона вивозить продуктів гірничої промисловості на значно більшу суму, аніж ввозить.

Набагато слабше розвинений фабричний промисел. Тут слід відзначити лиш гуральництво, мукомельну справу, виготовлення паперу. Все інше дуже незначне. Зате високо стоїть виробництво і збут кустарних виробів із дерева й глини. Ці вироби, як в підросійській Україні, відзначаються своєрідністю форми й оздоблення. Не менш гарні русинські вишивки й «килими». Для розвитку кустарного промислу в Галичині заведено госити багато різних шкіл, в яких удосконалюються способи виробництва і розробляються художні зразки.

Серед міст перше місце, безперечно, посідає Львів¹, старовинне руське місто, ще в 1258 р. засноване князем Львом Даниловичем. Львів дуже красивий і примітний. Він загіздився серед гір, на одній із яких, а саме Замковій горі, росте чудовий парк. Як місто з багатим минулим, Львів має багато гарних старовинних будівель, серед яких найбільше церков і костьолів². Цілі частини його (особливо єврейський квартал) складаються із старовинних вузьких, кривих вуличок, серед яких легве-легве роз'їдеться пара возів, але зробиш невеликий поворот — і через кілька кроків потрапляєш на повну шуму й руху широку вулицю, яка виблискує літерами вивісок, саженими вітринами магазинів, електричним світлом ліхтарів.

Львів порівняно невеликий — в ньому трохи більше 200 тис. жителів, — але вже немало зробив для просвітництва. Крім університету³ і політехнікуму⁴, він має багато середніх навчальних закладів і початкових училищ. Є і чотири прекрасних музеї (Оссолінських⁵, Дзедушицького⁶, Промисловий⁷ і Український музеї⁸), при яких зібрані цінні книгосховища. Нарешті, у Львові міститься ряд громадських закладів, видається багато газет, щомісячників і книг. Тут же зосереджене все державне життя Галичини.

Однак, хоча Львів стоїть на русинській землі, русинського в нім дуже мало. Тут, як і в багатьох містах Червоної Русі, населення складається головним чином із євреїв і поляків. Євреї сильно піддаються впливу польської культури, так що багато з них починають вважати себе «поляками Мойсеєвого віросповідання». Всі вони в суспільних справах використовують польську мову. Ось чому Львів має вигляд польського міста. Те ж саме слід сказати і про інші значні галицькі міста — Перемишль⁹ і Коломию, а почасти і про Станіслав¹⁰, Стрий, Дрогобич, Тернопіль, Броди. Із українських міст Буковини назвемо Чернівці, в

якому є університет; в Угорщині згадаємо Марамарош. Всі вони не нагто великі, але зате дуже ополячені й відзначаються великим поживаленням освітньої діяльності як польської, так і русинської, а часом і єврейської. Є в містах і трохи німців, здебільшого військових.

Що стосується сільського населення Червоної Русі, то воно майже цілковито русинське. Однак і тут все ж немало євреїв. Займаються вони торгівлею, шинкарством, лихварством, зрідка — ремеслом. Більшістю це дуже загнані й бідні люди, небезкорисні тим, що вони добре налагодили в краї торгівлю.

(...) Поміщиками в Червоній Русі є тільки самі поляки¹¹, і лиш у закарпатському її кутку — угорці.

Живуть ці поміщики пишно й багато, через те що в їхніх руках перебуває добра половина землі.

Вони дуже утискують русинських селян, і тому між ними й іншими йде постійна ворожнеча. Через те, що селяни тут русини, а поміщики, як ми вже сказали, поляки, ця ворожнеча інколи набирає форм боротьби польського народу з русинським. Але ясно, що коли земельне становище місцевого селянства буде поліпшене, польсько-русинській ворожнечі настане кінець.

Ми бачили, що поляк у русинському селі — це поміщик, єврей — торговець, русин же тут — селянин, священник, народний учитель. Священники і вчителі часто виходять із селянських же сімей, а тому дуже близькі до народу і міцно стоять за нього; вони стараються допомогти селянам поліпшити господарство; стараються просвітити їх, заводять різні сільські товариства, бібліотеки, влаштовують читання і т.п. Ця діяльність відбувається успішно, і нині вся Червона Русь (за винятком її угорської частини) вкрита мережею освітніх товариств «Просвіта»¹², пожежно-гімнастичних «Січей»¹³, грібних позичково-ощадних кас і землеробських гуртків; ці останні допомагають селянам випусувати хороше насіння і штучні добрива, купувати сільськогосподарські машини, осушувати ґрунти, проводити по ньому воду, заводити сади і т.п. Великою підмогою в освітній роботі є досить широка грамотність русинів, ще в 1873 р. в Галичині було введено безплатне, але обов'язкове навчання всіх дітей*.

Однак при всьому тому життя русинського селянина й понині дуже тяжке. Головна причина цього — малоземелля. Населена Червона Русь на рідкість густо, а проте у селянських руках перебуває не більше половини землі. Величезна кількість господарств не перевищує півтора морга, тобто одну десятину. Земельні утиски змушують багатьох селян кидати господарство і виїжджати шукати щастя за море — в Америку. Там, у Сполучених Штатах, Бразилії, Аргентині та ін. — живе тепер кілька сотень тисяч українців. Вони мають багато українських шкіл, газет, влаштовують свої народні доми і починають обживатись; деякі навіть допомагають своїм родичам у Червоній Русі.

* Проте в 1900 р. 79,8% руського населення було неграмотним.

Однак і в Америці багатьом доводиться дуже тяжко; до того ж кидати свій край і їхати бозна-куди — це вже найостанніше діло, на яке можна зважитися тільки в крайньому випадку. Недарма в русинській пісні співається:

*Гори мої високії, мушу вас лишити.
Волів би м у вас гнити, як в чужині жити!*

Зрештою, величезна більшість русинських селян, звичайно, продовжує жити на своїй землі, яким би тяжким не було їхнє життя. Пригляньмося ж до того життя, а разом з тим і до них самих.

Порівнюючи селянина-українця з Червоної Русі і південної Росії, слід насамперед відзначити різницю у вірі — австрійські українці-уніати. Це значить, що вони визнають зверхність римського папи, але богослужіння і віра в них православні. Уніатська віра колись була широко розповсюджена і серед білоруського та українського народів; але в Росії вона була владою знищена і залишилась тільки в Австрії у русинів. У вірі ї полягає їхня головна відмінність від підросійських українців. Мова їхня, наприклад, та ж, але вони живуть в німецькомовній державі, засвоїли декілька німецьких слів*; однак це вже зрібниці.

Можна ще відзначити, що в багатьох місцевостях Червоної Русі немає відомих українських «мазанок», а замість цього стоять дерев'яні хати. Це, звичайно, несуттєво, але все ж впадає у вічі. Будуються так тут через те, що майже всюди багато лісу — бука, граба, а також і дерев, звичайних у Росії.

Одяг у русинів, як і в усіх українців, примітний та прикрашений вишиттям. Це особливо можна сказати про гуцульські строї. «В одязі гуцула, — пише п.Василевський, — помітна схильність до чепурунства. На голові в нього круглий капелюх, прикрашений павиним пір'ям, сорочка вишита червоною вовною, коротенький шкіряний каптан без рукавів, укритий дуже красивими зорами й мідними блискучими гудзиками. Пояс оздоблений мідною набивкою, за поясом ніж і пістоль. Вузькі штани, заправлені в шкіряні постолли, яскраво-червоного кольору. Такого ж кольору переважно й верхній одяг — байбарак, що його накидають на плечі. В руках гуцула постійно перебуває маленький, дуже вишуканий топірець на довгому держаку, прикрашеному узорним різьбленням та різнобарвними намистинами. Ці топірці багато значать у танцях, що їх гуцули дуже любляють.

Танцюючи, гуцул підкидає свій топірець угору й потім, не перестаючи танцювати, ловить його. Гуцулки так само теж люблять гарно вдягнутися; вони часто, незважаючи на те, що великих гараздів не мають, красуються в намисті зі срібних і золотих монет.

Русини всі дуже охочі до співів і танців. Пісень у них безліч і притім дуже гарних і словами, і наспівом. Особливо гарні любовні пісні,

---

* Не треба думати, зустрічаючи в русинів незрозумілі для нас слова, що мова їхня зіпсована. Навпаки, ці слова часто є споконвічно слов'янськими, тільки забутими.

для прикладу приведемо одну з них, вибравши більш коротку. По ній можна, крім того, бачити, що являє собою мова русинів:

*Ніж сонце ізійде,
Ніж ворон закряче,
Дрібненькими сльози
Молодець жалобний
На могилі плаче.
Даремно, молодче,
На могилі плачеш:
Не проб'єш сльозами
Святую землю,
Миленькой не вбачиш¹⁴.*

Австрійські українці — один із найбільш співучих народів у світі. Співають вони круглий рік, причому для кожної пори існують свої особливі пісні: на святках співаються колядки й щедрівки, пізніше — веснянки, купальські, русальні пісні і т.д. Особливі пісні створені і для кожної роботи (зажинкові, дожинкові і т.п.) і для кожної великої події (весільні, хрестинці та ін.). Але особливо вирізняються танцювальні коротенькі пісеньки, названі «коломийками», — від міста Коломия, біля якого вони поширені. Це — найулюбленіші пісні русинів, про що вдало сказано в самих коломийках:

*Гей! плину я по Дунаю і так си думаю:
Нема кращих співаночок, як у нашім краю!
Ой нема ж то, ой нема ж то, як Руська країна,
Там співає коломийки каждая дівчина.*

*Нема танцю на всім світі, як та коломийка,
Вона душу вириває із мого сердейка:
Як заграю, заспіваю: туча іще зає,
Бо та наша коломийка таку силу має.*

Співаються коломийки під час танців тієї ж назви. Наспів їхній своєрідний і приємний. Зміст часто збігається з піснями наших українців*. Відрізняються коломийки своєю величиною: в них усього чотири, а часом і два рядки. Коломийки складаються з двох половин, в першій береться образ із простої русинської природи, в другій робиться порівняння з чим-небудь із життя і почувань того, хто співає. Багатьма своїми особливостями коломийки подібні на наші частівки, але, безперечно, набагато гарніші. Приводимо для зразка декілька цих милих пісеньок:

*Ой вже ж я ся не дивую, чому Марця красна:
Коло неї вчора зрана впала зоря ясна;
Ой упала зоря з неба, та й розсипалася,
А Марця ю позбирала, закосичилася.*

* Взагалі в піснях Червоної Русі та решти України багато однакового, і більшість цих пісень відомі як там, так і тут.

*Коб я була така красна, як та зоря ясна,
Світила би 'м знаю кому, ніколи не згасла.
Коли мене, любку, любиш, не кажи ж нікому,
Нехай люди не розносять, як вітер соломі!*

*Ой співав би 'м коломийки, коби їх угати,
Но я в чужій стороньці — будуть ся сміяти:
Бо то чужа сторонька, та чужії люди,
Будуть з мене ся сміяти, а мені жаль буде.*

Але Росія для русинів країна не чужа, і тут над його піснями сміятись не будуть. Навпаки, російському серцю ці пісні можуть сказати багато, а насамперед те, що Червона Русь — не загумінок на слов'янському полі.

Із них видно, що в русинах іще не завмерли духовні сили, ні творча обдарованість. Якщо русин часто і бігний, і темний, і принижений, то виною цьому тяжке життя, яке він вів протягом багатьох віків. Про минуле Червоної Русі ми й поведемо зараз мову.

II

Які народи проживали в найдавнішу пору в Червоній Русі — це нам достоту невідомо¹⁵. Однак учені думають, що слов'яни тут жили здавна і що саме звідси вони почали розселятися по руській землі в VI–VII ст. до Христа. Коли розселення закінчилося, з'ясувалося, що Червона Русь лежить на самому краю руських земель, так би мовити, на відшибі. Однак зв'язок між нею і цими областями (особливо з Волинською) ніколи не поривався. Хреститель Русі, київський князь Володимир Красне Сонечко¹⁶, збираючи руську землю, приєднав до своїх володінь і Червону Русь. І після його смерті Червоною Руссю правив, треба думати, руський князь його ж роду, можливо, той, який сидів на Волині. Зрештою, будучи окраїнною землею, Червона Русь жила децю відособлено і мала свою особливу долю. Її, наприклад, не загрожували, як іншим руським областям, степові кочівники-половці, печеніги, хазари і т.п. Але у неї виявилось грізне сусідство, з одного боку, у вигляді поляків, з другого — у вигляді угрів. Посередництвом цих народів встановлювалися зв'язки між нею і Західною Європою. Однак ті ж народи готові були звалити на неї свої військові сили і погосподарювати на її плодотворних полях. Так, після смерті Володимира польський князь Болеслав Хоробрий¹⁷ напав на неї і захопив, як висловлюється літопис, «червеньські городи»*. Із міст Червоної Русі в той час існували Червень, Белз, Перемишль, Галч, Теревовля. Деякі з них дожили й до наших днів. Це були багаті міста, і руські князі постаралися їх повернути. Вдалося це зробити по смерті Болеслава Хороброго в кінці першої половини XI ст. князеві Ярославу Мудрому¹⁸.

До того часу у внутрішньому житті Червононоруської землі вже встигло виникнути і розвинутиися досить багато особливостей. Тут,

* Отже, ще з цього відгаленого часу веде свій початок назва «Червона Русь».

наприклад, народні збори — віча не впливали на державні порядки, як це було скрізь на Русі. З іншого боку, в Червоній Русі незмірно виросло значення заможних знатних людей, тобто боярства. Захопивши у свої руки багато земель і розбагатівши, вони часто вмішувались в управління державою і це дуже обмежувало владу князя. Не дивно, що Червона Русь, візначаючись рядом особливостей у внутрішньому житті і знаходячись на віддаленій окраїні, досить швидко стала в державному відношенні окремою областю. В ній утвердвся рід князів Ростиславичів¹⁹, які почали вважати її своєю «вотчиною» і князів з інших родів сюди вже не допускали. Це ще більш відособило Червону Русь від інших руських князівств. Головним містом її став Галич, від чого вона й називалась Галицькою землею, а на чужоземний лад — Галичиною. До складу її, все ж, не ввійшли закарпатські руські землі; вони були захоплені уграми, вігірвані від загальноруського життя і тому зробились мало чи не найтемнішим і найвідсталішим слов'янським краєм.

Що стосується самої Галичини, то вона жила спокійно, війн не вела і завдяки цьому процвітала, багатіла і навіть притягала вихідців з інших князівств. Натомість руська земля від внутрішніх усобиць і набігів різних кочових народів дуже вже розхиталася. Навіть Київське князівство, колись таке могутнє, хилилося до занепаду. Тому Галичина мало-помалу почала висуватися на перше місце. У старовинній пісні-бیلіні про похід Ігоря («Слово о полку Ігоревім») з гордістю говорить про галицького князя Ярослава²⁰, що він «високо сидить на своїм злотокованім престолі, підперши гори угорські своїми залізними полками, заступивши королеві путь, зачинивши Дунаю ворота». Однак остаточно підняв значення Галицької землі не Ярослав, а Роман Мстиславович, який жив пізніше.

Роман був князем у Володимирі-Волинському — містечку, яке лежало близько від галицького кордону. У 1189 р. бояри галицькі, вигнавши свого князя, прикликали замість нього Романа. Зрештою, він не зумів утриматися і був прогнаний уграми. Але через десять років (в 1199 р.) Роман, при підтримці польських князів, оволодів Галичиною, а потім поступово приєднав до неї одну за одною всі волинські землі. Таким чином, виникло крупне й сильне Галицько-Волинське князівство, що об'єднало в своїх кордонах значну частину руського народу і стало на якийсь час його головним оплотом. Не дивно, що деякі землі самі просили Романа, аби він княжив у них. Однак Роман дорожив своїм галицько-волинським князюванням і в Київ не пішов, а призначив туди одного за другим двох князів. Звичайно, вони перебували в повній залежності від Романа. Тому без перебільшення можна сказати, що він правив усією південною Руссю.

Об'єднавши південноруські землі, Роман постарався ослабити силу й значення галицького боярства, яке дуже обмежувало його в державних справах. Роман забирав собі великі помістя, а самих їх безжально вбивав, приказуючи: «не побивши бджіл, не їсти меду». Простий народ при цьому був на боці Романа, тому що бояри були жорстокі, корисливі, а через те ненависні для всіх.

Займався Роман і військовим захистом своїх земель від ворогів. «Нападав він на поганих* — наче лев, сердитий був — як рись, і винищував їх — як крокодил, переходив їх землі — наче орел, а хоробрий був — як тур».

Ці слова, взяті з галицького літопису, є уривком однієї з пісень, котрі народ складав про свого хороброго та угатного князя. Особливо прославився Роман походами на Литву, пам'ять про які жила довго після нього. Між іншим, забравши багатьох литовців у полон, він нібито орав ними землю, про що дійшло до нас старовинне прислів'я: «Романе, Романе, лихим живещи, литвой орещи». І загинув Роман на війні: в 1205 р. пішов у похід проти польських князів і був убитий.

Після Романа залишилося двоє синів, Данило і Василько, причому старшому, Данилові, було всього три роки. Тому землею стала правити їх мати, яка звернулася за підтримкою до союзника Романового, угорського короля Андрія. Але Андрій учинив так, що верховним правителем став він сам, а княгиня зробилася його підручною. Після цього в Галицько-Волинському князівстві піднялися смути і воно почало втрачати своє значення.

Передовсім деякі бояри не хотіли князювання Романовичів і запрошували до себе інших князів, особливо Ігоревичів. Ці останні заволоділи галицькими землями, але не жили з боярами, почали боротися з ними і одного разу навіть декілька сотень їх перебили. Але все ж бояри здолали Ігоревичів, захопили їх і повісили. Після цього на галицькому престолі за короткий час перебувало багато князів.

Однак жоден із них не догодив боярам і не міг втриматися. Бачачи це, король Андрій посадив на галицький престол свого сина Коломана, а щоб не мали образи поляки, які також зазіхали на Червоно Русь, оженив його на польській королівні. Частина Червоної Русі була дана батькові королівни Лешкові, Володимир-Волинський віддали Романовичам, а останнє — Коломану, якому римський папа прислав королівську корону. Та коли король Андрій, в знак подяки за це, почав старатися, щоб населення підкорилось папі, в Галичині спалахнув бунт. До того ж Лешек незабаром розсварився з Андрієм. Тому Романовичі не втрачали надії повернути батьківські володіння. Спочатку вони потроху підкорили собі Волинь, а потім почали заволодівати, з одного боку — Києвом, з іншого — Червоною Руссю. Перше їм до кінця вдалося: в 1240 р. в Києві правив намісник Данила Романовича. Захопити ж Галичину перешкодила татарська навала, що несподівано вибухла. Татари й раніше набігали на руську землю, але до Червоної Русі не доходили. Цього ж разу, в 1240 р., вони захопили і зруйнували Київ, пронеслися, ніде довго не затримуючись, по всьому Галицько-Волинському князівству, перейшли через Карпати, розорили деякі польські та чеські області, розгромили угрів і пішли назад у приволзькі степи. Після цього в Київській Русі, найближчій до кочівників, жити стало дуже тяжко й небезпечно. Населення звігси натовпами втікало в більш віддалену і тому більш спокійну Во-

* Нехрещених.

линь. Вона ставала люднішою і таким чином нарощувала свої сили. В 1245 р. Романовичі вже змогли приєднати до неї Галицьку землю, в якій став князювати Данило, а брат його Василько — на Волині. Брати правили дуже дружно, так що галицько-волинські землі по суті були єдиною державою. Таким способом значна частина руського народу була тут об'єднана знову.

Щоб укріпитися на князюванні, Данило з'їздив до хана на поклон і був прийнятий ласкаво. Але водночас він обдумував способи покінчити з татарською владою і вів у цьому напрямі переговори з папою. Папа через свого посла (легата) коронував його в Дорогичині королівською короною і обіцяв прикликати до нього на допомогу західних володарів, сподіваючись, що Данило підпорядкує своє королівство церковній владі пап. Однак допомога не прийшла, і всі ці наміри закінчились нічим. Пробирав Данило підбити литовців іти разом з руськими на татарів, але теж невдало. А тим часом татарський хан Бурундай, дізнавшись про задуми Данила, напав зненацька на його землі і наказав знести всі міста. Без міських укріплень руська земля ставала цілком беззахисною, але в Данила не виявилось війська під руками і він мусив підкоритися. Були знесені всі міста, крім Холма, багато і сильно укріпленого. Його намісник не послухав наказу Данила, а набіглих татарів відбив. Данило і після описаного тяжкого удару вів деякі військові справи, віднімав землі у Польщі й Литви, але бачачи крах своїх надій, незабаром розхворівся і в 1264 р. помер.

Однак і після Данила в Галицько-Волинській землі знайшлися видатні князі. Таким був князь Лев, що на певний час заволодів угорським шматком Червоної Русі; таким же був Володимир Василькович, що правив на Волині, «книжник великий і філософ, якого не було до нього по всій землі і після нього не буде», — так охарактеризував його літописець. Але найбільшу славу мав син Льва, Юрій; війн він не вів, а займався внутрішнім облаштуванням країни. Між іншим, він добився (в 1303 р.) призначення для Галицько-Волинського князівства окремого митрополита. Справа в тому, що київський митрополит, який керував руською церквою, пішов із зруйнованих київських земель на північ Росії, у Владимир, де відроджувалося російське державне життя. Але між Владимиром і Галичем не було ніяких зв'язків. Віддалена і раніше ще до збоку від останньої Русі, Галичина тепер остаточно відмежувалася від майже всіх руських земель. Але, залишившись самотньою, вона не могла довго протистояти натискові чужоземців. Близькість занепаду Галицько-Волинської держави цілком явно визначилась ще за князювання племінника Юрія-Болеслава, що князував після його синів. Вирішив в Польщі, він не користувався довір'ям народу, чим і хотіли скористатися угри та поляки, які прагнули захопити руську землю. Однак, перш аніж вони приступили до цього, Болеслав був отруєний, а на волинський престол прикликаний князь Любарт²¹. Владу Любарта визнавала й Галичина, але насправді там правили бояри під орудою Дмитра Детька²², «опікуна і начальника Руської землі». Коли на Червону Русь рушив було польський король, а разом з ним угри, цей Детько тут же прикликав на допомогу татарів, і вороги відступили. Тоді ж польський король Казимир дав присягу не зачіпати Галичину. Але папа звільнив Казимира від присяги, і в 1345 р. він відібрав у Любарта прикор-

донні землі, а вслід за цим у 1349 р. зайняв Галичину і частину Волині. Любарт навряд чи б зміг захиститися сам, але до нього підоспіли на допомогу литовські князі, його родичі. Завдяки їм Волинь Любарт утримав за собою, але Галичина безповоротно відійшла до Польщі. Оскільки Волинь, власне, не входить до складу Червоної Русі, то ми далі будемо говорити тільки про долю Галицької землі.

Мова, якої вживали в південній Русі, стала на цей час доволі сильно відрізнатися від мови північних руських областей; у ній вже були наявні головні особливості руської мови, яку називають українською або малоросійською. По-українськи ж розмовляли, звичайно, і жителі Червоної Русі. Освіта тут була в пошані, через що до нас дійшло немало тутешніх рукописів; мова їхня багато чим нагадує нинішню українську. Однак у місцевій освіті були помітні і деякі чужоземні, західноєвропейські впливи. Вкажемо хоча б, що в галицьких князів існували латинські канцелярії, що на галицьких державних печатках були латинські написи і т.п.

Після приєднання Галичини до Польщі ці чужоземні впливи зміцніли, а все руське прийшло в занепад, переслідувалося і було занебане. Галицьке боярство швидко ополячилося, руським залишилося лиш селянство і міщанство, дуже пригноблені поляками. Наприклад, львівських міщан руського племені, як пише Грушевський²³, «не тільки не допускали до міських посаг, але й не приймали в ремісничі цехи, не дозволяли займатися продажем гарячих напоїв, торгувати матеріями; їм не можна було мати домів за межами маленького руського кварталу; навіть православної присяги не приймали в судових місцях». Все державне життя Червоної Русі було перероблене на польський лад і велося польськими чиновниками польською мовою. Завдяки цьому починав ополячуватися і простий народ. Але його поляки пригноблювали і з іншого боку; власне, вони дуже скоро перетворили селян Червоної Русі в своїх кріпаків, вимучували роботами, робили їх життя нестерпним. До того ж польські закони і звичаї давали поміщикам безмірну владу над селянами; поміщик міг відібрати у свого селянина землю, власність, міг покарати, як заманеться, міг навіть убити — і ні за що ні перед ким не відповідав. Борвся український народ Червоної Русі проти свого поневолення двома способами. Він піднімав повстання проти поміщиків, щоби позбутися тягару кріпосного права; таким, наприклад, було повстання під керівництвом Мухи, що відбулося 1490 р.

Ці повстання жорстоко придушувались. З іншого боку, українське населення прагнуло зберегти свою народність, прагнуло залишитись руським і не ополячитись. Для цього треба було домогатися відміни утисків, що обмежували права людей руського племені: треба було берегти свою мову, свою віру і свої звичаї. Тут багато зробили міщани Львова, найбільшого міста Червоної Русі. Подарунками королеві та впливовим особам вони добилися призначення у Львів православного єпископа та ін. При церквах вони запровадили братства (найстаріше — Успенське²⁴), які зробилися головним оплотом української народності в Червоній Русі. Братства відкрили багато шкіл, підтримуючи там руську мову, а згодом почали засновувати і друкарні. Російський першодрукар Іван Федоров²⁵ працював, наприклад, для Львівського братства і випустив книгу «Апостол». Підтримували

братства і руську віру. Бачачи це, візантійський патріарх одному з них (львівському) дав право нагляду над галицьким духовенством. Однак цей захід мав несподівані наслідки. Львівське братство незабаром посварилося зі своїм єпископом Балабаном²⁶, а той, з досади, підмовив трьох єпископів відділитися від греко-православної церкви і визнати зверхність римської; богослужбні обряди, однак, повинні були зостатися православними. Це стало називатися унією, тобто об'єднанням. Звичайно, сварка Балабана була лиш випадковою причиною унії, та й сам він через деякий час повернувся до православ'я. Але сама унія церков була дуже невідповідною; вона давно вже назривала і була потрібна насамперед усій Польській державі, щоб глибше відділити все руське населення від того, яке ввійшло до складу Москви.

Тому хоч жителі Червоної Русі і противились унії, польські королі все ж запровадили її, не зупиняючись перед насиллям.

Боротьба проти унії була дуже гаряча. Братства напружили всі свої сили, видали багато книг, які викривали уніатів та ін.* Поруч із цим і взагалі освітницька діяльність в Червоній Русі дуже поживалася. Особливо славився Львів, де було багато шкіл, велика друкарня, де проживало багато славних тоді вчених. Однак Червона Русь у цій боротьбі була зламана. Братства її захиріли, освіта занепала, міське населення опоячувалося. Унія поступово поширилася і цілком витіснила православ'я. Народ так звик до неї, що почав вважати її своєю споконвічною вірою. Довше боролось Львівське братство, але й воно в 1708 р. прийняло унію. З іншого боку, були зламані й повстання галицьких селян проти польських поміщиків, які почалися в 1648 р. при звістках про перемоги над поляками українського гетьмана Хмельницького. Відтоді довгі роки українське населення Червоної Русі жило без усяких надій — населення темне, забите, пригнане тягарем кріпосного права, чуже для всілякого духовного життя. Переміна в його становищі почалася лише після розподілу Польської держави.

III

У 1772 р. Росія, Австрія і Пруссія, не застосовуючи навіть військової сили, відібрали в Польщі і розділили між собою ряд земель. Австрії при цьому дісталася Галичина, оскільки нею колись володіли угорці, а вони увійшли до складу Австрійської імперії. Втримали Галичину австрійці і за інших, наступних розділів Польщі й відгопили у румунів Буковину, де також було українське населення***. Таким чином, вся Червона Русь опинилася в руках Австрії, яка спершу прагнула поліпшити становище русинів. Було обмежено владу поміщиків, у Відні і Львові засновано дві семінарії для підготовки уніатського духовенства та ін. Але польське дворянство (шляхта) незабаром оговталася і знов почало верховодити в краї. Воно настояло,

* Книг у той час в Червоній Русі друкувалося багато і найбільше тодішньою українською мовою.

** Жилося йому порівняно легко. В Буковині утримувалося православ'я.

щоб у всіх навчальних закладах, навіть у народних школах, вчили по-польськи. Децю легше стало русинам в 1848 р., коли поляки затіяли повстання. Держава відвернулася від них, звільнила русинських селян, знищивши кріпосне право, дозволила відкрити товариство «Головна Рада²⁷», яке доповідало урядові про русинські потреби. Був скликаний з'їзд учених людей, який вирішив створити освітнє товариство «Галицько-руську Матицю²⁸». Був, нарешті, заснований «Народний гім²⁹», де містилися русинський музей, бібліотека, книгарня, друкарня, театральна сцена, зал для зібрань і т.п. Однак після першопочаткового піднесення цей рух незабаром ослаб — дуже мало ще було в Галичині людей, які піклувалися про становище народу. Тим часом поляки примирилися з урядом і ввійшли в силу. Вони добилися багатьох переваг, а русинський народ не дістав майже нічого*.

У 1867 р. Галичині було надано самоуправління. Для завідування її справами вибирається народом так званий сейм^{***}; постанови сейму повинно виконувати Земське управління, члени якого вибираються із депутатів сейму. Велике значення має і «Шкільна рада», що завідує галицькими школами. Представником імператора в краї є призначуваний ним намісник. Так було налагоджено державне життя Галичини. Проте поляки, користуючись своїм багатством, силою і підтримкою уряду, захопили все управління краєм. Шляхом різних махінацій вони завжди мали більшість голосів і в сеймі, і в Земському управлінні, і в Шкільній раді. Намісниками призначалися виключно поляки, з них же набирали й чиновників. Щоб уряд не заважав полякам хазяйнувати в Галичині, польські депутати завжди виконували його бажання, захищали потрібні йому порядки та закони. Отож поляки могли робити в краї, що хотіли. Вони добилися того, що в судах і громадських місцях справи почали вестися польською мовою; вони полонізували всі школи, гімназії і Львівський університет. Прибутки краю вони витрачали своєкорисливо на польські потреби, не залишаючи для русинів майже нічого. Ясно, що за таких умов русинський народ не міг розвиватися; він навіть не міг захищатися, тому що був бідний і темний. Хто ж у такому випадку міг його підтримати?

Деякі русини вважали, що цієї підтримки можна чекати тільки з боку Росії. Через те в 60-х роках серед галицького чиновництва і духовенства з'явився так званий москвофільський напрям. Москвофіли³⁰ (староруси) доводили, що окремого українського народу і мови немає, що русинам слід визнати російську освіченість, російську мову, і всі свої надії покласти на Росію. Із Росії москвофіли підтримку дістали, до того ж у їхніх руках перебували і Матиця, і Народний

---

* У тому ж 1848 р. почалося повстання угорців, причому під час придушення його відзначився русин А.Добрянський, людина розумна й рішуча. Уряд призначив його начальником над угорською частиною Червоної Русі і він почав працювати над освітою народу. Але Добрянський вів свою діяльність не українською, а російською (великоруською) мовою. Уряд цього боявся і знищив його починання. З того часу Угорська Русь занепала, через те, що тутешні люди по-українськи освічувати народ не хотіли, а по-російськи — не могли.

*** Звичайно, окрім цього, галичани вибирають депутатів і в загальноавстрійський рейхс-рат (те ж, що Державна Дума).

гім. Москвофіли завели досить багато народних бібліотек, заснували товариство імені М.Качковського³¹, яке видавало багато книжок для народу, друкувало газети і щомісячники. Свої народні видання вони писали майже завжди по-українськи, а для освічених людей — так званим «язичієм», тобто скаліченою, викривленою в галицькій писемності російською мовою. Це дуже шкодило москвофілам, але російську мову вони знали погано і писати краще не могли. Через те значення їхнє в краї почало слабнути, хоч поляки останнім часом надавали їм допомогу, аби перемогти українофілів.

Українофілами називають людей, котрі вважають, що українці — це особливий руський народ, у якого можна і треба розвинути його мову, відродити мистецтво, створити окрему писемність і т.д. Перші гуртки українофілів існували досить давно; ще літ вісімдесят тому був відомий такий гурток, що згуртувався навколо М.Шашкевича³². Але зміцніло українофільство набагато пізніше, особливо коли воно почало одержувати підтримку від підросійських українців. Тепер воно широко розповсюджене в Галичині і серед селянства, і серед освічених людей. Це виявилось, коли в 1907 р. було надано всезагальне виборче право і на виборах у рейхсрат пройшло 30 українофільських депутатів, а москвофільських тільки два.

Українофіли вперто боролися довгі роки з поляками за свої права і добилися досить багато. У них ще в 1907–1908 рр. було 2381 початкова школа і 8 гімназій. В університеті п'ятнадцять наук викладаються по-українськи. В державних установах (суд, громадські місця) та ін. українська мова прирівняна до польської. Українофільське товариство «Просвіта» в 1909 р. налічувало 28 тисяч членів, мало 2164 читальні, 194 хори, 170 любительських театральних гуртків. Крім того, існує багато інших українських товариств.

Львівське Наукове товариство імені Шевченка³³ зробилося неомовби українською академією наук і випустило більше ста наукових збірників. Розвитком музики зайнялося товариство імені Лисенка. Відкрився прекрасний історичний музей Шептицького. Розвивалася видавнича справа, з'явилися переклади (творів) заледве чи не всіх кращих європейських письменників.

Кількість українських газет і журналів зросла до 37³⁴ (газета «Діло», щомісячник «Літературно-науковий вісник» і т.д.).

Виступив ряд письменників, відомих своїми оповіданнями і віршами; такі як І.Франко, В.Стефаник, О.Кобилянська та ін., високо оцінювані і в інших країнах. Нарешті, шляхом довголітньої боротьби, українофіли отримали імператорське запевнення, що в них буде свій університет у Львові. Разом з тим українцям забезпечили 62 місця в сеймі — у два рази більше від того, що вони мали раніше.

Таке було становище Галичини до того часу, як спалахнула нинішня війна. Тепер із вступом у Львів російських військ починається новий період історії Червоної Русі...

ЛЬВІВ

Зайнятий російськими військами Львів¹ належить до числа найстаровинніших руських городів. Заснований він іще князем Львом Даниловичем приблизно в 1258 р. Заховане в горах, це місто порівняно було захищене від татарських набігів, які наводили тоді страх на всі руські землі. Не дивно, що чисельність населення Львова постійно зростала, розвивалася торгівля і поступово місто вишло на перше місце в Червоній Русі, не дивно також, що галицькі князі зробили Львів своїм столярним городом, надавши йому перевагу перед закутковим провінційним Галичем.

Львів продовжував розвиватися й тоді, коли його захопила Польща. Жоден купець не мав права обминати його, вирушаючи з товарами через Галичину в інші землі. Тому «славне місто Львівське», як величали його в тогочасних актах і хроніках, багатіло, міцніло і, природно, робилося головним оплотом руської народності цілого краю в боротьбі за свої національні права. Воно добилося відміни безлічі обмежень, запроваджених для руських людей; його міщани об'єдналися в так звані «братства», при яких були засновані знамениті свого часу школи, влаштована прекрасна друкарня, що випускала одну за одною книги релігійні, наукові, навчальні, полемічні. Розквіт цієї діяльності відноситься до XVI–XVII ст., коли Львів набув європейського лоску, організував своє життя на засадах магдебурзького права, прилучався до західної цивілізації.

В епоху Відродження загальноєвропейське піднесення, зрозуміло, не оминуло і Львів. Закипіло тут суспільне життя, не припинялася химерно переплітаючись, гаряча національна, релігійна і класова боротьба, засвоювалися і своєрідно переосмислювалися елементи сусідніх культур. Занепад цей рух лише в кінці XVII ст., одночасно із занепадом усїєї Польщі². Львів зубожів, міщанство перестало підтримувати своїми внесками і жертвами братства, і руське життя завмерло. Не досягло воно колишнього піднесення і тоді, коли Львів разом із рештою Галичини відійшов до Австрії (1722).

Зараз Львів — красиве, оточене парками місто, яке налічує понад 200 тис. жителів і є центром усїєї Галицької області. В ньому повинен був проживати імператорський намісник і збиратися місцевий сейм, в ньому ж зосереджено все суспільно-культурне життя краю.

Львів населений головним чином євреями, далі — поляками; але оскільки всі євреї прилучилися до польської культури, то він має переважно польський колорит. Русини (українці) становлять не більше десятої частини міських жителів. Серед руських закладів вирізняється «Народний гім» — осередок цілого ряду освітніх починань. Із т.зв. москвофільських організацій слід відзначити тов/ариство/ імені М. Качковського, серед українських — тов/ариство/ «Просвіта», «Наукове товариство імені Шевченка», тов/ариство/ імені Лисенка (музичне), Український музей та ін. У поляків виділяється Інститут Оссолінських, музей Дзедушицького, Промисловий музей. При всіх є прекрасні бібліотеки. Є польський університет (4800 осіб) і політехнікум (1400 осіб); в першому є 15 українських кафедр. Крім того, у Львові більше дюжини середніх навчальних закладів та багато початкових шкіл.

У Львові є ряд пам'ятників (Міцкевичу³, Собеському⁴), а також прекрасні будинки, зокрема приміщення університету, сейму (всередині прикрашене розписами відомих художників) та ін. Місто з багатим минулим, воно зберегло немало старовинних будівель, особливо костелів та церков, серед яких вирізняється уніатський собор св. Юра⁵. Взагалі, історик знайде тут багато характерного. З іншого боку, Львів славиться величезною кількістю періодичних видань (близько сотні), енергійним політичним життям⁶ і тому, безсумнівно, внесе багато не тільки у вивчення минулого, але і в безперервний рух сучасного.

УГОРСЬКА РУСЬ

У далекій Угорщині, на пограниччі з українською Галичиною, живе близько півмільйона людей давньоруського племені. Їх землі прийнято в нас називати Угорською Руссю. Вся вона цілком лежить по схилах і відрогах Карпатських гір.

Що таке Карпати — про це просто й художньо розповів нам негавно померлий український письменник М.Коцюбинський, який побував у них. Ось один із його живих і мальовничих описів:

«Теплим весняним ранком Іван ішов в полонину...

Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос.

— Слава Ісусу!..

— Навіки слава.

По далеким горбах самотіли тихі гуцульські осідки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів* з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив погід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінком корова або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка муляла ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичить кресаню жмутком червоної грані або блідим вінком невістульки. Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини — «вуйко». Вода попадалася рідше. Зате як припадав він до неї, коли знаходив потік, той холодний кришталь, що омивав десь жовті корні смerek і аж сюди приносив гомін лісів! Коло такого поточка якась добра душа лишала горнятко або коновочку гусянки.

А стежка вела все далі, кудись у лїми, де гнили одна на одній голі колючі смереки, без кори й фої, як кістяки. Пусто і дико було на

* Повітка для сіна.

тих лісових кладовищах, забутих Богом й людьми, де лиш готури гуділи та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удалині. Орел здіймався з кам'яних шпичь, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання і розросталось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги, і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалось, морські буруні застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з дна, щоб кинуть на землю та заллять світ. Вже синіми хмарами підпірало крайнебо буковинські верхи, оповились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля, і Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Він вже стояв на ній, на сій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом, і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готіві власти до ніг»¹.

Серед цих-от диких гір гніздяться села й містечка (Марамарош*, Мукачів, Хуст, Ужгород) угорорусів. Всі вони уніати, розмовляють українською мовою, самі себе називають руськими, а мову свою — руською. Вони діляться на частини, у яких дуже цікаві слов'янські назви: верховинці (горяни), долиняки, крайняки, бойки і т.д. Зайнятий ними край** взьким, витягнутим трикутником заліг по західних схилах Карпат, однією частиною дотикаючись слов'янських областей, іншою — вклинюючись в землі чужих народностей. Верхньою своєю часткою він межує з польськими і словацькими поселенцями, нижньою — з румунськими, західною — з угорськими і лише зі східного боку суцільною лінією прилягає до української Галичини. Але високі хребти Карпатських гір, що пролягли тут нездоланною стіною, та угорський кордон, що проходить по їх гребені, відсікають Угорську Русь від цього краю, де та ж мова, та ж віра, ті ж звичаї. Нарешті, австрійський державний кордон відділяє угороруське населення і від Росії. Так виглядає справа тепер, так воно було й раніше. Між руським народом і цією його далеко закинутою, малопомітною окраїною майже не було ні з'єднуючих скріплень, ні спільного життя. Глибоко відмінними шляхами йшов їхній розвиток, і різні долі судилися кожному з них.

Бували години, коли на цей маленький уламок руської народності падали грізні удари, навалювався натиск ворожих сил, готових, здавалося, зім'яти його, розплющити. Але і в такі часи Угорська Русь оборонялася мовчки, сам на сам, і рука допомоги нізвідкіля не простягалась до неї; цей край був покинутий на самого себе і на свої

* Зрештою його можна вважати і угорським, оскільки він лежить на кордоні угорців з руснаками.

** Загалом він займає до 15 тисяч кв. верст. Однак не виділений у якусь самостійну область, а входить до складу різних "комітатів" (округів): Марамароського, Печерського, Ужочського, Унгського і т.д.

власні сили. Можна сказати без усілякого перебільшення, що до останнього часу Угорська Русь була майже нікому невідомою. Про неї якось забули. Але й забута, самотня, загублена серед чужих народностей, вона все ж зберегла свою душу і залишилась руською. Недешево коштувало їй це. Багато з чим доводиться їй боротись і багато перетерпіти. Тепер, коли, можливо, вже близько час її визволення², мимоволі хочеться знати, що це за країна, що з нею було і як вона дійшла до свого нинішнього стану. Про те, як ішло її життя в минулому, ми і поведемо зараз мову.

* * *

Перші відомості про Угорську Русь ідуть до нас від угрів. Є свідчення, що, вторгнувшись наприкінці IX ст. в закарпатські області — своє нинішнє оселище, — угри вже застали тут руське населення. За оповіданням Аноніма³, в X ст. воно становило досить обширне князівство, яким правив князь Лаборець⁴, що сидів в Ужгороді (Унгварі). Цікаво, що руські літописці зовсім не згадують про Угорську Русь: очевидно, ще тоді вона вже була зовсім відірваною від загально-норуського життя. А втім, можна здогадуватися, що галицькі князі прагнули приєднати цю область до своїх володінь, а князь Лев⁵, який жив наприкінці XIII ст., нібито і встиг це зробити; кінець-кінцем до нас дійшла грамота, в якій наджупан (правитель) Березької столиці (округа), на ім'я Григорій, називає себе його посадником. Зрештою, залежність ця від галицьких князів була у всякім разі короткочасною: угорські королі дуже міцно тримали в своїх руках Угорську Русь.

Нарешті, був ще один випадок, коли це князівство знову близько зійшлося з руським народом. В 1339 р. сюди прибув прогнаний Вітовтом⁶ подільський князь Фегір Коріятович⁷. Але він прийшов не сам, разом з ним з'явилася дружина, придворна челядь, з'явилися, нарешті, ті з жителів його утілу, які не захотіли залишити свого князя. Угорський король Людовик⁸ і дозволив йому поселитися в місті Мукачеві і призначив його намісником Березького округу. Князь Фегір Коріятович намагався підтримати руську народність у краї і вибудував, між іншим, знаменитий Мукачівський монастир св.Миколая, що став для Угорської Русі головним осередком освіти. Довго ще пам'ятав народ цього князя і приписував йому мало чи не все найкраще, що було зроблене тут для розвитку руського племені.

Близько 1380 р. кордони Угорщини на сході остаточно визначились; вони пройшли вздовж середнього хребта Карпатських гір і залишилися незмінними аж до наших днів, міцно вдержуючи Угорську Русь в складі угорських земель.

До цього часу, тобто до кінця XIV ст., її населення, що складалося колись із напівдиких пастухів, зробилося осілим, зайнялося землеробством, мало вже декілька міст: Ужгород, Мукачів (Мункач), Грушів (з дуже старим монастирем св. Михайла), Марамарош, Хуст і т.д. Серед них особливо вирізнявся Мункач. Уявіть собі на річковому «коліні» величезну, широку знизу гору, вершина якої немовби зрізана навскоси. На цій вершині і був вибудований Мукачівський кремль, а по навколишніх схилах ліпилася місто, тримаючися ближче до річки, що омиває підгору гори.

Що стосується управління Угорською Руссю, то угорські королі призначали для цього особливих намісників, спершу із своїх дітей та родичів, а потім і просто із вельмож. А втім, поряд із цими правителями існували вибрані народом т.зв. крайники, котрі, наприклад, розбирали судові справи і т.п. Це, звичайно, полегшувало становище руснаків; та й взагалі їм першопочатково жилося не дуже тяжко; відомо, що вони не були обмежені в правах, що королівські охоронці набиралися виключно серед них та ін. Але з плином часу сільське населення було закріпачене, дворянство змадяризувалось*, і все життя пішло вже на новий лад. Бути угорцем означало належати до панівної народності, а через те незабаром руськими залишилися тільки кріпаки та православне духовенство. Зрештою, і воно теж було закріпачене, відбувало панщину, відривалося від церковної служби для виконання робіт, підлягало тілесним покаранням і т.п. Простим селянам жилося ще гірше. Це зрозуміло: угорець пригноблював їх і як поміщик, і як людина іншої народності.

Ішли роки за роками, минали століття, а в тяжкому житті угорського народу нічого не змінилося. Прийняття унії — ось єдина подія, яку можна відзначити за всю цю пору. Про унію турбувалося не тільки католицьке духовенство, але й австрійські імператори, що заволоділи до того часу угорськими землями; вони сподівалися таким шляхом міцніше пов'язати Угорську Русь з католицькою Угорщиною. Коли ж у сусідній Галичині, як і в інших руських областях Польщі, утвердилось уніатство, тоді усі ці наміри одержали новий рішучий стимул. Вже на початку XVII ст. багатющий поміщик Гомонай, в маєтках якого було до семидесяти приходів, запросив із галицького Перемишля уніатського єпископа Крупецького і наказав своїм кріпакам перейти в унію. Священники та ченці згодні, але селяни схопилися за вила й кілки, збунтувалися, поранили Крупецького і легве його не вбили.

Слід було, очевидно, йти іншим шляхом. Угорський уряд вирішив, що досить, якщо саме тільки духовенство згодиться на унію, оскільки тоді темний, неосвічений народ непомітно для себе стане уніатським.

Духовенству було обіцяно, що за унії його звільнять від панщини, податків, і в 1649 р. частина його, зібравшись на з'їзді, перейшла в уніатство. Але втрималося і православ'я, так що на Угорській Русі звичайно було два єпископи — і уніатський, і православний. Тільки наприкінці XVII ст., коли проти православних почали застосовувати війська і тяжкі покарання, православ'я було підрубане під корінь. Та все ж і після цього в місцевостях, сусідніх з Молдавією (країною православною), колишня віра ще держалась. А в 1760 р. серед угорського населення нараз рознеслися чутки, що бажаючі можуть покинути унію, що якісь «східні володарі» обіцяють звільнити усіх, хто перейшов у православ'я, від кріпосної залежності і т.п. Населення захвилювалося, почало відмовлятися від унії, розшукувало православних; саме уніатське духовенство, що перебувало в жалюгідно-

---

* Угорці називаються часом і мадярами.

му становищі, почасти пристало до цього руху. Звичайно, все це було придушене, але змусило австрійський уряд приглянутися до становища Угорської Русі і вперше щось зробити для її відродження: уніатська єпархія стала незалежною від католицьких єпископів, була підтримана виникла незадовго до цього руська богословська школа і т.п. Згадаємо, нарешті, про звільнення селян, що відбулося в Австрії в 1848 р., і, здається, після вже тяжко щось додати до характеристики тьмяного минулого Угорської Русі. Читач бачить, що не легко знайти якусь іншу країну з життям настільки понурим, безнадійним, і ледь-ледь помітним.

* * *

Важко собі уявити, як це минуле життя скалічило і пригавило Угорську Русь. Нині руським тут залишилося саме тільки селянство. Кожен, хто хоч скільки-небудь вивищується над цим сірим рівнем, неодмінно вважає себе угорцем. Такими є навіть ті люди, які найближче стоять до народу: сільські священники, народні вчителі, писарі. Всі вони перейшли на угорську мову, всі соромляться свого руського походження, забороняють своїм дітям уживати руські (власне українські) слова. Дружини ж і гоньки таких «перекінчиків» вважають просто принизливим для себе вести розмову руською мовою. Зрештою, для освіченої людини тут і при бажанні важко було б звикнути, як слід, до руської мови, досить вказати, що тут навіть у народній школі навчання ведеться майже виключно по-угорськи; у вищих же училищах по-угорськи вчать навіть руської мови.

Що стосується простого народу, то він і понині розмовляє своєю стародавньою українською мовою. Однак угорське володарювання не минуло для неї марно; вона засмічена великою кількістю угорських слів, для руського вуха чужих і незрозумілих. Наприклад, серед угро-русів дуже поширені такі слова, як «сегінь» (бідняк), «кисасоня» (дівчина), «вагас» (стрілець), фатьов (парубок) і т.п. Про свою народність угро-руси мають найбільш невиразне уявлення; називають себе, як ми вже відзначали «руснаками», а свою мову — «руською». Однак, наприклад, галицьких русинів — людей однієї з ними мови й віри — вважають за особливий народ, пам'ятаючи, що ті колись перебували в іншій державі (Польща). Їще менше знають вони про Україну і про Росію. В 1848 р. в Угорській Русі побували наші солдати, кинуті для придушення повсталих проти Австрії угорців. Цей випадок залишив по собі міцну пам'ять серед руснаків; вони зізнались, що десь є народ, який розмовляє спорідненою з їхньою мовою; переконались, що народ цей грізний і могутній; що в нього можна знайти захист і підтримку; нарешті, почули, що він живе в країні, яка зветься Росією. Але що це за країна, де вона міститься — все це залишилось для руснаків цілковито невідомим. Однак тяжіння до цієї мало не казкової для них Росії залишилося назавжди.

Що стосується господарського життя руснаків, то воно вкрай тяжке і непривабливе.

Промисловості в Угорській Русі нема зовсім ніякої, а тому доводиться вирушати або на відхожі заробітки — рубати ліс, викопувати

сіль, або братися за соху. А тим часом землі в руснаків украй мало — вона в руках угорських поміщиків. Залишається тільки йти до них у найми, брати й засівати їхні поля, за що селянин дістає половину врожаю; а при поміщицькому насінні — тільки третину. Оплачується ж робота надзвичайно вбого, і дорослий чоловік одержує, наприклад, усього 60–70 крейцерів (близько 60 коп.) на день. За таких умов селяни легко потрапляють у лапи лихварів (головним чином євреїв), які, випозичаючи гроші, беруть неймовірну лихву (10–20 коп. у тиждень на карбованець), змушують відробляти борги по вдвоє менших, аніж звичайно цінах і таким чином майже цілковито закабалили руснацьких селян. Нарешті — не треба забувати — з них збирають побори і сільський писар (нотар), і народний учитель, і, нарешті, священник, який не тільки бере непомірну плату за треби, але й отримує «коблину», тобто хліб, сіно, грова і т.п.

Зрозуміло, що руснацьке село завдяки всьому цьому перебуває на крайньому ступені зубожіння. Ось як описує селянську хату п. Звіздич, який недавно побував на Угорській Русі: «Перекошений дерев'яний зруб із жалюгідними, підсліпуватими віконцями наче сам соромиться своєї наготи і своєї вбогості, а нутро хати красномовно підтверджує, що ці злидні не показні, не рам'я, яке повинно викликати співчуття і милостиню, а злидні «справжні», які нічим прикрити.

Ударившись об низький верхній одвірок, входимо у вузькі сінци, які служать і коморою і складом для всілякого ганчір'я; звідси двері ведуть у єдину кімнату хати, яка служить, звичайно, і кухнею, і спальнею, і майстернею, і їдальнею. Як і в російській хаті, стеля дерев'яна, над самою головою, і треба при всякому рухові пам'ятати, що можна і головою вдаритися об цю сітку перекладин, з яких звисає якесь шмаття; підлога глиняна, але стіни чисто вибілені. Це середня селянська хата».

Важко живеться в цій середній селянській хаті. «Русинський селянин, — пише п. Василевський⁹, — круглий рік не споживає ні м'яса, ні яєць, ні житнього чи пшеничного хліба. Вівсяні перепічки, капуста й картопля — ось його єдина їжа. Тільки на великі свята йому вдається покуштувати хліба».

Після описаного не здадуться скільки-небудь надмірними слова одного угорського письменника, який прочитав книжку Егана про Угорську Русь: «Скажу від чистого сумління, що я все своє життя не мав у руках твору, який би схвилював мене сильніше звіту Егана. Хто прочитав той звіт, той плакав, і кров ударяла йому в голову. Його охоплювала злоба».

Ось такі умови життя руснацького народу. Пригляньмося ж трохи до самого руснака. Незвична покірність — ось що є головною рисою його характеру. Але водночас руснак скритний і недовірливий; звичайно, ця риса була вихована в ньому цілими віками тяжкого, безпросвітнього існування. Нарешті, всі дослідники одноголосно відзначають надзвичайну набожність руснаків: вони старанно відвідують церкву, дуже шанобливі до своїх «превелебних панів», як вони величають духовних осіб, і т.д. Часом із селянського середовища то там то сям висуваються провідники, які переконують не пити «палінки» (горілки) і не палити «дугану» (тютюну); але, звичайно, ця проповідь нічого не може поправити. Загальні умови життя в Угорській

Русі такі, що тутешній селянин цілковито опустився: захирів. Він темний, неосвічений, сповнений найдикіших марновірств. Єдина радість його життя — горілка, і він несе в шинок останні копійки, підгриваючи дорешти своє господарство. Він зробився кволим, слабосильним, малокровним; мало де можна зустріти стільки виродків, золотушних та ін., як в Угорській Русі. Не дивно, що чисельність руснаків не тільки не збільшується, але й відчутно зменшується. У 1826 р. їх налічувалося 800 тис. осіб, а зараз — всього тільки близько півмільйона. Причиною цього служить те, що руснацький народ вироджується, мадяризується і т.п. Але є значно важливіша причина — поголовна втеча селян до Америки. Пройдіться по руснацькому селі і ви неодмінно зустрінете кілька хат із забитими дверми та вікнами. Господарі цих хат вирушили шукати щастя за морем — вирушили тому, що на батьківщині жити тяжко і навіть неможливо.

Що ж було зроблено коли-будь для Угорської Русі? Майже нічого. Місцеві люди намагалися друкувати книги й газети місцевою книжною мовою, що виросла з церковнослов'янської, російської та української. Але народ її не розумів, і ця справа сама по собі заглохла. У 1848 р., під час придушення угорського повстання, заявив про себе руснак А.Добрянський¹⁰ і взявся за розвиток краю. Але за прихильність до Росії австрійський уряд зупинив його починання. Пізніше, в 70-х роках, М.Драгоманов пробував приохотити тутешніх людей до російської і української книги, однак і з цього нічого не вийшло. Наприкінці XIX ст. почав поліпшувати становище руснаків угорський чиновник Еган: він запроваджував позичково-ощадні каси, землеробські товариства та ін., але після його смерті все це припинилось. Нарешті, недавно гр. Бобринський та ін. особи спробували поширювати тут російську мову та православ'я, але все закінчилося арештами і упередженим судом, із звинувачуванням у державній зраді.

Таке становище Угорської Русі. Але тепер, у наші дні, вже нова доля намічається в неї. Розбивши австрійську армію, російські війська пройшли через Ужодзький перевал і ринули на гірські долини по той бік Карпат. Сьогодні ми напередодні «генерального розмежування» з нашими сусідами. Якою буде в цьому випадку доля Угорської Русі — вгадати, звичайно, дуже легко. Але це вже справа не сьогоднішнього, а завтрашнього дня.

М.М. ПУТЕВОДИТЕЛЬ ПО ГАЛИЦИИ И ЕЕ КУОРТОМ

К., 1913. 40 с.

Інтерес російського суспільства до новоприєднаної Галичини¹ не слабне. Напевно, дуже багато хто побажає безпосередньо ознайомитися з нею і, можливо, саме сюди в недалекому майбутньому буде спрямовано екскурсійний потік. Цьому, безперечно, повинні сприяти і багатство історичних пам'яток у краї, і краса його природи (Карпати), і своєрідність місцевих побутових умов життя.

Нарешті, не слід забувати, що в Галичині є курорти, які приваблюють десятки тисяч приїжджих; про це йшлося на недавньому курортному з'їзді. Таким чином, потреба у путівникові по Галицькому краю буде, думається, доволі широкою, через що ми й звертаємо увагу читача на аналізовану книжку. Вона ділиться на дві частини. В першій подаються відомості про політичне, культурне й національне становище Галичини (головним чином, української)². Звичайно, після приєднання Галичини до Росії багато-багато в цьому повинно змінитися, але, з іншого боку, що можна зрозуміти в житті країни, не знаючи її найближчого минулого?

Через те навряд чи можна вказані відомості вважати непотрібними. Що стосується другої частини книжки, то в ній містяться дані чисто практичного характеру, необхідні для кожного мандрівника по Галичині. Свого часу авторові можна було б дорікнути за пропуск інформації про рух поїздів, цін на різні засоби пересування, а також прожиток в тих чи інших місцях.

Однак ці відомості на сьогодні виявились би застарілими й неправильними, так що прагнення до пояснень більш широкого, більш загального характеру можна вважати плюсом книжки.

Але вона написана дуже побіжно, і в цьому її основний недолік.

«УКРАИНСКАЯ ЖИЗНЬ¹». 1915. № 1–12

Перебіг подій сприяв зростанню інтересу до українського життя і визначив йому уже помітне місце серед проблем міжнародної політики. В країнах з високорозвиненим політичним життям це швидко спричинилося до заснування друкованих органів, котрі інформують населення про сучасний стан українства, його запиту і про шляхи задоволення їх.

Такі органи існують, наприклад, французькою, німецькою, англійською мовами; література, присвячена українству, друкується навіть по-турецьки, мадярськи, румунськи, шведськи, сербськи... Тому доводиться визнати, що слабкість інтересу, що його проявляє російська громадськість до українського питання, навряд чи нормальна. А тим часом для нього це питання не тільки міжнародної, але і внутрішньої політики. Адже українці — народ, що живе в Росії, і не цікавиться їхнім національним розвитком, їх потребами, їх культурними досягненнями, означало б не цікавитись російським життям.

Тому більш ніж доречно згадати про існування журналу, що видається великоруською мовою і призначений для інформування російського суспільства про найрізноманітніші проблеми українського життя. Виходить він уже не перший рік і створив певне ядро співробітників, виробив своє обличчя. Журнал стоїть на національній точці зору; його вартості — чільність і строга витриманість своєї національної позиції, обізнаність у фактичному матеріалі, коректність стосовно ідейних супротивників. Цими рисами журнал повинен зацікавити навіть тих осіб, що є противниками українства.

Що стосується талановитості публікованих у ньому статей, то вони, звичайно, якщо й не вище, то й не нижче середнього рівня.

Найбільш яскравим є відгін публіцистики, особливо цінний статтями С. Петлюри² і М.Грушевського. Важливий інтерес представляє надрукована повністю обширна «Доповідна записка міністрові народної освіти про українську школу³», минулої осені подана українцями.

Великоросійському читачеві вона дає багато нового і добре підбраного матеріалу для судження з даного питання. Багатий, як звичайно, відгін «На Україні та поза нею⁴», присвячений, так би мовити, хроніці українського національного життя. У бібліографічному відгилі особливо приваблюють огляди книг, присвячених Галичині⁵. Найбільш убога літературна критика, але це значною мірою лиш результати заборони української прози в Росії.

ОБРАЗИ ГАЛИЧИНИ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

КАРПАТИ

Існує два методи книжкового ознайомлення з будь-якою країною: можна звернутися або до цифр, таблиць, конкретних фактів, або до живих строкатих образів, відображених у літературі майстрами слова. Обидва методи однаково корисні й законні; взяті разом, вони чудово доповнюють один одного.

Однак перший із них набагато більше популярніший, аніж другий. Зокрема, справедливо це й стосовно Галичини: завоювання її викликало велику купу турбот першої категорії, і нема жодної, яка спробувала б використати матеріал, створений художньою творчістю.

* * *

Карпати — ось що головним чином приваблює туриста до Галичини(...).

Цей дикий співучий гірський край багато хто намагався описувати¹, але ніхто не зробив цього з такою досконалістю, як український белетрист М. Коцюбинський² і польський — К. Тетмайер³. Звичайно, їх увагу привертають насамперед гори і ліс.

Зупинимось на цьому і почнемо з картин, накігнаних Коцюбинським:

Котивсь зеленими царинками, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забрався у темний ліс, де гаджуги кивали над ним галузками, як ведмідь лабами.

Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханням, на ясну зелень царинок, що мов дзеркала блищали в рамах дерев. Під ним, в долині, кипів холодний Черемош. По далеких горбах гримали

на сонці самотні оселі. Було так тихо і сумно, чорні смереки безперестанку спускали сум свій в Черемош, а він ніс його долом й оповідав.

Наводимо ще картину сходження на гору; художня сама собою, ця картина особливо цікава для екскурсанта саме тим, що подає низку видів, що наростають і змінюються при поступовому підйомі, тобто подає їх якраз у такому порядку, в якому вони пройдуть перед очима екскурсанта. Ось ця картина:

Теплим весняним ранком Іван пішов у полонину. Ліси ще дихали холодками, гірські води шуміли на скосах, а плаї радісно підіймався угору поміж воринням. Хоч йому тяжко було покидати Марічку, а проте сонце і та шумлива зелена воля, що підпирала верхами небо, вливали в нього бадьорість. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос.

— Слава Ісусу...

— Навіки слава...

По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки, вишневі од смерекового диму, яким прокурились, гострі дашки оборогів з запашним сіном, а в долині кучерявий Черемош сердито поблискував сивиною та світив попід скелі недобрим зеленим вогнем. Переходячи потік за потоком, минаючи хмурі ліси, де озивалась часом дзвінком корова або білиця сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище. Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка муляла ноги. Тепер вже хати попадалися рідше. Черемош простягався в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив. Ліси уступали місце гірським сіножатям, м'яким і повним. Іван брів серед них, як по озерах квіток, нагинаючись часом, щоб закосичити кресаню жмутком червоної грані або блідим вінком невістульки. Вниз западалися боки гори у глибокі чорні ізвори, звідки родились холодні потоки, куди не ступала людська нога, де плекався тільки бурий ведмідь, страшний ворог маржини — «вуйко». Вода попадалася рідше. Зате як припадав він до неї, коли знаходив потік, той холодний кришталь, що омивав десь жовті корені смерек і аж сюди приносив гомін лісів! Коло такого поточку якась добра душа лишила горнятко або коновочку гуслянки...

А стежка вела все далі, кудись у ломи, де гнили одна на одній голі колючі смереки, без кори й фой, як кістяки. Пусто й дико було на тих лісових кладовищах, забутих Богом й людьми, де лиш готури гутіли та вились гадюки. Тут була тиша, великий спокій природи, строгість і сум. За плечима в Івана росли вже гори і голубіли удаліні. Орел здіймався з кам'яних шпиць, благословляючи їх широким розмахом крил, чулось холодне полонинське дихання і розросталось небо. Замість лісів тепер слався землею жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги, і мхи одягали камінь зеленим шовком. Далекі гори одкривали один за одним свої верхи, вигинали хребти, вставали, як хвилі в синьому морі. Здавалось, морські буруни застигли саме в ту мить, коли буря підняла їх з dna, щоб кинуть на землю та залплять світ. Вже синіми хмарами

підпирали крайнебо буковинські верхи, оповились блакиттю близькі Синиці, Дземброня і Біла Кобила, курився Ігрець, колола небо гострим шпилем Говерля, і Чорногора важким своїм тілом давила землю.

Полонина! Він вже стояв на ній, на цій високій луці, вкритій густою травою. Блакитне море збурених гір обляло Івана широким колом і здавалось, що ті безконечні сині вали таки ідуть на нього, готові васти до ніг.

Згадана тут гора Говерла оспівана у вірші українського письменника С. Чарнецького:

*Я бачу знов тебе! Он стать твоя біліє,
І око знов моє по твоїм блудить склоні.
Ось бач: вже сонця жар тепло на світ весь сіє,
Лиш ти одна сумна у сніговій опоні!..*

*Поглянь довкола лиш: Хом'як вже зеленіє,
Вже Піп-Іван підняв чоло в блідій короні,
Вже долом Прут шумить, вже літній вітер віє —
Лиш ти одна сумна у сніговій опоні!..⁴*

Що стосується карпатських лісів, то дуже виразні й мальовничі картини їх знаходимо у польського письменника К. Тетмайєра, вже відзначеного нами вище (...).

Однак не ці картини Карпат особливо привертають увагу у творах Тетмайєра, а його чудовий опис тваринного світу гірських лісів (...).

Отакі Карпатські гори, така їхня природа. Але й сюди проникає капітал, і тут уже робить свої перші кроки царство машинної культури... Про це свідчить, насамперед, наступний уривок з оповідань Івана Франка.

З погігнутого неба сонце сипле гарячим промінням на високі гори, на зелені мочарки над рікою, на фабричні забудовання Людвіковецького парового тартака. Свіча бурлить і розбивається о круглясте каміння; на необрубаних горах мліють смерекові ліси, повті прозорою синявою млою. Серед китловини стримить сама фабрика, зі всіх боків обсаджена високими стосами грубих ботюків, мов величезним сірим муром. З червоного комина бухає дим і розлягається проразливий свист; у нутрі фабрики чути скажений клекіт, писк, скрип і ляск парової машини, перемішаний з оглушливим шумом води і криком робітників. А в віддалі на вершках гір лунає тут і там цюкання топорів та хрускіт зрубаних величезних смерек.

— Гура! — кричать рубачі при кождім упадку такого лісового велетня, а відтак починається цюкання, велетня обрубують з галуззя і по утертій колії спускають долі горою на ріку, яка донесе його просто до машини. День поза день зі всіх верхів навкруги лунає те цюкання і той крик, день поза день сотки лісових велетнів з хрускотом зсуваються по голих шутрових урвищах гір у долину, аби там на воді ждати, аж прийде їх черга лягати під невмолимі залізні зуби парових пил. І день у день 14 зложених пил (гатрів) гризуть кості лісових велетнів, мов 14 великих невтомних черв'яків.

Але й тут, біля заводу, владарює чар карпатської природи, що найкраще засвічує закінчення цитованого оповідання:

Його поховали за Свічею у стіп високої гори. Зелена, мохом і польовими квітами поросла поляна, з двох боків окружена рікою, вистирчає над нею так високо, що вода ніколи не заливає її; вона містить у собі його тіло. Свіча прискає і реве довкола, немов у безсильній злості за свою жертву. Зі всіх боків у задумі глядять високі гори на незначну зелену могилку по однім і на велику фабрику з червоним комином по другім боці. В ліщині кує зозуля, мовби питалася: «Хто тут? Хто тут?» А чирик у високім зіллі протяжно віддзвонює: «Нещасливий! Нещасливий!» Тільки сердита, писана сойка на самітній смереці гразнить: «Сам собі винен! Еге! еге!..»

Зрештою, вторгнення капіталістичної культури в край Карпат дуже незначне, і вони донині зберігають характер дикого гірського закутка. Заселені вони бойками, лемками і гуцулами, своєрідними українськими народцями, що займаються скотарством, лісовим промислом і т.д. В укладі їхнього життя, в їхньому повсякденному побуті збереглося багато старовинних архаїчних рис, що особливо доводиться сказати про гуцулів. Відвідавши цю місцевість, п. Кельсієв⁵ навіть вважав, що вони ще не вийшли з періоду бронзи; справа в тім, що гуцули завжди ходять з характерними мігними сокирками, що дуже нагадують ті, що їх знаходять у курганах. Хоча, звичайно, думка п. Кельсієва, явно безпідставна, однак справді, тут можна знайти багато цікавого і в науковому сенсі, і в сенсі етнографічної мальовничості. Почнемо хоч би з убрань; вони побіжно замальовані в наступному уривку з Коцюбинського:

Всі вони були богомільні, любили ходити до церкви і особливо на храм. Там можна побачитись було з далеким родом, що осівся по околишніх селах, та й траплялась нагода оддячить Гутенюкам за смерть Василеву та за ту кров, що не раз чюрила з Палійчуків.

Витягалось найкраще лудиннє, нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки, багато набивані цвяхом, дротяні запаски, черлені хустки шовкові і навіть пишна та білосніжна гутля, яку мати обережно несла на ціпку через плече. Іван теж дістав нову креса-ну і догву дзьобню, що біла його по ногах.

Сідгались коні і суточками, зеленим верхом, ішов пишний похід та закосичував плай гей би червоним маком.

Описував убрання карпатських горян і Тетмайер, з якого наводимо два-три місця (...).

Домашнє начиння гуцулів дуже гарне, своєрідне за формою, розписане цікавими узорами, покрите мігним карбуванням. На нього звернули свою увагу польські та українські художники, намагаючись закріпити й розвинути цей «гуцільський» стиль.

Цікаві й пісеньки гуцулів — граціозні коломийки й шумки⁶. Гарні казки. Давньою давниною віють повір'я. Подаємо і про них декілька рядків:

Знав він, що в світі панує нечиста сила, що їрідник править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і серн; що там блукає веселий Чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки⁷; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати і про русалок, що гарної днини виходять з води на берег, щоб співати пісень, вигадувати байки й молитви, про потопельників, які по заході сонця сушать біде тіло своє на каменях в річці. Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм шкоду.

Не будемо входити в подальшу характеристику карпатських горян.

У них нас цікавили риси своєрідної етнографічної колоритності насамперед; а осіб, котрі бажають отримати більш певне уявлення про цих горян, відсилаємо до цитованих нами творів Коцюбинського і Тетмайєра, а також Ів. Франка, Федьковича⁸, Віткевича⁹, Захер-Мазоха¹⁰ і т.д.

РІВНИНА

«Верховина» (гори) і «Погілля» (гіл, низина) — так вдало сам галицький люд ділить нагвое свою країну. Ми пішли за цим поділом і в нашій статті, через те що він надзвичайно зручний для групування описового матеріалу: картини галицьких гір знайшли собі місце в попередньому нарисі, а цей, таким чином, буде присвячено низовинній частині краю та Плігір'ю.

Тут ми не зустрінемося з такими ефектними зображеннями природи, які зустрічали раніше. Тут усе буде простішим і ближчим до нас, буде більш знайоме та бугенне, але зате саме тут зможемо більш детально зупинитися на побуті місцевого населення. Коротко кажучи, в попередньому нарисі перше місце займала природа, а в цьому його займає селянин і село.

Намітивши, таким чином, своє завдання, приступаємо до його виконання і почнемо з загальної картини великого українського села, взятої у Ів. Франка (...).

Здоровою гадюкою звилася посеред широкої підгірської долини річка Грушівка; густі лози та вільхи обсіли з обох боків її береги, як рівно уложені дві барвінкові гірлянди. По обох боках річки розсілося велике підгірське село Грушатичі. Хати, до шнуру збудовані біля гостинця, тонуть у грушевих та яблуневих садках, та друга половина села, за річкою, розкидана по рівнині, де кому злюбилось, виглядає, як ряд букетів, розсипаних по мураві. На середині села біля моста стоїть церква з бляшаною, червоно помальованою банею, що виглядає, як червона шапка моримухи на білім стовбурі. За церквою на невеличкім горбику, серед старого розкішного саду стоїть попівська резиденція — старий мурований будинок з ганком на сад і на село, з господарськими будівлями позаду, притуленими до високого глиняного обриву, — се кінець гірського пасма, що смілим луком забігло з Ділу аж сюди і

тут було проломане та вигризене рікою. А по другім боці річки за долиною здіймається друга, висока гора, покрита темно-зеленим смерековим лісом, а де вона кінчиться і не уривається стіною, там на косогорі, високо над селом, розкинувся двірський сад, обведений живоplotом, а посеред нього двір — невеличкий поверховий будинок з червоно помальованими стінами, весь обсаджений виноградом, що закриває стіни аж до високих квартиркових вікон, немовби густа зелень роззявлювала якусь могутню пащу, щоб проковтнути ту червону надбудівлю з блискучими вікнами і зелено помальованим бляшаним дахом.

Якби не той холодний вітер, що реве над селом, валить вікові дерева в лісі, — в часі недавньої розталі їх звалилося много тисяч пнів, що тепер лежать у лісі сірими купами, мов вояки по великій битві, — і якби не те, що рівночасно кипить і клекотить у тім селі, і в дворі, і на клібані (так звуть у селі попівську резиденцію), — то село Грушатичі можна би вважати земним раєм, розкішним закутком нашого Підгір'я. Положене в плодючій долині, з трьох сторін обведене не дуже високими горами, що, опираючися о могутню стіну Ділу від заходу, з двох боків, на північ і на захід, обхопили село широким амфітеатром, мов велетенською зеленою підковою, воно тепер тулиться в своїх садках, що загля спізненої весни тільки що покрилися сріблястими бруньками, підперезане двома довгими поясами лоз і вільх, що простяглися, мов два рівно утяті вали вже густої, інтенсивної зелені, а довкола нього широкі підмоклі луки аж до стіп гір зажовтілися корчами лоташу, як одноцільний жовтий килим, де-де покрайний рядами верб, кущами тернини, що цвіте білим молоком, або здоровими купами жовтілі, свидового пруття, калини та ліщини, що купчаться біля закрутів річки. А над селом вискалюється з зелені червоний двір, мов сердите, кров'ю набігле лице, і немов наперекір йому на другім боці впирається в зелень червона мормуха — здорова церковна баня, а з-поза неї якось хитро і несміло зиркають стіни клібані. А довкола селянські хати з пошарпанними вітром стріхами, з пообвалюваними плотами та парканами, з маленькими підсліпуватими вікнами і з великим, у глибині душ людських захованим стражданням, з невпинною боротьбою між надією й розпукою*.

В останніх рядках цього уривка Ів. Франко відступає вже від чисто пейзажних завдань і намагається підійти до самого життя народу. В цих двох напрямках і ми розплануємо підібраний нами художній матеріал, причому, природно, почнемо з пейзажу.

Зрештою, «краєвиди» (як тут кажуть), галицькі низовини не особливо відрізняються від того, що ми бачимо в південно-західній Росії. Через це ми і не будемо нагто довго зупинятися на них. Почнемо з двох уривків із Франка, взятих із різних оповідань, але таких, що внутрішньо гармоніюють і добре доповнюють один одного:

Пречудовий літній поранок. У холоднім легенькім вітрі ледве-ледве леліється широкий лан жита. Жито мов золото. Колосся, наче праники, аж похилилося під вагою зерна та перлових крапель роси,

* І. Франко. Великий шум.

що позвисали з кожної стеблинки. Стебла стоять високі та рівні, жовті і гладкі між зеленим листям повійки, полетиці, осету та іншого бур'яну, що стелиться сподом. Де-не-де видніється з-посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє, чаруюче око блавату, або квітка куколю, або дівоче паленіюче лице польового маку.

Зійшло сонце. Зацвірокотали сверцьки на всілякі лади, забринілі великі польові мухи, затріпоталися барвисті мотилі понад колосистим морем. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав і цвітів.

У селі піднявся гамір, закипіло життям. Вигін запестрівся від худоби, яку гнали на пашу. За худобою йшли заспані та немиті пастухи. Декотрі лишень, які вспіли вже й поснідати, співали весело, гойкали та вилускували батогоми, женучи свій товар.

З хат закурився дим. Господині топлять зарана, щоб вчасно зварити обід; молодших виправляють в поле*.

Малий Мирон над усе любить бігати сам по зелених, цвітастих лугах, поміж широколисті лопухи та пахучий ромен, любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насилляє на себе від ніг до голови. А ще річка, через котру з городу треба йти на пастівник, невеличка супокійна підгірська річечка, з глибокими, стрімкими та обривистими берегами, з глинистим дном, з журчачими бродами, котрих дно покрите дрібними плиточками, оброслими м'яким зеленим водоростом, довгим, мов зелені шовкові пасма, — ота річка — то правдива розкіш, то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти, запхавшись в високий зелений косітник або між густе лапасте листя надбережного підбілу. Сидить і вдивляється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса, нипають по дні, шниряючи за водним хробацтвом, то знов вистобурчують свою тупу вусату мордочку аж над воду, хапнуть раз повітря та й утікають чимборше в свою криївку, немовби закоштували не знати якої присмаки. А тим часом сонце жарить із безмарного темно-блакитного неба, гріє Миронові плечі і все тіло, але не пече його за широким листом. Любо йому**.

Поганий нижче уривок із К. Тетмайера змальовує галицьку осінь (...)

Картину осені віднаходимо і у Франка:

Над'їхала осінь, вельможна пані, багата хазяйка. За нею тягнуть ся непереглядні стада волів, табуни коней, ряди возів, навантажених сіном, снопами та мішками. Над ними стоїть курява, за ними прос-тягається земля, висилена, сіра і сонна.

* І. Франко. Лесишина челядь.

** І. Франко. Малий Мирон.

Махнула осінь на ліси — і вони зацвіли пурпуровими, сірими та жовтими красками, зашуміли глибоким та важким стогоном, тугою за минулим літом.

Махнула в повітря, і воно заповнилося роями ластівок, ключами журавлів, стадами диких гусей та інших пташок, що тихо, мов осінні мряки, тягли на південь.

Махнула на ріки, і риба почала ховатися в найглибші місця та печери для зимівлі.

Махнула на села, і вони здулися скиртами та повними оборотами, оживилися отарами овець та чередами скоту, що досі кочували по високих полонинах, а тепер вертали на зимівлю.

Небо ще чисте і безхмарне, але звільна блідне, а поля під ним жовкнуть, сіріють під стернями, чорніють під парами, шелестять тугою по пережитих хвилях літніх радощів.

Сади, ще недавно обтяжені плодами, звільна позбуваються їх, опадають з листя і доливають і свій шум до широкого моря меланхолії, що розлилося над усею країною.

Тільки люди не чують тої меланхолії. Вони бадьорі, ситі і горді щасливо перебутою працею, обсмалені літніми спеками та повні гордощів і самозадоволення на вид тих багатих скарбів, видертих із рук природи.

Квилять скрипки, дзвенять колокільця, гудуть басы, земля стугонить під важким, тактованим гупанням сільських танцюр, що вибивають гопака на токах або на подвір'ях.

Але не завжди, далеко не завжди галицьке село душе таким задоволенням. Скоріше, це щасливий виняток. Той же Франко пише в оповіданні «Ліси й пасовиська» наступні рядки:

І гадаєте, що у нас не вернула панщина? Прийдіть лишень та подивіться до нашого села, самі переконаєтеся. Правда, отамани й окомани не їздять уже попід вікна з канчуками, на панськім подвір'ї нема вже тої дубової колоди, на котрій, бувало, щосуботи відбувалося «гуртовне палкованє»¹¹; але поглядіть лишень на людей, поговоріть із ними! Чорні, як земля, нужденні, хати пообдирані, старі поперехилювалися на боки. Плотів трохи що й не зовсім нема, хоч ліс довкола села, як море; приходиться людям обкопувати царину ровами та обсаджувати вербами, так, як на Поділлі. Худоба нужденна, миршава, та й то рідко у котрого газди й є. А спитайте йдучих із серпами та з косами: «Куди йдете, люди?», то певно, скажуть: «На панський лан жито жати» або: «На панську луку косити». А коли ви здивуєтесь, як се так, що вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а тут гріє, з колосо летить, — то вони хіба похитають головами та скажуть сумно: «Що ж діяти? Самі то бачимо, і серце нам крається, але що діяти! Задовжились ми у пана, а у нього така встанова, що попередку відробу панові, хоч би тут громові кулі летіли, а вже відтак собі». Се у нас щороку так: у пана зробимо все завчасу, і добре, і чисто, а наше власне тим часом гине і пропадає в полі. І добре то вимудрував наш пан. У нього ліс — у нас і патичка на обійсті нема без його відома! У нього пасовисько — у нас худоба вигибла, витратилась, а решта ходить, як сновиди. У нього поле

справлене, чисте, а наше заросло пирійками, гірчицею та бур'янами, гноїку нема, аби справити, худібки тяглої нема! А ще що й на тім уродиться, то таки на полі пропадає, бо мусимо пана обробити насамперед, за погоди. І ніколи ми не можемо прийти до хліба, не можемо стати на свої ноги, не можемо вибитися з-під панської руки. А пан тисне, о, тисне щосили! Він у нас тепер начальником громадським, його якийсь прислужник писарем, і ціла рада мусить хилитися по їх волі. Бідного не пустить із села ні на заробок, ні на службу, книжки не видасть. «Тут сиди, не рипайся, роби у себе!» А у себе, розуміється, нічого робити, — йди до пана! А пан — бух по десять крейцерів² за день у найтяжчий час, і мусиш робити, бо нігде дітися!

Картин сільських робіт українська література Галичини має багато, але ми наведемо лиш одну — картину випасу худоби на гірських полонинах, куди відправлять її влітку не тільки горяни, але й мешканці не дуже віддалених від Карпат долин. Це одне із найсвоєрідніших занять галицького селянина:

— Гісь! гісь! — пігганяє ззаду вівчар. Вівці ліниво згинають коліна, тремтять на тонких ніжках і трусять вовну. — Гісь! гісь!.. — Голі морди, з старечим виразом зануди одкривають слиняві губи, щоб поскаржитись бо-зна кому: бе-е... ме-е... Два вівчарі ведуть перед. Червоні гачі мірно розтинають повітря, од руху киває на ході за кресанею квітка. — Бир-бир!.. — Вівчарки нюхають вітер і одним оком скоса поглядають на вівці, чи все в порядку. Третяся вовна об вовну, біла об чорну, хвилюють пухнаті хребти, як дрібні в озері хвилі, і драглиє отара... — Птруа... птруа!.. — Горляний поклик все наvertsає крайніх в отару, тримає повідь у берегах. Гори голубіють навколо, як море, вітер громадить на небі хмари. Тремтять кучеряві овечі хвости, а голови всі нахилились, і білі плескаті зуби вигризують у корінь солодку бриндушу, хрябуст або рожевий горішок. — Бир! бир!.. — Стелить отарі під ноги полонина свій килим, а вона накриває її рухомим рябим кожухом. Хрум-хрусь... Бе-е... ме-е!.. хрусь-хрусь... Тіні од хмар бродять по ближчих горбах, пересувають їх з місця на місце. Ходять, здається, гори, як ваги в морі, і тільки далекі непорушно голубіють на місці. Сонце залляло овечу вовну, розклавшись веселкою в ній, запалило трави зеленим вогнем, за вівчарами ідуть довгі їх тіні. — Птруа... птруа!.. — Хрум-хрусь... хрусь-хрусь... Нечутно ступають пастухи в постолах, котяться м'яко вовниста хвиля на полонині, а вітер почина грати на далеких воринні. Дзз... тонко співає він в одколоту скалку, докучно бринить, як муха. Дзз... обзивається грубо друге вориння, наводячи сум. Хмари все прибувають. Вони вже закрили пів неба, гасне далекий Бескид і чорніє і похмуріє в тінях, немов удовець, а полонина ще молодіє. І питається вітер тонко в воринні: — «Чому ти ся бай не жениш, високий Бескиде?» — «Бо зелена полонина за мене не піде», — сумно зітхає Бескид. Блакитне небо замазалось сірим, море гір потемніло, полонина погасла, і отара овець повзе по ній, як сірий лишай*.

* М. Коцюбинський. Тіні забутих предків.

Що стосується сумного становища гуцульського народу, то тут помітну роль відіграє його консервативність, що стала однією із найбільш крупних рис його характеру.

Ось декілька рядків, що змальовують цю рису:

Мене вигдавна люди прозвали «деревляним філософом» за то, що все бувало, скоро лиш яка вільна хвиля, люблю майструвати дещо. Якусь мені Бог дав легку руку до майстерства: що очима ввиджу, то руками зроблю. От у круп'яра в місті побачив я був корбові жорна, що ними крупи меле; придивився я їм добре, а відтак як став пипнати у себе дома, як став буторити, якось я склемезив і собі такі жорна, і пігить-но ви, як мелють славно! І що то з мене не насміялися сусіди за оті жорна, Господи твоя сила! На село годі було показатися, все питалися: «А що, куме, корбові жорна здорові?» Такий уже, кажу вам, дивний наріг! А про тото, ховай Боже, тепер толокою ходять на мої жорна молоти і не нахваляться. Або і з млинком, тим, що збіжжя віє... Клемезив я його щось цілий місяць. Сусіди, бувало, — взимі діялось, — посходяться до моєї хати, посідають, гуторять і дивляться, як я ті дощечки складаю, розбираю, примірюю, врізую та пристругую — звичайно, чоловік тому не вчений, а так собі, самоучка, без доброї справи, без нічого — та й сміються з мене, а не один то й просто скаже: «Повергли би ви того майстрування, пуста вас робота взялася!» А я нічого, все своє роблю, та й такий млинок зробив, як праву руку. І ті, що сміялися, до мене йдуть збіжжя віяти. А, проте, я все у них «деревляний філософ»!

Далі цей «філософ» розповідає, як він купив собі січкарню — новинку в їх окрузі:

Зладився я, їду. «Слава тобі Господи, — гадаю собі, — що до свого села аж на ніч приїду, чей-таки аж до хати заїду, аби ніхто мене не бачив». Їду я, їду, минаю село за селом та все потерпаю, що от-от лучиться який знайомий та й запитає, що везу. Вже й сам не знаю, що се мені тоді сталося і чого я так боявся, немов що крадене везу. Таке вже у нас: загулюкають люди чоловіка, осміють за те, чого й самі не розуміють*.

Побутовий уклад галицького села відзначається великою колоритністю. Наводимо знаменитий опис весілля, взятий із повісті Франка «Великий шум».

Стара Дум'ячиха уперве тепер почула себе матір'ю і головою широкої родини і виступила в повній своїй повазі, усвяченій звичаями, щоб звеличити шлюб своєї дитини. Із глибини своєї скрині вона видобула спорий рукавець зі срібними талярами з погруддям Марії-Терези — скарб, що перейшов до неї від баби і про який досі не знав ніхто, навіть син. Вона сипнула тими грішми на єдине в її житті свято. Зарізали три вепрі й три ялівки, купили три бочки пива і бочку горівки, нарізали дробу, спросили свояків, і знайомих, і сусідів з трьох сіл, не виключаючи й дальших.

---

* І. Франко. Історія моєї січкарні.

А в суботу по півдні заройлося Дум'ячишине подвір'я від дівчат, і парубків, і свашок у святочних строях. Починався весільний обряд вінкоплетинами й печенням короваю. За величезним столом, на якому насипана була ціла купа зеленого барвінку, позасідали свахи; стара Дум'ячиха виступила на лаву і серед загальної тиші розпочала обряд піснею (...)

На сей заспів відповів згідними притишеними голосами хор свашок...

А тут, мов рій бджілок, забриніли голоси дівчат, Галиних гружок:

Збірная днинька субота,
Збирала Галюня погруджки;
Засадила їх за столи,
Завгала вона їм роботу:
Зелений барвінок складату,
Шлюбнії віночки звивату.
«Співайте, погруджки, не сугіть,
На мене ся, молоденьку, не гувіть,
Бо в мене туженька немала:
Від рігної неньки вігстала».

Та ось сцена зміняється. Вінки доплетено, позолочено і повішено під образами, а свахи-пекарки несуть на руках діжу з короваєм тістом і ставлять на столі. Як тиха річка, бринить спів свашок (...)

І старосвітські обряди йдуть своєю чергою: коровай місяць, ліплять, саджають, підгнічують у печі, все з піснями, з примовинами, усталеними старим звучаєм. Свахи-пекарки беруться за руки і співають перед піччю (...)

Весільний староста, що по всадженні короваю в піч, при якому він мав довшу промову, засів на своїм старостинським місці за столом під образами і під шлюбними вінками, кричить на все горло:

— Дружбо-о-о!

— Ставлюся на розказ пана старости! — кричить і собі ж червоний від біганини, рослий і звинний та, як пава, вбраний парубок, що служить Костеві за дружбу і має сповняти всі накази старости.

— Дружбо-о-о! — кричить ще раз староста, немов не бачачи дружби, що стоїть перед столом із шапкою в руці. — Доходить мене чутка, що комусь кривда тутка. Свахи своє діло зробили, коровай нам всадили, соломою підгнітили задом і передом і хочуть горілки з медом. Ти хіба не чуєш? Чом сього діла не пильнуєш?

— Готов служити, пане старосто! — різким виголосом відповідає дружба, по-козацьки обертається на одній нозі впівокруг і щезає серед весільної юрби, щоб за хвилину явитися з писаною плескатою фляшкою, повною червоного напою — розігрітої з медом горілки, і з срібною чаркою в другій. Він передає одну й другу в руки старості, мовлячи:

— Благословіть, пане старосто!

— Най Бог благословить! — відповідає староста, приймає до руки фляшку, до другої чарку, наливає повну і, пригубивши її, енергичним рухом виприскує всю решту догори на стелю, відки густий червоний напіток, як краплі крові, капає на стіл і на скупчених біля нього гостей.

— Як сей солодкий напіток капає на нас із стелі, — говорить староста, — так нехай ласка Божа капає на сей дім, на його господарів і на ту молоду пару, що завтра має стати до шлюбу святого. Віват!

— Віват! — гуде окрик, аж хата трясеться і вікна дзеленькочуть. Староста тим часом спокійно наливає другу чарку, випиває її і передає в руки свого сусіда. Іде частування.

А вже в сінях загудів сердито бас, задзвеніли цимбали, заплакали три скрипки і загуркав бубен. Молодіж рушила на ті голоси, як бджоли до меду (...)

Пішли танці і співи. Співали лише парубки. Чарки ходили по руках, пляшки з горілкою треба було наповнювати раз по разу, бо стиск, і сперте повітря, і шалені скоки, і гарячі почуття будили спрагу. Врешті, всі зажадали пива для охолоди; співи свах при жіночій столі тільки десь-колись вчувалися з гамору танечників, як тихий бренькіт мушок серед ревучої бурі.

А другого дня, в неділю, скоро засвітало, вже староста і дружба були на ногах, уже почали з'їжджатися бояри на конях, в червоних шапках, при пістолетах. Стара Дум'ячиха, почастивавши їх як належало, стала виряджати їх до двора по молоду. Староста й Кость Дум'як на вороних конях, уквітчаних і перев'язаних червоними попругами, станули на чолі походу; дружби на так само оздоблених конях кінчили поїзд, і він рушив з подвір'я парами-парами, поки не простягся на шляху довгою різноцвітною та переважно червоною гадюкою. За ними пліла тужлива пісня свашок:

Ой полем, полем, виноградом
 Їхали бояри, а все рядом,
 А старостоньки все передом;
 Під ним ся коничок розбутав,
 Сваненьці виноград поламав.
 Уставай, сваненько, раненько,
 Підливай виноград частенько,
 Аби той виноград зелен був,
 Аби наш староста весел був.

Виїхавши за село, всі бояри на команду старости як один вистрілили з пістолетів, закричали «віват» і чвалом пустилися до двора!

Далі йшло вінчання, а потім весільна учта. Всіх гостей порозсаджували поза столи в хаті, і в сінях, і на подвір'ї. Почався епічний, весільний обід, що тривав аж до заходу сонця, з горівками, пивами й медами, з музиками й співами, з піснями до кожної страви, з похвалами і придирками. На першу страву подали борщ, який свахи привітали піснею на похвалу борщу (...)

Надійшла капуста, та при ній хори жіночі розділилися на двоє; огні величали капусту (...)

А другий хор, при другому столі, ніби кепкував із капусти, при-співуючи...

Подано в здоровенних мисах яловичий росіл і до нього пам-пушки (...)

Усе те швидко щезає зі столів, бо гості таки добре пропостилися в часі церковної відправи. Та ось здорові парубки несуть удвійку до кожного стола величезні чвертки телячої та свинячої печені. Поки весільні кравці пораються біля них, краючи соковите м'ясо на рівні шматки та роздаючи його за чергою між гостей при столах, свахи співають...

Рівночасно з печенею дружби обносять у глиняних кухлях та склян-ках пиво: всякий випиває кухоль одним духом і подає його знов дружбі, який зараз же наповнює його знов. Свахи співають похвалу пиву:

Ой хміль в бочці грає,
Білу піну пускає,
І шумить, і клекоче,
В горло литися хоче.
Пиво ж наше, пиво,
Виробляєш ти диво,
Не гаєш нам журиться,
Як нам з лобів куриться.

По печені йдуть іще печені кури, нагівані яблуками, які стрічає співана похвала (...)

Та ось нарешті обід кінчиться. Розносять ще медяники та горіхи, а свахи й тих присмаків не лишають без похвали (...)

Всі поставали за столами*.

На завершення наведемо декілька уривків, котрі дають уявлення про народні повір'я і перекази в Галичині*** :

На Святий вечір Іван був завжди в дивнім настрою. Наче переповнений чимсь таємничим й священним, він усе робив поважно, неначе Службу Божу служив. Клав Палагні живий вогонь для вечері, стелив сіно на стіл та під столом, і з повною вірою рикав при тім як корова, бляєв вівцею та ржав конем, аби велася худоба. Обкурював ладаном хату й кошари, щоб одігнати звіра й відьом, а коли червона од метушні Палагна серед курива того ознаймляла нарешті, що готові усі дванадцять страв, він перше, ніж засісти за стіл, ніс тайну вечерю худобі. Вона першою мусила скуштувати голубці, сливи, біб та логазу, які так старанно готувала для нього Палагна. Але це було не все. Ще годилось закликать на тайну вечерю усі ворожі сили, перед якими берігся через ціле життя. Брав в одну руку зі стравою миску, а в другу сокиру і виходив надвір. Зелені гори, убравшись у білі гуглі, прислухалися чуйно, як дзвеніло на небі золото зір, мороз блискав срібним мечем, потинаючи згуки в повітрі, а Іван

* І. Франко. Великий шум.

*** З повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (Рег).

простягав руку у цю скуту зимою безлюдність і кликав на тайну вечерю до себе всіх чорнокнижників, мольфарів, планетників всяких, вовків лісових та ведмедів. Він кликав бурю, щоб була ласкава прийти до нього на ситі страви, на палені горілки, на вечерю святу — але вони не були ласкаві, і ніхто не приходив, хоч Іван спрошував тричі. Тоді він заклинав їх, щоб не з'являлись ніколи — і легко зіграв.

Палагна чекала в хаті. Вогонь в печі лежав втомившись, тихо дримаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність спливала з темних кутків, голод тягнув до їжі, але вони ще не сміли сісти за стіл. Палагна поглядала на чоловіка — і в згоді вони разом згинали коліна, благаючи Бога, щоб припустив до вечері ті душі, що їх ніхто не знає, що пропадом пропадають, бутинами побиті, дорогами покалічені, водами потоплені. Ніхто за них, не згадає, ані встаючи, ані лягаючи, ніхто не згадає, дорогою йдучи, а вони, бідні душі, гірко пробувають у пеклі, чекаючи вечора святого.

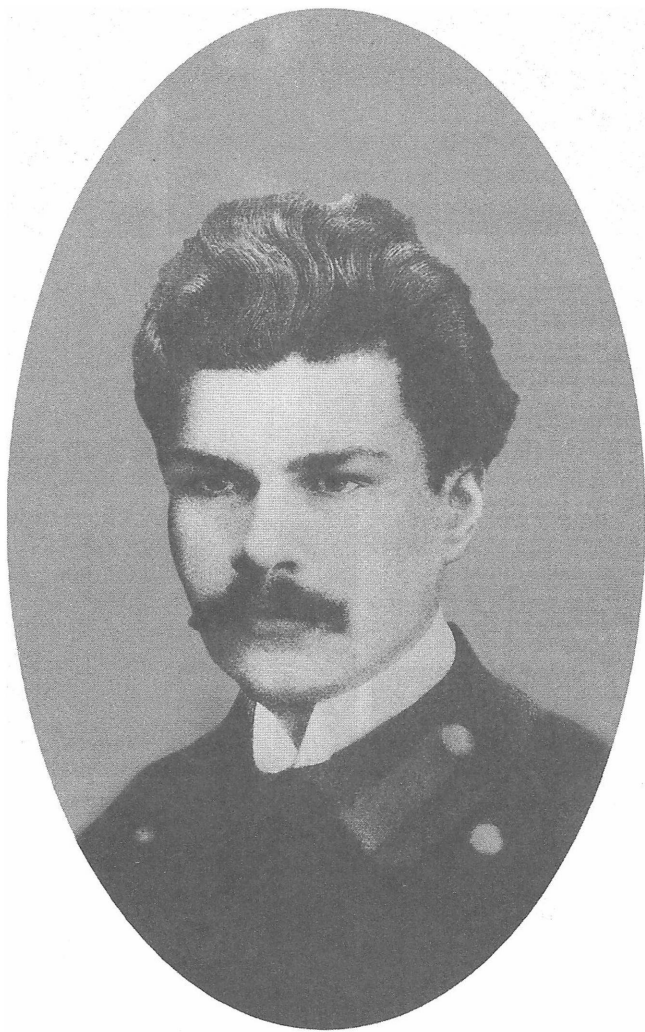
І коли так молились, Іван був певний, що за плечима у нього плаче, схилившись, Марічка, а душі нагло померлих невидимо сідають на лави.

— Продуй перше, ніж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна. Але він знав і без неї. Старанно продмухував місце на лаві, щоб не привалить яку душу, і засідав до вечері...

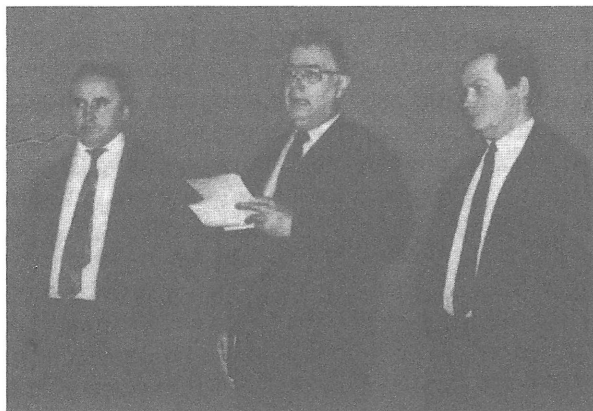
На Маланки до маржини у загороду приходив сам Бог. На високому небі горіли зорі, люто тріщав мороз, а сивий Бог ішов босоніж по пухкому снігу і тихо одхилив двері кошари.

Цим ми й закінчимо наш нарис. Він, звичайно, аж ніяк не претендує на повноту: вже самі розміри його роблять досягнення цієї мети неможливим.

Тому, дописуючи останні рядки, ми хотіли б звернути увагу читача на декілька авторів, твори яких подають найбільш вдале художнє відтворення галицького життя. Так, наприклад, єврейське населення Галичини цікаво змалював Захер-Мазох (переклад російською мовою) життя робітників — український белетрист Ковалів¹³, картини природи особливо гарні у О. Кобилянської (є переклад російською мовою). Крім того, слід відзначити Стефаника (є переклад російською мовою), Леонтовича¹⁴, Н. Кобринську, О. Мартовича (є переклад російською мовою) і, розуміється, осіб, твори яких цитувалися в цьому нарисі.

Максим Богданович
Фото гімназійного
періоду

1

2

***
 One cold dark night upon the field's expanses
 I lay beside the fire—in thoughts apart.
 The flames grew weaker, weaker... Soon they vanished.
 And suddenly somehow I felt light as heat.

Though, hoary dust, upon the field-fire's amber
 A chamber, as it were, you soon have pulled—
 I know that fire still trembles 'neath the ashes,
 I know below the red heat was not cooled.

What if the chain of sad grey hours of yearning
 Like ash upon my soul has often laid,
 Concealed beneath it faith's hot fire is burning—
 What if you see it not... Still it's not dead!

1910

***
 Warm the eve, and calm the breeze, and sweet the hay
 Which have laid me on the earth in growing gloom.
 No more whirls the day's dry dust aloft the way.
 In the heavens her pallid horn protrudes the moon,
 In the heavens how tranquilly the star-flowers bloom.

One of them has fallen, like a tear as fire.
 Now an owl on downy wing goes rustling near,
 And I see, my soul with nature's merged entire,
 How the stars are trembling in the hovering air.
 How the grasses grow so quiet I clearly hear.

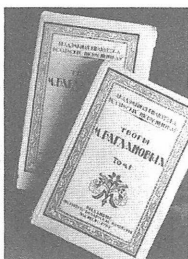
1910

3

4

5

1. Зустріч у штаб-квартирі ЮНЕСКО (Париж) 3.10.1991 з нагоди відзначення 100-літнього ювілею Максима Богдановича.
 На фото: доповідач, поет Анатоль Вярцінський, директор Бюро інформування громадськості А. Маду, працівник Постійного представництва Білорусі в ЮНЕСКО А. Лапцьок.
2. М. Анікейчик. Скульптурний портрет М. Богдановича.
3. Поезії М. Богдановича — англійською (переклад Віри Річ).
4. Літературний музей Максима Богдановича (урочисто відкритий у грудні 1991 р.) на Троїцькому передмісті.
5. Посмертне видання творів М. Богдановича.

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

ЗАРУБІЖНЕ
ПИСЬМЕНСТВО

СОНЕТ

Теоретично-історичний нарис

Етимологія сонета ще й досі залишається доволі хисткою, ще й досі це поняття не застигло, не ствергло, не дістало викінчених форм. З одного боку, самі поети, через незнання або й недбалість, всілякими *licentiis poeticis*^{*1} не допомагали йому викристалізуватися, стати стійкішим; з іншого, різні теоретики письменства розвивали не зовсім однакові погляди на деякі сторони цієї художньої форми. Але все ж таки було в ній кілька властивостей, під які ніхто не підкопувався, бо разом з ними впала б і вся гармонійна сонетна конструкція. Звернувши увагу на них, ми можемо сказати, що сонетом називається вірш, який складається з чотирнадцяти рядків, написаних п'ятистопним ямбом, у котрих чоловічі рими чергуються з жіночими і мають такий порядок: авваавва, ссdede. Правда, для останніх шести рим багато хто допускає яке завгодно розміщення, але суворі теоретики, наприклад, Сент-Бев² або Леконт де Лілль³, відмовлялися зарахувати до сонетів такі вірші. Відзначеного чергування додержувались і такі майстри письменницького цеху, як славнозвісний у свій час поет Малерб⁴. Цього ж будемо додержуватися і ми.

Ми зробили загальний обрис сонетної форми. Усі інші елементи її коріняться вже в цьому основному ядрі, гуртуючись навколо нього. Подивімося ж, наскільки глибоко і міцно увійшло їх коріння у свій ґрунт.

Ми бачимо, що перші вісім рядків сонета сковані ланцюгом однакових рим, спаяні ними у щось цілісне, складені у певний поетичний моноліт; а щоб ця спайка була міцнішою, щоб початок вірша не розшарувався на дві зовсім незалежні строфи, — кінець першої з них і початок другої мають однакові рими. Нові рими, що стоять далі, повинні утворити глибоку тріщину поміж цим шматком і всією рештою. Значить,

---

* Поетичні вольності.

сонетна форма розпадається на дві окремі частини, що *вимагає і від змісту* кожної з них як *завершеності*, так і *незалежності*. Коли б же він перестрибнув за край власної форми, прорвав її гать і влився в межі другого шматка, — краса вірша була б відразу зіпсована; форма і зміст його стали б чужими, непристосованими, непримиренними, антагоністичними (увесь час один одному шкодили б, не збуджували у читача почуття краси, а навіть глушили б його). Таким чином, добре написаний сонет, неначе горіх, повинен приховувати під одною шкаралупою два окремі, хоч і тісно стиснуті між собою ядра. Поглиблюючи своє значення, ця чудова будова вірша відбила свою печать і на характері змісту кожної з двох його частин. Згідно з цим, у перших восьми рядках тема сонета розвивається, а в останньому — завершується; ставиться питання і дається відповідь; малюється образок і викладається пояснення до нього. А щоб увиразнилася свіжість витвореного таким способом сонета, треба, щоб ні одна нитка з його тканини, ні одна цеглина з його будови, чи, простіше кажучи, ні одне слово з нього не вживалося більше ніж раз. Тільки після дотримання всіх цих вимог може з'явитись та висока краса, при якій, як каже класичний вірш Буало⁵, «un sonnet sans défaut vaut seul un long poëme»⁶ («добре написаний сонет варт цілої поеми»).

ПОЕЗІЯ ГЕНІАЛЬНОГО ВЧЕНОГО

І поезія, і наука мають, врешті-решт, одну мету: задовольняти потребу людини в пізнанні. Положення це так міцно вписане в сучасну поетику, що я вважаю зайвим спинятися на ньому. Варто лише зазначити, що форми, в яких вони закріплюють свої досягнення, не тільки не тотожні — вони абсолютно протилежні. Наука дає схему, формулу; поезія — живий конкретний образ. Проте вже в методах, якими оперує кожна з них, ми не знаходимо такого конкретного розмежування. Правда, в поезії переважає стихія інтуїції, в науці — логічний умогляд, який, не поспішаючи, приєднує один висновок до наступного. Та це останнє не чуже ї поетичній творчості, а інтуїція і в наукових відкриттях відіграє велику роль. Та й поза цим ми не бачимо причин, через які поезія й наука не могли б іти пліч-о-пліч. Адже саме такими були їхні взаємостосунки на зорі людства, коли кожен не менш допитливий, ніж теперішні люди, питав сам себе:

*Звідки зачався в нас білий світ?
Звідки в нас сонце красне?
Звідки в нас місяченько ясний?
Звідки в нас зіроньки світлосяїні?
Звідки в нас ночі темні?
Звідки в нас грібен дощик?*

Наші пращури знали, якою повинна бути відповідь на ці питання, бо тоді всім достеменно було відомо, що «ночі темні від думок Божих», «місяченько ясний від очей Його», «і вітер буйний від подиху Його», «і дощі грібні від сліз Його». Це, звичайно, поезія, але ж це, водночас і, так би мовити, натурфілософія, яка підсумовувала на-

рогні погляди, народне розуміння природи і в народному осередку відіграла роль того, що ми називаємо «науковою істиною».

У ту епоху, як бачимо, наука і поезія не перебували в суперечностях, духовний світ людини відзначався особливою цільністю. Тепер же ми цього не спостерігаємо. Навпаки, наука і поезія ідуть кожна своїм шляхом, без будь-якого контакту між собою. Наш поетичний світогляд абсолютно відірваний від світогляду наукового, вони чужі один одному, поміж ними немає ніякої узгодженості; еволюція в одній з цих галузей не має суттєвого впливу на становище іншої і, врешті-решт, наша духовна сфера виявляється розщепленою навпіл.

Не дивно, що ми інколи спостерігаємо намагання зблизити ці роз'єднані галузі, встановити поміж ними зв'язок і взаємодію, щоб і одна і друга в своєму поступальному русі скеровувалися ритмічно, нога в ногу, а навіть підтримували одна одну. Наприклад, у Франції в наші дні існує школа «наукової поезії»¹, що подає певні надії і створена саме з такою метою. Однак даремні сподівання людей, що об'єдналися в зазначеному напрямку, сказати світові якесь «нове слово». Щоб переконатися в цьому, досить пригадати хоча б Гете² — великого поета й маститого вченого, поміж поетичними відкриттями і науковим світоглядом якого існує безпосередній зв'язок. Та ще яскравіше і притому значно раніше цей зв'язок проявився в другій видатній людини — Михайла Васильовича Ломоносова³. Відносно деяких його творів означення «наукової поезії» цілком справедливе, і стосується це спостереження найперш тих творів, що мають право претендувати саме на титул «поезія». Вони й становлять основне ядро поезії Ломоносова, ту її серцевину, яку приховує від наших очей товстий пласт шорсткої кори.

* * *

Літературна спадщина Ломоносова не дуже різноманітна. «Ода на взяття Хотина»⁴, більш-як зо два десятки придворних од, написання яких чи не входило в службові обов'язки Ломоносова; більше п'ятдесяти грібних «написів» (частково перекладних), про які слід зазначити те саме; десяток віршованих переказів псалмів — заняття, яке дуже полюбили тогочасні поети; декілька зразків сатири та байки, спроба епістоли («Лист про користь скла»⁵), спроба ідилії, спроба героїчної поеми («Петро Великий»), декілька перекладів і віршів та кілька написаних на замовлення трагедій — ось і все, що залишив М.Ломоносов. Усе це було для свого часу в нас нове і потрібне — в якості взірця, та все це не виходило за межі шаблону, який було випрацьовано в Західній Європі, з деякими поправками на умови нашого життя. Думається навіть, що ця орієнтація на шаблон була в Ломоносова цілком свідомою, стала наслідком його намагань дати на російському ґрунті те, що було вже в інших «європейських землях». З іншого боку, казенний, послужбовий характер такої поетичної роботи повинен був виключити можливість душевного горіння, можливість творчості. Справді, твори Ломоносова свідчать про наявність у нього досить виразної майстерності, серед них знайдеться чимало добре опрацьованих віршованих рядків та фраз, проте майже зовсім відсутнє найголовніше — живильний подих по-

езії. Лише дві речі являють собою яскравий виняток з цього правила, це «Вранішній» та «Вечірній роздум про велич Божу». Як перша, так і друга річ написані Ломоносовим за власним почином, а не з обов'язку: ось чому тут виявилася його творча гуша.

Це була гуша геніального вченого, великого провидця природи. Енциклопедист за своїми пізнаннями, він мав інстинкт Колумба⁶, він постійно прагнув нових і нових відкриттів, нових досягнень. Широта його пізнання та ще більше — широта його творчої уяви давали йому змогу малювати грандіозні картини космосу, видавати сміливі гіпотези, місце яких було якщо не в науці, то в поезії. Чи пам'ятаєте ви урочисте: «С полных стран встает заря»? Саме тут було втілене геніальне передбачення, чи може прозріння, про походження північного сьйва з тертя холодних і теплих повітряних частинок. Наб обгрунтуванням цієї гіпотези Ломоносов почав працювати багато пізніше, а на той час і сам сумнівався в її вірогідності.

*Как может быть, чтоб мерзлый пар
Среди зимы рождал пожар?»*

Отже, маємо приклад наукової інтуїції, розумового просвітлення, що спричинилося до поступового експериментального дослідження питання, що знайшло своє закріплення в поезії. Та ще більше вражають космічні картини Ломоносова, до створення яких так вдало і корисно спричинилося поєднання в одній особі одночасно і вченого і поета. Якби ми мали змогу піднятися до сонця, пише Ломоносов, —

*Тогда б со всех открылся стран
Горящий вечно океан,
Там огненны валы стремятся
И не находят берегов;
Там вихри пламенны крутятся,
Борющись множество веков;
Там камни, как вода, кипят,
Горящи там дожди шумят.
Сия ужасная громада
Как искра пред тобой одна...*

І щось від Тютчева⁸ чуємо в іншому варіанті цієї думки:

*Открылась бездна, звезд полна;
Звездам числа нет, бездне дна.
Песчинка как в морских волнах,
Как мала искра в вечном льде,
Как в сильном вихре тонкий прах,
В свирепом как перо огне,
Так я в сей бездне углублен...*

САМОТНІЙ

(До сторіччя від дня народження М.Ю.Лермонтова¹)

Ти був, як місяць, одинокий.

М.Б.²

Кожному, напевно, знайомий стан душевної самотності, коли життєве коло вузьке, враження вбогі, переживання втомливо одноманітні. Нудним натовпом переходять у мозку людини давно вже обридлі образи, тягнуться нав'язливі, тисячу разів уже передумані думки, котрі були вчора, будуть і завтра. Щоб дати імпульс цьому костеніючому душевному життю, треба знайти або нові точки для застосування своїх сил, або збагатити їх напливом вражень іншого порядку. Але цього ж якраз і немає в самотньої людини. І знов повертається вона на вже пройдені, нагто знайомі шляхи, думає все про те саме, так само і те саме, що й раніше. В її душі наростають гнітюча нудьга і апатія, з'являється прагнення до самоаналізу, виникає все те, що відбулося хоча б у знаменитому лермонтовському вірші: «И скучно, и грустно, и некому руку подать»³.

Віршів, подібних до цього, у Лермонтова безліч; їх мотиви протягом усього життя були для нього найбільш улюбленими. Але я не буду зупинятися на них. Ажже, хто знає, що ми отут маємо — чи щире почуття, чи модну позу? Звернімося до тих сторін поетичної творчості, котрі менше піддаються (якщо тільки піддаються) зумисному впливу з боку поета і тому набагато більше показові. Почнемо з, так би мовити, мікроструктури вірша.

Приглянемося до лермонтовських тропів і епітетів, — неодмінно вразить їх рідкісна, нічим не порушена однорідність. «Печать страстей», «холодный ум», «роковой конец», «мрак могильный», «злобы яд», «бледное чело», «хладный труп», «безумное волнение», «дамские слезы», «кровавая клятва» — ці вислови так і рибіють на сторінках лермонтовських творів. Продовжую гортати томи академічного видання — і з утомливою одноманітністю знов і знов проходять перед очима давно вже надокучливі слова, по суті, ті самі, що ми їх уже знаємо: «злобный рок», «мрак уединения», «хладеющие руки», «коварство змеи», «лава вдохновения», «бури роковые», «небесный жар», «печать презрения», «холодный взор», «сердечный яд», «яд страстей» и т.д.

З цих слів Лермонтов почав, ними ж він і закінчив. Вони пронизують всю його літературну спадщину.

Творячи, створюючи, він надав своєму талантові виняткової хужожньої могутності, глибини і виразності, але майже не розсунув його границь вшир. Протягом усього життя думки й почуття Лермонтова оберталися в одному й тому ж вузькому колі, закріплювалися на папері в одних і тих самих словах. Ця одноманітність вказує на вігповідну їй одноманітність внутрішнього життя, а воно породжується душевною самотністю. І думається, що незмірно велика була ця самотність і тяжкими були впливи, якщо навіть велетенська творча сила Лермонтова не могла їх зламати.

Переходимо до інших, більш масивних словесних груп і наштовхуємося на те ж явище. Прекрасно сказав Лермонтов в одному з найкращих своїх віршів:

*Есть речи — значенье
Темно иль ничтожно,
Но им без волненья
Внимать невозможно⁴*

і т.д.

Однак сказав так Лермонтов не перший раз. Ще за вісім років він писав:

*Есть звуки — значенье ничтожно
И презрено гордой толпой,
Но их позабыть невозможно⁵*

і т.д.

Знову повертаємося на декілька літ назад і знову знаходимо те ж саме:

*Есть слова — объяснить не могу я,
Отчего у них власть надо мной:
Их услышав, опять оживу я,
Но от них не воскреснет другой⁶.*

І це не просто варіанти, тобто начерки, що підтримують один одного: це складові частини творів, умовно закінчених, незалежних, написаних на самостійні теми. Очевидно, самотня душа Лермонтова скупо збагачувалася новими поетичними елементами; начебто в якомусь регретивіт мобіле* усе життя проходили в його мозку огні й ті самі образи, і навіть занісши їх на папір, він все ж не міг відбитися од них.

В одному із віршів Лермонтова читаємо:

*Так сочный плод, до времени созрелый
Между цветов висит осиротелый,
Ни вкуса он не радует, ни глаз,
И час их красоты — его паденья час⁷.*

Але ці ж рядки є (навіть майже незмінені) і в знаменитій лермонтовській «Думі» («Печально я гляжу на наше покоління...»). Нарешті, у вірші «Гляжу на будущность с боязною» іще раз використаний цей же образ:

*И тьмой и холодом объята
Душа усталая моя;
Как ранний плод, лишенный сока,
Она увяла в бурях рока.*

Прекрасні рядки вірша «Расстались мы...»

*... храм оставленный — все храм,
Кумир поверженный — все Бог!*

---

* Вічний гвігун.

Однак вони зустрічаються у вірші «Я не люблю тебе», написано-
му набагато раніше:

*... как мой венец
Мне тягостны веселья звуки, —*

писав Лермонтов у «подражании Байрону», але ще раніше він уже
сказав:

*И тягостно мне счастье стало,
Как для царя венец⁸.*

У тому ж «Подражании Байрону»⁹ знайдеться повна паралель
до строфи «Если искра надежды хранится» (див. акад. вид., т. I, стор.
38). Романс «Стояла серая скала» повторює образ із кінця іншого
вірша (див. акад. вид., т. I, стор. 100). У вірші «На смерть Одоевского»
вставлено шматки з поеми «Сашка» та з вірша «Он был рожен...».
Куплет «Отворите мне темницу» зустрічається в двох різних поезі-
ях (див. акад. вид., т. II, стор. 11 і 207) і т.г. і т.г.

Так билася самотня душа Лермонтова в колі одноманітних пе-
реживань, що перетворили його творчість в якесь «повторення прої-
женого».

Лиш під кінець життя поета в його творчості намітився перелом,
завзвучали реалістичні нотки*, визначилося зміщення до Пушкіна.
Адже й Пушкін, подібно до Лермонтова, почав з романтичного жи-
вопису, з «Кавказького бранця», «Бахчисарайського фонтану», «Ци-
гана» і т.п. і лишень згодом перейшов до інших настроїв. Та хіба не ті
ж настрої відбилися в цих прикметних рядках Лермонтова:

*Любил и я в былые годы
В невинности души моей
И бури шумные природы,
И бури тайные страстей.
Но красоты их безобразной
Я скоро таинство постиг,
И мне наскучил их несвязный
И оглушающий язык.
Люблю я больше год от году,
Желаньям мирным дав простор,
Поутру — ясную погоду,
Под вечер — тихий разговор¹⁰.*

Уражений несподіваною смертю, Лермонтов не зміг висловити і
відобразити це переродження своєї творчої особистості, котре саме
розпочиналося***. Але і в тих речах, які він устиг зробити, є багато
такого, що назавжди стало радістю життя для дуже багатьох людей.
І тому багато хто з почуттям живої вдячності згадає сьогодні цю
геніальну, але самотню, на саму себе полишену, людину.

Критика (в особі, наприклад, Михайловського) вже вказувала, що майже всі герої
Лермонтова повторюють одне одного, будучи начерками для одного й того ж типу.

** Див., наприклад, «Валерик», «Казку для гітей» і т.г.

ДО ГЕНЕАЛОГІЇ ОДНОГО ВІРША

Граф О. Толстой¹ значну частину свого життя провів у Білорусі (в маєтку Красний Рог Мглинського повіту Чернігівської губернії). Там проминуло його дитинство, там він неодноразово жив і пізніше, там він і помер. Зрештою, що таке Білорусь — в часи Толстого було погано відомо, і, наприклад, сам він вважав, що живе в Україні* (на доказ зішлемося хоч би на його автобіографію). Це помилка: Мглинський повіт — місцевість, безперечно, білоруська, і при тому віддалена від України досить широкою ж білоруською смугою. Достатньо простої звірки з географічною картою, аби переконатися в цьому. Та, звичайно, Толстому вільно було б і не знати етнографії. Менш вибачливо це біографам поета, котрі вперто повторюють за ним його помилку.

Незважаючи на своє довготривале перебування в Білорусі, Толстой залишився чужим білоруській (тим більш українській) стихії. Він, що неодноразово намагався створити щось ідентичне народній пісні, відтворював пісню виключно великоросійську і лише її багатства так чи інакше використовував для своїх віршів, написаних у загальноприйнятій формі. Уважно придивляючись до його творчості, не помічаєш хоча б часткового впливу білоруської (і української) народної поезії, — запозичення якогось своєрідного розміру, порівняння, епітета, художнього прийому, нарешті, сюжету. Видно, для Білорусі Толстой був чужим-чужий**.

Зрештою, зі сказаного слід зробити один виняток. Мовлячи так, я маю на увазі цю граціозну п'єску:

*Источник за вишневым садом,
Следы голых девичьих ног,
И тут же оттиснулся рядом
Гвоздями подбитый сапог.
Все тихо на месте их встречи,
Но чуется ревниво мой ум
И шепот, и страстные речи,
И вевер расплесканных шум.*

За місцевим колоритом Толстой, видно, і в цьому вірші не гнався. Чому б, наприклад, неодмінно «источник», а не «криниця»? Однак прикметно, що образ, намальований тут гр. Толстим, зустрічається в білоруській народній поезії. Ось веснянка, записана в недалекому від Красного Рогу Гомельському повіті Могильовської губернії (запис опрацьований збирачкою в сенсі фонетики, на білоруський лад):

* Можливо, тут і криється відповідь на питання, яке завжди цікавило дослідників поезії Толстого: чому в нього так мало віршів, присвячених Україні, а ті, що є (наприклад, «Ты знаешь край, где все обильем дышит»), мають щедро декларативний характер, від них віє якимось холодом. Думається, справа в тому, що білоруське життя, яке оточувало Толстого, для віршів на українські теми нічого дати не могло. Цим пояснюється і абстрактність в описах України, і відсутність у них живих образів, і кількісна непродуктивність.

** Обмовимося, в автобіографії Толстой пише, що ніколи не міг без великого хвилювання бачити («je n'ai jamais pu revoir sans une grande émotion») місце, де пропливало його дитинство. Та, думається, це хвилювання породжувалося саме спогадами про дитинство, а не зустріччю з білоруською стихією.

Шкода тільки, що, вибираючи описи гії любовного напою, він не зупинився на більш тонкій главі з поеми Готфріда Страсбурзького. Російський читач знайде її в книжці Куно Франка «Історія німецької літератури» на стор. 103–104. Ця повість формувалася в ту пору, коли рицарська культура завершувала вже коло свого розвитку і вбирала в себе раніш чужі для неї елементи. Завдяки цьому зміст книжки ширший, а зображувальні засоби різноманітніші, аніж можна було б припускати.

Ідеться в ній про пристрасне і в цій невідворотності трагічне кохання, форми котрого зрадницькі, але сутність вічна й незмінна. Для зображення його в повісті знайшлися потрібні слова, то зворушливі, то ніжні, то троху лукаві, але завжди й скрізь своєрідні. Уся ж книжка залишає після себе надзвичайно рідкісне тепер враження цілністю й простоти.

Ось, наприклад, декілька витончених порівнянь із неї: «здавалося Трістанові, що довговічна тернина з гострими колючками і пахучим листям пестила коріння в крові його серця» — так повість описує любов. «Стріли падали на них мов квітневий дощ». «Кохання вабило їх одне до одного, як спрага кличе оленя до води перед смертю» і т.д. Якщо можна лише за декількома краплями води скласти уявлення про річку, то нехай читач за цими небагатьма словами здогадається про характер усієї книги.

Вона — відтак не новинка для російської літератури. Ще триста років тому існував переклад цього роману на білоруську мову. Тепер, однак, нам нема в чому заздрити своїм пращурам.

Н.И.Никольский

ДРЕВНИЙ ВАВИЛОН

Популярно-научные очерки по истории Сумера¹,
Вавилона² и Ассура³. М., 1913. 434 с.

Зацікавлення сучасного читача історією месопотамських культур може жититися досить різноманітними джерелами, спрямовується в різних напрямках і на різні предмети.

Причиною цього є значущість та багатогранність впливу, який справили народи, що населяли Месопотамію⁴, на цивілізації європейських країн. Свого часу як Вавилон, так і області, що його оточували, були, так би мовити, історичним перехрестям, точкою перетину найбільших шляхів цілого ряду культур. Тут вони зустрічалися, сюди приносили свої найліпші соки, котрі Вавилон переробляв, збагачував новими елементами і посилав у всі кінці світу.

На Європу вплив Вавилону поширювався, звичайно, не прямо, а просочуючись через цілий ряд окремих культур; тому і врахований він може бути дуже неповно і лиш приблизно, що, зрештою, не забирає в нього характеру важливості, що приковує до себе. Досить вказати хоча б на відчутну залежність тексту Біблії від вавилонських оповідей. Багато частковостей нашої астрономії носять так само явний відбиток вавилонського походження. Все це ви-

кликає у нас при вивченні Вавилону щось більше, ніж звичайне наукове зацікавлення.

Книжка п. Нікольського, відомого спеціаліста з даного питання, надзвичайно вдало поєднує популярність викладу зі свіжістю фактичного матеріалу і висотою свого наукового рівня. Автор подає географічний нарис країни, простежує хід розвитку та історичні долі народностей, що змінювалися на ній, описує їхній побут, вірування, державний устрій, зупиняється на розшифруванні сучасною наукою клиноподібних написів, які дійшли до нас, тощо.

Усе це викладене доброю мовою, за майже повної відсутності чужоземних слів, що робить книжку доступною для пересічного читача. Багато допоможуть йому і чудово підібрані малюнки, виконані вони, зрештою, досить посередньо. Загальний зовнішній вигляд книги хороший.

«ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ». 1914. № 1¹

Одним із найбільш значних явищ сучасного суспільного життя слід визнати безсумнівне зростання народної інтелігенції, що формується в надрах селянства і робітничого класу. Вона нестримно і напрочуд швидко зростає чисельно, починає здобувати свої характерні обриси, виробляти індивідуальні риси.

Обслуговувати інтереси цієї нової верстви російської інтелігенції, задовольняти її духовні запиту — ось завдання, котре ставить собі згаданий у заголовку рецензії журнал.

Друкуючись у два стовпчики, економлячи на папері, він дає за чотири рублі стільки ж літературного матеріалу, як і набагато більш дорогі «товсті» журнали. Що стосується складу співробітників, то, судячи з проспекту, «Ежемесячный журнал» згуртував навколо себе мало не всі кращі сили белетристики «реалістичного напрямку» (на жаль, відсутній Короленко²). Водночас запрошені і деякі представники «модернізму³», художня цінність творчості яких не викликає жодного сумніву. Деяко слабше поставлені відгали публіцистики і літературної критики, але зате є постійний науково-популярний відгил, відсутній в інших товстих журналах. Це нововведення зможе гідно оцінити саме демократичний читач, для якого журнал є, часом, єдиною духовною їжею, основним джерелом освіти.

Перший номер «Ежемесячного журнала» закріплює за собою симпатії, що мимоволі виникають стосовно цього прекрасного починання. Відкривається він рядом хороших поезій⁴, далі йде низка оповідань, серед яких є речі Винниченка⁵ і Шмельова⁶. З другої половини журналу особливо цікаві статті з наукової проблематики. Судячи з першої книжки, перед нами не мертвонароджений задум, а жива і настійливо необхідна справа.

У кожному разі, перший випуск журналу має власне літературне обличчя, залишає після себе дуже цільне враження і дає підставу вважати існування «Ежемесячного журнала» далеко не зайвим.

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ К.РЫЛЕЕВА¹
И ОДОЕВСКОГО²

Изд. журнала «Жизнь для всех»

Книга поезій К. Рилєєва, що вийшла під редакцією Єфремова в 70-х роках, давно вже стала бібліографічною рідкістю і малодоступна за своєю ціною.

Нелегко роздобути і томик Одоєвського, виданий років зо двадцять тому журналом «Север». Тому можна лише вітати публікацію творів даних письменників у популярному виданні. Воно задовольнить і природний пієтет до цих людей, що твердим почерком записали свої імена в історію Росії; воно зацікавить і шанувальника культури 20-х років минулого століття, як новий штрих, що доповнює загальну картину тодішньої «вітчизняної словесності», але водночас — і це, можливо, головне — воно порадує людину, що любить поезію.

І справді, суворі ямби Рилєєва, торкнувшись суспільно-політичних тем, спалахнуть вогнем натхнення і силою. Зразком можуть слугувати такі вірші, як ода «Громадянин», «Сповідь Наливайка» і т.д. Ще більше приваблює читача мрійлива і меланхолійна муза Одоєвського. Все, що залишилося після нього, лиш начерки, чорновики, аж ніяк не призначені для друку. Однак стільки в них розлито непідробної поезії, такі зворушливі образи і вирази (наприклад, експромт про летючих журавлів), що мимоволі ще і ще раз перечитуєш їх, відчуваючи почуття вгядності і гарячої симпатії до їх автора.

Видана «Жизнью для всех», книжка призначена для широкої публіки, і тому вірші, малохарактерні для творчості обидвох авторів, опущені так само, як і просто слабкі твори.

Книжці передуює стаття В.А.Поссе, добросовісна і популярна. Найбільш цінною частиною її є вміло підібрані біографічні дані про життя обидвох письменників.

Шкода, що це симпатичне видання не зовсім доступне за своєю ціною.

А.Н.Афанасьев

НАРОДНЫЕ РУССКИЕ ЛЕГЕНДЫ

Редакция и предисловие прив.-доц. С.К. Шамбинаго¹

«Окрім відомих російських народних казок, другим чудовим виданням Афанасьєва було зібрання легенд, на жаль, потім, з цензурних причин, не повторене, що стало бібліографічною рідкістю», — так писав Пупін² у своїй капітальній «Истории русской этнографии»³ про цю нині перевидану книгу. За всієї своєї цінності вона, однак, не може уникнути одного досить суттєвого докору, а саме — докору в надмірній різноякісності зібраних у ній матеріалів. Переважну більшість їх записано у великоросійських губерніях, але зустрічаються

записи і українські, і білоруські, що справляють враження якихось строкатих латок, вшитих в основну тканину збірника. Особи, що записували легенди, користувалися при цьому далеко не тотожними методами, так що в книжці є і явні перекази чужого своїми словами (наприклад, численні записи Даля), і матеріали, котрі фотографічно передають мову оповідання (запис Дмитрієва). Нарешті, поряд із сучасними легендами, отриманими з вуст народу, вміщено легенди, запозичені з давньоруських збірок. Останнє, зрештою, дуже прикрасило аналізовану книжку.

Переходячи до ближчого розгляду її, відзначимо, насамперед, вміщені в кінці надзвичайно цікаві паралелі до російських легенд, узяті з західноєвропейської казкової літератури. З іншого боку, у передмові приват-доцента Шамбінаго подається стислий огляд наукових теорій, що послідовно висувалися для з'ясування різноманітних неясних питань в галузі легендарного епосу.

Це, звичайно, щещо підвищує наукову цінність застарілої в даному відношенні книжки А.Афанасьєва.

Однак науковою стороною не вичерпується весь інтерес до неї: не менше значення має, на наш погляд, вона і з точки зору чисто літературної. Інтерес до тих чи інших моральних проблем, що становлять центральне ядро мало чи не кожної легенди, своєрідність їх постановки і способів вирішення — все це змушує читача не шкодувати часу, затраченого на ознайомлення з книжкою. Ще більше підкуповує сама манера розповіді, поява якоїсь стихійної простодушності, часом підкресленої таким же простодушним лукавством чи прикрашеної несподіваним гумористичним епізодом. Треба думати, що аналізована книжка задовольнить і дорослого, і малолітнього читача.

Рабиндранат Тагор¹

ГИТАНДЖАЛИ (ЖЕРТВОПЕСНИ)

М., 1914. 126 с.

У наші дні, такі багаті на поетів і такі бідні на поезію, особливо дорогими є подібні книги. Автор її — знаменитий індуський поет, який за посередництва англійської літератури знайшов собі читачів у Європі, а нині, на завершення, увінчаний Нобелівською премією. Ця остання обставина викликала посилений інтерес до поезії Тагора і сприяла виходові цілої низки його книг, перекладених європейськими мовами, в тому числі і російською. Цілком доречно звернути увагу читача на один з таких перекладів, що недавно з'явився на нашому книжковому ринку.

«Дай мені зробити життя моє простим і прямим, як очеретяна сопілка, аби ти її наповнив музикою», — просить індуський поет в одній із своїх пісень-молитов. Ця молитва сповнилася, принаймні, в одному відношенні, — а саме щодо творчості Тагора. При всій своїй

філософській вагомості, вона настільки проста і безпосередня, настільки нагадує гру очеретяної сопілки, що не дивуєшся, читаючи такі слова інтелігента-індуса: «Ми називаємо наш час епохою Рабін-граната... Жоден поет в Європі не такий славетний, як він славетний серед нас... Пісні його співають від заходу Індії аж до самої Бірми, скрізь, де тільки говорять бенгальською говіркою»².

Продовжуючи свою характеристику, відмітимо ще красу й багатство порівнянь у поезії Тагора, оригінальних, але зовсім не вишуканих. Та детальнішого розгляду його стилю ми, однак, уникнемо, бо аналізована книжка не дає для цього необхідного матеріалу, будучи перекладом з англійського варіанту.

Що ж стосується змісту віршів, то він майже завжди символічний. Однак ці символи не мають характеру ребусів, розв'язування яких лише гратує читача, забираючи у нього час і жодною мірою не поглиблюючи теми твору. Навпаки, символіка Тагора реалістична, втілена у живу плоть і кров, вона завжди має деякий реальний, конкретний життєвий сенс; та крізь нього постійно просвічується інший зміст, з межами, трудно визначеними, а тому вони безмежно вабливі і збагачують думку. Це і є тим плюсом, котрий високо піднімає поезію Тагора над мистецтвом тільки реалістичним.

Теми творів, зібраних в цій невеликій книжечці, мають релігійно-філософський характер. Та нестриножена думка вільно буяє серед них, бо їм надано особливого спрямування. Ось коротенький зразок того, як пише індуський поет:

«Покинь ці гімни і піснеспіви та перебирання чоток. Кого славо-словий ти в цьому безлюдному, темному кутку храму з наглухо зачиненими дверима? Розплющ очі і ти побачиш, що твій бог не перед тобою. Він там, де хлібороб оре тверде поле, де каменярь б'є камінь, щоб будувати стежки. Він з ними в сонячний день і в дощ, й одежа його запорошена. Прокинься від свого споглядання й відклади набік квіти й кадило. Дарма, що порветься й забрудниться твій одяг. Зустрінь його й побудь з ним, працюючи в поті чола свого».

На закінчення зауважимо, спираючись на компетентну оцінку п. Діонео³, що російський текст досить близький до свого джерела — англійського перекладу.

Теофиль Готье¹

ЭМАЛИ И КАМЕИ

Кількість віршів, перекладених з Готье російською мовою, дуже незначна. Декілька п'єсок переклав Греков, ще менше — В.Брюсов². Додамо поодинокі переклади двох-трьох інших письменників — і матимемо вичерпну картину всього, що було створено на цей час в російській літературі. А тим часом Т.Готье посідає одне з найчільніших місць у французькій поезії. Отже, можна лише вітати спробу М.Гумільова познайомити нашу публіку з доскональними творами цього «ювеліра слова».

Водночас маємо відзначити духовну спорідненість французького поета та його російського перекладача. І один і другий — най-

перш естети, тонкі цінителі форми. Найважлиша вартість поезії Готьє, як відомо, визначається філігранною обробкою всього бездоганного вірша, вишуканістю фрази, цього передовсім прагнув сам автор, те ж саме оцінили в нім критики і читачі і саме на ці особливості творчості Готьє в перекладах М.Гумільова звернемо найбільшу увагу.

Однак, попри все, книжка, яку розглядаємо, має один убивчий недолік: те, що в ній майстерно, має присмак штучної майстерності. У книзі бачать вияв художньої форми, та мало в ній самої поезії. У прискіпливо віточених віршах не чути і духу «живого подиху життя»³, усі вони красиві на вроду, та холодні на почуття. У цих ознаках ми знов убачаємо спорідненість, співзвучність талантів автора і перекладача. Перед нами не недолік перекладу. М.Гумільов любовно передає найхарактерніші прикмети творів автора, що визначені самим Готьє навіть як певний поетичний канон.

*Искусство тем прекрасней,
Чем взятый матерьял
Бесстрастней:
Стих, мрамор иль металл⁴, —*

так писав Готьє в своєму славнозвісному програмному творі. Книга його і представляє собою жертву на оltар цієї бездушної краси.

Якщо торкнутися окремих перекладацьких похибок, то мусимо з прикрістю зазначити нахил перекладача до буквральності в передачі оригіналу. Фраза «И дьявол кожу ей дубил», що використана для опису Кармен, справді близька до оригінального тексту, однак у перекладному вигляді є недоречно смішно.

Оформлення книги досить витончене.

СЛАВЯНСКАЯ БИБЛИОТЕКА. № 1

В.И.Пичета. Исторический очерк Славянства.

М.Июксимович. Состав современного славянства. М., 1914.

Майже весь перший випуск «Слов'янської бібліотеки» зайняла стаття п. Пічету¹. Подавши декілька сторінок, присвячених виясненню слов'янської правітчизни і слов'янського розселення, п. Пічета далі розглядає історію кожного народу окремо. При цьому значні нариси відведено не тільки народам, що мають самостійне історичне минуле (поляки, чехи, серби, болгару), але й тим, котрі такого минулого не знали і склалися в окрему державну одиницю ніколи не могли (словаки, словенці). Для повноти картини п. Пічета навіть подає огляд найбільших фактів з життя великоросійського і українського народів.

Книжка призначена для широкого читача і написана простою мовою. Виклад з необхідності носить характер надзвичайно побіжний і стислий, майже конспективний, що зумовлено обсягом статті. Особливих заперечень зміст її не викликає. Можна, однак, відзначи-

ти доволі різку непропорційність в обсязі окремих нарисів. Сербам, наприклад, відведено у два рази більше місця, ніж полякам, і в три рази більше, ніж чехам. Набагато більш прийнятним було б зворотне, принаймні стосовно поляків.

Нарешті, в статті нічого не говориться про білорусів (крім дивного зауваження, нібито центральним ядром для них було селище з верхів'їв Оки, знищене під час татарських набігів: мушу сказати, що до часу татарських набігів білоруси вже сформувалися в національно-обласну величину). Не згадавши про них, п. Пічета повинен був обійти мовчанкою і таку цікаву слов'янську державну формацію, як Велике князівство Литовське². А жаль: думається, що подаючи огляд історії східних слов'ян, автор набагато більше нового міг би сказати читачеві, описавши долю Литовської Русі, ніж побіжним повторенням загальновідомих фактів з життя великоросійських областей. Та, звичайно, і в такому вигляді стаття виявиться небезкорисною для дуже багатьох читачів, особливо, якщо взяти до уваги майже повну невідомість з історією слов'ян та бідність популярної російської літератури зі слов'янознавства.

Стаття п. Іоксимовича³, що займає наприкінці книжки декілька сторінок, подає ряд цифр відносно національного і релігійного розподілу слов'ян.

Загалом, видання слід було б рекомендувати, якби не його ціна — 80 к. за невелику книжку, надруковану на поганому сірому папері.

«НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ»

Двухнедельный журнал. № 1, 2. М., 1915 г.

Докорінна перебудова процесу ставлення до національного життя народностей, що населяють Росію, — таким є найбільш настійливе державне завдання.

Думка ця, здається, досить міцно засвоєна широкими суспільними колами. Біжучі погії щохвилино підкреслюють її, невідступно нагадують про необхідність втілення її в життя. Але потрібно, щоб до вирішення цього завдання російське суспільство підійшло з належним запасом фактичних відомостей і зі строго вивіреними принциповими передумовами. Суттєву допомогу в цьому може надати згаданий журнал.

У передовій статті керівники журналу пишуть: «Присвятивши себе вивченню, висвітленню і виясненню національно-культурних потреб різноплемянної Росії, «Національні проблеми» кладуть в основу своєї програми принцип національно-культурного самовизначення».

Грунтуючись на цьому принципі, «Національні проблеми» від жодного народу не вимагатимуть свідoctва про благонадійність.

У міжнаціональних стосунках «Національні проблеми» займуть позицію визнання необхідності «гарантій прав національної меншини». Таке ідейне обличчя журналу.

Що стосується його змісту, то найбільшій у ньому теоретичний відгін. Можна вказати лише на статтю проф. Б.Кістяківського¹, котрий зумів знайти цікавий підхід до досить заїждженої теми, статтю Гредескула², що виявляє безглуздість терміна «культурний сепаратизм», і, нарешті, статтю кн. Є.Трубецького³. Оце і все. Зате в журналі є безліч статей, що подають нариси національного розвитку різноманітних народностей або висвітлюють окремі сторони їх повсякденного життя⁴. Статті пишуться неодмінно представниками тої народності, про яку йде мова, що дає належну підставу ручатися за обізнаність авторів. Всі нариси написано дуже стисло.

Є в журналі ще відгін бібліографії і дуже багата хроніка національного життя. В цій хроніці та в інформаційних статтях і полягає головна цінність «Національних проблем».

Коло співробітників дуже широке.

А.Л. Погодін, проф. Харківського університета

СЛАВЯНСКИЙ МИР

Политическое и экономическое положение
славянских народов перед войной 1914 года

Книга проф. Погодіна відкривається описом територіального росту Австрії¹ і формування її державної структури. Потім, присвятивши по нарисові полякам у Німеччині та Росії, Погодін переходить до австрійських слов'ян², лужицьких сербів³ і кашубів⁴. При цьому кожному народові відводиться окрема глава. На закінчення Погодін зупиняється на Сербії, Болгарії і Чорногорії. Таким чином, його книга розпадається на ряд самостійних нарисів. План їх звичайно такий: привівши відомості про границі та чисельність даного племені, Погодін стисло описує його історичне минуле, детальніше зупиняється на зародженні й розвитку національної самосвідомості та національної боротьби, а тоді дає економічний огляд, завжди багатий цифровим матеріалом. Ця остання частина нарисів і видається нам найбільш цінною, оскільки вони мало кому знані, особливо в широких читацьких колах.

Цей недолік притаманний усім нарисам, але часом дає себе знати і відсутність глави, що визначає теоретичні погляди автора на націю. Наприклад, у Галичині проф. Погодін без особливих зусиль знаходить дві нації — російську та українську, причому до першої відносить московітів. Очевидно, національну самосвідомість Погодін вважає основним моментом для констатування наявності нації. Але, по-перше, це слід було обумовити, а, по-друге, чому немає в такому випадку нарисів про українців і білорусів у Росії? Ажже і ті й інші відповідають вимогам, які при такому підході автор пред'являє до московітів у Галичині.

Дає себе знати і деяка випадковість і навіть суперечливість матеріалу — очевидно, результат поспішної роботи. Описавши широ-

кий розвиток економічного життя словенців⁵, Погодін наводить без усяких коментарів промову словенського депутата, який відстоює протилежне. Зрештою, у передмові проф. Погодін сам обумовлює можливість всіляких промахів у роботі, а тому не будемо підкреслювати їх.

Однак і в такому вигляді книга може вііграти свою роль. Наша література зі слов'язнознавства бігна, інколи занадто спеціальна. Переважно застаріла. А в книзі проф. Погодіна багато фактичного матеріалу. Виклад подій доведено до останніх днів і завжди досить популярно. У кожному разі це не зайва книга.

Валерий Брюсов¹

СЕМЬ ЦВЕТОВ РАДУГИ

Ярославль, 1916 г.

Брюсов — величина цілком визначена, сформована, його позитивні якості й недоліки давно з'язовані, характерні риси визначені, і в цьому відношенні між критиками найрізноманітніших напрямків нема розбіжностей: розходячись в оцінці, вони сходяться в характеристиці його поезії. Притому і творчий шлях Брюсова ось уже стільки років замкнений в колі звичних для нього настроїв, тем, образів, творчих прийомів². Майстер досвідчений і впевнений, він, якщо й не прагне нових досягнень в галузі поезії, то й не опускається нижче визначеного рівня. Нова книжка його поезій, назва якої стоїть у заголовку рецензії, загалом тільки підтверджує ці завваги. Брюсов у ній — далі той самий Брюсов, і тому не на характеристиці його поезії, а лише на подекуди намічуваних змінах у його душевному ладі, ми зупинимось.

Ці зміни існують. Нехай книжка написана із «заздалегідь обдуманим наміром»; нехай вона просто виконує певний план, певні завдання; нехай у ній є все, що очікував зустріти, іще не розрізавши книжки, — і поезія великих міст з їх натовпами, вуличним рухом, трамваями, авто, і напружено-чутлива еротика, і риторика на воєнні теми — нехай! Та крізь ці знайомі брюсовські слова просвічує його нове обличчя — обличчя людини, котра багато випробувала, звідала і в щасті, і в горі, багато бачила і багато передумала. Ось цей уважний, замислений, але втомлений погляд людини, що після довгих блукань прибула до тихої пристані, відчувається під давно знайомою оболонкою деяких його віршів, вносячи у книжку щось нове для брюсовської поезії. Він закликає до активного ставлення до життя, це при тому, що найкращі речі збірки — породжені споглядальністю. І навіть на форму віршів, здавалося б, настільки вироблену, вплинула ця переміна: вірш тут простіший, повільніший, ніж раніше, і нема в цьому стремління до колишньої гостроти. Видно, Брюсов прагне заспокоєння і примирення. Зрештою, це — лиш намічуваний душевний перехід до нових настроїв й шляхів. Загалом же книжка тісно примикає до старої смуги його поезії.

ДВІ ЗАМІТКИ ПРО ВІРШІ ПУШКІНА

Серед творів Пушкіна є восьмирядковий вірш, що має назву «Погражаніє арабському» і закінчується такими словами:

*Не боюся я насмешек —
Мы сдвоились меж собой;
Мы точь-в-точь двойной орешек
Под одною скорлупой.*

Джерело цього наслідування досі не виявлене. Нам здається, що першопоштовхом до його написання могло бути ось таке місце з Сааді Ширазького¹: «Помню, в прежнее время я и друг мой жили будто два миндальные ореха в одной скорлупе».

Припущення наше тим більш вірогідне, що Пушкін любив і знав творчість перського поета. На підтвердження цього, згадаємо хоча б рядки з Сааді, що використані як епіграф до «Бахчисарайського фонтану», які також повторюються в тексті останньої глави «Євгенія Онегіна»². Щодо цієї цитати Пушкін у листі до В'яземського від 14 жовтня 1823 р. зазначив: «Бахчисарайський фонтан», між нами, абищо, дурниці, але епіграф — спокусливо принадний. Згадав він цей «меланхолійний епіграф, який, безсумнівно, ліпший за всю поему», і в критичних своїх записках.

Таким чином, якщо навіть візьмемо до уваги, що згадане порівняння досить поширене у східній поезії, то все ж мусимо визнати, що Пушкін перейняв його саме від Сааді, а не від когось з інших поетів.

* * *

У IV частині укладеного п. Добровольським «Смоленского этнографического сборника»³ серед тюремних пісень є такі, що не можуть не зацікавити своїми паралелями з пушкінським «Узником». Зазначимо їх, зберігаючи орфографію запису:

I

*Литаит на воли
Арёл маладэй;
Литаўши на воли,
В тям ницу пупаў,
Сижу я ў тямницы,
В тямницы сырой;
Крававаю пишу
Клюю паг акном.
Клюить вон, брасаить,
Сам сматрить в акно
Раскармиў мне волю
Арёл маладой.
Пайдём мьы, брагиц,
За круты гара.
Пирыпал таварищ
За круты гара,*

*Где месяц ня свитить,
Сонца никага.
Там красотык нету,
Некыга любить;
Мы с табою, братиц,
Будим вместе жить.*

(с. Каблукове, Краснен, п.)

II

*Сядеў я ў астроги,
Сядеў я ў тямници.
Прилетаў ка мне ворын,
Арёл маладой.
Іон сеў на вакошки,
На новым стякле,
Пищи яму нету —
Нечига клювать.
Русский наш таварищ
Рукою махаў:
— Здесь красотык нету,
Некыва любить;
Соўника ня ўсходить,
Жаркая ни пякётъ;
Тучи ни заходють,
Гразою ня бьётъ.*

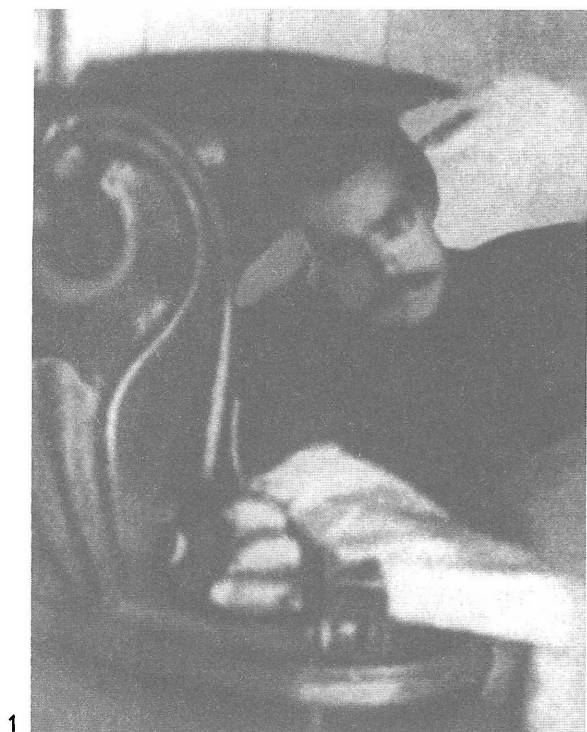
(с. Боровське, Єльн. п.)

Тяжко сказати, що ми маємо перед собою: чи переробку пушкінського вірша, чи навпаки, чисто народну пісню, яку в такому випадку Пушкін використав як матеріал. Перше припущення підтверджує, здається, досить незвикла для народної поезії правильність ритму і деяка підозра до слова «пища» та ще й з епітетом «кровавая». Однак відсутність рими саме в тій частині поеми, що становить аналогію до пушкінського тексту, свідчить нібито про зворотнє. До того ж ритмічна правильність — зовсім не рідкісна ознака тюремних пісень, в усякому разі тут її спостерігаємо частіше, ніж у будь-яких інших (якщо лише не брати до уваги частівки, танкові та ще, бодай, рекрутські пісні).

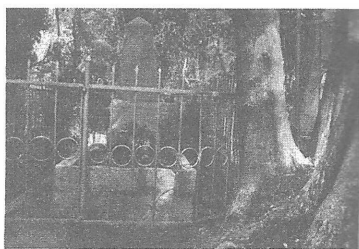
Таким чином, нічого категоричного не стверджуючи, ми просто зазначаємо факт, який не може не зацікавити.

Фрагмент пам'ятника
Максиму Богдановичу
в Мінську
(1991)
Скульптор С. Вакар.

1

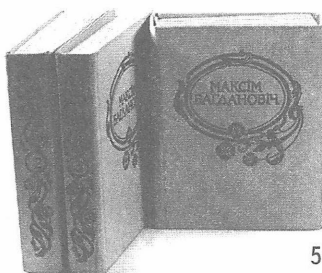
2

3

4

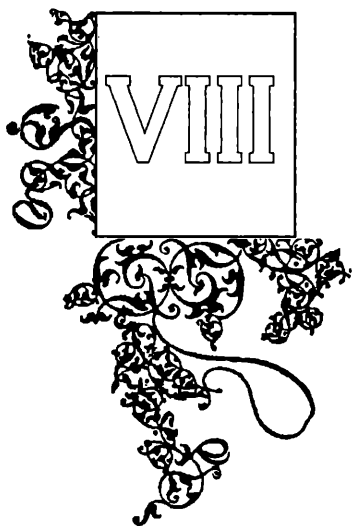

5

1. Останнє прижиттєве фото поета. Ялта, травень, 1917 р.
2. Могила Богдановича в Ялті на давньому кладовищі.
3. Пам'ятник поетові у Місхорі (Крим).
4. Герб Білоруської Народної Республіки.
5. Повне зібрання творів М. Богдановича в трьох томах.

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

ЛИСТИ

До редакції газети «НАША НІВА»¹

Травень-червень 1909 р., Ялта

Підписуюся на «Н./ашу/ н./іву/» на 2 міс./яці/ руським шрифтом.
Адреса моя: Ялта, Аутка, гача «Шалаш», М.А. Богдановичу.

М. Богданович

До редакції газети «МАЛАДАЯ БЕЛАРУСЬ»¹

27 листопада 1911 р., Ярославль

Шановні паночки!

Насамперед — привіт новонародженому журналові. Я просив «Н./ашу/ н./іву/» відіслати до нього цикл моїх поезій «Стара спадщина»². Чи отримали? Він увесь склався зі зразків різних гавніших форм вірша, котрими я цікавився, маючи на увазі не тільки їхню красу, не тільки поліпшення версифікаторської спритності при роботі над ними, але бажаючи прищепити білоруській писемності набутки чужоземної поетичної праці, допомогти отримати їй більш європейський вигляд. Окрім того, фактом появи їх хотів я довести здатність нашої мови до найбільш суворих вимог віршованої форми, бо я задовільняв їх навіть у срібницях, інколи вельми важких. Наприклад, ні один сюжет з усієї російської писемності не витримає тих правил, котрі сповнювалися мною, стосовно вимог теоретиків цієї форми (наприклад, щоб жодне слово в сонеті не вживалося більше разу).

Я щиро бажав би, аби ці вірші мали деякий культурний вплив на наших поетів. Тому прошу редакцію, щоб, коли тільки мої вірші підуть до друку, вмістити стислий нарис щодо сюжетної форми, який

тепер насилаю³. (Хоча не зовсім доречно, а хочеться сказати, що ось за кордоном витворена величезна література про неї, а в нас, у Росії, не тільки книжок, як там, а навіть статей усього 2–3).

Посилаю Вам два вірші, котрі, на мій погляд, публікувати було б краще, ніж ті ж форми (сонет і тріолет) з колекції Н./ашай/ н./івы/.

А поза всім тим — будьте здорові, панове!

М. Богданович

Моя адреса: Ярославль, Воздвиженська вул., б. № 18, кв. № 3.

М. Б.

P.P.S. Маленьке прохання: коли у віршах знайдеться кілька похибок у мові, так що виникне потреба щого серйозного доопрацювання їх, будь ласка, надішліть їх, якби стачило часу, до мене: я охоче попрацював би. Поклін п. Шинілі⁴ — познайомилися у Вільні⁵.

Максим Б-вич

До редакції газети «МАЛАДАЯ БЕЛАРУСЬ»

Кінець 1911 — початок 1912 р., Ярославль

Поважні паночки!

Посилаю 3 переклади з Верлена¹, й раніше послав статейку про сонет і 2 вірші та просив Н./ашу/ н./іву/ надіслати до Вас близько півдюжини моїх віршів. Чи отримали? Іще ось що: є в мене переклади з Горация² і Овідія³. Може, послати до вас? Або першу пісню однієї моєї ще незакінченої поеми; у цій пісні рядків близько 150 і друкувати її можна було б як щось більш-менш цільне та незалежне...

Чекаючи віповіді, застаюся Вашим слугою.

Моя адреса: Ярославль, Воздвиженська, б. № 18, кв. 3,

Максимові Агамовичу Богдановичу

В.Я. Брюсову

26 березня 1912 р., Ярославль

Вельмишановний Валерію Яковичу!

Читаючи «Гюлістан» Сааді Шіразького¹ (переклад з перського оригіналу Ів. Холморова², вид. К. Солдатенкова³, 1882 р.), на сторінці 209 цього видання я зустрів наступні рядки: «Помню, в прежнее

время я и мой друг жили, будто два миндальных ореха в одной скорлупе».

Той же образ подано й наприкінці вірша О.С. Пушкіна «Наслідування арабської» (Мы точь-в точь — двойной орешек под одною скорлупой); беручи до уваги обізнаність Пушкіна з творами Саагі (епіграф «Бахчисар. фонт. /ану/, повторений в останній главі «Эвг /енія/ Онегіна»), можна припустити, що джерело пушкінського вірша або, вірніше, даного образу з нього — Саагі. Поспішаю, однак, зазначити, що інші частини порівнюваних творів не співпадають.

З повагою невідомий Вам

М.Богданович

P.S. М/оже/ б./ути/, цей образ т./аким/ ч./ином/ перетвор./ився/ в колективну власність східн./их/ поетів. Але, до Саагі, здається, ніхто не використовував його, бо на стор. 335. Саагі пише: «... в усій цій моїй збірці немає нічого запозиченого із віршів попередніх поетів».

До редакції газети «НАША НІВА»

29 липня 1912 р., Ярославль

Надумався я вмістити у збілочку і переклади з Верлена¹, котрі раніше надіслав у Пітер. Переклади до оригіналу близькі, і якщо можу їх справедливо оцінити — добрі. Коли пітерці Вам їх надішлють, то ви викиньте двадцять згаданих мною у листі віршів, і тоді збірка не збільшиться. У всякому разі переклади з Верлена більш варті друку, ніж оті трафарети, до числа яких треба приписати і в./ірш/ «Є в житті нашому множество горіг», якщо я не зробив цього раніше.

Доведеться трохи змінити й план книжки. Всі переклади (коли Верлена Вам віддадуть) треба вмістити наприкінці книжки як четвертий розділ під назвою «З чужої ниви»²: I. З Верлена. II. З інших поетів (...)

І знов прошу, — друкуйте менше мотлоху, закликаючи п. Антонія іменем європеїзму, культурності і т.д., а п. Ластовського іменем модернізму і т.д. Ось поправка до в./ірша/ «Лицар Неццастя» (...).

У вірші «Смутку, засни в душі моїй», замість «розлуки» поставте «розстання».

Чомусь усе здається мені, що я гати поставив тільки в першій половині віршів, а в другій забув. Якщо це правда, то закресліть гати і там, де вони були.

Про Верлена пишу пітерцям разом із цим же листом.

Максим

Посилаю Вам кілька віршів з Верлена, к/отрі/ друк./уйте/ тільки тоді, коли пітерці пришлють решту.

До редакції газети «НАША НІВА»

1 серпня 1912 р., Ярославль

Спасибі п. Л.¹ за теми, що він мені надіслав. Я, звичайно, опрацюю кілька з них, але не всі, бо вони охоплюють тільки перші часи життя Білорусі, коли вона мало різнилася від іншої Русі. Чи є у XI–XII віках серйозна різниця між побутом якихось друговичів² і напр./уклад/, вятчів³? Певно, що нема. Куди цікавіше описувати Білорусь XVI–XVIII століть! Тоді й місцева, корінна культура відстоялася і викристалізувалася в тверді, своєрідні форми. (...).

Як я і казав уже, писати на ці теми я буду не раз, тільки не вігразу, бо попереду усього недалеко іспити, та й п. Багацькому⁴ писати треба, а часу залишилося не дуже багато.

Добре зробили Ви, паночки, що замість фейлетону почали друкувати більші твори, писані віршем. Коли Ви приглянетесь до видрукованої таким чином поеми Купали та притягнете сюди декілька речей, які друкувалися раніше, то побачите, що я не помилився, кажучи, нібито Купала воскрешає сто років тому похований «романтизм». Що таке ця поемка⁵, як не найхарактерніший для нього твір? Кажу, звичайно, це не в осудження, а тільки «констатуючи факт». Наша письменність лише щойно зароджується, романтизм для неї — не перейдена сходинка, як в інших літературах, а річ зовсім свіжа. У нас кожний напрямок може мати цінність. А тому, назвавши поемку Купали «романтичною», ми цим тільки охарактеризували її, а питання про її поетичну вартість — річ особлива. Мені напр. /уклад/, здається, що згадана поема стоїть вище від інших його творів, друкованих останніми часами. Тут, правда, є всі звичайні мінуси, але зате і все добре, — велич ритму, піднесеність мови, дзвінкість рими, гучність слів (ось про кого можна сказати, що він грав на «ліре громкозвучної»)...

Колас так само дав цікаву річ, що має правдиву цінність⁶... п. Колас і п. Купала розширили коло своєї творчості.

До редакції газети «НАША НІВА»

14 листопада 1912 р., Ярославль

З шістьма роками, паночки!

Під час виборів у «Рус/ских/ вед./омостях/ з'явилася звістка, начебто взятий в тюрму секретар «Сахі», але прізвище не назване. Якщо справді кого взяли, то кого?

Отримав я 2 № «Крапівы», але, правду кажучи, не дуже пекуча ота «Крапіва»*, бо, паночки, від різних жартів про тещу чи ін., здається, давно вже в усіх на язиках мозолі натерті. Не варт на це гроші

* Небіжчик Полуян якось писав мені, що малося вигадати «Жевжик», — назва куди краща від «Крапівы».

витрачати. Ще ліпше те, що до кожного жарту Ви хоч за волосся, а притягнете Вільню.

У жовтні закінчив я переклад, замовлений п. Багацьким, і нагіслав до Києва. Всього повинно вийти близько 125 друкованих сторінок, в тому числі стор. 15–16 моєї передмови. Є там і коротенький огляд історії біл./оруського/ народу, і опис його теперішнього відродження, і невеличкі характеристики білоруських письменників, — усього потроху і все в стилі «гром победы раздавайся». Поміж іншим, на якого пса я і Ви вживаєте слово «стиль», — у Носовича вміщене слово «кшталт», і значення його, здається, те ж саме. Але повернімося назад. У своїх характеристиках найбільше сказав я про п. Я. (двігіна) Ш., а oprіч того, про С. Палуяна, Власта і Гуцу. І ось, паночки, мої щирі думки після того, як я переглянув їхні твори. Насамперед з Ядв. /ігіна/ Ш. виробився такий письменник, що не можна його ставити нижче великих представників того ж жанру в інших літературах: гляньте, напр./иклаг/, на казки Щегрїна, або такі ж оповідання Горького, на байки Леманського², — невже ж Ядв. /ігін/ Ш. гірший від них? А коли й гірший, то чи набагато. Ось, паночки, чому Ви його не запросили дати щось до «Крапиви», — прикрасив би він Вам увесь №.

Далі бачу я, що з оповідань поетичного кшталту (нема нічого кращого над «Лебедину пісню» п. Ластовського), і бачу ще, що надруковано ним усього 10–12 оповідань. Т. Гуцї оповідання з художнього боку досить невдале, але читається легко. Щодо Змітрока Бядулі, то теми в нього завжди живі, але спосіб їх викладу шкутильгає на обидві ноги. (...).

Переклади вийшли не зовсім добрі, бо оригінали часто мають різні перешкоди в побудові фрази. Звичайно, трішки вигладжувати я собі дозволяв, але пам'ятав добре, що перекладач — не редактор, коли перекладає з такої близької мови. А Ви гляньте, як написаний цікавий «Сон» Черкаса³ — там є періоди більш ніж 20 рядків.

Послав Вам цими днями кілька віршів, а разом з листом посылаю ще. Теми останніх — нагто гострі, але я, як гоноровий письменник, не міг од них відступитися. Вірші ці я вельми люблю, — хоч (дав?) у них менше, ніж бажав. Коли писатимете до мене, згадайте і Ваші думки про них.

Прощайте, паночки.

Пане Іване. (Щиро) Дуже прошу Вас, вкажіть мені матеріали про копний суд, особливо друковані в різних «Вестниках», «Временниках» і т.п. Був би вельми вдячний. Маю надію, що, може, знайдеться у Вас вільний час і Ви зробите це. Іще раз прощайте.

Ваш Максим

До редакції газети «НАША НІВА»

Початок 1913 р., Ярославль

Добривень, паночки!

Дякую Вам за клопоти про збірник¹, а п. Вацлаву² — окремішньо за відкритку. Чому думаєте Ви, що я можу сердитися і навіть лаяти Вас? Я ж доволі-таки приглянувся до Вашої праці, щоб робити це, навіть хоча б тільки жартома.

Не дивуйтеся, що в мене літери виходять зовсім дитячі — пишу я лежачи, бо сильно хворію — інфлюенца³ чи запалення легенів; температура в мене підіймається до 40 градусів, а 39,5 градуса буває щодня. Але чорт з ним!

Щодо видання книжки, то бачу, що воно зупиняється, головним чином, через недостачу грошей, але ніяк не придумаю, як Вам допомогти. Сам я не заробляю, в батька просити, так він багато дати не може, бо живе від 20-го до 24-го⁴, до того ж і винен чимало кому. Але ось що: коли я очуняю, то спробую знайти під книжку в різних своїх знайомих гроші. Значить, продається кількасот прим./ірників/ її, ви мені надішлете ті гроші. Друге, Ви мені не шліть авторських примірників/, я їх куплю і куплю багато.

Якщо Вам ті займи згадуться можливими, то напишіть мені.

Максим.

Я написав декілька нових віршів. Очуняю — надішлю.

До редакції газети «НАША НІВА»

2 березня 1913 р., Ярославль

Сьогодні вранці надіслав Вам декілька віршів, з яких до збірки призначаю тільки епілог «Вероніки»¹.

У Верлена є над віршами присвяти й епіграфу. Треба поставити їх і в перекладах. (...).

Що ж Ви не пишете мені «душевно» з приводу віршів про вагітність? Будь ласка, пишть.

Хоч кілька слів.

2.III.1913 р./оку/.

Ф.Є. Коршу¹

22 березня 1913 р., Ярославль

Цей день, — записував Катулла², —
Я білим каменем відзначу³.

Щиро віншую Вас, вельмишановний Федоре Євгеновичу, і зичу, щоб якомога довше Ви жили, а ми втішалися Вашим життям.

Незнайомий Вам білорус

Максим Богданович

До редакції газети «НАША НІВА»

27 квітня 1913 р., Ярославль

Добридень!

Ось уже декілька днів, як у мене жару нема. На що я хворів, чорт його знає, але думають, що на запалення легенів; два рази робили бактеріологічний аналіз харковини та один раз невірний, і кажуть, начебто нічого не знайшли. Вставати з ліжка досі ще не можна. Батько отримав від банку запомогу на лікування, так що я напевно влітку куди-небудь поїду.

Українці досі не заплатили мені за переклад з білоруської на російську. Написав їм, щоб вони вислали гроші до Вас. Чи отримали? Це на збірочку.

Коректуру посилайте мені на квартиру, а не на лицей, бо звіти я тепер нічого отримати не зможу.

27 IV.1913 р./оку/.

Послав Коршу на 70-ліття поздоровлення по-білоруськи, звичайно, від свого імені. Чи посилали Ви?

До редакції «НАША НІВА»

21 жовтня 1913 р., Ярославль

Паночки!

[...] Сьогодні отримав од п. Власта листа. На запитання, де друкувати переклади, а де «Магонн», нічого відповідати не можу, бо й досі не знаю, що Ви власне хочете друкувати: тільки те, що ввійшло до книжки, склеєної мною влітку 1912 р./оку/, або догасте до цього і нові вірші? У першому разі друкуйте «Магонн» у самому кінці, 5–6 перекладених віршів можна і всередині вмістити. Коли ж Ви друкуватимете і переклади з Верлена, то тоді можна зробити з перекладів особний розділ, і друкувати їх після «Магонн».

Питають мене: чи не треба додати до збірки щось з уже надрукованих віршів, котрі до нього не ввійшли? Я, паночки, коли бачив два вірші однакової вартості — друкований і недрукований, — звичайно, вміщував другий. Але моя думка — викидайте більше, тоді збірка вийде краща.

Розділ «Магонни» складається в мене з двох поем: «Вероніка» і «В селі», чернетки останньої немає, однак, здається, потраплю знов написати. Разом з листом посылаю /тр./юлет/ «Критикові».

Як Ви не проти того, щоб друкувати і твори останнього року — надішліть мені всі матеріали: у 2–3 дні я все добре впорядкую.

Коли товариство/імені Скорини заснується, я охоче запишуся в члени. Узявся б і написати життєпис Скорини, якби товариство це мені доручило.

Дякую п. Купалі за ласкаві слова.

Прошу Вас, повідомте мене, чи отримали Ви цього листа. Їще ось що: надішліть 41 №, бо він не дійшов.

Рік тому я сповістив Вас про 2 білор./уські/ книжки, вигані Віл. / енським/ уч./бовим/ окр./угом. Дізнався я про це зі статті у «Вестнике/ Европи». Але на моє прохання один чоловік відшукав книжку «Оповідання простонародним наріччям» і не знайшов там ані слова по-білоруськи. Другої книжки він не знайшов. Зверніться в Пітер, щоб пошукати в публ./ічнії/ бібл./іотеці/, бо, може, із нею так само негаразд.

В. Ластовському

7 листопада 1913 р., Ярославль

Добридень, пане Вацлаве!

Разом з листом посилаю Вам у презенті книжку¹ батькову. Ви, здається, любите різні «унікуми»²; ну, то це унікум і є, бо надрукована була невеличким числом примірників і в продаж пущена не була, — батькові в ній щось не сподобалось, і він узяв її з книгарень, свій єдиний примірник/ я віддав Н./ашій н./іве/. Т./араса/ н./а/ П./арнасі/ нема — гесь згубився. На редакцію Н./ашай/ н./іви/ посилаю поемку «У селі», першу з розгілу «Магонна», цей розгіл присвячую А.Р.К.³ /так тільки букви і поставте/.

Бадь ласка, надішліть мені третій аркуш моєї книжки /я його не тримав/ № 41 «Н./ашай/ н./івы/, бо так само не дійшла.

Коли моя критич. /на/ стаття⁴ до білор./уських/ часописів не дійде, то ось що: надішліть її у «Рагу»⁵ або «Українську /у/ хату»⁶.

Я взявся за Влагімірова⁷, але ось яке питання: якої міри «популярності» треба домагатись у викладі? І друге: про становище і розвиток білоруської культури за той час чи писати, чи ні?

Вітаю з відкриттям нового місячника. Коли покінчу зі Скориною⁸, звичайно, напишу їм кілька оповідань, та й у «Н./ашу/ н./іву»/ теж. Давно вже руки сверблять, але все часу немає.

Максим.

Л.А. Богдановичу

20 березня 1914 р., Ярославль

Льово!

Тато хворий ревматизмом і писати тепер не може, а тому пишу я, аби бланк даремно не пропадав, але що писати, і сам не знаю. Захворів тато сьогодні вранці, тобто нічого про ступінь розвитку його хвороби невідомо. Домашні ж справи — такий гріб'язок і тягучка,

що коли писати — п'ять листів не вистачить, а виділити щось більш важливе — ніяк не виділиш.

Тому, благополучно добираючись до кінця бланку¹, поспішаю поставити крапку.

20.III.1914 р.

В. Ластовському

23 травня 1914 р., Ярославль

Пане Вацлаве!

Скінчивши весняні іспити, огразу хочу приступити до свого давнього бажання, — а власне хочу вивчити польську мову. Загля цього надішліть мені накладною платою на Демидовський ліцей ось які книги:

1) «Словник польсько-російський, не надто великий, на Ваш вибір. За Василевським я і хочу вчитися. Маю надію, що за літо зможу таки його прочитати. Коли є польська граматика російською мовою, так само не надто велика, то надішліть і її!

Завтра візьмуся за Скорину або за оповіданнячка. Цими днями надішлю в «Н./ашу/ н./іву/» кілька нових віршів. Що стосується Скорини, то ось яка річ: я написав окрім його власної біографії окремих розділ, де подав характеристику попереднього білоруського культурного життя і писемності. Але цей розділ зайняв стільки ж місця, як і сам Скорина. Здається, занадто. А між тим цей розділ вдався. Що робити — скоротити чи ні? Кланяюся всім.

М. Богданович

В.А. Левецькій¹

Вересень 1916 р., Ярославль

... Проглядаю цими днями свії «Вінок». Неголіків різних — тьма, та й книжка ця зовсім молода: вірші її писалися з середини 1909 до середини 1912 р., коли мені було 17–20 літ. Але в ній все ж таки є і творчість, і натхнення, і серйозна праця. Взяв я олівець, половину віршів познімав зовсім, другу пробував вигладити. Додам до цієї другої половини кращі з віршів 1912–1915 рр., і вийде збірка «Молодик» або «Березіль»...

У 1913 р. я особливо охоче писав, мовлячи великоросійськими словами, «изящные» вірші; з них майже ні один друку не бачив. Вийде ще одна збілочка «Перстеник». А з віршів останнього часу і третій — «Шипшина». Укласти ці книжки, певно, не встигну, але думати про них приємно...²

Смоличу

Лютий-березень 1917 р., Ялта

Смішно думати, що які б там не були Керенські принесуть визволення пригнобленим Білорусі. Тільки самі працюючі доб'ються свого визволення.

П.І. Гапановичу¹

Березень-квітень 1917 р., Ялта

...Не вилікували мене і послали в Крим. Молодь влаштувала прощальний вечір, люди ближчі проводжали на вокзал — все по-хорошому². Їхав я довго, чекати поїзда на пересядках (а їх 4) доводилося багатьма годинами — на ст. Бахмач³ 18 год. В Ялту приїхав, вимотався. Чотири дні шукав помешкання. Знайшов гарну кімнату з окр./емим/ входом, вікнами на море, чудовий вид, півдня світить сонце, є балкон, навколо дому сад та ін. Боюся одного — чи не шкідлива близькість до моря: сім на горі, але до моря саж./нів/ тридцять-сорок. Кімната, отже, хороша, а здоров'я пішло не вгору, а під гору. Мокроту пішло більше, температура погіршилася, ходити стало важко — підеш і заспаєшся.

Я схуднув. А наостанок пішла кров снів на чотири. Крім того, дуже ослаб. Думаю, справа в тому, що хазяйка на топці економію наганяла. Тепер поволеньки поправляюся, хоча погода гидотна — дощ, вітер, холодно.

Через хворобу і писати не хотілося.

І цього листа пишу за два заходи.

Батькові я про хворобу писав без усіляких подробиць. Лікуюся, мовляв, у Ялті — і все. І ти не розписуй...

А.Є. Богдановичу¹

Травень 1917 р., Ялта

...Зростає, старий воробію. Молодому воробцеві погано. Лікар каже так: процес у правій легені закінчений; вона зарубцювалася і, якщо є в ній троху мокроту, місцями — жорстке дихання, то це справа третьорядна. Але туберкульоз, як звичайно, перейшов у ліву легеню і розвивається теж, як звичайно, в більш гострій формі. Мокроту в мене багато, температури високі, два рази йшла кров, другим разом відплювував я її снів із десять, але з тієї кровотечі з ліжка вже не встаю — ослаб остаточно. Незабаром почнуться спеки, треба буде виїжджати з Ялти, а як у такому стані поїдеш?..

БІЛОРУСИ ПРО М. БОГДАНОВИЧА

ЯКУБ КОЛАС¹:

Мені не довелось зустрітися з Максимом Богдановичем. Знав його тільки з тих творів, які вміщувалися в «Нашій ниві», і за збіркою віршів «Вінок». Максим Богданович по праву зайняв почесне місце в нашій молодій поезії як високоталановитий поет і майстер поетичної форми. Серед білоруських поетів Максим Богданович вирізнявся глибокою і широкою освіченістю, тонким розумінням і відчуттям поезії...

Максим Богданович був і не менш талановитим літературним критиком. Його статті в цій галузі подивовують зрілістю думки, глибоким проникненням у сутність поетичних творів. На Шевченковому ювілеї в Києві мені довелося прочитати доповідь про славетного українського Кобзаря і його вплив на білоруських поетів. У своїй доповіді я навів цитату зі статті Максима Богдановича, де він дає глибокий аналіз поезії Тараса Шевченка. На мою думку, мало хто з українських і російських критиків дав такий тонкий, всебічний аналіз і оцінку поетичного дару українського Кобзаря, як Максим Богданович.

ВОЛОДИМИР КАРАТКЕВИЧ²

Літописці часом вікладали перо і брали в руки зброю, але головною їхньою силою було все ж перо — найбільш смертоносна зброя на землі. Тому що чисте перо, рано чи пізно, обов'язково вб'є.

Цей чоловік був Нестором у новому розумінні нами нашої історії. Він почав ту справу, котру ми всі робимо тепер більше чи менше, з більшим чи меншим успіхом.

Яка причина, що Максим Богданович залишається для нас легве чи не найсимпатичнішою і рідною постаттю в історії білоруської літератури?

По-перше, він воював осторонь від своєї армії. Іншим було легше. Вони були сузір'ям. Він — самотньою зіркою, яка, знаємо, бачила світло великої галактики свого народу і від сузір'я найкращих синів його, соратників своїх, — але все ж палала осторонь...

По-друге, цей чоловік ніколи не звідав компромісів, ніколи не допустив своє сумління до згоди, не писав того, чого не думав, твердо йшов єдино можливим для людини шляхом, шляхом гідності і ствердження права на свою, відмінну, незалежну думку...

По-третє, він боронив гідність людську, закликав до гуманізму і на цій дорозі відступлень не знав.

По-четверте, був наскрізь історичним поетом, у тому сенсі, що пробуджував у народі історичне мислення, а значить, і гордість...

Богданович жив на зорі Відродження, і він порівняно мало знав. Але він передбачив усе, розумів усе і в невіданні своєму дивився правдивіше і дальше, ніж деякі професори історії, котрі свідомо спотво-

рюють істину. Бачив далі, тому що знав: коли історія народу нерозпрацьована, маловідома — є один засіб уникнути помилки, розповідаючи про неї. Зробити героєм своїх поезій найбільшу історичну особу — народ.

НІЛ ГІЛЕВИЧ³

Немовби кидуючи безстрашний виклик відщепенцям, які заодно з царськими держимордами коїли знущання над працюючим білоруським народом, обплывували його духовні здобутки, його культуру і мову, молода людина, що майже не пам'ятала рідного краю, відрізана від цього краю не тільки тисячами верст, але й тисячами стін глухої злобної ненависті, заспівала про нього величну і прекрасну, безрадісну і болючу, гнівну і грізну пісню.

І заспівав він свою пісню рідною материнською мовою...

ГЕНАДЗЬ БУРАВКІН⁴

Саме в Богдановичевих строфах гідно й вільно поселилася вітчизняна історія з її пам'ятками архітектури, з літописами і случькими поясами, з постатями Скорини і вояків-змаганців. Не випадковими подорожніми, не екзотичними гістьми, з учасниками загальножиття виглядають у його творах Рафаель і Рембрандт, Геракл і Антей, Данте і Моцарт.

Рецензія на книжку Рабінграната Тагора, вільне перейняття японських, іспанських, сербських, перських, фінських народних пісень, переклади Овідія, Горация, Шіллера, Гайне, Верхарна, Верлена, Пушкіна, Шевченка були для зовсім молодого Богдановича надійними нитями, що допомагали ткати неповторний узір своїх власних скарбів. І та мова, котру державними актами забороняли могутні полонізатори і русифікатори, у його вустах виявлялася на диво милозвучною та інтелігентною при переспіві з французької, грецької, німецької. Якраз нею він створив блискучі зразки практично всіх ліричних жанрів і форм — балади, елегії, романси, епіграми, рондо, сонети, терцини, октави, тріолети, скерцо...

ВАСИЛЬ ЗУЙОНОК⁵:

На генетичних скрижалях генія записане не тільки минуле, це ще і пам'ять про майбутнє. Які вігомони — Чорнобиля фізичного і духовного — долітали до Максима Богдановича:

*Білорусіє! Мо' понеслися
За твоїми дітьми навздогін,
Що забули тебе, відреклися,
Продали і віддали на скін.*

*Бийте в серце їх, бийте мечами,
Щоб чужинцями дітям не стать,
Хай почують, як в серці ночами
За вітчизну їм рани болять.*

*Рідна мати, матусе-країно,
Біль у серці не стисне тепер...
Ти прости, ти прийми свого сина
І дозволь, щоб за тебе умер.*

Чимраз частіше повторюють нині молоді, ті, хто вийшов на літературні лани з безмовної нашої школи, Богдановичеві гіркі слова: «Білоруських віршів у нас іще не було — були тільки вірші, писані білоруською мовою... Чи не загублене відчуження мистецького слова, літератури не лише як образного самовиявлення народу, але і як голосу його? Чи може бути література білоруською, коли її щораз менше і менше читає народ, що називається білоруським?.. Безодня зяє і щораз більше поширюється поміж тим, що пишеться, і тим, для кого пишеться, хто, по ідеї, повинен читати. Виявлення існує, а голосом — як були колись пісня, казка, народний епос — література перестає бути...

Не хочеться впадати в літературні заклики Месії. Але сила генія, яка б сколихнула застійну цвіліну нашої білоруської байгужності до рідного мистецького слова, — очікується. Він прийде. Народиться. (А, може, і народився вже?..).

Як прийшов, як народився Максим Богданович — на хвилі того, початку ХХ століття, відродження. На порозі — ХХІ століття. Хай погрюкає воно в білоруські серця новим відродженням.

УКРАЇНЦІ ПРО М. БОГДАНОВИЧА

ІЛЛАРІОН СВЕНЦІЦЬКИЙ:

О нинішніх білоруських письменниках можна з Максимом Богдановичем сказати: «один усю душу свою клаў у игру. Душа яго знала усё тое горэ, што бачыў ён на людзёх; гэта горэ грала на скрыпцы, гэта яно вадзила смыкам па струнах; у ниводзін сыты ня мог так граць, як грала народнае горэ». Коли такого музику кинули в тюрму, стали грати на осиротілій скрипці другі — «тольки ихняе гранне ничога людзём не сказала. «Добра граеце» — гаварывали им, — «дык, усё ня тое!» — «Серця не було в них для народної біди. Наконець, коли не стало ні музики, ні його скрипки, а тільки пам'ять о них лишилась, з помежи того народу, котрому музыка колись грав, вийшли та будуть виходити «дзiesiąтки нових музыкаў, що граннем сваим будуць будзиць людзей к сьвету, праудзи, брацтву и свободзи...»

МИХАЙЛО ДРАЙ-ХМАРА²:

Найхарактеристичніша риса Богдановичевих малюнків з натури — це те, що він їх насичує ідейним, або психологічним змістом. У нього майже не буває природи чистої — вона в нього завжди анімізована, одушевлена, і через неї він часом більше говорить, ніж безпосередньо від себе. Звичайно ідею він розкриває в другій частині вірша, інколи навіть і в останньому його рядку, але буває й так, що він починає з неї, а далі вже йде малюнок природи. Для прикладу візьмімо вірша «Варажба». В ньому поет дає опис природи після грози, але до цього опису додано ще й елемент ворожби, а природа й ворожба об'єднані думкою про майбутнє, в яке хоче заглянути і в яке вірить поет.

Природа — інтимний друг поета. Коли його мучать сумніви, він удається до неї й від неї дістає відповідь, яка заспокоює його. Ось він сидить у темному полі побіля огнища, яке вже згасло, і йому раптом робиться весело: він знає, що під золою тремтить іще червоний жар. Так і в душі не гасне огонь віри, хоч на неї й падає черета нудних, похмурих, сірих годин. Інколи йому досить, вийшовши з хати, подивитися на зоряне небо, щоб на нього знов дихнула молодість...

Такі розмови з природою призводять до єднання, до цілковитого злиття з нею: поет увиходить в душу кожної тварини, кожної рослини й кожної речі, він відчуває всяку барву і всякий звук, і навпаки, весь світ, од зеніту і до надиру, дзвінкою рікою протікає через його ество.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ³:

«Є зорі, котрі так близькі одна до одної і так рівно розливають своє світло, що здаються нам одним нерозривним цілим. «Подвійними зорями» називають ці світила. Їхня доля стала долею Шевченкової музи і української народної поезії: подвійною зіркою сяють вони в світлі мистецтва і краси...»

Ці слова класика білоруської літератури — видатного поета, перекладача, літературознавця Максима Богдановича — викликали захоплення на Шевченковому ювілеї в Києві у 1939 році. Виступаючи з доповіддю про творчість Тараса Шевченка і її вплив на білоруську літературу, Якуб Колас стверджував, що, на його думку, «мало хто з українських і російських критиків дав такий тонкий, всебічний аналіз і оцінку поетичного дару великого українського Кобзаря, як Максим Богданович».

ІВАН ДЕНИСЮК⁴:

Початок ХХ віку потужним плугом революції 1905 року переорює облоги Білорусини. Дружною рунню проростають численні таланти. Чуються голоси Янки Купали та Якуба Коласа — лідерів білоруського Відродження. Перед письменниками початку ХХ сторіччя

постає завдання: за якихось десять років наздогнати те, що інші літератури зробили за століття. Треба увібрати культурні здобутки світових літератур і зробити свій вклад у вселюську скарбницю, бо тільки, як міркує Богданович, жебраки беруть, а нічого не дають свого. Поет вірить у майбутнє прогресивної своєї літератури, бо «не на грошових справах держиться вона і ніколи не піде чистити чоботи капіталу».

ДМИТРО ПАВЛИЧКО⁵:

Сонет Максима Богдановича про знайдене в єгипетській піраміді зерно, яке, пролежавши там п'ять тисяч років, дало кільчик, явило світові свою невмирущість, це — твір про білоруський народ, про його поневолення в російсько-царській темниці і про його воскресіння. Перекладаючи цей сонет, я думав про Україну — було це в часи, коли наша вітчизна перебувала на дні непробудимої піраміди більшовицької імперії — і вірив, що вона воскресне.

Максим Богданович дав віру білорусам в їхнє безсмертя, в їхнє державницьке нарівні з усіма європейськими народами творче життя. Таку ж віру зміцняв він і в українців, а тому цей великий поет білоруського народу заслуговує на особливу шану в середовищі не лише літературного, але політично зрілого, державницького українства.

Серед білоруських поетів Максим Богданович виділяється насамперед культурою інтелектуального, класичного вірша, в якому блиск одшліфованої форми поєднується з просяванням філософської, завжди нової, драматично напруженої мислі. Цілком зрозумілою є цікавість і шанобливість до нього з боку наших неокласиків, бо за своїми мистецькими можливостями та уподобаннями був і є класиком в білоруській літературі. Його ліричний герой, його стражденне «я» відбиває образ європейця, який живе не лише національними, але загальнолюдськими проблемами, намагається відповісти на питання про сутність, неосяжність і незахищеність людського духу.

ПРИМІТКИ

До Зібрання творів Максима Богдановича входять усі відомі на сьогодні його поезії, окремі оповідання, переважна більшість статей і рецензій, листів.

Упорядковано книгу за найбільш повним та найавторитетнішим виданням:

Максім Богдановіч. ПОЎНЫ ЗБОР ТВОРАЎ

У 3-х т. Мінськ, 1991–1995.

.За цим виданням подаються і посторінкові пояснення М. Богдановича, а також окремі редакторські примітки.

Деякі твори спеціально перекладені українською мовою для даного видання. Публікуються й давніші переклади, що витримали випробування часом.

Тексти перекладів звірено з оригіналами, враховано видавничі засади сучасного богдановичезнавства.

ПОЕЗІЯ

«ВІНОК» (1909–1912)

«Вінок» («Вянок») — єдина прижиттєва збірка поета, видана 1913 р. у м. Вільні.

«МАЛЮНКИ І СПІВИ»

У назві відбилось прагнення автора нагати творам мистецького (через живописні й музичні елементи) характеру.

«Привіт тобі, життя на волі»

¹ Оглянься — и мир вседневный... рядки з вірша російського поета О. Фета «Мы с тобой не просим чуда...» (1843).

«Травнева пісня»

Епіграф — перший рядок із програмного вірша французького поета П. Верлена «Поетична майстерність» (1882).

Романс («Зірка Венера зійшла над землею»...)

¹ *Сюлли-Прюдом* (Рене Франсуа Арман Прюдом, 1839–1907) — французький поет, чия творчість імпонувала М. Богдановичу.

«ЗВУКИ БАТЬКІВЩИНИ»

Вечір («Місяць повний встав у небі»)

¹ «А де ж тая криниченька, що голуб купався...». Улюблена пісня в родині Богдановичів (співали її бабуся, батько і сестри поета).

«СТАРА БІЛОРУСЬ»

«Літописець»

¹ Епіграфом послужили рядки з вірша Я. Купали «З минулих днів».

«Слуцькі ткалі»

¹ Пояси для знаті, виготовлені народними майстрами у XVIII–XIX ст. Колекцію поясів придбав славіст, дослідник білоруської літератури І. Свенціцький для Українського Національного музею у Львові.

«Безнагія»

¹ *Скарина, Франціск* (Георгій) (1490(?)–1551(?)) — білоруський першодрукар, учений, культурний діяч. Народився в Полоцьку. Навчався у Краківському та Падуанському університетах (1517–1519). Вигав у Празі у власній друкарні «Псалтур» та «Біблію руску». Згодом працював у Вільні, Кенігсберзі, а відтак знову в Празі. Докладніше: Скарина. Енциклопедичны гаведник. Мінськ. 1988.

М. Богданович використовує давню єгипетську традицію пов'язати дорогоцінне каміння зі знаками Зодіака. Вважається, що певний камінь може провіщати майбутнє того, хто його носить.

«По зрубі, в пралісі густім »

¹ «Господар» — тут лісовик, дух лісу.

«МІСТО»

Вступ («Забрів Пегас між бідних вулиць...»)

¹ Епіграф до циклу — з вірша російського поета В. Брюсова «Городу» (1907) з циклу «В городе».

² *Пегас* — міфічний крилатий кінь, символ поетичного натхнення.

«ДУМИ»

С.Є. Полуяну

¹ *Полуян Сергій Єпіфанович* (1890–1910) — білоруський поет, прозаїк, публіцист, літературознавець, критик. Був своєрідним послом білоруської громади серед українських демократичних кіл у Києві, де певний час жив і працював.

Допищував до української періодики, регулярно інформував земляків про українське політичне й культурне життя («Листи з України», «Українські часописи»).

Між ним і Богдановичем склалися приятельські стосунки. М. Богданович надіслав Полуяну своє фото з віршем-посланням (1910), присвятив свою збірку «Вінок», поезію «Тріолет».

Товаришував з українцями, особливо з поетом Грицьком Чупринкою. Не витримавши ударів долі, наклав на себе руки. На смерть Полуяна з боєм відгукнулися Я. Купала і М. Богданович.

Докладніше про С.П. — у книзі Т. Кобрицької і В. Рагойші «Сяргей Палуян. Лісты у будучыню». Мінск. «Мастацкая літэратура». 1986.

«Каганцеві»

¹ *Каганець Карусь* (спр. прізви. *Костровицький Казимир Карлович*), 1880–1918) — білоруський письменник і скульптор, один із лідерів національно-культурного відродження білоруського народу. Автор знаменитого вірша «Кобзар».

«Коли поверг у прах Геракл-титан Антея...»

¹ В основі твору — давньогрецький міф про Антея, котрому сили в боротьбі з Гераклом давала мати-земля Гея.

«Кволий я, але мене чарує...»

¹ Анакреон (бл. 570–478 рр. до Христа) — давньогрецький поет, оспівував радощі життя і кохання.

«СТАРА СПАДЩИНА»

¹ Епіграфом до розгiлу послужили рядки російського поета В. Брюсова з вірша «Кому-то» (1908).

«Сонет»

¹ *Погодін О.Л.* — російський учений і публіцист, професор Харківського університету. Автор статей «Білоруські поети» (1911) та «Білорусь» (1912), у яких міститься аналіз творів М. Богдановича.

«Тріолет»

¹ Улюблена Богдановичева восьмирядкова форма вірша з т.зв. кільцевим римуванням.

«Рондо»

Форма вірша з 8-ми, 13-ти або 15-ти рядків, пов'язаних двома наскрізними римами.

«Октава»

Восьмирядковий вірш, у якому перші шість рядків об'єднані двома перехресними римами, а два останні — суміжною римою.

«Терцини»

Форма вірша, написаного трьохрядковими строфами, пов'язаними римуванням та заключним підсумковим рядком.

«МАДОННИ»

Цикл присвячено Анні Рафаїлівні Какуєвій, сестрі гімназійних друзів Богдановича — братів Какуєвих.

«Вероніка»

¹ В основі поеми — реальні події, пов'язані з родиною Какуєвих. Вероніка — маленька дівчинка, чиє ім'я поет вирішив увічнити в назві твору.

² *Джованні Праті (1815–1884)* — італійський письменник. Епіграф узятий з його ліро-епічної поеми «Armond».

ВІРШІ РІЗНИХ ЛІТ

(1908–1917)

Газеті «Наша ніва»

¹ «Наша Ніва» — щоденна громадсько-політична та літературна газета, котра видавалася легально у Вільні з 10.XI.1906 до 7.VIII.1915 р. білоруською мовою. Певного часу редактором її був Янка Купала.

«Темінь»

¹ Вірш присвячено М.О. Кіцициній, з якою Богданович познайомився на молочній фермі «Шалаш» у Криму влітку 1909 р.

«Пігвій»

¹ Пігвій — міфологічний образ, божество зимової завірюхи.

«Пісня про князя Ізяслава Полоцького» (Зі «Слова о полку Ігоревім»)

Уперше вірш опубліковано в «Білоруському календарі» газети «Наша Ніва» на 1911 р. (Вільно, 1911, с. 79), з поміткою: «Слово о полку Ігоревім», написано 900 років тому давньою західноруською мовою, з якої виникла наша білоруська мова.

¹ *Ізяслав-князь, син Василька...* — князь Полоцький, правнук Усеслава Полоцького. Загинув у битві з литовцями в 1183 р.

² *Не було ні Всеволода ані Брячислава...* — Всеволод і Брячислав — брати Ізяслава.

³ *Золоту грабину* — круглий або квадратний виріз у ковнірі княжого вбрання, обшитий золотом та дорогоцінним камінням.

⁴ *У Городні грають* — місто, де княжив Ізяслав.

«Д. Дзябольському»

¹ *Д.Д. Дзябольський* (Діодор Дзябольський) — гімназійний та ліцейний приятель Богдановича.

З циклу «УСМІШКИ»

¹ «П-ч» — працівник газети «Наша ніва» Альберт Павлович.

² «Пан К-а» — мається на увазі Янка Купала.

³ «Громобой» — журнал, у якому було опубліковано баладу російсько-го романтика В. Жуковського «Дванадцять спящих дев».

«На кладовищі»

¹ *Рондель* — віршована форма з вишуканою системою римування.

«Купідон»

¹ *Купідон* — бог кохання у стародавніх римлян.

«С. Полуяну»

¹ Див. примітки до вірша «Тріолет» (С. Полуяну).

Перебуваючи під враженням трагічної смерті С. Полуяна, М. Богданович писав: «8 квітня обірвав життя своє на двадцятій весні С. Полуян; а яка ж любов до Білорусії таїлася в його серці, який широкий, багатогранний талант загинув із його смертю...»

«У старому саду» («Розкішний сад, який любив Ватто...»)

¹ *Ватто А. (1684–1721)* — класик французького живопису.

² *Парні Дезіре де Форж (1753–1814)* — французький поет.

«Лист до п. В. Ластовського»

¹ *Ластовський Вацлав Юстинович (1883–1938)* — або, як називав його М. Богданович, — Власт. (спр. прізвище Ластовський Вацлав Юстинович) — білоруський історик, публіцист, літературознавець.

Був співробітником редакції газети «Наша Ніва», редактором газ. «Гоман». У 1923–1927 рр. редагував газету «Кривич». Після проголошення державної незалежності Білорусії був керівником уряду — Ради Міністрів БНР (1919–1929). Після ліквідації БНР емігрував, згодом повернувся на батьківщину. Працював в АН Білорусі. Вигдав «Російсько-кривський словник» та історію білоруської (кривської книги)». Репресований більшовицьким режимом. М. Богданович вігчував великі симпатії до «Власта», що знайшло вияв і в посланні.

² «...Нести в Атени сови...» Сова була символом мудрості в стародавній Греції. Вислів означає: даремно приносити мудрість, де її так вистачає.

³ Герої творів О. Пушкіна.

⁴ *Камена* — у римській міфології богиня, що опікувалася науками і мистецтвом, у грецькій міфології — Муза.

⁵ *Гіпокрена* — джерело на горі Гелікон, яке, за переказами стародавніх греків, видобув копитами крилатий кінь поезії Пегас. Вода з нього приносить поетам натхнення.

⁶ *Александрійський вірш* — поетична форма, пригатна для епосу, трагедії, елегії, сатири та інших високих і середніх жанрів античної літератури.

⁷ ...*Еребус*... — вулкан на антарктичному материку (Земля Вікторії).

⁸ ...*in rebus Musarum* — загадка, таємниця мистецтва, поезії.

⁹ *Епістола* — жанрова форма поезії. Звідси — епістолярна творчість.

«Критикові»

¹ *Челліні Бенвенуто (1500–1571)* — італійський скульптор, ювелір і письменник. Був майстром невеликих витончених пластичних творів.

¹ «Панові Антону Навині»

Відповідь на статтю А. Навини «Пісняр чистої краси», в якій розглядається збірка М. Богдановича «Вінок».

«Емігрантська пісня»

¹ Вірш написано під враженням від статті «Гірше не буде», опублікованої за підписом ВЛ. у газеті «Наша ніва» 7 березня 1914 р. У ній йшлося про те, що емігрантська контора з Конго продала в Америку 230 білорусів (по 80 рублів за кожного).

² *Лібава* — кол. назва м. Лієпая в Латвії.

¹ «Муха-зеленуха і комар — носатий твар»

У творі використано мотив, поширений у білоруському та українському фольклорі.

1915–1916

«НА ТИХІМ ДУНАЇ»

ВІРШІ БІЛОРУСЬКОГО СКЛАДУ

«Агата»

¹ ...як Юрій святий...

На іконах та образах св. Юрія зображали в образі юнака на білому коні.

«Треба позаздрити, бачу, тому бездольному Марку»

¹ *Марко Проклятий* — персонаж із східнослов'янського фольклору («Товчється як Марко в пеклі»); мова про людину, що не знаходить собі місця.

² *Парки* в давньоримській релігії — три богині долі; дві з них прядуть нитку життя, а третя перетинає.

¹ «Погоня»

Перша публікація — в газеті «Вольная Беларусь», 1917, № 32, 30 листопада з редакційною поміткою «Посмертний вірш».

За спогадами сучасника, вірш був прочитаний разом з іншим твором — «Стратим-Лебідь» у мінському народному домі «Білоруська хата»

наприкінці 1916 р. Як зазначено в коментарях до творів (1927), в автографі була авторська нотатка. «У старій Вільні на мурі Гострої Брами висічено герб місцевий — вояки на конях, що мчать. Герб цей Вільня отримала ще за часів Великого Князівства Литовського і зветься він Литовською Погонею»

¹ «Погоня» належить до старовинних гербів литовських та українських роїв. Походить із XVI ст. Вживався у Франконії, Угорщині та в Польщі. Українською мовою вірш перекладався М. Драй-Хмарою, Яр-Славутичем, Р. Лубківським, В. Лучуком, А. Гризуном. Провідна ідея твору «відповідальність за долю рідного народу» цікаво інтерпретується у творчості І. Драча («Литовська погоня від Максима Богдановича»), В. Лучука «Відлуння погоні» (написано в Мінську 8.XII.1991 р.), Р. Скиби («За мотивами Богдановича»).

Докладніше — в дослідженні Володимира Лучука «Погоня» Максима Богдановича, Львів, 1991 р.

¹ «Стратим-Лебідь»

В основі твору — народний переказ про «Стратим-пташку», опублікований у статті Є. Романова «Сказки космогонические и культурные».

Про свій задум автор інформував письменника Змітрока Бядулю: «Я задумав твір на тему біблейського міфа. Цю тему навіяла мені війна, загибель мільйонів і моя власна доля...»

¹ «В країні світлій, де умираю...»

Мова про збірку М. Богдановича, вигану у друкарні Мартина Кухти у Вільні 1913 р.

«З ЧОРНОВИХ НАЧЕРКІВ»

«Огром сгліває... То сифонофори»

¹ Сифонофори — морські колонії мікроорганізмів, котрі вільно пересуваються. Кожна сифонофора виконує свою, властиву лише їй, функцію.

ПРОЗА

ОПОВІДАННЯ Й НАРИСИ

¹ «Музика»

Перший друкований твір М. Богдановича (газ. «Наша ніва», 1907, № 24, 6(19) липня).

«Апокриф»

Вперше опубліковано в альманасі «Калядна пісанка». 1913, Вільно. Датується 1913 р.

¹ *Апокриф* (з грецької — *таємничий, прихований*) — стародавній релігійний твір. Апокрифи забороняються церквою, оскільки їхні тексти відрізняються від канонічних.

Ідея твору — мистецьке кредо М. Богдановича — взаємозв'язок «красивого і корисного» в житті, взаємозалежність між працею і мистецтвом — втілено в «неканонічній» формі.

² «Віг Максима Книжника початок...» — Образ Книжника — улюблений символ Богдановича, якого за любов до книги друзі називали Книжником.

³ *Коляди* — християнське свято, Різдво Ісуса Христа, яке відзначається взимку 25 січня за ст. ст.

⁴ *Запусти* — останній день перед постом, коли віруючим дозволяється їсти скоромне.

⁵ *Великдень* — християнське свято Воскресіння Ісуса Христа.

⁶ *Трійця* — християнське свято, що відзначається Церквою на 50-й день після Великодня.

⁷ *Івана Купала (Купалля)* — стародавнє народне свято, що уособлює найбільший розквіт животворних сил на землі; святкується у період літнього сонцестояння

⁸ *Петрівка* — піст у православних перед святом апостолів Петра і Павла (12 липня за н. ст.).

⁹ *Зажинки* — святкування жнив.

¹⁰ *Обжинки (дожинки)* — обрядове свято з нагоди закінчення жнив.

«Оповідання про іконописця та золотаря...»

¹ *Свята Харитина-преподобна*, народилася в Литві, походила з княжого роду. Померла 1281 р. в сані ігумені Петропавловського сівочого монастиря під Новгородом. День її пам'яті відзначається 5 жовтня.

² *Роза Сальватор (1615–1673)* — італійський живописець, майстер офорту. Був музикантом, актором, режисером.

³ *Велике князівство Литовське* — феодальна держава (XVI–XVIII ст.), до складу якої входили північно-західні українські та білоруські землі. Державною мовою у ВКЛ була староукраїнська мова з елементами білоруської, яку називали «руською».

⁴ Ікона Гостробрамської Матері Божої, яку, згідно з легендою, було змальовано з Барбари Рагзівіллівни, дружини польського короля Жигмонта Августа.

⁵ *Соломон* — цар Ізраїльсько-Юдейського царства (бл. 960–935 рр. до Христа). За біблейськими переказами, славився великою мудрістю, був автором кількох книг Біблії.

⁶ *Ціцеро (Ціцерон) Марк Туллій (106–43 рр. до Христа)* — знаменитий староримський державний діяч, письменник, оратор.

⁷ *Арістотель (384–322 рр. до Христа)* — старогрецький філософ і вчений-енциклопедист.

«Юдине поле»

Текст перекладу за новим зібранням (т. II, стор. 427) у розділі «Дивіа». Вперше опубліковано в газ. «Наша ніва», 1909, № 39, 24 вересня. Під текстом примітка: «По-словацьки написав Светозар Гурбан Ваянський. Нашою мовою переклав Б-ч.».

Датується роком опублікування.

Ваянський (Vajansky) (спр. — Гурбан; Hurban) *Светозар (1847–1916)* — видатний словацький письменник, публіцист.

¹ *Юда, Юда Іскаріотський (тобто людина з міста Керіота)* — уродженець Юдеї. Був учнем Ісуса Христа, скарбником учнівської каси. За 30 срібняків, отриманих від первосвящеників, зрадив свого Вчителя. Бачачи наслідки зради, визнав свій гріх і повісився. За біблійними переказами, це відбулося на його власному полі.

«З ЛІТНІХ ВРАЖЕНЬ»

1. Феодосія

¹ *Феодосія (Теодосія)* — місто в Криму на березі Чорного моря. Засноване в VI ст. до н.е. вихідцями з грецького міста Мінета. З 355 р. до н.е. входило до складу Боспорського царства. З кінця VI ст. перебувало під владою хозарів, згодом стало генуезькою факторією Каффою. Після захоплення в 1475 р. Туреччиною стало головним невільничим ринком у Криму. У 1616, 1628 і 1676 р. запорозькі козаки здобували місто і визволяли невільників. Під час російсько-турецької війни (1768–1774) місто було приєднане до Російської імперії.

² «*Ave mare, morituri te salutant!*» («Привіт, море, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!») — щедро змінене Коцюбинським вітання, з яким римські гладіатори зверталися до імператора Цезаря.

³ *Мавританський стиль* — термін на означення мистецтва, архітектури в країнах, що перебували під владою арабів. Характерні прикмети: наявність арок, колонат, строкатість, з перевагою червоно-білих кольорів.

⁴ *Мінарет* — (від арабськ. «манара») — вежа мусульманського храму.

⁵ *Мітридат VI Євпатор (132–62 рр. до Христа)* — цар Понтійської держави.

⁶ Автор має на увазі твір В Короленка «Рибалка Нечипор» (1907).

⁷ *Демосфен* (бл. 384–322 рр. до Христа) — афінський оратор.

⁸ *Левкон I (389–348 рр. до Христа)* цар, за правління якого Феодосія була приєднана до Боспорської держави.

⁹ *Чайка* — човен, яким користувалися запорозькі козаки.

¹⁰ Історико-краєзнавчий музей, заснований 1811 р.

¹¹ *Амфора* — посудина з глини.

¹² *Айвазовський (Гайвазовський) Іван (1817–1900)* — художник-мариніст, співець Чорного моря. Народився у Феодосії у вірменській сім'ї, що переїхала з Галичини. Закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1937). До кінця життя прожив у Феодосії, поклав початок мариністичного напрямку в російському та українському живописі.

¹³ *Храми (вірменські) ще XIV віку* — чотири стародавні вірменські храми на території Карантини.

2. Старий Крим

¹ *Старий Крим* — місто, перейменоване після приєднання Криму до Росії на місці давньої столиці кримських татар — Солхат.

² *Мальпост* — (з франц.) — поштова карета.

3. Поїздка в Коктебель

¹ Давня назва сучасного містечка Планерського. З кінця XIX ст. улюблене місце відпочинку інтелігенції. Славилася знаменитою «Дачею Волошина» (нині — Літературно-меморіальний музей Максиміліана Волошина). Згодом поруч із будинком поета було створено Всесоюзний Будинок творчості «Коктебель». Нині тут — Будинок творчості Національної Спільноти письменників України.

ПУБЛІЦИСТИКА

«Століття руху білоруського народу»

Датується 1914 роком.

¹ Йдеться про перший розподіл Речі Посполитої поміж Росією, Австро-Угорщиною і Пруссією.

² *Семевський Василь Іванович (1848–1916)* — російський історик.

³ *Хованський Микола Миколайович (1777—1837)* — генерал, сенатор, член державної ради. Був вітебським і могильовським генерал-губернатором.

«Про гуманізм і необачність»

Вперше опубліковано у журналі «Украинская жизнь», 1914, № 11–12.

¹ *Мілюков Павло Миколайович (1859–1943)* — російський політичний діяч, лідер партії кадетів. Відомий як історик та публіцист.

² Автор має на увазі білоруські видання: «Наша Ніва» (1906–1915), «Саха» (1912–1915), «Маладая Беларусь» (1912–1913), «Лучынка» (1914), «Раніца» (1914) та ін.

³ Щоденна газета ліберального напрямку. Вигавалася в Києві (1907–1918).

«Білоруси»

Датується роком опублікування (ж. «Национальные проблемы», 1915, № 2)

¹ Згідно з новим губерніяльним поділом Росії, у 1801 р. на території Білорусії було створено п'ять губерній, котрі розподілялися на повіти, а повіти — на волості.

² Феодальна держава XIV–XV ст. з центром у Москві. Як угілі вигілилася з Володимиро-Суздальського князівства в першій половині XIII ст. Проводила політику приєднання суміжних, а згодом і більш віддалених земель.

³ Йдеться про третій розподіл Речі Посполитої (1795), внаслідок якого значна частина українських та білоруських земель була приєднана до Росії.

⁴ Мова про повстання 1863–1864 рр. проти Російської імперії в Польщі, Білорусі та Литві.

⁵ *Міцкевич Адам (1798–1855)* — «без сумніву, найбільший поет польської нації і один з найгеніальніших людей, яких видало людство» (Іван Франко).

Народився на хуторі Заосьє біля Новогрудка в Білорусі в родині адвоката, представника високого шляхетського роду, в якому шанувалася традиція приналежності до «литвинів» (так називали білоруську людність), що входили до складу Великого князівства Литовського.

Навчаючись у Віленському університеті, зблизився з демократичною молоддю, що заснувала таємні гуртки «філоматів» і «філаретів». Був арештований царським урядом і висланий до Росії. Тут він сходиться з видатними культурними діячами, подорожує (візвігуючи Україну), пише знамениті «Кримські сонети» та поему «Конрад Валленрод». У поемі «Пан Тадеуш», написаній в еміграції (Париж), висловив синівську любов до рідного краю — Білорусі.

Працюючи в Колеж де Франс та редагуючи газету «Трибуна народів», Міцкевич віддавав належне українському народові, зауважував, що «білоруською мовою, яку називають русинською або литовсько-руською... роз-

мовляє біля десяти мільйонів людей... У період незалежності Литви великі князі користувалися нею для свого дипломатичного листування».

Творчість А. Міцкевича справила могутнє враження на білоруське письменство.

Між Франціском Скориною і Францішком Богушевичем були Адам Міцкевич і та ополячена білоруська шляхта, яку Міцкевич поетизував. XVII–XVIII ст. — час ополячування білоруської шляхти. Між старобілоруською і новою білоруською літературою, що зароджувалася в XIX ст., був Адам Міцкевич, були опоетизовані ним литвини. З цих литвинів, від самого литвина Адама Міцкевича в 30–40 рр. складається в польській літературі — поруч з українською романтичною школою — білоруська романтична школа; з цих литвинів — Ян Чечот-литвин стане серед перших польсько-білоруських поетів XIX ст.; з цих литвинів — виїде і перший професійний білоруський пісняр Вінцент Дунін-Марцинкевич, який стане другим перекладачем (після італійського перекладу) поеми Міцкевича «Пан Тадеуш»; з цих литвинів буде і перший національний білоруський поет Францішек Богушевич (Олег Лойка. «...Душею в вітчизні розлився...») У кн. Адам Міцкевіч. Вершы і паэмы. Мінск. Мастацкая літатура, 2000, стор.20).

⁶ Чечот Ян (1796-1847) — польський та білоруський поет і фольклорист.

⁷ Сирокомля Владислав, спр. прізвище Кондратович Людвіг (1823–1862) — польський і білоруський поет.

⁸ Даревський-Верига (1816–1884) — білоруський письменник.

⁹ Коротинський Вінцесь Олександрович (1831–1839) — білоруський поет.

¹⁰ Лучина Янка (спр. прізвище Неслуховський Іван Люціянович, 1851–1897) — білоруський поет.

¹¹ Богушевич Францішек Казимирович (1840–1900) — білоруський поет.

¹² Білоруська громада (БСГ) — білоруська національна партія лівонародницької орієнтації (1908–1918). Її програма містила основні демократичні вимоги, зокрема автономію, а згодом і незалежність Білорусі.

¹³ «Наша доля» виходила у Вільнюсі з 1 вересня до 1 грудня 1916 р. кирилицею та латинкою.

¹⁴ Видавалася у Вільнюсі з 10 листопада 1906 р. до 7 серпня 1915 р.

¹⁵ Щомісячний сільськогосподарський часопис. Виходив білоруською мовою з квітня 1912 р. до жовтня 1913 р. у Вільнюсі, з листопада 1913 р. до грудня 1915 р. — в Мінську.

¹⁶ Культурно-освітній часопис. Видавався в Петербурзі видавничим товариством «Загляне сонце і в наше віконце» білоруською мовою. Публікував твори Я. Купали, Цьотки, Ц. Гартного. Друкувався одночасно кирилицею та латинкою.

¹⁷ «*Bielarus*» — щотижнева католицька громадсько-політична і літературна газета. Видавалася у Вільнюсі з 13 грудня 1913 р. до 30 липня 1915 р. білоруською мовою. Друкувалася і латинкою.

¹⁸ Юнацький краєзнавчий ілюстрований часопис, який видавався в 1914 р. в Мінську білоруською мовою. Вийшло 6 чисел. Фактичним керівником видання була Цьотка (Алоїза Пашкевич).

¹⁹ Часопис білоруської студентської молоді. Єдине число часопису вишло в Петербурзі 1914 р.

²⁰ Автор має на увазі Віленський університет, який було закрито після повстання 1830–1831 рр.

«На білоруські теми»

Уперше — в ж. «Украинская жизнь», 1916, № 2.

¹ Обов'язкова умова для здійснення чого-небудь.

² Орган церковно-урядової влади.

³ У християнській церкві сукупність священнослужителів і церковно-служителів.

⁴ М. Богданович має на увазі Статут Великого князівства Литовського 1588 р. — звіт законів феодалного права, який діяв з 1588 р., а після приєднання Білорусі до Росії (1772–1795) у Вітебській і Могильовській губерніях — до 1831 р., у Віленській, Гродненській та Мінській губерніях — до 1840 р. Докладніше: Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік Каментарыі. Мінськ. 1989.

⁵ 18 липня 1914 р. у білоруських губерніях було оголошено військовий стан.

«Про віру наших пращурів»

Написано, ймовірно, в 1916 р. для задуманого білоруської хрестоматії.

¹ *Хатник, домовик, господар дому* — образ у стародавніх повір'ях білорусів.

² *Лісун, лісовик, пуштовик* — володар водойм і боліт. Персонаж білоруської народної демонології.

³ *Перун* — образ у стародавній східно-слов'янській міфології. Верховне божество грому та блискавки.

⁴ *Ілля* — старозавітний пророк. Після прийняття християнства на Русі асоціювався з богом-громовержцем Перуном.

⁵ *Хорс* — язичницький бог сонця у східних слов'ян, покровитель землеробства.

⁶ *Коляда* — народне зимове свято у східних слов'ян, що згодом адаптувалося в християнські Свят-вечір та Різдво.

⁷ *Масниця* — давнє слов'янське свято проведів зими. Пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, оладки і т. ін.).

⁸ *Веснянки* — весняні пісні, супроводжували обряд викликання весни.

«Браття-чехи»

Уперше — в брошурі «Браття-чехи», вид-во К.Ф. Некрасова. Серія «Библиотека войны», М., 1914, № 28.

¹ Мається на увазі Великобританія, Франція, Бельгія, Сербія та Чорногорія.

² Мова йде про Чехію, Словаччину, частину Польщі, Угорщини, Югославії, а також українських земель.

³ Автор, очевидно, має на увазі Чеський Ліс, Словацькі Рудні гори і Татри.

⁴⁻⁶ Мова про ріки: Влтаву, Сазаву, Беровку, Ізеру.

⁷⁻¹¹ Мова про міста: Брно, Ческе Будейовіце, Іглава, Градец-Кралове, Оломоуц, Пльзень.

¹² Заснований близько 930 р. Вигатна пам'ятка історії та культури.

¹³ Мабуть, автор має на увазі Бельведер.

¹⁴ Сучасна назва — Градчани.

¹⁵ Заснована в 1890 р.

¹⁶ Найстаріший у Чехії і один з найстаріших у Європі Карлів університет. Заснований у 1348 р. імператором Карлом IV як перший слов'янський університет.

¹⁷ Перший чеський хроніст (бл. 1045–1125). З 1110 р. — декан собору св. Віта. «Чеська хроніка», розпочата К. Празьким у 1119–1120 рр. містить багатющій матеріал з історії Чехії.

¹⁸ *Кирило (827–869) і Мефодій (815–888)* — «солунські брати», слов'янські просвітителі, творці слов'янської абетки, проповідники християнства, зокрема на території Великоморавської держави та сучасної України (Крим). Перші перекладачі Біблії з грецької на слов'янську мову.

¹⁹ Правильно: Пршемисловичі. Чеська династія князів і королів у IX–XIV ст.

²⁰ Правляча династія у Священній Римській імперії, Чехії, Угорщині XIV–XV ст.

²¹ *Карл IV (1316–1378)* — імператор і германський король з 1347 р.; чеський король з 1346 р. Походив з династії Люксембургів.

²² *Ян Гус (1371–1415)* — національний герой чеського народу. Мислитель, ідеолог чеської реформації. У своїх проповідях викривав лицемірність деяких церковних ієрархів, виступав проти колонізації чеських земель німецьким елементом. За свої погляди та діяльність у 1410 р. був відлучений від церкви. На соборі в Констанці засуджений до страти і спалений на вогнищі. Славетному «любомудру», «чеху-слов'янину» Т. Шевченко присвятив поему «Ян Гус».

²³ Правильно: *Уіклеф, Вікліф (між 1320–1330–1384)* — англійський реформатор, доктор богослов'я, професор Оксфордського університету. Виступав за підпорядкування духовенства королеві, спрощення церковних обрядів, позбавлення духовенства привілеїв. На соборі єпископів (1382) його вчення було визнане єретичним. Собор у Констанці (1415) оголосив його єретиком.

²⁴ *Гуситський рух (1419–1437)* — боротьба чехів проти феодалної експлуатації, католицької церкви, засилля німців. Виник як реакція на страту Яна Гуса.

²⁵ 30 липня 1419 р. почався виступ празької бідноти на чолі з Яном Жалівським. Збройну боротьбу очолив Ян Жижка (бл. 1360–1424) — полководець, національний герой чеського народу.

²⁶ *Лютер Мартін (1483–1546)* — основоположник лютеранства, бюргерської Реформації.

Переклав Біблію німецькою мовою, утвердивши цим норми загальнонімецької національної мови.

²⁷ *Социн Фауст (1539–1604)* — за походженням італієць, один із засновників раціоналістичного напрямку в польській Реформації.

²⁸ Перше видання вийшло в Празі у 1488 р., друге — в Кутних горах у 1482 р., третє — у Венеції в 1506 р.

²⁹ *Штітні Томаш (бл. 1333–1405)* — чеський письменник догуситської епохи.

³⁰ Мова, очевидно, про *Яна Рокіту (?–1591)*, богослова. Через переслідування з боку «богемських братів» переселився в Польщу.

³¹ *Хельчицький Петро (бл. 1390–1460)* — ідеолог поміркованих таборитів у гуситському русі.

³² Мова йде про чеське повстання (1618–1648) проти Габсбургів.

³³ *Тридцятилітня війна (1618–1648)* — перша загальноєвропейська війна.

³⁴ *Коллар Ян (1793–1852)* — чеський і словацький поет, автор знаменитої поеми «Дочка Слави». Мав вплив на діячів українського національного відродження, зокрема на Т. Шевченка та М. Шашкевича.

³⁵ *Маха Карел Гінек (1810–1836)* — чеський лірик-романтик, автор славетної поеми «Май».

³⁶ *Гавлічек Карел (Карел Гавлічек-Боровський)* — псевдонім Гавел Боровський (1821–1856) — чеський поет, публіцист, політичний діяч. У сатиричній поемі «Хрещення святого Володимира» розвінчав російський монархізм та местаніз, засудив реакційне слов'янофільство. Українською мовою його твори переклав Іван Франко.

³⁷ *Юнгман Йозеф (1773–1847)* — чеський філолог і перекладач.

³⁸ *Шафарик Павел Йозеф (1795–1876)* — словацький і чеський славіст, видатний діяч національно-культурного відродження. Т. Шевченко присвятив йому поему «Ян Гус».

³⁹ *Палацький Франтішек (1798–1876)* — чеський історик, філософ, діяч культури.

⁴⁰ Йдеться про революцію в Австро-Угорській монархії 1848 р., під час якої народи, що входили до її складу, домагалися своїх прав, засвідчували своє національне відродження в контексті т.зв. весни народів.

⁴¹ Напр., «*Матица Ческа*» — громадсько-культурна організація, заснована Ф. Палацьким у 1831 р. Гуртувала навколо себе національно свідомих патріотів, вела велику культурно-видавничу роботу. Подібні організації створювалися в Словаччині, Сербії, Хорватії та в Галичині.

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТВОРИ БІЛОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА

¹ «І. Неслуховський»

Перекладено за «Поўным зборам Твораў» Максима Богдановича (т. II, с. 183).

Упорядники першого зібрання творів Богдановича (1928) відносять статтю до 1910–1911 рр. Готувалася автором до 60-річного ювілею польського та білоруського поета І. Неслуховського (псевд. Янка Лучина) (1851–1897). Білоруською мовою вийшла (посмертно) збірка його поезій «В'язанка» (Петербург, 1903).

² *Дунін-Марцінкевич Вінцент, Вікентій Іванович; псевдонім Наум Пригаворка (1808–1884)* — білоруський поет, драматург, громадський і культурний діяч.

³ *Єльський Олександр Карлович (1834–1916)* — білоруський письменник, історик, етнограф, перекладач, культуролог.

Переклав білоруською мовою поему А. Міцкевича «Пан Тажеуш». Перша книга поеми «Господарство» вийшла у Львові в 1892 р.

⁴ «Сигнал, або Оповідання про те, як добро перемагає зло в людині» — твір російського письменника Всеволода Гаршина (1855–1888), перекладений білоруською мовою Яввігінім Ш.

⁵ *Бурачок Мацей* — псевдонім Францішка Богушевича (1840–1900) — білоруського поета, прозаїка, публіциста, перекладача, автора збірок віршів «Дудка беларуская» (1891) і «Смык беларускі» (1894).

⁶ Див. примітку до вірша «Каганцеві» (стор. 355).

⁷ *Шункевич Олександр* (справжнє прізвище Морозик Микола Федорович) — білоруський і російський поет другої пол. XIX поч. — XX ст.

⁸ «Тарас на Парнасі» — анонімна сатирично-гумористична поема. Написана у 1850-х рр. XIX ст. Її авторство дослідники приписують К. Вереніцину.

«Глиби й пласти»

Огляд білоруського красного письменства 1910 р.

Уперше стаття була опублікована кирилицею в газеті «Наша ніва», 1911, № 3–5. У редакційній примітці зазначалося, що в статті «нашого постійного співробітника М. Б.» міститься «декілька нових індивідуальних поглядів на нашу красну літературу».

¹ *Янка Купала (1882–1941)* — класик білоруської літератури XIX–XX ст. Вніс вагомий вклад у розвиток білоруської культури як поет, перекладач творів світової літератури (зокрема Т. Шевченка), учений публіцист. Збагатив білоруську літературу в жанрі епічної та ліричної поем, громадянської, інтимної та пейзажної лірики.

У біографії простежуються три періоди: до жовтневого перевороту, короткий період від проголошення БНР до її ліквідації та режимний — від 1922 до 1942 р. (Я. Купала трагічно загинув у Москві). Протягом цього періоду Купала то переслідувався, то отримував нагороди, чим підкреслювалося «всенародне визнання». Багаторазово його твори перекладалися українською мовою. До творчості Купали М. Богданович, як відзначає сучасне літературознавство, ставився щедро суб'єктивно. Все ж віддавав належне його великому талантові. Докладніше: Янка Купала (Енциклопедичні заведнік. Мінськ, 1986; Янка Купала. Вибране. Поезії. З білорус. К., 1982.

² *«Жалейка»* — перша збірка поезій Я. Купали, видана 1908 р. в Петербурзі видавничою спілкою «Загляне сонце і в наше віконце».

³ *Андрєєв Леонід Миколайович (1871–1919)*, російський письменник-символіст.

⁴ *Городецький Сергій Митрофанович (1884–1967)* — російський поет, перекладач творів Янки Купали та Якуба Коласа.

⁵ *Якуб Колас* — (Гуца Тарас, Огарок, Одицький) та ін., спр. прізвище Міцкевич Костянтин Михайлович (1882–1956) — поет, прозаїк, драматург, критик і публіцист. Відомий учений та громадський діяч, один із засновників сучасної білоруської літератури.

⁶ *«Песні жальбы»* — перша поетична збірка Я. Коласа, видана 1910 р. у Вільні. Автор на той час перебував у в'язниці. Богданович висловлює тут надто суб'єктивні міркування. Ранню творчість Я. Коласа високо оцінили О. Погодін, І. Свенціцький, А. Черни.

⁷ *«Наша доля»* — перша легальна газета, що виходила білоруською мовою. Орган Білоруської соціалістичної громади у Вільні. Виходила кирилицею і латинкою з 1 вересня до 1 грудня 1906 р. Вийшло в світ 6 номерів, із них 4 — сконфісовано.

⁸ *Павлович Альберт Францович (1875–1957)*, білоруський поет-гуморист, драматург.

⁹ *Гарун Алесь* (Живиця А., спр. прізвище Прушинський Олександр Володимирович (1887–1920), білоруський поет, прозаїк, драматург, публіцист. Автор збірки поезій «Матчын дар».

¹⁰ *Левчик Гальяш* (спр. прізвище Лявкович Ілля Михайлович (1880–1944), білоруський поет. Друкувався в г. «Наша ніва». Автор збірки поезій «Чижик білоруський».

¹¹ *Старий Улас* (спр. прізвище Сіви-Савицький Владислав Петрович; (1865–1939) — білоруський поет і публіцист.

¹² *Гартний Цішка* (Жилунович Дмитро Федорович; 1887–1937) — білоруський письменник і громадський діяч. Репресований більшовицьким режимом.

¹³ *Буйло* (спр. прізви. Калечиц) Констанція Ансонівна (1899–1986), білоруська поетеса. Дебютувала збіркою «Курганна квітка» (1914).

¹⁴ Мається на увазі серія «Беларускія песняры», яку в 7-ми випусках видагла спілка «Загляне сонце і в наше віконце». Сюди ввійшли твори Ф. Богушевича, В. Дуніна-Марцинкевича, А. Міцкевича «Пан Тадеуш» у перекладі В. Дуніна-Марцинкевича, збірка народних пісень (зібрав Гринкевич)...

¹⁵ *Гринкевич Антон Антонович (1877–1937)*, дослідник білоруського фольклору. Видавець, педагог, композитор. У 1910 р. заснував у Петербурзі видавництво, яке папуляризувало білоруську літературу і музику.

¹⁶ *Власт* — див. прим. до вірша «Лист до п. Ластовського»

¹⁷ *Ядвігін Ш.* (Левецький Антон Іванович); (1868–1922), білоруський письменник, один із родоначальників білоруської прози.

¹⁸ «По ревізії...» Комедія Марка Кропивницького, надзвичайно популярна серед національних кіл білоруської інтелігенції, про що, зокрема, свічить його вірш «Всій групі добродія Старицького білоруське слово».

Починаючи з 1902 р. ставилася на сценах білоруських міст, містечок, у Петербурзі та Вільні, в приватних театрах. 1911 р. у перекладі білоруською видана спілкою «Загляне сонце і в наше віконце».

«Коротка історія білоруського письменства до XVI століття»

Стаття вперше опублікована з автографа у 2-томному зібранні Творів М. Богдановича (1928).

Датується приблизно 1911 р.

¹ «Триєдине дерево російського народу...» Автор має на увазі росіян, українців, білорусів, відгаючи ганину офіційній версії про «три братні народи», що вийшли з однієї спільної «колиски». У цій же статті М. Богданович далі аргументовано доводить штучність вигідної для царського режиму псевдонаукової концепції.

² «...великоруський, український та новгородський...» Тут, очевидно, автор має на увазі державно-устроєву окремішність Новгородського князівства, котре, хоч і було спочатку незалежним від інших північно-східних князівств, все ж етнічно було тісно пов'язане з тими утвореннями, котрі згодом їх підкорили, підпорядкувавши адміністративно-політичному центрові — Москві.

³ «... українці на багато років були викреслені з книги життя...» Тут — явна недооцінка в оцінці становища українського народу. Незважаючи на втрату державного центру, Русь-Україна не занепала духовно, далі нарощувала свій культурно-науковий і мистецький потенціал.

⁴ «...щодо білоруського народу, то він повністю ввійшов до Литовської держави...»

Мається на увазі Велике князівство Литовське.

⁵ «Слово про похід Ігорів» («Слово о полку Ігоревім») — геніальний поетичний твір Давньої Русі, в якому є згадки і про історичні події, пов'язані з майбутньою Білорусько-Полоцькою землею.

⁶ Тут і далі «Слово» подається в перекладах Л. Махновця (за кн. «Слово о полку Ігоревім», «Бібліотека поета»; К., Радянський письменник», 1955).

⁷ Визначна роль у поемі відводиться полоцькому князеві Всеславу (Чуславу) у 1066 р. Всеслав захопив Новгород, потім був розбитий на річці Немізі братами Ярославичами і взятий у полон біля Орші. У 1068 р. під час повстання в Києві був визволений із в'язниці. Недовго (сім місяців) князував у Києві.

До образу Всеслава неодноразово зверталися провідні білоруські поети. Уривок із «Слова» (про смерть Всеслава) М. Богданович переклав у 1910 р. Перші повні переклади здійснили Янка Купала (1919) та М. Гарецький (бл. 1920 р.). У 1921 р. Купала здійснив вільний поетичний переклад «Слова». До найкращих сучасних тлумачень належить переклад «Слова», здійснений Р. Барадуліним.

⁸ «Договір, укладений поміж Ригою і смоленським князем 1229 р.».

Мова про торговельно-політичну угоду між Смоленським, Вітебським і Полоцьким князівствами (з одного боку) та Ригою і Готландом (з іншого).

⁹ «Все державне життя Великого князівства відбувалося в білоруських національних формах».

Тут автор припускається певної суб'єктивності, оскільки під поняттям «руський», «руське», «русини» розумілися етнічно-культурні складники як давньо-українські (волинсько-галицькі), так і давньо-білоруські.

¹⁰ *Король Владислав II (Уладислав II)* — Великий князь литовський, засновник династії Ягеллонів (1348–1434). Одружившись на польській королеві Ядвізі, прийняв католицьку віру і став польським королем під іменем Владислава II.

Перекладений із латинської на руську, його Статут був поширений у Великому князівстві Литовському.

¹¹ «... перший з яких ганий королем Владиславом II між 1420–1423 рр., а другий — королем Казимиром Ягеллоновичем 1468 р.

Мова про виданий польським королем Казимиром IV Ягеллончиком Судебник (перша спроба кодифікації феодального права у Великому князівстві Литовському).

¹² «... два списки розтлумачених Псалтирів (Євангелія немає зовсім...)»

Псалтир — книга псалмів, перша книга третього розділу Нового Завіту. Розтлумачений Псалтир має два види — залежно від коментарів (Златоуста чи Августина). Євангеліє було поширене на білоруських землях зі старохристиянських часів. Найхарактерніші з них (рукописні): Туровське Євангеліє (XI ст.), Полоцьке Євангеліє (XIII, XIV ст.), Друцьке Євангеліє, Лавринівське Євангеліє, Мстизьке Євангеліє (XV ст.), Жировецьке Євангеліє (кінець XV ст., за іншими повідомленнями, середина XVI ст.).

¹³ «Зібрання слів навчальних», «Григорія, папи римського, промови» і т.ін. — належать до патристичної (повчальної) релігійної літератури.

¹⁴ «Четї-Мінеї»... «Мінеї-Четї» (щомісячні читання) — церковно-релігійні збірники творів повчального змісту, що містили «житія» святих, проповіді, легенди. Склалися стосовно кожного місяця відповідно до дня вшанування того чи іншого святого». Найбільш відомі білоруські «Мінеї-Четї»: Кам'янецька і Жировицька (XV ст.), Слуцька (XVI ст.) Супрасльська і Вігенська (XVII ст.).

¹⁵ «Життєпис Іоана Златоустого» (Іоан Хризостом, 347–407) — візантійський Іоан Златоуст — письменник, проповідник, богослов. Автор близько тисячі гомілетичних (повчальних) творів проповідей — богословсько-полемічних, панегіричних, викривальних слів». У своїх казаннях затронував проблеми релігійного і світського характеру, відстоював духовну свободу людини, захищав морально-етичні цінності. Крім його творів, котрі поширювалися на Русі як серед духовенства, так і між посполитим людом, популярністю користувалися, включені в текст, твори місцевих авторів.

¹⁶ Йдеться про перекладні старобілоруські та староукраїнські пам'ятки релігійної літератури XV ст. — «Страсті Христові», «Повість про трьох королів», «Житіє Олексія, чоловіка Божого».

¹⁷ Візантійська «Хроніка Івана Малали» (VI ст.) була відома в Давній Русі в XI–XII ст. В ній описується старовинна історія Єгипту, Греції, Риму, Антіохії та Візантії.

«За сто літ»

Нарис історії білоруської писемності

Стаття не закінчена. Датується приблизно 1911 р.

¹ *Завиша* — маршалок Віленського шляхетського сейму поч. XIX ст.

² *Храптович Іоаяхим (1729–1812)*, просвітник і реформатор, підканцлер і канцлер Великого князівства Литовського. У м. Щорсах на Новогрудчині заснував багату бібліотеку. Писав вірші й трактати польською і латинською мовами.

³ *Бжостовський Павло Ксаверій (1739–1827)* — референт Великого князівства Литовського.

⁴ *Вільненський університет* був заснований 1579 р. як Віленська академія. З 1773 р. носив назву Головної школи Великого князівства Литовського, з 1796 р. — Головної Віленської школи, з 1806 — імператорського Віленського університету. Вігірав важливу роль у формуванні національної свідомості литовської та білоруської інтелігенції.

⁵ Буржуазно-демократична революція (1789–1794), котра завгала вирішального удару абсолютистському ладові в державах Європи.

⁶ *Брати Тишкевичі*: Тишкевич Костянтин Пійович (1806–1868), білоруський археолог, історик, етнограф; Тишкевич Євстахій Пійович (1814–1873), білоруський археолог, етнограф, краєзнавець.

⁷ *Пжездецький Олександр Нарцис Кароль (1814–?)*, історик, письменник, видавець.

⁸ *Киркор Агам Гонорій Карлович* (псевд. Ян зі Мивіна, Ян Валігурський та ін., 1818–1866), білоруський, польський та російський публіцист, літературознавець, видавець, історик, археолог, етнограф.

⁹ *Бантке Георгій-Самуїл (1769–1835)*, польський історик та бібліограф.

¹⁰ *Лукашевич Платон Якимович (?–1887)*, український етнограф. Належав до близького оточення Тараса Шевченка.

¹¹ *Балинський Михайло Гнатович (1794–1863)*, історик і публіцист. Його праці містять багатий фактичний матеріал з історії Білорусі та Литви епохи феодалізму.

¹² *Липинський Мар'ян Олександрович (1850–?)*, російський юрист і статистик.

¹³ *Нарбут Теодор (Федір Явхимович, 1784–1864)*, історик та археолог. Автор дев'ятитомної «історії литовського народу», яку сучасні дослідники оцінюють критично.

¹⁴ *Ярошевич Юзеф (1793–1860)*, польський історик і юрист, дослідник історії Великого князівства Литовського.

¹⁵ *Данилович Гнат Миколайович (1788–1843)*, історик. Переклав сучасною білоруською мовою Статут Великого князівства Литовського. Досліджував літописні та законодавчі білоруські пам'ятки.

¹⁶ *Лінде Самуель Багумил (1771–1847)*, польський лінгвіст, лексикограф.

¹⁷ *Чарновська Марія*, дослідниця білоруської етнографії та фольклору. Авторка праці «Елементи слов'янської міфології, що збереглися у звичаях сільського люду на Білій Русі.

¹⁸ *Шидловський Гнат Йосипович (1793–1846)*, білоруський поет, перекладач, фольклорист, видавець.

¹⁹ *Фолютинський Казимир*, етнограф, опублікував статтю про білорусів у ж. «Вестник Європы» (1828).

²⁰ *Мухлінський Антон Осипович (1808–1877)*, етнограф, сходознавець.

²¹ *Голембійовський Лукаш (1773–1849)*, польський історик, етнограф, арівіст.

²² *Рипінський Олександр Феліксович (бл. 1811 — бл. 1900)*, білоруський і польський поет, фольклорист, видавець. Готував до видання дослідження з історії білоруської літератури.

²³ *Чечот Ян (1796–1847)*, білоруський і польський поет. Зібрав та опублікував у 6-ти збірках бл. 1000 білоруських народних пісень.

²⁴ *Зянкевич Ромуальд Симонович (1811–1868)*, дослідник білоруської етнографії і фольклору. Виступав і як поет (зб. «Вершаванья спробы», 1856).

²⁵ «Енеїду», перероблену з української... М. Богданович мав на увазі «Енеїду» І. Котляревського. Сучасні білоруські літературознавці вважають, що «Енеїда навиворіт» є оригінальним твором нової білоруської літератури, але за змістом близька до трагедійної «Енеїди» австрійського письменника Алоїза Блумауера.

«Новий період в історії білоруської літератури»

Вперше за чорновим автографом опубліковано у «Творах» (1929). Дається приблизно 1912 р.

¹ «Саха» — щомісячний сільськогосподарський часопис. Вигадався білоруською мовою протягом 1912–1917 рр.

² «*Малагая Беларусь*» — літературно-мистецький молодіжний альманах, котрий видавався спілкою «Загляне сонце і в наше віконце» білоруською мовою в Петербурзі. Протягом 1912—1913 рр. вийшло всього три номери з публікаціями творів Янки Купали, Цьотки, А. Гаруна та ін.

³ Білоруський музей було засновано у Вільні на базі приватного музею білоруського етнографа і археолога І. Луцкевича. Проіснував до 1945 р.

⁴ Мова йде про т.зв. Першу білоруську трупу Гната Буйницького, створену 1907 р., в 1910 р. отримала статус професійного театру. У репертуарі, разом із творами білоруських та польських авторів, успіхом користувалися п'єси М. Кропивницького «По ревізії» та «Пошилися в дурні». Окрім цього, 1910 р. у Вільні був організований драматичний гурток.

⁵ *Веневітінов Дмитро Володимирович (1805–1827)*, російський поет, критик, філософ. Помер молодим, у звязку з чим його ім'я було оточене романтичним ореолом.

⁶ *Станкевич Микола Володимирович (1813–1840)*, російський поет. Організатор літературно-філософського гуртка, до котрого входили В. Белінський, М. Бакунін, К. Аксаков.

«За три роки»

Огляд білоруського красного письменства 1911–1913 років.

Перекладено за Повним зібранням творів М. Богдановича. Т. 2. Написана стаття в 1913 р.

¹ «Лучинка» — літературний і науково-популярний часопис для молоді. Виходив в Мінську в 1914 р. На його сторінках публікувалися твори Цьотки, Янки Купала, Я. Коласа, К. Буйло, Ц. Гартного та ін.

² *Лобик Лявон Степанович (1871–1918)*, білоруський поет і публіцист, автор газети «Наша ніва».

³ *Пилипов (спр. прізвище Няленка Язеп)*, білоруський поет і прозаїк, автор газети «Наша ніва».

⁴ *Цьотка, Мацей Крапівка* (спр. прізвище Пашкевич Алоїза Степанівна (1876–1916), білоруська поетеса-революціонерка. Писала й прозові твори, редагувала часопис «Лучинка». Головні твори («Хрест на свободу» та ін.) видала білоруською мовою в Галичині (м. Жовква) за сприяння І. Свенціцького. Є відомості, що зустрічалася з митрополитом Андреем Шептицьким. Докладніше у кн.: Цьотка. Вибране. З білоруської. Переклав Роман Лубківський. К., «Дніпро», 1976.

⁵ *Щегрін, Салтиков-Щегрін Михайло Євграфович* (спр. прізвище Салтиков), псевд. Щегрін (1826–1889), російський письменник-сатирик.

⁶ *Горький Максим* (Пешков Олексій Максимович), (1868–1936), російський письменник і громадський діяч. Батько М.Б. Єгор Агамович був одружений вдруге із сестрою дружини М. Горького.

⁷ *Леманський Ян (1866–1933)*, польський поет, сатирик, байкар.

⁸ *Галубок* (Голуб Владислав Йосипович (1882–1937), білоруський письменник, режисер, актор, театральний діяч.

⁹ *Нович А.* (Ціханович А., зустрічається як А. Цеханович), білоруський письменник початку ХХ ст. Автор часописів «Наша ніва» та «Маладая Беларусь».

¹⁰ *Бядуля Змітрок* (Плавник Самуїл Юхимович), (1886–1941), білоруський письменник.

¹¹ *Максим Білорус* — один із псевдонімів Максима Богдановича.

¹² *Аляхнович Францішек (Черкас) (1883–1944)*, білоруський драматург, прозаїк, поет, публіцист, театрознавець, актор.

¹³ *Кепський М.* — білоруський поет початку ХХ ст.

¹⁴ *Лейка Кіндрат Тодорович (1860–1921)*, білоруський письменник. Автор першої гитячої білоруської п'єси «Снотворний мак».

¹⁵ *Журба Янка* (спр. прізвище Івашин Іван Якович; 1881–1964), білоруський поет. Автор газети «Наша ніва». На сторінках газети «Витебские губернские ведомости» в 1902 р. публікував етнографічні нариси.

¹⁶ *Язмен* — автор газети «Наша ніва» (1913).

¹⁷ *Антон Б.* (Антон Бичковський), білоруський поет поч. ХХ ст.

¹⁸ *Зязюля Андрій* (спр. прізвище Астромович Олександр Степанович; 1878–19210), білоруський поет.

¹⁹ *Простий Петро* (спр. прізвище Бабич Ільдефонс; 1890–1944), білоруський письменник. Один із авторів газети «Наша ніва».

«Білоруське Відродження»

Уперше — в часописі «Украинская жизнь», 1915, № 1–2. Окремим виданням брошура «Белорусское Возрождение», М., 1916. Датується згідно з зауваженням автора: «Нарис мій написаний у липні 1914 р...»

¹ *Карський Юхим Федорович (1860 або 1861–1931)*, російський та білоруський філолог-славіст, етнограф, палеограф, фольклорист. Автор знаменитого наукового дослідження «Білоруси».

² *Статут 1588...* Мова про статут Великого князівства Литовського — звід законів і юридичних норм держави.

³ «*Магдебурзьке право*» — юридична норма середньовіччя, згідно з якою населення міст, що отримувало його, звільнялося від феодалних повинностей, суду і влади воєвод, старост та інших державних службовців. Назва — від міста Магдебург, у якому виникло і вперше було запроваджено.

⁴ *Полоцька академія* — навчально-науковий заклад, заснований у Полоцьку на базі єзуїтського колегіуму (1581—1812). Проіснувала до 1820 р.

⁵ «*Повість про Тавгаса*» («Книга о Тавгалі-рицарі») — пам'ятка білоруської перекладної літератури XVI ст. Оригінал твору під назвою «привиди Тундала» (походить з Ірландії, датується X ст., написаний латиною) розповідає про мандрівку душі померлого рицаря в загробному світі.

⁶ «*Сказання про Трою*» — пам'ятка білоруської перекладної літератури XV ст. Відома під назвою «Троя», «Історія Троянської війни», «Повість про Трою». Першим білоруським перекладом творів «троянського» циклу була «Прутча про королів».

⁷ Оповідання про *Александра Македонського* — «Александрія». Оригінал роману походить з II—III ст. Створений в Єгипті грецькою мовою. Відомий у латинській та сербській версіях. Належить також до пам'яток білоруської перекладної прози.

⁸ *Роза Сальватор (1615–1673)*, італійський художник, музикант, письменник, актор. Автор живописних полотен на міфологічні теми. Щодо розписів у Полоцьку, то авторство С. Рози ставиться під сумнів.

⁹ Мова про *Люблінську унію* — об'єднання Великого князівства Литовського з Польщею у федеративну державу — Річ Посполиту.

¹⁰ Відомий красномовець *Мелешко* — смоленський каштелян Мелешко виступив на засіданні сейму з полемічно гострою промовою, відомою під назвою «Промова Мелешка».

¹¹ *Цецерський Михайло (?–1797)*, викладач риторики Забельської колегії. Інтерпретував комедію Мольєра «Лікар мимоволі». Замість героїв Тібо та Пелена вивів образи Федора і Опанаса, що розмовляли по-білоруську.

¹² *Ровінський Вікентій Павлович (1786–1855)*, поет і драматург. Йому приписується авторство білоруської анонімної поеми «Тарас на Парнасі».

¹³ «...відмінено Литовський статут...». Статут Великого князівства Литовського перестав діяти у Вітебській та Могильовській губерніях у 1831 р., у Віленській, Гродненській та Мінській губерніях — до 1840 р.

¹⁴ «...заборонено унію...». Полоцький церковний Собор (1839) ліквідував Брестську унію 1596 р. Найвищі ієрархи уніатської церкви в Росії постановили приєднатися до Російської православної церкви.

¹⁵ Науково-літературний часопис «Маяк современного просвещения и образованности» виходив у Петербурзі в 1840–1845 рр.

¹⁶ Російська політична і літературна газета. Засновник — Ф. Булгарін. Виходила в Петербурзі у 1825–1864 рр.

¹⁷ В альманасі «*Rocznik Literacki*» за 1843 р. опубліковано твори Я. Барщевського.

¹⁸ Таємне студентське товариство у Віленському університеті, яке діяло в 1817–1823 рр. «Об'єднувало прогресивну польську, литовську та білоруську молодь. У програмі філоматів було закладено ідею соціального та національного визволення з-під гніту російського самодержавства. До керівництва гуртка належали Я. Чечот, А. Міцкевич, Я. Зан.

¹⁹ *Греч Микола Іванович (1787–1867)*, російський письменник, публіцист реакційного напрямку.

- ²⁰ *Булгарін Фаддей Венедиктович (1789–1859)*, російський журналіст антидемократичної орієнтації.
- ²¹ *Монюшко Станіслав (1819–1872)*, польський композитор, диригент. Творець національної класичної опери, вокальної лірики.
- ²² *Сирокомля Владислав (Кондратович Людвік, 1823–1862)*, польський і білоруський поет.
- ²³ *Каратинський Вінцесь (Вінцук) (1831–1891)*, білоруський і польський поет, журналіст. Автор історичних та літературознавчих праць.
- ²⁴ *Верига-Даревський Артем Гнатович (1816–1884)*, білоруський письменник-демократ. Переслідувався царським урядом.
- ²⁵ *Калиновський Кастусь (Костянтин Вікентій Семенович), (1838–1864)*, білоруський революційний демократ, публіцист. Керівник повстання 1863–1864 рр. проти російського самодержавного режиму. Видавав білоруську нелегальну антиурядову газету «Мужицька правда». У своїх статтях і прокламаціях виступав як представник білоруського народу, підписуючись іменем «Ясько-господар з-під Вільні».
- ²⁶ «*День*» — громадсько-політична і літературна газета реакційно-слов'янофільського напрямку. Видавалася російським письменником І. Аксаквим у Москві (1861–1865). Зверталася до білоруської проблематики, виступала за русифікацію білорусів, але пропонувала навчати селянина грамоті білоруською мовою, бо «одразу виліпити з нього великоросійського мужика неможливо».
- ²⁷ *Дмитрієв Михайло Олексійович (1832–1873)*, російський та білоруський етнограф і публіцист. Видав збірник білоруського фольклору «Збор казак, абрадаў і звычайў сялян Паўночна-захаднага краю».
- ²⁸ *Безсонов Петро Олексійович (1828–1898)*, російський історик літератури, фольклорист і публіцист. Серед упорядкованих ним видань особливе місце займають «Беларускія песні».
- ²⁹ *Шейн Павло Васильович (1826–1900)*, білоруський і російський етнограф та фольклорист.
- ³⁰ *Дембовецький Олександр Станіславович (1840 — після 1914)*, громадський діяч, краєзнавець. Ініціатор і автор колективної праці — опису Могильовської губернії, виданої в 1882–1884 рр.).
- ³¹ *Романов Євдоким Романович (1855–1922)*, білоруський етнограф, археолог, фольклорист.
- ³² *Носович Іван Іванович (1788–1874)*, білоруський лексикограф, етнограф, фольклорист. Найголовніша праця «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (1870).
- ³³ *Топчевський Фелікс Феліксович (псевд. Хвелько з Рукшениць), (1838–1892)*, білоруський поет-демократ.
- ³⁴ *Абухович Ольгерд Ришардович (псевд. Граф Бангінеллі; 1840–1898)*, білоруський письменник-байкар.
- ³⁵ *Кисель Опанас* — білоруський письменник середини ХІІ ст.
- ³⁶ *Ян Шемет-Полочанський (1826–1905)*, білоруський поет. Автор поем «Довгінавський погром», «Борисів камінь». До нашого часу не дійшли.
- ³⁷ *Гуринович Адам Гіляри Калікстович (1869–1894)*, білоруський поет, революціонер, фольклорист.
- ³⁸ *Шункевич Олександр* (спр. прізвище Морозик Микола Федорович), білоруський і російський поет другої пол. ХІХ — першої пол. ХХ ст.
- ³⁹ *Пщолка Олександр Романович (1869–1943)*, білоруський письменник, публіцист, етнограф.

⁴⁰ Студентська культурно-просвітницька організація «Круг білоруської народної просвіти і культури» (Петербург, 1902–1904).

⁴¹ Наприкінці 1902 р. на базі білоруських культурно-освітніх гуртків утворилася Білоруська революційна спілка.

У грудні 1903 р. на своєму з'їзді прийняла нову назву — Білоруська соціалістична громада.

⁴² Наприклад, Білоруський науково-літературний гурток студентів Санкт-Петербурзького університету (виник у 1912 р., організатором його був Є. Хлябцевич).

«Забутий шлях»

Стаття датується 1915 р.

Так само назвав автор і статтю про нову українську поезію (до нас дійшов лише уривок), написану по-українськи.

¹ Мається на увазі огин із шести зібраних і виданих Я. Чечотом фольклорних збірників «Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotwomnych w mowie sławiano-krewickiej; (Wilno, 1844).

² Мова про селянського поета-коваля Павлюка Багрима, автора вірша «Заграй, заграй хлопче малий». Фрагмент цього твору дивом зберігся серед судових паперів у «справі» Багрима. Дійшов до нашого часу і мистецький шедевр — кований свічник у церкві с. Крошина.

³ Ремінісценція пушкінського: «у нас іще немає ані словесності, ані книг».

«Булгарин у білоруській жартівній поемі»

Стаття датується приблизно 1914 р.

¹ Російська влада послідовно прудушувала будь-які зусилля щодо підкреслення національної ідентичності білорусів. Указом Миколи I (18 червня 1840 р.) заборонялося вживати означення «білоруської» у назвах місцевих губерній, публікувати твори білоруською мовою.

² Друга редакція Статуту Великого князівства Литовського містила положення про те, що судочинство Литовської держави повинно вестися руською (старобілоруською, староукраїнською мовою). «Писар земськи маєть по руську літерами і слови руськими всі виписи, листи і позви писати, а не іншим язиком». Це положення було скасоване декретом 1697 р., у якому впроваджувалася вимога щодо застосування польської мови.

³ Поема «Тарас на Парнасі» вперше була опублікована у газеті «Минский листок», 1889, 16 трав. (№ 37).

⁴ Різко сатиричне зображення Ф. Булгарина пояснюється тим, що він (а згодом і його соратник Греч) не підтримували реакційні тенденції в літературі. Булгарин був відомий як агент «III відділення» репресивної «Канцелярії» імператора.

⁵ Як доведено (дослідження Т. Кисельова), автором поеми був К. Вереницин.

УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАЦІ

«Краса і сила». (Спроба дослідження вірша Т.Г. Шевченка)

Автограф статті (чистовий варіант із помітками для друкарні журналу «Украинская жизнь») зберігається у Центральній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського Національної Академії Наук України (ф. I, од. зб. 1126). З цього рукопису набрався текст, опублікований у журн. «Украинская жизнь» (1914, № 2).

Датується роком опублікування.

¹ Костомаров Микола Іванович (1817–1885), український та російський історик, письменник, один із засновників Кирило-Мефодіївського братства. Близький приятель Т.Г. Шевченка.

² Зі статті М. Костомарова «Спогад про двох малярів»/ «Основа». С.-Пб., 1861. № 4. С. 44–56.

³ Рядки з вірша Т.Г. Шевченка «Думка».

Далі цитуються вірші «^{****} «Якби мені, мамо, намисто», «^{****} «Якби мені черевички», «Полюбилися», «^{****} «Ой маю я, маю оченята», «Хустина», «Русалка», «^{****} «У перетику ходила», «^{****} «Ой пішла я у яр за воєю», «Галалія», «^{****} «У негіленьку та ранесенько», «Утоплена», «^{****} «Не нарікаю я на Бога».

⁴ Праця Гюю «Мистецтво з точки зору соціології». Російською мовою видана 1891 р. у Санкт-Петербурзі. У ній дослідник розглядає роль і значення рими в художньому творі.

Гюю Жан Марі (1854–1888), французький філософ і соціолог.

⁵ Стилістична фігура, за допомогою якої поєднуються слова, близькі за звучанням, але різні за значенням.

⁶ Російський письменник К. Чуковський у кн. «Лица и маски» (Петербург, 1914).

Чуковський Корній Іванович (1882–1969) — письменник (автор численних творів для дітей), мовознавець, перекладач.

У статті «Шевченко» (1911) досліджував художню майстерність творів великого Кобзаря. У книжці «Высокое искусство» (1968) аналізує переклади творів Т. Шевченка російською мовою.

Пам'яті Т.Г. Шевченка

Уперше опубліковано в газ. «Голос» (1914, № 46, 25 лют.).

Датується роком опублікування.

¹ Цитата зі статті А. Григор'єва «Тарас Шевченко» («Время», 1861, № 46, 25 лютого).

² *Григор'єв Аполлон Олександрович (1822–1864)*, російський поет, критик, белетрист. У журн. «Время» (1861, № 4) опублікував статтю «Тарас Шевченко». У ній відзначив, що український поет був «першим великим поетом нової великої літератури слов'янського світу».

³ Зі статті М. Костомарова «Спогад про двох малярів».

⁴ У кн. «На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка» (М., 1912), Корш Федір Євгенович (1843–1915), російський філолог і перекладач. Автор праць «Пам'яті Тараса Шевченка» (1911) і «Тарас Григорович Шевченко. Його літературне і суспільне значення» (1914). Присвятив Шевченкові вірші «Чи подоба річ писати українські сонети» та «Хулителям Шевченка». У 1911 та 1914 рр. обирався головою ювілейного Шевченківського комітету.

Цитована М. Богдановичем стаття — це доповідь Ф. Корша, виголошена 26.II.1911 р. на урочистому засіданні в Московському університеті. Доповідь була опублікована в кн. «На спомин 50-х роковин смерті. Сборник, посвященный памяти Тараса Григоровича Шевченко» (М., 1912).

⁵ *Кольцов Олексій Васильович (1809–1842)*, російський поет. У своїй творчості використовував фольклор, що дало підставу сучасникам трактувати його як народного поета.

⁶ *Бернс Роберт (1759–1796)*, шотландський поет.

⁷ Рядки з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (Розділ «Свято в Чигирині»). Далі цитуються твори: «Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Мені однаково, чи буду», «Ісаія. Глава 35», «Псалом II», «Осії. Глава XIV».

⁸ Рядки з вірша Т. Шевченка «Доля», перекладеного М. Богдановичем російською мовою. Відомі ще його переклади таких творів: М.І. Костомарову («Веселе сонечко ховалось...») — «Лучи веселье играли», «Мені однаково, чи буду» — «В Украине ли в Сибири будут...», «В неволі тяжко... хоча й волі...» — «В неволе тяжко...хоть и воли...», «А.О. Козачковському («Давно се діялось...») — «А.О. Козачковскому («Давно все это было. В школе, «І небо невмите, і заспані хвилі...») — «И серое небо, и сонные воды...»; «Готово! Парус розпустили...») — «Готово! Парус распустили...»

«Із Ів. Франка»

Вперше — у газ. «Нижегородский листок», 1915. 9 і 13 квіт.).

Датується роком опублікування.

¹ Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895), учений, історик, публіцист, громадський діяч. Під його впливом формувалися суспільно-політичні погляди молодшої галицької інтелігенції, зокрема І. Франка.

² У 1877 р. Франко був ув'язнений на 9 місяців за звинуваченням у приналежності до таємної соціалістичної організації.

³ І. Франко закінчив Львівський університет у 1891 р., а не в 1894 р.

⁴ І. Франко захистив докторську дисертацію в 1893 р.

⁵ Мова про Бадені Казимира-Фелікса (1846–1909), австрійського державного діяча, графа. У 1888–1895 — намісник Галичини. Ініціатор т.зв. новоєрівських стосунків між українцями та поляками. Не допустив І. Франка на посаду керівника кафедри української літератури у Львівському університеті.

⁶ «Літературно-науковий вісник» — орган Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка. Заснований 1898 р. Франко редагував журнал у 1898–1907 р.

⁷ Насправді Франко з 1911 р. перейшов на роботу до редакції часопису «Негіля».

⁸ Мова про перший бібліографічний довідник творчості І. Франка — «Спис творів Івана Франка за 25-літє Єго літературної діяльності». 1874–1898. Зладив М. Павлик на пам'ять Єго юбілея... Львів, 1898 р. Видане ювілейного комітета. З друкарні наукового Товариства імені Шевченка під зарядом К. Беднарського.

⁹ Точна назва «Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман та його літературна історія».

¹⁰ «Муляр».

«Іван Франко»

Вперше опубліковано в часописі «Жизнь для всех» (1916. № 7).

Датується роком опублікування.

В основі статті — раніше написана нотатка, що друкувалася в газ. «Нижегородский листок» (1915. № 94) як передмова до перекладеного М. Богдановичем оповідання І. Франка «Муляр».

¹ В оригіналі російською мовою — «одна из русских литератур».

«І тут так само, як і в інших статтях, термін «російський» Богданович уживає в розумінні «загальнослов'янський» (Прим. наук. ред. Зібрання творів М. Богдановича: У 3-х т. Т. 3. — С. 547).

² У 1875 р. Франко вступив на філософський факультет Львівського університету.

³ Мова про один часопис — «Громадський груг» (1878), у якому видавець тільки змінював назви на «Дзвін» і «Молот».

⁴ У 1880 р. І. Франко був заарештований вдруге.

Третій арешт відбувся в 1889 р.

⁵ Редагував «ЛНВ» з 1893 по 1912 рр.

⁶ *Геккель Ернст (1834–1919)*, німецький біолог.

⁷ Див. прим. № 9 до замітки «З Ів. Франка».

⁸ Йдеться про працю І. Франка «Іван Вишенський» та його твори (Львів, 1895).

«В. Самійленко»

Уперше опубліковано в часописі «Украинская жизнь» (1916, № 7–8).

Датується роком опублікування.

¹ Йдеться про антологію «Українська Муза» (К., 1908).

² Відомі три рецензії на збірку «З поезій Володимира Самійленка» (К., 1890), опубліковані в журн. «Зоря» (Львів за 1891 р.: В. Лукича (№ 1), М. Комарова (№ 2), В. Чайченка, Б. Грінченка (№ 3)).

³ Збірку «Україні» за участю І. Франка було видано в 1906 р.

⁴ Розділи «Пекла» Данте в перекладі В. Самійленка видано у Львові в 1902 р.

⁵ Рядки з вірша А. Фета «На книжке стихотворений Тютчева» (1883).

⁶ Мова про вірш В. Самійленка «Грішниця».

⁷ Під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету.

⁸ Період кінця ХІХ — поч. ХХ ст., коли царські заборони на українське слово були дещо послаблені, а згодом у 1906 р. формально згубили свою силу.

⁹ Німецький філософ Лацарус Моріс, учений-етнопсихолог.

¹⁰ Йдеться про вірш «Пісня про віщого Василя» (1888), в якому подано образ цензора-українофоба В. Рафальського.

¹¹ Переклад оповідання російського письменника І. Нікітіна «Ранок».

¹² Мольєр («Тартюф», «Вимушений шлюб», «Скнара», «Жорж Дантьє»).

¹³ *Ляшамбоді* (твори «Школяр і різки», «Господар і віл», «Ліхтар», «Дим від кадила і дим від кузні» та ін.).

¹⁴ *Барб'є* (вірш «Постун»).

¹⁵ Беранже («Цар Горох», «Пташка», «Сенатор»).

¹⁶ Особлива форма побудови вірша, коли остання рима кожної строфи подає «відповідь» поетові на його запитання.

¹⁷ Александрійський вірш (див. прим. до ст. «Забутий шлях»).

¹⁸ Диметр (букв. подвійний розмір) — довірш, який складається з гекзаметра і пентаметра. Цей розмір вважався канонічним для античної елегії.

¹⁹ «І впевним люд ми лагідним сонетом...» — з низки п.н. «Сонети».

«Грицько Чупринка»

Уперше опубліковано в часописі «Украинская жизнь» (1916, № 11–12).

Датується роком опублікування.

Український переклад опубліковано в журн. «Вітчизна» (1988, № 7, с. 164), звідки передруковується.

¹ У розумінні «східнослов'янських».

² Вислів Є. Баратинського.

³ З вірша М. Язикова «К Вольфу, Тютчеву у Шепелеву».

⁴ З вірша Г. Чупринки «Звуки небесні». Також цитуються поезії: «Гей, на весла!», «Ноктюрн», «Вальс», «Давній образ», «Глянь їй в очі!».

«Цар-огонь», «Цвіт травневий», «Чоловіче! Хоч би жмінька», «Праця поета», «Кладовище», «Батькові».

⁵ Почав друкуватися з 1907 р.

⁶ Цикл із семи віршів. Вперше опублікований у збірці «Сон-трава» (К., 1914).

«Володимир Винниченко»

Вперше опубліковано в газ. «Голос», 1916, № 121, 28 травня

Датується цим же роком.

Винниченко Володимир Кирилович (1880–1951), визначний український письменник, громадсько-політичний і державний діяч.

У 1914–1917 рр. був співробітником журналу «Украинская жизнь», що видавався в Москві. Після Лютневої революції 1917 р. брав активну участь у національно-визвольному русі. У незалежній УНР був першим головою українського уряду — Генерального Секретаріату Центральної Ради.

У 20-х роках ХХ ст. емігрував до Франції, під час окупації країни фашистською Німеччиною перебував у концтаборі Мужен.

Літературну спадщину становлять романи, повісті, п'єси, оповідання, публіцистичні твори, щоденники. В Україні було видано 24-томне зібрання творів у 1926–1930 рр.

Тоталітарний більшовицький режим наклав заборону на творчість Винниченка. Його книжки (перевидання), публікації щоденників почали виходити друком після проголошення незалежності України.

Рецензія М. Богдановича ввійшла до зібрання творів 1928 р., після чого до наступних видань не включалася.

Уперше в перекладі українською — журн. «Вітчизна» (1988, № 7. С.169).

¹ Зібрання творів В. Винниченка вийшло в Москві у 1912–1917 р.

«Українське козацтво»

Стаття написана приблизно в 1914 р.

¹ Таке пояснення етноніма пов'язане з тогочасними тлумаченнями, що відповідали псевдонауковим концепціям російських істориків про походження Русі, а вітак Росії, Білорусії, України. Насправді поняття Україна вживалося в розумінні, тотожному поняттю Русь, Київська Русь.

² Княжий період в історії України-Русі прийнято вважати від часів князювання Олега (?–912), новгородського, а потім київського князя.

³ Курськ — фортеця Київської Русі, заснована в Х ст. У 1240 р. знищена татаро-монголами.

⁴ Російська централізована держава Московія формувалася з кінця XV ст. в результаті об'єднання угільних земель навколо Московського князівства.

⁵ Автор має на увазі один із східнослов'янських народів — російський. На термінології, якою користувався М. Богданович, позначилася антінаукова теорія «триєдності», метою якої була адаптація історії українського та білоруського народів до «загальноросійської» історії.

⁶ Війни з Московською державою змушували Велике князівство Литовське шукати допомоги в Польщі.

⁷ Волинь (Волинська земля) — історико-географічна область у північно-західній частині України в басейні південної притоки Прип'яті й верхів'я Західного Бугу.

Назва походить від давнього городища Волинь (Велинь) поблизу Володимир-Волинського. Наприкінці VIII — поч. Х ст. тут жили племена

дулібів, бужан і волинян. У X ст. найбільш відомими центрами Волинської землі стали Буськ, Луцьк, Червень, Белз, а пізніше — Берестя, Дорогичин, Пересопниця, Холм, Кременець та ін.

⁸ *Кармазин* — дороге сукно червоного кольору. Уривок з козацької думи.

⁹ *Боплан Гійом-Левассер* (бл. 1600–1673) французький архітектор, картограф, будівельник при польських королівських дворах.

Часто бував на Україні. Відбудував знищений козаками Кодак, бугував замки й фортеці (Бар, Броди, Кременчук).

Один із найвидатніших картографів XVII ст., автор першої карти України (1639). У 1654 р. видав «спеціальну» і «генеральну» карти України, виконані знаменитим голландським гравером Гондіусом.

Автор широковідомого в Європі «Опису України...» (1650); доповнене видання — 1660, третє — 1661. Твір є своєрідною енциклопедією — містить географічні та економічні дані, глибокі спостереження про побут і культуру тогочасного українського суспільства. Твір викликав велику зацікавленість перевидавався англійською, німецькою, польською, сучасною українською мовами.

¹⁰ Військовий підрозділ у козацькій армії.

¹¹ Виникнення Запорозької Січі відноситься до першої половини XVI ст. Засновником її, за переказами, був легендарний Байда-Вишневецький Дмитро Іванович (?–1563), український князь, перший із відомих козацьких гетьманів (бл. 1552–1563). Походив із старовинного волинського роду Гедиміновичів.

Був старостою Черкаського і Канівського повітів. Збудував на о. Хортиця замок, що став ядром Запорозької Січі.

Видатний полководець, організатор збройних сил українського козацтва в боротьбі проти турецьких поневолювачів.

¹² *Константинополь* — місто, засноване в 324–330 рр. римським імператором Константином на місці колонії. Столиця Візантійської імперії (IV — середина XV ст.). У давньоруських текстах згадується як Царгород. Перейменоване у Стамбул після захоплення турками в 1453 р.

¹³ Місто в Криму. Засноване в VI ст. до Христа.

¹⁴ Порт на Чорному морі (Туреччина). Заснований греками-колоністами в VII ст.

¹⁵ Портове місто в Туреччині.

¹⁶ *Криштоф Косинський (?–1593)* — гетьман реєстрових козаків. Очолив повстання проти польської влади в грудні 1591 р. Після його загибелі під Черкасами влітку 1593 р. повстання було придушене.

¹⁷ *Лобода Григорій (?–1596)* — гетьман українського повстанського війська. Один із керівників повстання С. Наливайка 1594–1596 рр. Був убитий повстанцями, котрі запідозрили його у зраді.

¹⁸ *Наливайко Северин (?–1597)* — керівник козацько-селянського повстання в Україні та в Білорусі наприкінці XVI ст. 1596 р. виданий реєстровими козаками польському урядові.

Покараний на смерть у Варшаві 21 квітня 1597 р.

¹⁹ *Жолкевський Станіслав (1547–1620)* — польський полководець, великий коронний гетьман (з 1613), канцлер (з 1617). У 1597 р. придушив козацько-селянське повстання під проводом С. Наливайка. Під м. Клушино розгромив військо Димитрія Шуйського (1610), здобув Москву.

²⁰ Лівонська війна (1558–1583) Московії з Лівонським орденем за вихід до Балтійського моря.

²¹ Місто в Полтавській обл. Відоме з початку XVII ст.

²² Мається на увазі участь в інтервенції Речі Посполитої в Московію.

²³ Йдеться про походи на Москву в 1616–1618 рр.

²⁴ *Сагайдачний Петро Конашевич (?–1622)*. Народився у с. Кульчиці Старосамбірського району на Львівщині; видатний політичний і військовий діяч України, славетний полководець, під проводом якого козацька армія здійснювала походи у Крим і в Туреччину.

Дбав про розвиток культури та мистецтва, офірував кошти на спорудження храмів і навчальних закладів.

²⁵ Йдеться про битву за турецьку фортецю Хотин (нині в Чернівецькій обл.), в якій 40-тисячне козацьке військо, приєднавшись до польського, завдало вирішального удару військові султана Османа II.

²⁶ *Острянин (Остряниця) Яків (?–1641)* — один із керівників антишляхетського повстання 1698 р.

²⁷ *Гуня Дмитро Тимофійович (XVII ст.)* — гетьман запорозького війська. Один із керівників антишляхетського повстання.

²⁸ *Хмельницький Богдан-Зіновій Михайлович (1595–1654)* — видатний діяч, полководець, дипломат. Гетьман України.

«Галицька Русь»

Статтю вперше опубліковано (без назви) за автографом у Творах 1928, т. II. Начерк до нарису «Червона Русь», котрий вийшов окремою брошурою в 1914 р.

¹ *Роман Мстиславович (?–1205)* — князь новгородський (1168–1169), володимир–волинський (1170–1205); одночасно (з 1199) галицький. Син великого князя київського Мстислава Ізяславича і доньки польського короля Болеслава Кривоустого.

² *Данило Романович (1201–1264)* — галицько–волинський і київський князь і король. Видатний державний діяч, політик, дипломат. У 1254 р. прийняв королівську корону від папи римського. Помер у своїй столиці м. Холмі (нині — територія Республіки Польща). Під час перебування в Україні папи римського Івана Павла II йому було вручено скульптурне зображення Данила Галицького (автор Теодозія Бриж). Пам'ятники Д.Г. встановлено в Галичі, Львові, Тернополі, Новограді-Волинському.

³ *Лев Данилович (?–1301)* — галицько–волинський князь, другий з чотирьох синів Данила Романовича. На його честь назване місто Львів.

⁴ Згідно з рішенням Берестейської церковної унії (1596), проголошувалося об'єднання православної та католицької церков на умовах визнання православними верховенства папи римського та основних догматів католицтва, збереження православної обрядовості та богослужіння церковнослов'янською і рідною мовами.

Скасована на білоруських землях Полоцьким верховним собором 1839 р., на західноукраїнських — Львівським собором у 1946 р. Наприкінці 80-х років почався громадсько–релігійний рух за відновлення і реабілітацію Української греко–католицької церкви, з 1990 — повна легалізація.

«Червона Русь»

Перекладено за Повним збір. творів М. Богдановича, т. 3, куди включено за текстом брошури «Червонная Русь. Австрийские украинцы» у серії «Библиотека войны» (№ 8–9).

Датується роком опублікування. Часопис «Вестник Европы» в № 4 за 1915 р. умістив рецензію М. Славинського (?–1945), згодом активного діяча

УНР, першого посла Центральної Ради в Чехословаччині. В ній було високо оцінено брошуру М. Богдановича.

¹ Львів заснував князь і король Данило Романович 1241 р., перша друкована згадка — 1256 р. Сучасні учені-історики та археологи стверджують, що на місці новозбудованого Львова існували давні поселення значно раніших періодів.

² Про давні і нові храми Львова існує багата література. Найчастіше описується: Собор св. Юра (XVIII ст.), Латинський римо-католицький кафедральний собор (XIV–XV ст.), Руська церква (XIV ст.), вірменські храми. Існували й мусульманські мечеті, іудейські синагоги.

³ Львівський університет належить до найстаріших у Європі. Заснований 1661 р. Нині — Львівський Національний Університет імені Івана Франка.

⁴ Львівську політехнічну школу засновано в 1884 р. Нині Львівський Національний університет «Львівська політехніка».

⁵ *Музей Оссолінських* (згодом — Оссолінеум) заснований 1818 р. князем Йосипом Максиміліаном Оссолінським (польським бібліографом та істориком). Існував до 1939 р., коли заклад перейменовано у Львівську державну бібліотеку АН УРСР. Під час націоналізації книжкових надбань (1939–1941 рр. і згодом у післявоєнний період) фонди було поповнено за рахунок ліквідації книгозбірень церков, монастирів, костелів, приватних осіб. Частково розграбований у період фашистської окупації (1941–1944), незважаючи на заповіт засновників, згідно з яким твори мистецтва та книжкові фонди за будь-яких обставин повинні належати Львову. Після війни інституція дістала назву Державної бібліотеки АН УРСР, згодом Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника АН УРСР, а в роки незалежності — статус Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника Національної Академії Наук України.

⁶ Музей природознавства та етнографії Галичини засновано польським істориком Маврикієм Дзедушицьким (1813–1877) у 1855 р. Існував до 1939 р. Нині тут міститься Львівський інститут народознавства Національної Академії Наук України.

⁷ Існував у 1874–1939 рр.

⁸ Мова йде про Львівський Національний музей, заснований у 1905 р. митрополитом Андреем Шептицьким. Містить унікальні колекції українських ікон, стародруків, дерев'яної пластики. Довголітнім керівником музею був видатний славіст, дослідник білоруської культури Іларіон Свенціцький. Для музею зібрав значну кількість експонатів з білоруських земель. Був особисто знайомий з білоруськими письменниками та вченими, сприяв Алоїзі Пашкевич (Цьотці) у виганні її творів рідною мовою у друкарні василіан (м. Жовква).

⁹ *Перемишль* — визначний центр української культури, з численними церквами, школами, бібліотеками (нині у складі Республіки Польща).

¹⁰ *Станіслав* (нині Івано-Франківськ) — обласний центр Івано-Франківської області.

¹¹ Після унії 1569 р. значну частину українських земель захопили польські феодалі.

¹² Товариство «Просвіта» засноване 1868 р. Віграло винятково важливу роль у вихованні національно-патріотичної свідомості українців. Має велику і славу історію.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. відродилося спочатку як «Товариство рідної мови», згодом Товариство української мови «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

¹³ «Січ», «Луг», «Сокіл» — спортивно-культурні товариства, що ставили за мету забезпечувати патріотичне, моральне і фізичне загартування української молоді.

¹⁴ Уривки з пісень наведені автором нарису за книжкою Якова Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва, 1878).

¹⁵ Згідно з літописними даними, територія, що увійшла до складу Галицького князівства, була заселена білими хорватами та бужанами (відомими під назвами дулібів і волинян).

¹⁶ *Володимир I Святославич (?–1015)* — князь новгородський (з 969) і київський (з 980). У 980–988 запровадив християнство як державну релігію Київської Русі.

¹⁷ *Болеслав Хоробрий (992–1025)* — засновник Польської держави. Об'єднав під своєю владою усі північно-західні слов'янські землі, здобув Данціг, Сілезію, Моравію, Волинську і Київську землі. Змушений був покинути Київ, але утримував галицькі міста.

¹⁸ *Ярослав Мудрий (близько 978–1054)* — великий князь київський, син Володимира Святославича. Повернувшись у 1031–1032 рр. т. зв. червенські городи до своїх володінь.

¹⁹ *Ростиславичі (брати Ростиславичі)* — Василько і Володар — засновники незалежного Галицького князівства.

²⁰ *Ярослав Осмомисл (?–1187)* — син князя Володимира Володаровича, видатний державний діяч, політик, дипломат. Літописні джерела відзначають його талант полководця, який намагався зміцнити свою державу — Галицьку Русь.

²¹ *Любарт Гедимінович (пом. 1385)* — останній, сьомий син литовського князя Гедиміна. З 1340 р. вів суперечку з польським королем Казимиром за володіння галицькими і волинськими землями.

²² *Детько Дмитро (XIV)*, галицький боярин, за панування князя Юрія Болеслава і Дмитра-Любарта. Після 1340 р. управляв Галичиною як намісник Дмитра-Любарта. Мав титул «керманіча і начальника Руської землі».

²³ *Грушевський Михайло Сергійович (1866–1934)*, видатний український учений-історик, державний діяч, перший президент незалежної України — УНР. Автор багатотомного дослідження «Історія України-Руси» (виклад доведено до середини XVII ст.). М. Богданович прихильно відгукується про Грушевського і в рецензії на науковий журнал «Украинская жизнь».

²⁴ *Успенське братство* — виникло 1586 р. з метою захисту інтересів українського православного населення Львова, а згодом — і Галичини. Відіграло велику роль у патріотично-громадському вихованні краю, поширенні освіти, науки, культури.

²⁵ *Іван Федоров (Федорович)* — видатний східнослов'янський друкар, гравер, видавець. Певний час працював у Москві, де видав перші книги для релігійних потреб Московії. Переслідуваний церковною і світською владою, перебрався на білоруські землі, вістак оселився у Львові, де опублікував знамениті книги «Буквар» і «Апостол». Помер у Львові, похований на території Онуфріївського монастиря.

²⁶ *Балабан Гедеон (Григорій) (1530–1607)* — Львівський єпископ (1569–1607), захисник православ'я. Підписав документи про запровадження унії, але на Берестейському соборі (1596) став на бік князя К. Острозького. Став екзархом константинопольського Патріархату. Заснував друкарню в Стретині для потреб православної церкви.

²⁷ *Головна Рада (Головна Руська Рада)* — перша українська політична організація в Галичині, заснована 2 травня 1848 р. у Львові під час револю-

ції в Австрії. Заманіфестувала єдність 15-мільйонного українського народу в солідарність із іншими поневоленими в імперії націями. Започаткувала створення національно-культурних інституцій у Галичині.

²⁸ *Галицько-руська Матиця* — наукове, культурно-освітнє товариство Галичини. Засноване 16 липня 1848 р. у Львові. Основна мета — просвітницька і видавнича діяльність та розвиток українського шкільництва. Зразком були «Матиці» (тобто матірні організації), що виникли раніше у словаків («Матица Словенска», сербів «Матица српска» та ін.).

З часом керівництво організації захопили гіячі москвофільської орієнтації. Наприкінці 80-х років занепала, поступившись новим національно-освітнім утворенням.

²⁹ *Народний дім* (у Львові) — найстаріша культурно-освітня установа в Галичині. Створена 1849 р. заходами Головної Руської Ради. Приміщення Народного дому збудоване в 1851–1864 рр. на пожертви українського населення. Тут діяли: бібліотека, мистецька галерея, природничий та археологічний музеї.

Під час окупації Галичини і захоплення Львова російськими військами в 1914 р. найцінніші надбання розграбовано, знищено або перевезено до Росії. У 1918 р. тут було проголошено ЗУНР. Після 1939 р. Народний Дім як інституцію ліквідовано, а фонди, що збереглися, розподілено між новоствореними львівськими музеями. Саме приміщення віддано під окружний Будинок офіцерів. В наш час громадськість вимагає передати приміщення для створення в ньому Музею визвольної боротьби.

³⁰ *Москвофіли* — реакційна течія, що цілком і повністю орієнтувалася на політику царської Росії, намагалася розмовляти і писати штучною мовою, т.зв. «язичієм».

³¹ *Михайло Качковський (1802–1872)* — натхненник москвофільства. Заповів свої маєтки на потреби своїх ідейних однодумців та посліговників. Т.зв. Общество им. Качковского на довгий час стало оплотом ренегатства і антиукраїнськості.

³² *Шашкевич Маркіян Семенович (1811–1843)* — громадсько-культурний гіяч, поет, просвітник, священник. Засновник патріотичного гуртка «Руська Трійця», засновник альманаху «Русалка Дністрова» — визначного явища в історії нової української літератури. Виразна національна спрямованість, багатогранність творчих і наукових інтересів, тісний зв'язок із національно-культурним відродженням поневолених народів Європи імпували М. Богдановичу.

³³ Наукове товариство імені Т. Шевченка засноване 1873 р. як літературне товариство з метою видавничо-культурологічної діяльності. В час, коли його очолював М. Грушевський, остаточно сформувало своє науково-дослідницьке обличчя. Вігріало важливу роль у становленні багатьох наук. Мало власну бібліотеку з багатими фондами, видавало монографії, дослідження та «Записки НТШ». Почесними членами були А. Єнсен, Т. Масарик. Як і «Просвіта», в 1914 р. розгромлене російськими окупаційними військами. Ліквідоване більшовицьким режимом у 1939 р. Відновило свою діяльність після проголошення державної незалежності України. Сьогодні складова частина всесвітньої структури НТШ.

³⁴ У час, згадуваний М. Богдановичем, у Львові діяли численні українські видавництва, виходило десятки популярних культурно-просвітніх, громадсько-політичних, релігійних, дитячих альманахів, журналів, тижневиків, газет. Переважну більшість було закрито під час російської окупації Галичини 1914 р.

«Львів»

Уперше опубліковано в газ. «Голос» (1914. № 194. 24 серп.).

Датується роком опублікування.

¹ Львів був окупований російськими військами 21 серпня 1914 р. внаслідок поразки австро-угорських військ.

² Це сталося внаслідок першого розподілу Польщі.

³ Пам'ятник польському поетові А. Міцкевичу у Львові — один з найкращих творів монументального мистецтва. Його автори — українець М. Парашук (скульптур) та поляк М. Попель (архітектор).

⁴ Пам'ятник Я. Собеському встановлений у Львові на честь польського короля Яна III Собеського (1629–1696), прославленого своїми перемогами, зокрема битвою під Вігнем, у якій польсько-українське (козацьке) військо завдало нищівної поразки турецькій армаді (1683). Відновив козацчину на Правобережній Україні (1684). За його правління українське козацтво входило до антитурецької коаліції.

Я. Собеський — правнук українського князя Івана Даниловича, народився в його маєтку — Олеському замку.

⁵ ...*собор св. Юра* — головний храм Української Греко-католицької церкви. Збудований на місці давньоруських храмів у XVIII ст.

Відзначається великою кількістю творів світового та українського мистецтва. При соборі св. Юра містилася резиденція греко-католицьких ієрархів, зокрема у ХХ ст. — Андрія Шептицького, Йосипа Сліпого, Кардинала Івана Любачівського.

У 2001 р. під час візиту в Україну на території собору перебував папа римський Іван Павло II.

⁶ Йдеться про велику кількість політичних партій та громадських об'єднань. Їхню роботу перервала російська окупація.

«Угорська Русь»

Уперше опубліковано окремою брошурою під назвою «Угорська Русь» (Серія. «Бібліотека воїны» (М., 1914. № 24) у видавництві К. Некрасова.

Датується роком опублікування.

¹ Уривок з повісті М. Коцюбинського (1864–1913) «Тіні забутих предків» — (1912).

² М. Богданович, можливо, мав на увазі захоплення Закарпаття російськими військами.

³ *Анонім (Анонімус)* — невідомий автор, перший угорський літописець, автор хронік «Діяння угорців», у яких описано заселення уграми-кочівниками території у центрі середньовічної Європи, куди вони дісталися через Карпати.

⁴ *Лаборець* (легендарний слов'янський полководець, воєвода ужгородського замку). Захищав край від угорських наїзників. Від його імені — назва ріки Лаборець.

⁵ *Лев Данилович, князь (?–1301)*, син Данила Галицького, правитель Галицько-Волинського князівства.

⁶ Вітовт (1350–1430) — великий князь Литовський.

⁷ *Коріятович Фегір (?–1414)* — князь, син Коріята Гедиміновича, подільського князя. Вигнаний Великим князем Литовським Вітовтом з Поділля, був прийнятий угорським королем Жигмонтом і став управляти Мукачівською округою на Закарпатті. За переказами, заснував тут монастир, а також переселив 40 000 українців з Поділля.

⁸ Людовик I, або Лайош — правитель угрів у 1342–1382 рр.

⁹ *Василевський Леон* (псевд. Глахоцький (1870–1936) — польський історик, публіцист. Автор монографії «Литва і Білорусь» (1912), в якій зокрема досліджується білоруський національно-визвольний рух XIX — поч. XX ст.

Богданович подає цей текст як цитату з кн. Л. Василевського «Современная Галиция» (Спб., 1900 / при перевірці укладачами академічного видання творів джерело не підтвердилося).

¹⁰ *Добрянський Адольф (1817–1901)* — політичний діяч і публіцист москвофільської орієнтації.

«М. М. Путеводитель по Галиции и ее курортам. К., 1913. 40 с.»

Уперше — в часописі «Русский экскурсант» (1915, № 1). Датується роком опублікування.

¹ Восени 1914 р. вся Галичина була окупована російськими військами.

² Головні частину території Галичини становили західноукраїнські землі (сучасні Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області, а також етнічні українські землі, що після 1945 р. вігійшли до Польщі).

«Украинская жизнь», 1915, № 1–12

Уперше опубліковано в газ. «Голос» (1916. 16 січ.).

Датується роком опублікування.

¹ Щомісячний науково-літературний і громадсько-політичний часопис, що видавався у Москві (1912–1917).

² Одна із статей С. Петлюри, опублікована у журналі «Украинская жизнь», називається «О польской прессе» у «Сказание» В.А. Маклакова об українській інтелігенції» (1915, № 3–4).

³ «Доповідна записка Міністрові Народної Освіти про українську школу», вміщена в № 8–9 за 1915 р.

⁴ У відділі «На Україні та поза нею» друкувалися інформації про культурно-громадське життя.

⁵ Автор має на увазі рецензії на цілий ряд видань про Галичину.

Образи Галичини в художній літературі

Вперше опублік. в газ. «Русский экскурсант», 1915, № 1.

Датується роком опублікування.

¹⁻² Див. коментар до статті «Галицька Русь», поз. I.

³ *Пшерва-Тетмайєр Казімеж (1865–1940)*, польський письменник.

⁴ Уривок із сонета «Говерля» (зб. «В годині сумерку», 1908) українсько-го поета Степана Чарнецького.

Чарнецький Степан Миколайович (1881–1944), поет, прозаїк, театрознавець. Перекладав твори українських поетів польською мовою. Належав до творчого об'єднання «Молода Муза».

⁵ Мова про публіциста Кельсієва Василя Івановича (1835–1872), автора праці «Галиция и Молдовия. Путевые письма», (Спб., 1868).

⁶ *Шумка* — українська народна пісня-танок.

⁷ Міфологічні лісові істоти.

⁸ *Федькович-Гордінський Юрій Адольбертович (1834–1888)*, український поет і прозаїк. Створив колоритні образи гуцульських месників Олекси Довбуша, Лук'яна Кобиліці, з любов'ю змальовував красу буковинських Карпат.

⁹ Редактори Повного зібрання творів М.Б. подають таку примітку: «Мабуть, тут описка в М. Богдановича, а мова йде про Вагилевича Івана Миколайовича (1816–1866), поета і фольклориста» (...)

¹⁰ *Захер-Мазох фон Леопольд (1835–1895)* — австрійський письменник. Народився у Львові в сім'ї директора поліції. Основоположник літературної течії мазохізму. Писав про життя українського та єврейського населення Галичини.

¹¹ Форма феодалної земельної ренти.

¹² Срібна монета. Уперше випущена в Чехії 1518 р.

¹³ *Ковалів Стефан Михайлович (1848–1920)* — український письменник автор творів «Громадські промисловці» (1899) і «Образки з життя галицької Каліфорнії» (1913).

¹⁴ *Леонтович Павло Семенович (1825–1880)* — український письменник.

ЗАРУБІЖНЕ ПИСЬМЕНСТВО

«Сонет»

Перша публікація — в журналі «Кривічанін» (1918, № 1).

Датується приблизно 1911 р. (на підставі листа М. Богдановича до редакції альманаха «Маладая Беларусь» від 07.XI.1911, де автор просить надрукувати разом із віршами-сонетами «Стислий нарис сонетної форми».

Максим Богданович був визначним практиком і теоретиком білоруського сонета. Він створив хоч невеликий кількісно, але яскравий змістом і формою сонетарій.

Українською мовою його сонети перекладали М. Драй-Хмара, І. Качуровський, Д. Паламарчук, Д. Павличко.

¹ Поетичні вольності. Сенека.

² *Сент-Бев Шарль Огюстен (1804–1869)*, французький критик і поет.

³ *Леконт де Ліпль Шарль (1818–1894)*, французький громадський діяч-республіканець, керівник «парнасистів» — член гуртка т.зв. Парнаської групи поетів, яка відстоювала ідеї «чистого мистецтва».

⁴ *Малерб Франсуа (бл. 1555–1568)*. Французький поет і критик, належав до теоретиків класицизму.

⁵ *Буало Нікола (1636–1711)*, французький поет і критик, теоретик класицизму.

⁶ Вираз Буало Богданович використав як епіграф до свого сонета «...В пісках Єгипту, кута зі скали...».

«Поезія геніального вченого»

Датується приблизно 1911 р.

¹ Мова про французьку школу «наукової поезії», засновником і теоретиком якої був Рене Гіль (1862–1925).

² *Гете Йоган Вольфганг (1749–1839)* — великий поет і мислитель, основоположник нової німецької літератури. Відомий з праць у галузях: медицини, анатомії, фізики, мінералогії, соціології, мовознавства.

У 1826 р. був номінований почесним членом Петербурзької Академії Наук.

³ *Ломоносов Михайло Васильович (1711–1765)*, російський учений, енциклопедист.

Випускник Києво-Могилянської Академії. Автор численних поетичних трактатів, ог-послань. Започаткував російську літературну мову.

⁴ Перша ода Ломоносова, написана 1739 р. з нагоди взяття російським і козацьким військами турецької фортеці в Хотині. Повна назва — «Ода блаженства памяти государыне імператрице Анне Иоановне на победу над турками и татарами и на взятие Хотина 1739 года». Хотинські битви належать до значущих сторінок української історії.

⁵ Мається на увазі послання куратору Московського університету І.Г. Очувалому (1752).

⁶ Колумб Христофор (1451–?) . Видатний географ, дослідник і мандрівник, мореплавець. Йому належать відкриття Америки, Куби, Гаїті, Ямайки.

⁷ Рядки з дужовної оди «Вечернее размышление о Божьем величии по случаю великого северного сияния».

⁸ Тютчев Федір Іванович (1803–1873). «Космічні» теми й мотиви — одна з характерних прикмет його поезії.

«Самотній»

Друкується за публікацією в газеті «Голос» (1914, 2 жовт., № 226). Датується роком опублікування.

¹ Лермонтов Михайло Юрійович (1814–1841), великий російський поет.

² Епіграф — із вірша М. Богдановича, присвяченого С. Полуяну (1913).

³ З вірша «И скучно, и грустно...» (1840).

⁴ З вірша «***Есть речи — значенье...» (1840).

⁵ З вірша «К*/»Просто — мы не встретимся боле» // (1832).

⁶ З вірша «К.Д.» (1831).

⁷ З вірша «***Он был рожден для счастья, для надежд» (1832).

⁸ З вірша «***Как в ночь звезды пагучей пламень» (1832).

⁹ Байрон Джордж Ноель Гордон (1788–1824), англійський поет-романтик, революційний демократ.

¹⁰ З вірша («З альбому С. Карамзіної»), 1841.

«До генеалогії одного вірша»

Уперше опубліковано з автографа у «Творах» (1928, т. 2).

Датується приблизно 1915 р.

¹ Толстой Олексій Костянтинович (1817–1875), російський письменник. Його предки — українського походження.

Як видно з цитованих зразків фольклору, вони мають не тільки білоруський, а й український колорит.

«Роман про Трістана та Ізольду в перекладі Ж. Бедьє»

Датується 1913 р. Публікація в газ. «Голос» (1913, 21 груд., № 292).

¹ Герої серії творів західноєвропейської епохи Середньовіччя. Легенда про Трістана та Ізольду має кельтське походження. Сюжет опрацюували французькі поети, згодом — англійські, іспанські, італійські (всі — XIII ст.), чеські (XIV), сербські (XV ст.). До теми також зверталися англійський письменник В. Скотт, німецький композитор Р. Вагнер.

² Бедьє Жозеф Шарль Марі (1864–1938), французький філолог. Реконструював першопочатковий текст роману про Трістана та Ізольду.

«Н.И. Никольский. Древний Вавилон»

Датується 1914 р. У видання творів Богдановича включається з 1968 р.

¹ Шумер — історична область у межиріччі Тигру і Євфрату — Південне Дворіччя (територія південної частини сучасного Іраку).

² Стародавнє місто в Месопотамії. У XIX-VI ст. до Христа столиця Вавілонії. Найбільшого розквіту досягло у VII-VI ст. до Христа, у II ст. по Христі — занепало.

³ Асур, Ашур — ядро Ассирії, старовинної держави (територія сучасного Іраку).

⁴ Йдеться про *Дворіччя* — географічну частину Передньої Азії (басейн середньої і нижньої течії Тигру і Євфрату), один із центрів світової цивілізації. Тут було започатковано основи наукових знань з багатьох наук, впроваджено писемність.

Цікаво, що сучасні наукові дослідження пов'язують походження клинопису з територією сучасної України.

«Ежемесячный журнал. 1914. № 1»

Датується 1914 р.

¹ Щомісячний часопис, що виходив у Петербурзі в 1914-1918 рр. У № 3 за 1914 р. було опубліковано вірш Т. Шевченка «А.О. Козачковському» у перекладі М. Богдановича російською мовою.

² *Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921)*, російський письменник, публіцист, громадський діяч. Демократичні засади розвитку суспільства відстоював як за царського, так і за радянського режиму.

³ Автор має на увазі російських письменників І. Буніна, О. Чапигіна, В. Шишкова, українського — В. Винниченка.

⁴ Маються на увазі О. Блок, М. Ключев, А. Ахматова, котрі на початку творчого шляху належали до творчих напрямків символізму та акмеїзму.

⁵ У номері вміщене оповідання В. Винниченка «Терень».

Докладніший коментар про письменника — у примітках до статті М. Богдановича «В. Винниченко».

⁶ *Шмельов Іван Сергійович (1873–1950)*, російський письменник.

«Собрание сочинений К. Рылеева и Одоевского»

Датується 1914 р.

¹ *Рилєєв Кіндрат Федорович (1795–1826)*, російський поет-декабрист. Засуджений до смертної кари за участь у повстанні на Сенатській площі в 1825 р. Особливе місце в творчості займають твори на українські теми — «Сповідь Наливайка», «Войнаровский».

² *Одоевский Олександр Іванович (1802–1839)*, російський поет-декабрист.

«А.Н. Афанасьев. Народные русские легенды»

Датується 1914 р.

Рецензія Богдановича на перевидання зб. О. Афанасьєва «Русские народные легенды» (М., 1914). Перше видання (1859) було заборонене царською цензурою.

¹ *Шамбінаго Сергій Костянтинович (1871–1948)*, російський літературознавець. Йому належить передмова, наукова редакція та коментарі до книжки Афанасьєва.

² *Піпін Олександр Миколайович (1833–1904)*, російський літературознавець.

³ Чотирьохтомна «История русской этнографии» О. Піпіна вийшла в 1890–1892 р. У ній містився вігдук на перше видання «Народных русских легенд» О. Афанасьєва.

«Рабиндранат Тагор. Гитанджали (Жертвопесни)»

Датується 1914 р. (публікація в г. «Голос» (1914, 15 берез.).

¹ *Тагор Рабіндранат (1861–1941)*, великий індійський письменник, композитор, громадський і культурний діяч. Лауреат Нобелівської премії (1913) за збірку поезій Гитанджали. Ім'я Р. Тагора особливо популярне в Україні (вірші П. Тичини, твори в перекладах В. Батюка).

² Автор приводить уривок із передмови В. Іейтса до книжки Р. Тагора.

³ *Діонео* (псевд.), спр. прізвище Шкловський Ісак Володимирович; 1865–1935), російський журналіст, етнограф. З 1896 р. перебував в Англії. Перший перекладач творів Р. Тагора російською мовою. Йому належить передмова до віршів індійського поета, опублікованих у збірці «Слово». М., 1913 (переклад автора передмови).

«Геофіль Готьє. Емалу и камеи»

Датується 1914 р.

¹ Готьє *Геофіль* (1811–1872), французький письменник і критик, поборник «мистецтва для мистецтва».

² Окрім М. Грекова і В. Брюсова, твори Готьє перекладали М. Волошин («Стихотворения», 1910) та інші російські поети.

³ Початкова строфа вірша «Мистецтво» («L'art») Т. Готьє.

⁴ Рядок з вірша «Кармен» Т. Готьє.

«Славянская библиотека». № 1»

Датується 1915 р.

Приводом до написання рецензії стала лекція В. Пічети «Світова війна і слов'янська федерація», організована в Ярославлі 31 серпня 1914 р. Як учасник читання, Богданович не погоджується з багатьма її постулатами.

¹ *Пічета Володимир Іванович* (1878–1947), російський та білоруський історик.

² Федеральна держава XIII ст. на території Литви, Білорусі, частини сучасної України (до 1569 р.) та Росії (до 30 рр. XVI ст.).

³ *Іоксімович Ч. М.*, королівський агент Сербії в Росії.

«Национальные проблемы»

Датується 1915 р.

Двотижневий часопис (виходив у Москві 1915 р.).

¹ Мова про статтю українського вченого Б. Кістяківського «Що таке націоналізм».

² Йдеться про статтю професора М. Гредескула «Фальшива ідея».

³ Мається на увазі стаття Є. Трубецького «Народне і вселюдське».

⁴ Автор має на увазі статті Л. Даровського «Польща і велика війна» (№ 1), А. Дживілягова «До історії вірменського питання» (№ 1, 3), М. Богдановича «Білоруси» (№ 2).

«А.Л. Погодин. Славянський мир»

Датується 1915 р.

До 1941 р. в архіві АН Білорусі зберігався автограф рецензії, в якому були такі рядки, які відсутні в першопублікації (газ. «Голос», 1915, 21 черв.): «Події, що відбуваються і котрі сколихнули весь світ, висунули цілий ряд питань, що досі перебували в тіні, а між ними й питання про долю цілого ряду слов'янських народів, що входять до складу Австрії і Росії». Дослідники Р. Жалезняк та А. Ватаці вважали, що наведені рядки могли бути початком рецензії.

¹ До 1918 р. до складу Австро-Угорської монархії, окрім Галичини, входили території сучасних країн: Австрії, Угорщини, Словаччини, частка земель колишньої Югославії, Румунії, Польщі, Італії.

² Згідно з переписом 1910 р., процентний склад слов'янського населення Австро-Угорщини мав такий вигляд:

чехи і словаки — 16,5;
серби і хорвати — 10,5;
поляки — 10;
українці — 8;
словенці — 2,5.

³ Лужичани, лужицькі серби (сорби), сербо-лужичани — західно-слов'янська народність з культурною автономією у сучасній ФРН.

Творчість сербо-лужицької літератури є предметом уваги українських дослідників та перекладачів. Див.: «Антологія сербо-лужицької поезії», Вигво «Дніпро». К., 1965, К. Трофимович, В. Моторний. Нариси з історії сербо-лужицької літератури. Львів, 1970; В. Моторний, К. Трофимович. Сербо-лужицька література. Львів, 1983.

⁴ Нащадки стародавніх помор'ян. Живуть на узбережжі Балтійського моря (північно-східні райони Польщі), Розмовляють кашубським діалектом польської мови.

Творчістю поетів-кашубів цікавився український поет Володимир Лучук.

⁵ У російській літературі ХІХ ст. так називали словенців — одну із націй колишньої Югославії, сьогодні — титульна нація Республіки Словенії.

«Валерій Брюсов. Семь цветов радуги»

Датується 1916 р.

¹ *Брюсов Валерій Якович (1873–1924)*, російський поет. Сучасники називали його поетом «мармуру і бронзи». Почесний член Інституту білоруської культури (1921). Цікавився українською поезією, перекладав «Заповіт» Т. Шевченка.

² В. Брюсов належить до поетів «академічного» стилю, що позначалося на культурологічній, історичній тематиці, піднесенодекламатійному ладові, певною мірою сухуватій стилістиці поезії.

«Дві замітки про вірші Пушкіна»

Стаття написана 1917 р. Вперше опублікована в кн. «Пушкин и его современники. Материалы и исследования» (Петербург, 1917. Вып. 28. С. 108–110).

¹ Сааді Мусліхіггін (між 1203 і 1210–1292). Поет, класик перської і таджицької літератур. Автор дидактичної поеми «Бустан», збірки притч і новел «Гюлістан».

² У тексті роману «Євгеній Онегін» відомий епіграф із Сааді «Багато хто, так само, як і я, відвідували сей фонтан, але деяких уже нема. Інші мандрують далеко» отримав поетичну трансформацію.

³ Чотиритомний «Смоленский этнографический сборник» В. Добровольського вийшов окремими випусками в 1891–1903 рр.

ЛИСТИ

До зібрання увійшла майже вся відома на сьогодні епістолярна спадщина Максима Богдановича.

У перекладі українською мовою публікується вперше.

До редакції газ. «Наша Ніва»

¹ Датується травнем-червнем 1909 р., коли М. Богданович перебував на лікуванні в Ялті.

До редакції «Маладая Беларусь»

Датується 27 листопада 1911 р.

¹ Альманах «Маладая Беларусь» видавався в 1912–1913 рр. у Петербурзі.

² Цикл віршів Богдановича «Стара спадщина» увійшов окремим розділом до збірки поета «Вінок» (Вільно, 1913).

³ Мається на увазі стаття М. Богдановича «Сонет».

⁴ Мова про Б.Г. Епімах-Шинілу (1859–1934), білоруського діяча культури, організатора першого білоруського видавничого товариства «Загляне сонце і в наше віконце».

⁵ Знайомство відбулося влітку 1911 р., коли М. Богданович через Вільно їхав у Білорусь.

До редакції газ. «Маладая Беларусь»

Датується приблизно кінцем 1911 — поч. 1912 рр.

¹ *Верлен Поль (1844–1896)* — французький поет, один із засновників символізму.

² *Горацій Квінт Флакк (65–8 рр. до Христа)*, давньоримський поет.

³ *Овідій Публій (43–17 рр. до Христа)*, давньоримський поет.

В.Я. Брюсову

Датується 26 берез. 1912 р.

¹ *Сааді Мусліхіддін (між 1203 і 1210–1292)* — перський поет, класик перської і таджицької літератури, автор дидактичної поеми «Бустан» та збірки притч і новел «Гюлістан».

² *Холмогоров Іван Миколайович* — російський учений-схогознавець.

³ *Солдатенков Кузьма Терентійович (1811–1901)* — російський книговидавець, мистецтвознавець, колекціонер.

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується 29 лип. 1912 р.

¹ Переклади Поля Верлена до «Вінка» не ввійшли.

² Такого розділу в зб. «Вінок» немає.

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується 1 серп. 1912 р.

¹ Мабуть, В.Ю. Ластовський.

² Одне з племінних об'єднань східних слов'ян. Назва, ймовірно від «дригва», «драговина».

³ Східнослов'янське плем'я, жило в басейні Оки.

⁴ *Багацький П.* — український літератор, редактор часопису «Українська хата».

⁵ Мається на увазі поема «Курган», опублікована в газ. «Наша ніва» (1912, № 25, 21 черв.).

⁶ Мається на увазі розділ з поеми «Нова земля» — «Лісничівка» («Наша Ніва», 1912. 29 лип.).

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується 14 листоп. 1912 р.

¹ Мається на увазі шість років з дня виходу першого номера газети «Наша Ніва», тобто з 10 (23) листопада 1906 р.

² *Леманський Ян (1866–1933)* — польський поет.

³ *Черкас К.О.* (спр. прізвище Аляхнович Черкас К.) — білоруський письменник, поч. ХХ ст.

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується початком 1913 р.

¹ Мається на увазі зб. «Вінок».

² В. Ластовський.

³ Грип.

⁴ Тобто від зарплати до зарплати.

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується 2 берез. 1913 р.

¹ Епілог до «Вероніки» у зб. «Вінок» не увійшов.

Ф.Є. Коршу

¹ *Корш Федір Євгенович (1843–1915)* — відомий російський філолог–лінгвіст, літературознавець.

² *Катулл (бл. 84–54 рр. до Христа)* — давньоримський поет–лірик.

³ У стародавніх римлян був звичай відзначати щасливі дні білим каменем. Ці слова М. Богданович вживає як епіграф до вірша «Спомин» та статті «Краса і сила».

До редакції газ. «Наша Ніва»

Датується 7 квітн. 1913 р.

Автограф зберігається у відділі рукописів Центральної бібліотеки АН Литви.

В. Ластовському

7 листоп. 1913 р. Ярославль

¹ Мається на увазі праця А.Є. Богдановича «Пережитки гревного мирозерцання у белорусов» (Гродно, 1895).

² Анонімна поема ХІХ ст.

³ У збірці «Вінок» цієї присвяти немає.

А.Р.К. — Анна Рафаїлівна Какуєва, сестра Р.Р. і М.Р. Какуєвих, з якими Богданович навчався в Ярославській гімназії.

⁴ Напевно, мається на увазі стаття «Краса і сила», присвячена творчості Т.Г. Шевченка, написана з нагоди 100-річчя від дня народження поета (відзначалася в лютому 1914 р.).

⁵ Українська газета, видавалася в Києві у 1866–1914 рр.

⁶ Літературно-мистецький, критико-публіцистичний часопис. Виходив у Києві в 1909–1914 рр.

⁷ Мається на увазі книга П. Владімірова «Доктор Франциск Скорина, Єго переводы, печатные издания, «язык». Спб., 1888. *Владіміров Петро Петрович (1854–1902)* — російський філолог–славіст, історик літератури.

⁸ Мається на увазі стаття про Скорину, над якою поет працював. До 1941 р. фрагмент статті М.Б. зберігався в Білоруській Академії Наук.

Л.А. Богдановичу

20 берез. 1914. Ярославль

¹ Коротка записка на бланку поштового переказу в Москву до молодшого брата Лева (1894–1918), який навчався в Московському університеті.

В. Ластовському

23 трав. 1914 р. Ярославль

¹ Прохання поета було виконане, про що свідчить написаний на зворотному боці картки рахунок за книжки та їх вігравлення.

В.А. Левицькій

7 верес. 1916 р. Ярославль

Лист залишився невігисланим.

¹ *Левицька Ванда Антонівна (1895–1969)* — гонька Ядвігіна Ш., білоруська письменниця і громадська діячка.

² М. Богданович не зумів вигдати жодної із запланованих збірок, але план до «Красавіка» («Місяця») і «Шыншыны» склав.

П.І. Гапановичу

Лют.—квіт. 1917 р., Ялта

¹ *Гапанович Петро Іванович* — брат М. Богдановича по батьківській лінії.

² Богданович виїхав з Мінська наприкінці лютого 1917 р.

³ Бахмач, місто в Чернігівській обл.

А.Є. Богдановичу

Трав. 1917 р., Ялта

До 19141 р. лист зберігався в архіві Академії Наук Білорусі.

Загинув під час війни разом з усім архівом М. Богдановича.

На думку дослідника І. Замочіна (Твори, 1928), був недописаний і невігисланий.

¹ *Богданович Адам Єгорович (1862–1940)* — батько поета. Доклав великих зусиль для збереження літературної спадщини свого геніального сина.

БІЛОРУСИ ПРО М. БОГДАНОВИЧА

¹ *Якуб Колас*. Див. прим. на стор. 357.

² *Володимир Караткевич (1980–1984)*. Вигатний білоруський поет, прозаїк, драматург, кіносценарист. Автор блискучих культурологічних есеїв.

Навчаючись у Київському університеті (50-і р. минулого століття) добре засвоїв українську мову і культуру, що позначилось на його творчості.

Українською мовою перекладено його поетичні та прозові твори, окремі статті.

³ *Ніл Гілевич* (нар. 1931 р.) Вігомий поет, учений перекладач, фольклорист, мовознавець. Збагатив білоруську культуру майстерними перекладами з болгарської, сербської, словінської, македонської мов.

Перекладач української поезії. Серед його українознавчих творів вирізняється стаття, присвячена Б.-І. Антоничу.

⁴ *Генадзь Буравкін* (нар. 1936 р.). Відомий поет, і перекладач, публіцист. Політичний і державний діяч. У 90-рр. минулого століття був Постійним Представником Білорусії в ООН. Автор численних перекладів з української поезії.

⁵ *Василь Зуйонок* (нар. 1935 р.). Відомий поет і перекладач. Багато років очолював Спілку письменників Білорусії. Перекладав твори сучасних українських поетів.

УКРАЇНЦІ ПРО М. БОГДАНОВИЧА

¹ *Іларіон Свенціцький* (1876–1956). Філолог-славіст, музеєзнавець і мистецтвознавець. Організатор і директор Національного музею у Львові. Виступав як популяризатор і дослідник білоруської культури. Був особисто знайомий з білоруськими письменниками нового часу (Янка Купала, Цьотка (Алоїза Пашкевич)). Завдяки йому в м. Жовкві було видано поетичні твори Цьотки та укладена нею дитяча білоруська читанка. Автор широковідомого дослідження «Відродження білоруського письменства» (1908 р.).

² *Михайло Драй-Хмара* (1889–1939). Поет, перекладач, літературознавець. Перекладав з білоруської та російської. У перекладі М. Драй-Хмари вийшла збірка поезій М. Богдановича «Вінок» (1926 р.). Автор статей «Життя і творчість Максима Богдановича» та «Рецензія» (на двотомне зібрання «Творів» М. Богдановича білоруською мовою (1926 р.).

³ *Максим Рильський* (1895–1964). Видатний поет, перекладач, учений. До перекладацької спадщини Рильського входять високоталановиті переклади з польської (А. Міцкевич, Ю. Словацький), російської (О. Пушкін, М. Лермонтов) і білоруської (Янка Купала, Якуб Колас, Максим Панк), монографії, дослідження статті про творчість перекладених авторів.

⁴ *Іван Денисюк* (нар. 1926 р.). Учений — філолог, літературознавець, дослідник білоруської літератури. Підготував (передмова, примітки, загальна редакція) збірку поезій М. Богдановича «Лірика» (К.: Дніпро, 1967 р.).

⁵ *Дмитро Павличко* (нар. 1929 р.). Визначний поет, перекладач, громадський і державний діяч. Надзвичайний і Повноважений Посол України. Відомий як перекладач творів білоруських поетів (Янки Купала, Максим Танк, Ніл Гілевич, Ригор Барадулін).

З М І С Т

Роман Лубківський. Білоруський Ікар 7

ПОЕЗІЯ

ВІНОК
1909–1912

«Ви, хто любите надибать...» Переклад Р. Лубківського 28

МАЛЮНКИ І СПІВИ

У зачарованім царстві. («Чуєш гул? — Це сумний і похмурий лісун...»).	
	Переклад М. Драй-Хмари 29
Озеро. («Тут ріс густий, суворий бір...»). Переклад Р. Лубківського 30	
Над озером. («Сонце тихо скотилось...»). Переклад Р. Лубківського 30	
Водяник. («Сивоусий, згорблений...»). Переклад Р. Лубківського 30	
Зміїний цар. («В темнім небі...»). Переклад І. Калинця 30	
Буря. Переклад Р. Лубківського 31	
«У небі — де хмара гримуча — прозору легесеньку хмару...»	
	Переклад Р. Лубківського 31
Озеро. («В темнім келиху глибокім...»). Переклад Р. Лубківського 32	
«Привіт тобі, життя на волі!...». Переклад М. Драй-Хмари 32	
«Леліє зоряний посів...». Переклад М. Драй-Хмари 33	
«Теплий вечір, тихий вечір, свіжий стіг...». Переклад М. Драй-Хмари 33	
«Надбраніч, моя зорянице!». Переклад М. Драй-Хмари 33	
«Луками в травах м'яких...». Переклад Г. Кочура 33	
«Вечір на заході гасить і глушить...» Переклад М. Драй-Хмари 34	
Сомнамбула. Переклад В. Лазарука 34	
«Літечко плакало, землю лишаючи...». Переклад Р. Лубківського 35	
«Розрита могила». Переклад В. Чабаненка 35	
«Десь у хмарах живуть павуки...». Переклад Г. Кочура 36	
«Ніч. Горить каганець, червоніє...». Переклад І. Гнатюка 36	
Зимова дорога. Переклад І. Гнатюка 36	
Узимку. Переклад І. Гнатюка 37	
Перед повинню. Переклад В. Лазарука 37	
«Пігніми тільки очі угору...». Переклад Г. Кочура 38	
Травнева пісня. («Понад білим пухом вишень...») Переклад В. Лазарука 38	
Романс. («Зірка Венера зійшла над горою...»). Переклад Р. Лубківського 39	
Годі вже праці. Переклад Р. Лубківського 39	

ЗВУКИ БАТЬКІВЩИНИ

«Вся в сльозах сівчина...». Переклад Р. Лубківського	40
«Сумно мені, в серці смуток жалісно співає». Переклад Р. Лубківського	40
«Ой, не куй ти, сивая зозуле...». Переклад Р. Лубківського	40
Ян і мати. Переклад Р. Лубківського	41
«Серце скніє, серце крається від болю...». Переклад Р. Лубківського	41
Вечір. Переклад Р. Лубківського	41

СТАРА БІЛОРУСЬ

Літописець. Переклад Д. Паламарчука	42
Переписувач. Переклад Р. Лубківського	43
Книга. Переклад Л. Череватенка	43
Слуцькі ткалі. Переклад С. Литвина	44
Безнагія. («Скарина, доктор лікарських наук...»). Переклад Р. Лубківського ...	44
«Тихий вечір. Вугасла спекота». Переклад Р. Лубківського	44
«По зрубі, в пралісі густім...» Переклад В. Лучука	45

МІСТО

Вступ. («Забрів Пегас між бідних вулиць...»). Переклад Р. Лубківського	46
«Вільна вулички сяють і гучно гримлять!». Переклад Р. Лубківського	46
У Вільні. («Сонет»). Переклад Д. Павличка	47
«Миськими дахами розмито небес позолоту...». Переклад Р. Лубківського	47
«В глухих завулках — ніч глуха є». Переклад Р. Лубківського	48
Завірюха. («А вітер б'є у бубон-дах»). Переклад В. Лазарука	48
«Хлоп'я сидить зі шклянкою при ганку...». Переклад Р. Лубківського	49
«Пашить од спеки дах, пашить асфальт...». Переклад Р. Лубківського	49
Дві смерті. («Коли патриції смерть із усміхом вітав...») Переклад Р. Лубківського	49

II. ДУМИ

С.Є. Полуяну. Переклад Р. Лубківського	50
Каганцеві. («Змовк поет, і замовкнула ти, його пісне...») Переклад Р. Лубківського	50
«Упало з грудей пана Бога...». Переклад Д. Чередниченка	51
«Краю мій рідний! Мов проклятий Богом...». Переклад С. Литвина	51
«В холодну ніч я у широкім темнім полі...». Переклад Р. Лубківського	52
«Покинь свій вічний плач за краєм!». Переклад Р. Лубківського	52
«Зрізають гілки на тополі...». Переклад Р. Лубківського	52
«Браття, гей, рушимо, гей...». Переклад Р. Лубківського	53
«Наших предків душило безмежжя лісів». Переклад Р. Лубківського	53
«Встань, громовице, бий, грозова!» Переклад Р. Лубківського	53
«Не блищить в пору смеркання, не палає серед ночі...» Переклад Р. Лубківського	54
«Напилося сонце із криниць холодних...». Переклад І. Гнатюка	54
«Ой, чому я став поетом...». Переклад Р. Лубківського	54
«Давно вже тілом я хворію...». Переклад Р. Лубківського	55
«Коли поверг у прах Геракл-титан Антея...». Переклад В. Чабаненка	55
«Кволий я, але мене чарує...». Переклад М. Драй-Хмари	55

«Людино, не живеш повік...» Переклад Р. Лубківського	56
«Мудрої мови...». Переклад М. Драй-Хмари	56
«Де ви, квітки лісів, полів...». Переклад Р. Лубківського	56
«Коли у мушлю аж на дно перлівниці...». Переклад Р. Лубківського	57
«Сліпуча свічка рівно блима...». Переклад Р. Лубківського	57
Поетові. («Юний брате мій, знай, що у грудях людських...» Переклад М. Драй-Хмари	57

ВОЛЬНІЇ ДУМИ

Вступ. Переклад Р. Лубківського	58
Розмова з панянками. («Погляньте! Ластівка-пташина...») Переклад Р. Лубківського	58
«Ви кажете: «Знаєте, пане-поете...». Переклад Р. Лубківського	58
«Ви, панове, поглядаєте звисока...». Переклад Р. Лубківського	59
«Нас довго кидало у морі...». Переклад В. Лазарука	59
«Була колись пора: снігами в завірюху...». Переклад І. Гнатюка	59
«Снилось мені». Переклад Р. Лубківського	60
«Є в житті в нас багато соріг...». Переклад Р. Лубківського.....	60

СТАРА СПАДЩИНА

Пентаметри. Переклад Р. Лубківського	60
У травневу негоду. Переклад Р. Лубківського	61
Сонет. («В пісках Єгипту, кута зі скали...»). Переклад Д. Павличка	61
Сонет. («На темних водах сонного болота...»). Переклад Д. Павличка	61
Тріолет. («Мов ластівка в очеретах...»). Переклад М. Драй-Хмари	62
Тріолет. («На сонце подивився я...»). Переклад М. Драй-Хмари	62
Рондо. («Узір чудовий гарних зір...»). Переклад Р. Лубківського	62
Октава. («Неначе реактив, що мовби викликає...» Переклад Р. Лубківського	63
Терцини. («Є дивний чар в забутім, стародавнім...» Переклад Р. Лубківського	63

МАДОННИ

У селі. Переклад В. Лучука	64
Вероніка. (Віршоване оповідання). Переклад Р. Лубківського	65

ТВОРИ, ЩО ПРИЗНАЧАЛИСЯ ДЛЯ «ВІНКА»

Епілог до «Вероніки». Переклад Р. Лубківського	69
--	----

КОХАННЯ І СМЕРТЬ

«Хоч ми були самі в той час...». Переклад І. Калинця	70
«Підкорена чуттям глибинним...». Переклад В. Лучука	70
«Ні зірничі малої...». Переклад Р. Лубківського	71
До вагітної. («Тихо ігеш ти, у надрах ситятко колишеш...» Переклад Р. Лубківського	71
«Дитя, що в колосі зерно...». Переклад Р. Лубківського	71
Тріолет. («Писаночка серев'яна...»). Переклад Р. Лубківського	72

«Як хороше, коли сутя...». Переклад Р. Лубківського	72
Прокляття вагітній. Переклад О. Сенатович	72
«В зойках сутятко рождаєш...». Переклад Р. Лубківського	73
«Безсила, вся в потах, поблідла та марна...». Переклад Р. Лубківського	73
«Після пологів ти щодня марнієш...». Переклад Р. Лубківського	73
«Смертю смерть поправ...». Переклад Р. Лубківського	73
«Тим — важкі гірлянди слави...». Переклад Р. Лубківського	74
«Білий хрест, плита, сумна могила...». Переклад Р. Лубківського	74

ВІРШІ РІЗНИХ ЛІТ (1910–1917)

Над могилою. Переклад Р. Лубківського	74
Прийде весна. Переклад Р. Лубківського	75
Мої пісні. Переклад Л. Череватенка	75
Ніч. Переклад Р. Лубківського	76
На чужині. Переклад Р. Лубківського	76

З ЦИКЛУ «ЕРОС»

I. «В космах червоні бутони розхилені...». Переклад Р. Лубківського	77
II. «Мигнув, як між волось, між хмар густих, нескромний...».	
Переклад Р. Лубківського	77
«Понурі й темні гомонять, гудуть ялини». Переклад Р. Лубківського	77
Русалка. Переклад В. Лучука	77

З ЦИКЛУ «ЛІСОВИК»

«Розложиста темрява-пуца...». Переклад М. Драй-Хмари	78
Хрестини лісовика. Переклад Р. Лубківського	79

З ПІСЕНЬ БІЛОРУСЬКОГО СЕЛЯНИНА

I. «Гнусь, аж поки навік не порветься...». Переклад Б. Степанюка	79
II. «В багатих у хліба просив, як жебрак...». Переклад Б. Степанюка	80
Осінньої ночі. Переклад В. Лазарука	80
Пугач. Переклад М. Драй-Хмари	80
Газети «Наша Ніва». Переклад Р. Лубківського	81
Темінь. Переклад Р. Лубківського	81
Лісовик. Переклад Р. Лубківського	81
Старість. Переклад Р. Лубківського	81
Піввій. Переклад Р. Лубківського	82
«Доц у полі та холод... їмла...». Переклад В. Чабаненка	83
«Я недужий, безкрилий піїт...». Переклад І. Калинець	83
Зміїний цар. Переклад І. Калинця	84
Вечір. Переклад І. Калинець	84
Моя душа. Переклад Р. Лубківського	85
Критикові. Переклад Р. Лубківського	85
«О лялечко жива, не душу й серце...». Переклад Р. Лубківського	85
Вагітна. Переклад Р. Лубківського	85
Над могилою селянина. Переклад Р. Лубківського	86
«Заросла вже квітами могила...». Переклад Р. Лубківського	86

Над морем. Переклад Р. Лубківського	86
Редакції газети «Наша Ніва». Переклад Р. Лубківського	87

З ЦИКЛУ «ЛІСОВИК»

«Я спокійно лежу...». Переклад Р. Лубківського	87
«Ось і ніч...». Переклад Р. Лубківського	87
«Тихі всі пісні у мене...». Переклад Р. Лубківського	88
Романс. Переклад Р. Лубківського	88
«Учора щастя тільки глянуло несміло...». Переклад Р. Лубківського	88
Пісня про князя Ізяслава Полоцького. Переклад Р. Лубківського	88
«Певне, любите ви, пане...». Переклад Р. Лубківського	89
«Як тільки заплющу я очі...». Переклад Р. Лубківського	89
Срібні змії. Переклад В. Борового	90
«Розгорися, мій вогню, і сяйво розлий!» Переклад Р. Лубківського	90
Похорон. Переклад Р. Лубківського	91
Перше кохання. Переклад Р. Лубківського	91
«Даремно я чекаю. Чом ти знову...». Переклад Р. Лубківського	91
«Під тінню темних лип, що вкрила нашу пару...».	
Переклад Р. Лубківського	92
Д.Д.Дзявольському. Переклад Р. Лубківського	92
«Не журись, що хмарі...». Переклад Р. Лубківського	92
Костьол Св. Анни у Вільні. Переклад Р. Лубківського	93
Сонет. Переклад Д. Павличка	93
«Білим цвітом повита калина...». Переклад Р. Лубківського	94

З ЦИКЛУ «УСМІШКИ»

I. Пан і селянин. Переклад Р. Лубківського	94
II. «Журнал сучасний — ось, в натурі...». Переклад Р. Лубківського	94
III. «Чому в нас вічні скаменілості...». Переклад Р. Лубківського	95
IV. Бесіда. Переклад Р. Лубківського	95
На кладовищі. Переклад Р. Лубківського	95
Тріолет. («Мойї гуші розлука з Вами...»). Переклад Я. Яр-Славутича	95
Спомин. Переклад Р. Лубківського	96
Купігон. Переклад Р. Лубківського	96
«Через дитячий забобон...». Переклад Р. Лубківського	96
Дід. Переклад Р. Лубківського	97
С.Полуяну. Переклад Р. Лубківського	97
Додержане слово. Переклад М. Драй-Хмари	97
У старому саду. Переклад І. Калиця	98
Лист до п. В.Ластовського. Переклад М. Драй-Хмари	98
«Народ! Білоруський Народ!». Переклад Р. Лубківського	100
Ворожба. Переклад Р. Лубківського	100
Простенький віршик. Переклад Р. Лубківського	100
Критикові. Переклад Р. Лубківського	101
«Мені в різдвяну ніч ти ворожила...». Переклад О. Сенатович	101
Сонет. Переклад Д. Павличка	101
Панові Антону Навині. Переклад Р. Лубківського	102
Емігрантська пісня. Переклад Я. Яр-Славутича	102
«Довго сиділа ти за столом...». Переклад Р. Лубківського	102

Межі. Переклад М. Шугри.....	103
«Ой лісу-бори та луги розлогі!» Переклад Р. Лубківського	104
«Уночі, як скалка догоряла...». Переклад М. Драй-Хмари	104
«Я хотів би зустрітися з Вами на вулиці...». Переклад Р. Лубківського	104
Муха-зеленуха і комар — носатий твар. Переклад В. Лучука	105
«Серед вулиці в нас хоровод...». Переклад Р. Лубківського	109
«Як Базиль у поході конав...». Переклад О. Сенатович.....	109
Ворона й Чиж. Переклад І. Сварника	110
«У містечку Терестечку не дзвони гудуть...». Переклад Р. Лубківського	110

1915-1916
НА ТИХІМ ДУНАЇ
ВІРШІ БІЛОРУСЬКОГО СКЛАДУ

I. Бесідницька. Переклад Р. Лубківського	111
II. «У Максима на сорочці...». Переклад Р. Лубківського	111
III. «На Лявоновій сорочці...» Переклад Р. Лубківського	112
IV. «Як прийшла я на тік молотить...». Переклад Р. Лубківського	112
V. «Хоч і зірочка — та не вечірняя» Переклад Р. Лубківського	112
Максим і Магдаліна. Переклад С. Литвина	112
Лявоніха. Переклад Р. Лубківського	115
Скирпуся. Переклад Р. Лубківського	116
Агата. Переклад О. Сенатович	116
«Як смуги вогненні в лазурі...» Переклад Р. Лубківського	117
«Мологечі літа...». Переклад Р. Лубківського	117
«Вийшов з хати. Тихо спить погвір'я». Переклад Р. Лубківського	118
«Холод, сутінь...». Переклад І. Гнатука	118
«Треба позазрити, бачу...». Переклад Р. Лубківського	118
«Непогожий вечір. Щось-то я журюся!» Переклад Г. Кочура	119
«Ми говоримо вдвох при вогні в тишині». Переклад О. сенатович	119
«Що ж, пора вже й годому збиратись...». Переклад Р. Лубківського	119
«Все минає — і радощі й муки». Переклад Р. Лубківського	120
Погоня. Переклад Р. Лубківського	120
Стратим-Лебідь. Переклад Р. Лубківського	121
«Набігає воно...». Переклад Р. Лубківського	122
«Пролітайте ж ви, дні...». Переклад Р. Лубківського	122
«В країні світлій, де умираю...». Переклад Р. Лубківського	122

ТВОРИ НЕВІДОМОГО ЧАСУ

Епіграф до вірша. Переклад Р. Лубківського	123
До дівчини. Переклад Р. Лубківського	123

З ЧОРНОВИХ НАЧЕРКІВ

«Залилось слізьми, мов сузір'ями...». Переклад Р. Лубківського	123
«Сизою імлою ніч поля встеляє...». Переклад	123
«Буває, вода переповнить...». Переклад Р. Лубківського	124
«Вся життя суєта вже немила...». Переклад	124
«Той потічок, котрий ніс в океан свої хвилі...». Переклад Р. Лубківського	124
«Холодна сянниста ніч...». Переклад Р. Лубківського	124
«Ви так часто дивились у люстро...». Переклад Р. Лубківського	125

«Тільки чом же це ночі глибокої...». Переклад Р. Лубківського	125
«Вашій тітці, здається, вельми приємно...». Переклад Р. Лубківського	125
«Моя господине...». Переклад Р. Лубківського	125
«Лиш одна мені турбота серце (сушити)...». Переклад Р. Лубківського	125
«Чого найбільше в світі жадаю я...». Переклад Р. Лубківського	126
Буду снути днями і ночами...». Переклад Р. Лубківського	126
«Муар двома вігінками переливається...». Переклад Р. Лубківського	126
«Чи знаєте Ви, темноока пані...». Переклад Р. Лубківського	126
«Темноока пані, кінець!» Переклад Р. Лубківського	127
«Опускаючи вії...». Переклад Р. Лубківського	127
«Є така собі японська розвага...». Переклад Р. Лубківського	127
Двіїнята. Переклад Р. Лубківського	127
«Непримітна і сіра людина — це я». Переклад Р. Лубківського	128
«Ой грими, грими, сурмо, зранку-зрана...». Переклад Р. Лубківського	128
«Ой, котилась зіронька, котилася...». Переклад Р. Лубківського	129
«Стрічку синю заплітаю...». Переклад Р. Лубківського	129
«Стрічку синю заплітаю...». Переклад Р. Лубківського	129
«Заплела б я стрічку синю...». Переклад Р. Лубківського	129
«Аню, Анечко...». Переклад Р. Лубківського	130
«Білорусь, твій народ дочекається...». Переклад Р. Лубківського	130
Доля мужика. Переклад Р. Лубківського	130
«Досить вже, брати...». Переклад Р. Лубківського	130
«Ти не згаснеш, ясная зорян (очко)...». Переклад Р. Лубківського	130
«Огром спливає... То сифонофори». Переклад Р. Лубківського	131
«Вночі сьогодні я в царстві казки...». Переклад Р. Лубківського	131
«Мав я живі почуття, — тут їх давно поховали».	
Переклад Р. Лубківського	131
«Спів пролунав — і сама одігвалася чуйно на лірі...».	
Переклад Р. Лубківського	131
«Полився по борах широкий повний шум...». Переклад Р. Лубківського	131
«Щастям-любов'ю сіяє...». Переклад Р. Лубківського	132
«Причастився тілу матінки...». Переклад Р. Лубківського	132
Credo. Переклад Р. Лубківського	132
«— Білорусь-мату! Тяжко синові твоєму...». Переклад Р. Лубківського	132

ПРОЗА

ОПОВІДАННЯ Й НАРИСИ

Музика. З білоруської. Переклад Р. Лубківського	137
Апокриф. З білоруської. Переклад Р. Лубківського	138
Оповідання про іконописця та золотаря, людей мудрих і красномовних, книголюбом одним задля слави Божої та примноження добра посполитого викладене. З білоруської. Переклад Р. Лубківського	139
Юдине поле. Переклад Р. Лубківського	142

З ЛІТНІХ ВРАЖЕНЬ

1. Феодосія. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	142
2. Старий Крим. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	146
3. Поїздка в Коктебель. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	149

ПУБЛІЦИСТИКА

Століття руху білоруського народу. <i>З білоруської.</i> <i>Переклад Р. Лубківського</i>	157
Про гуманізм і необачність. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	158
Білоруси. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	160
На білоруські теми. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	164
Хто ми такі? <i>З білоруської. Переклад Р. Лубківського</i>	167
Про віру наших пращурів. <i>З білоруської. Переклад Р. Лубківського</i>	168
Голос із Білорусі. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	169
Браття-чехи. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	171

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТВОРИ

БІЛОРУСЬКА ЛІТЕРАТУРА

І. Неслуховський. <i>З білоруської. Переклад Т. Кобржицької</i>	185
Глиби й пласти. Огляд білоруського красного письменства 1910 р. <i>З білоруської. Переклад Т. Кобржицької</i>	186
Коротка історія білоруського письменства до XVI століття. <i>З білоруської.</i> <i>Переклад Т. Кобржицької</i>	190
За сто літ. <i>З російської. Переклад Т. Кобржицької</i>	195
Новий період в історії білоруської літератури. <i>З білоруської.</i> <i>Переклад Т. Кобржицької</i>	197
За три роки. Огляд білоруського красного письменства 1911–1913 років. <i>З білоруської. Переклад Т. Кобржицької</i>	200
Білоруське Відродження. <i>З російської. Переклад Т. Кобржицької</i>	204
Забутий шлях. <i>З білоруської. Переклад Т. Кобржицької</i>	219
Булгарін у білоруській жартівній поемі. <i>З російської.</i> <i>Переклад Т. Кобржицької</i>	223
Образність описів у віршах В. Марцінкевича. <i>З білоруської.</i> <i>Переклад Р. Лубківського</i>	224

УКРАЇНОЗНАВЧІ ПРАЦІ

Краса і сила. Спроба дослідження вірша Т.Г.Шевченка <i>З російської.</i> <i>Переклад Р. Лубківського</i>	231
Пам'яті Т.Г. Шевченка. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	239
Із ів. Франка. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	243
Іван Франко. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	244
В. Самійленко. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	245
Грицько Чупринка. <i>З російської. Переклад Т. Кобржицької</i>	255
Володимир Винниченко. <i>З російської. Переклад Т. Кобржицької</i>	266
Українське козацтво. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського.</i>	266
Галицька Русь. <i>З російської. Переклад Р. Лубківського</i>	274

Червона Русь. З російської. Переклад Р. Лубківського	275
Львів. З російської. Переклад Р. Лубківського	288
Угорська Русь. З російської. Переклад Р. Лубківського	289
М. М. Путеводитель по Галиции и ее курортам. З російської. Переклад Р. Лубківського	295
«Украинская жизнь». 1915. № 1–12. З російської. Переклад Р. Лубківського	296
Образи Галичини в художній літературі. З російської. Переклад Р. Лубківського	297

ЗАРУБІЖНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Сонет. З білоруської. Переклад Т. Кобржицької	315
Поетія геніального вченого. З російської. Переклад Т. Кобржицької	316
Самотній. З російської. Переклад Р. Лубківського	319
До генеалогії одного вірша. З російської. Переклад Р. Лубківського	322
Роман про Трістана та Ізольду в перекладі Ж.Бедьє. Переклад Р. Лубківського	323
Н.И. Никольский. Древний Вавилон. З російської. Переклад Р. Лубківського	324
«Ежемесячный журнал». 1914. № 1. З російської. Переклад Р. Лубківського	325
Собрание сочинений К.Рылеева и Одоевского. З російської. Переклад Р. Лубківського	326
А.Н.Афанасьев. Народные русские легенды. З російської. Переклад Р. Лубківського	326
Рабиндранат Тагор. Гитанджали (Жертвопесни). З російської. Переклад Р. Лубківського	327
Теофиль Готьє. Эмали и камеи. З російської. Переклад Т. Кобржицької	328
Славянская библиотека. № 1. З російської. Переклад Р. Лубківського	329
«Национальные проблемы». З російської. Переклад Р. Лубківського	330
А.Л.Погодин, проф. Харьковского университета. Славянский мир. З російської. Переклад Р. Лубківського	331
Валерий Брюсов. Семь цветов радуги. З російської. Переклад Р. Лубківського	332
Дві замітки про вірші Пушкіна. Переклад Т. Кобржицької	333

ЛИСТИ

До редакції газети «Наша Ніва». Травень-червень 1909 р., Ялта Переклад Р. Лубківського	339
До редакції газети «Малагая Беларусь». 27 листопада 1911 р. Ярославль. Переклад Р. Лубківського	339
До редакції газети «Малагая Беларусь». Кінець 1911 — початок 1912 р. Ярославль. Переклад Р. Лубківського	340
В.Я. Брюсову. 26 березня 1912 р., Ярославль Переклад Р. Лубківського	340
До редакції газети «Наша Ніва». 29 липня 1912 р., Ярославль Переклад Р. Лубківського	341
До редакції газети «Наша Ніва». 1 серпня 1912 р., Ярославль	341
Переклад Р. Лубківського	
До редакції газети «Наша Ніва». 14 листопада 1912 р., Ярославль	342
Переклад Р. Лубківського	

МАКСИМ БОГДАНОВИЧ • СТРАТИМ - ЛЕБІДЬ

До редакції газети «Наша Ніва». Початок 1913 р., Ярославль <i>Переклад Р. Лубківського</i>	344
До редакції газети «Наша Ніва». 2 березня 1913 р. Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	344
Ф.Є. Коршу. 22 березня 1913 р., Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	344
До редакції газети «Наша Ніва». 7 квітня 1913 р. Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	345
До редакції «Наша Ніва». 21 жовтня 1913 р. Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	345
ВЛастовському. 7 листопада 1913 р., Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	346
Л.А. Богдановичу. 20 березня 1914 р., Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i> .	346
ВЛастовському. 23 травня 1914 р., Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	347
В.А. Левицькій. Вересень 1916 р., Ярославль. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	347
Смоличу. Березень-квітень 1917 р., Ялта. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	348
П.І. Гапановичу. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	348
А.Є. Богдановичу. Травень 1917-р., Ялта. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	348
БІЛОРУСИ ПРО М. БОГДАНОВИЧА. <i>Переклад Р. Лубківського</i>	349
УКРАЇНЦІ ПРО М. БОГДАНОВИЧА	351
ПРИМІТКИ	354
РЕЗЮМЕ:	
Білоруською	406
Англійською	406

РЭЗЮМЕ

Да кнігі, якая распачынае серыю «Ad Fontes» («Да крыніц»), увайшлі паэтычныя, пражайныя, публіцыстычныя, літаратуразнаўчыя творы класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча (1891–1917).

Упершыню публікуюцца украіназнаўчыя артыкулы пісьменніка, а менавіта яго гістарычна-культуралагічныя нарысы пра Галічыну, Закарпацце, украінскае казацтва, а таксама эпістальярная спадчына.

Выданне ілюстраванае дакументальнымі фатаграфіямі і аўтографамі пісьменніка.

SUMMARY

The book which initiates the collection «Ad Fontes» includes poetic, prosaic, publicistic and literary works by Maksym Bohdanovych, the Byelorussian writer (1891–1917).

For the first time Ukrainian ethnographic articles by this writer are published, in particular his cultural-historical essays about Halychyna, Transcarpathia, Ukrainian cozacs and epistolary heritage.

The edition is illustrated by documentary photographs and writer's autographs.

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Серія «Ad Fontes» («До джерел»)

БОГДАНОВИЧ
Максим Агамович

СТРАТИМ-ЛЕБІДЬ

Зібрання творів

Редактор Мирон ПАРЦЕЙ
Розробка серійного
оформлення Богдана ПІКУЛИЦЬКОГО
Художній редактор Віктор ЛАХНЕНКО
Технічний редактор Софія ДОВБА
Комп'ютерна верстка Любов СЕМЕНОВИЧ
Коректори Р.Р. ГАМАДА, М.Т. ЛОМЕХА,
Б.В. ПАВЛІВ, О.А. ТРОСТЯНЧИН

Здано на складання 22.07.2002. Підписано до друку 30.10.2002.
Формат 60x108/16. Папір офс.
Офс. друк. Гарнітура Karina C. Умовн. друк. арк. 30,6.
Умовн. фарбо-віб. 32,1. Обл.-вид. арк. 28,83. Тираж 2000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.
Вид. № 45. Зам. 564-2.

Державне спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua
e-mail:office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових гіаопозитивів
на ВАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20

Нова книжкова серія
видавництва “Світ”
“Ad fontes” (“До джерел”)
базується на тривкому
фундаменті
багатоманітних
і живих взаємин
української культури
з культурою світовою.
У серії виходитимуть
друком твори
українських та
зарубіжних
письменників
XIX-XX-XXI століть,
важливі як з
документально-
пізнавального боку,
так і з точки зору
становлення
української
літератури
в світі.